

T.C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ORHAN KEMAL'İN ROMANLARINDA SOSYAL DEĞERLER

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Seval YUMUŞ

BURSA- 2017

T.C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ORHAN KEMAL'İN ROMANLARINDA SOSYAL DEĞERLER

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Seval YUMUŞ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA

BURSA- 2017

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda 701241008 numaralı Seval YUMUŞ'un hazırladığı "Orhan Kemal'in Romanlarında Sosyal Değerler" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 02/ 02/ 2017 günü 10.30 - 12.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Kelime ERDAL
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Nesrin KARACA
Başkent Üniversitesi

02 / 02 / 2017

Yemin Metni

Yüksek Lisans/ ~~Doktora~~ tezi olarak sunduğum
“Orhan Kemal'in Romanlarında Sosyal Değerler...” başlıklı çalışmanın
bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına
ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak
gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim
üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
02.02.2017

S. Yumuş

Adı Soyadı: Seval YUMUŞ
Öğrenci No: 701241008
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Yeni Türk Edebiyatı
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/02/2017

Tez Başlığı / Konusu: Orhan Kemal'in Romanlarında Sosyal Değerler

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 327 sayfalık kısmına ilişkin, 28 / 12 / 2016 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02.02.2017

Adı Soyadı: Seval YUMUŞ
Öğrenci No: 701241008
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Yeni Türk Edebiyatı
Statüsü: Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA

02.02.2017

ULUDAG UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCE INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

ULUDAG UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCE INSTITUTE
TO THE DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE and LITERATURE

Date: 04.02/2017

Thesis Title / Topic: Social Values in Orhan Kemal's Novels

According to the originality report obtained by myself by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 28/12/2016 for the total of 327 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 4 %.

Filtering options applied:

1. Bibliography excluded
2. Quotes excluded
3. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Uludag University Social Science Institute Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

02.022017

Name Surname:	Seval YUMUŞ
Student No:	701241008
Department:	Turkish Language and Literature
Program:	New Turkish Literature
Status:	☒ Masters ☐ Ph.D.

SUPERVISOR

Asst. Prof. Mustafa ÜSTÜNOVA

02.022017

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Seval YUMUŞ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı	: Yeni Türk Edebiyatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: ix + 345
Mezuniyet Tarihi	: 02 / 02 / 2017
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA

ORHAN KEMAL'İN ROMANLARINDA SOSYAL DEĞERLER

Orhan Kemal'in romanlarının sosyal değerler açısından incelendiği bu yüksek lisans tez çalışmasında kültür, değerler, 1923'ten 1980'lere kadarki süreçte Türkiye'de yaşanan siyasî ve sosyal gelişmeler, Orhan Kemal'in hayatı, edebî şahsiyeti, eserleri ve Orhan Kemal'in romanlarındaki sosyal değerler ele alınmıştır.

“Kültür” bölümünde kültürün tanımı yapılmış, özellikleri, türleri, kültür değişmesinin sebepleri anlatılmış ve Türkiye'de görülen kültür değişmeleri incelenmiştir. “Değerler” bölümünde değer ve değerler kavramları arasındaki fark açıklanmış, değerlerin özellikleri ve sınıflandırılmasına yer verilmiş, sanatçı ve sanat eserlerinin değerlerle ilişkisi üzerinde durulmuştur. “1923'ten 1980'lere Türkiye” bölümünde, belirtilen yıllar arasında Türkiye'deki siyasî, sosyal ve ekonomik gelişmelerden söz edilerek Orhan Kemal'in romanlarının zeminini oluşturan tarihi süreç hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. “Orhan Kemal'in Hayatı ve Edebî Şahsiyeti” bölümünde yazarın hayatı, sanat anlayışı ve eserleri üzerinde durulmuştur. “Orhan Kemal'in Romanlarında Sosyal Değerler” bölümünde romanlarda yer alan değerlerden en sık tekrarlanan sekiz değer incelenmiştir.

Orhan Kemal'in yayımlanmış otuz romanında değerleri tespit etmek için her romanda karşılaşılan değerler not edilmiş, buna göre romanlarda otuz değer yer aldığı görülmüştür. Romanlarda en sık tekrarlanan saygı, duyarlılık, hoşgörü, sevgi, doğruluk, namus, sorumluluk ve dindarlık değerleri romanlardan seçilen ve ilgili değeri örnekleyen alıntılarla ayrıntılı olarak incelenmesiyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Orhan Kemal, kültür, değerler, sosyal değerler

ABSTRACT

Name and Surname : Seval YUMUŞ
University : Uludag University
Institution : Social Sciences
Institution Field : Turkish Language and Literature
Branch : New Turkish Literature
Degree Awarded : Master
Page Number : ix + 345
Degree Date : 02/ 02 / 2017
Supervisor : Asst. Prof. Mustafa ÜSTÜNOVA

SOCIAL VALUES IN ORHAN KEMAL'S NOVELS

This postgraduate thesis focuses on author Orhan Kemal's novels. It covers these novels from various points of view: Culture, values, social and political developments in Turkey between 1923 and 1980, Orhan Kemal's life, his literary style, his works and the social values reflected within his books.

The "Culture" section defines culture and explores its attributes and types, changes to culture over time and evolution of Turkish culture over time. The "Values" section explores the definition of value, differences between value concepts, attributes and categorization of values as well as the relationship of artists and artistic works to values. "Turkey from 1923 to 1980" attempts to inform on the period that underlies Orhan Kemal's novels through coverage of the political, social and economic developments in the aforementioned years. The section "Orhan Kemal's Life and Literary Style" covers the author's life, his perception of art and his works. The eight most frequently mentioned values within his novels are covered in the section "Social Values in Orhan Kemal's Novels".

Thirty values have been identified within the scope of this thesis, which covers thirty different Orhan Kemal novels. An attempt has been made at explanation of the most frequently mentioned values through research of citations from his works: The values of respect, sensitivity, amicability/forgiveness, love, integrity, decency, responsibility and devoutness.

Keywords:

Orhan Kemal, culture, values, social values

ÖN SÖZ

Değerler konusu son yıllarda tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de farklı disiplinlerde üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Değerlere sıkça rastlanılan sanat dallarından biri de edebiyattır. Değerlerin bir milletin en önemli manevî mirası olduğu düşünülürse edebiyat eserlerinin, bu mirası geçmişten geleceğe aktarma görevini üstlendiği söylenebilir. Türk edebiyatının neredeyse tüm ürünlerinde kültürümüzün izlerine ve değerlerimize rastlamak mümkündür. Orhan Kemal’in romanları da değerler açısından oldukça zengin bir kaynak niteliğindedir. Orhan Kemal, eserleriyle yozlaşan değerleri göstermekle kalmamış, yaşatılması gereken değerlere dikkat çekmiş ve bozulan toplum düzeninin değerlerin doğru biçimde yaşanmasıyla düzelebileceğine dair bir inanç beslemiştir. Bu yönüyle Orhan Kemal’in romanları incelenmeye değer bulunmuş ve çalışmamızın konusu olmuştur. İncelenen otuz romanda karşılaşılan değerlerin hepsi, çalışmamızın sınırları dolayısıyla ele alınamamış olsa da bu konuda yapılacak başka çalışmalarla Orhan Kemal’in eserlerindeki değerler zenginliği ortaya konulabilir.

Tez çalışmam boyunca bilgi birikimlerini benden esirgemeyen hocalarım Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA’ya ve Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU’ya çok teşekkür ederim.

OCAK 2017 / MARDİN

Seval YUMUŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ.....	ii
İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar.....	91
ŞEKİLLER.....	97
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM (KÜLTÜR)

1. KÜLTÜR.....	16
1.1. Kültürün Tanımı.....	16
1.2. Kültürün Özellikleri.....	20
1.3. Kültür Değişmesi.....	24
1.4. Türkiye’de Kültür Değişmeleri.....	28

İKİNCİ BÖLÜM (DEĞERLER)

1. DEĞERLER.....	34
1.1. Değer ve Değerler Kavramları.....	34
1.2. Değerlerin Özellikleri.....	41
1.3. Değerlerin Sınıflandırılması.....	45
1.4. Sanatçı ve Sanat Eserlerinin Değerlerle İlişkisi.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (1923’TEN 1980’LERE TÜRKİYE)

1. 1923’ten 1980’lere Türkiye.....	53
------------------------------------	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM (ORHAN KEMAL'İN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSIYETİ)

1. Orhan Kemal'in Hayatı.....	70
1.1. Orhan Kemal'in Edebî Şahsiyeti.....	73
1.1.1. Sanat Anlayışı.....	73
1.1.2. Edebiyatın Amacı.....	76
1.1.3. Romanda Üslup ve Teknik.....	82
1.2. Orhan Kemal'in Eserleri.....	86
1.2.1. Hikâyeleri.....	87
1.2.2. Romanları.....	88
1.2.3. Oyunları.....	88
1.2.4. İnceleme.....	89
1.2.5. Röportaj.....	89
1.2.6. Hatıra.....	89

BEŞİNCİ BÖLÜM (ORHAN KEMAL'İN ROMANLARINDA SOSYAL DEĞERLER)

1. Orhan Kemal'in Romanlarında Sosyal Değerler.....	90
1.1. Saygı	97
1.2. Duyarlılık	122
1.3. Hoşgörü	150
1.4. Sevgi.....	179
1.5. Doğruluk.....	206
1.6. Sorumluluk.....	236
1.7. Namus.....	264
1.8. Dindarlık.....	297
SONUÇ.....	331
KAYNAKLAR.....	337

KISALTMALAR:

Bibliyografik Bilgiler	Türkçe
Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen makale	a.g.m.
Aktaran	akt.
Bakınız	bkz.
Baskı	B.
Editör/ yayına hazırlayan	ed. veya haz.
Sayfa/sayfalar	s.
Sayfa aralığı	ss.
Üniversitesi	Üni.
Yazarı yok	y.y.

GİRİŞ

Kudret ve itibar sahibi olmak bir toplumun millet olarak varlığını sürdürmesi için önemli ve gereklidir ama yeterli değildir. Bir toplumu kudret ve itibar sahibi yapan ve o toplumu millet haline getiren kültürdür. Erich Rothacker bunu “*Bir kavim için, tarihteki gelişme ve serpilmesinde esas olan şey, sadece kudret kazanmak, itibar kazanmak değil, belli bir tarzda yaşamaktır; bütün hayata içten ve dıştan, bu kavmin doğru bulduğu tarzda şekil vermektir.*”¹ diyerek ifade etmiş ve insan topluluklarının millet olma sürecinde izlemeleri gereken yolun bir nevi rotasını çizmiştir.

Bir tavrı sürdürürken istikrarlı olmak, o tavrın ilerlemesini ve büyümesini sağlayan temel özelliktir. Toplumlar da bir kültür ve medeniyet anlayışı geliştirip bunda karar kıldıklarında millet haline gelebilirler. Üstelik kültür, sadece bir topluluğun millet haline gelmesini sağlamaz, aynı zamanda farklı topluluklar üzerinde de etkili olarak o toplulukları kendine bağlayabilir.² Kültürün bu bağlayıcılığının temelinde ise zamanla oluşması ve insan davranışları üzerinde nesilden nesle işlenerek aktarılması özelliği yatar. Bu özellik de her kültürün kendine has bir çehre sahibi olmasını sağlar ve böylece medeniyetler oluşur.³

Milletleri oluşturan unsurların başında o toplumun iktisadî yapısının geldiği söylenebilir. Ancak iktisat bir milleti tek başına oluşturma özelliğine sahip değildir. Bunun için toplumlar millet olma sürecinde kültüre ihtiyaç duyar ve kültürün birleştirme ve bütünleştirme özelliğinden yararlanır. Server Tanilli bu konuda “*Toplumun kültürü ve değerler sistemi de o uygarlığın temelini oluşturan ve o uygarlığı biçimlendiren temel unsurlardan biridir.*”⁴ diyerek toplumun değerler sistemi içinde siyasî, sosyal ve hukukî kurumlarla, din, ahlâk, felsefe, edebiyat ve sanatın yer aldığını söylemiştir.⁵

Dünya üzerinde derin etkiler bırakmış tarihî olaylara bakıldığında bunların birbirine bağlı ve sürekli bir akış içinde oldukları görülür. Bu nedenle toplumları etkileyen bir olayı değerlendirirken o olayın öncesi ve sonrasına da bakmak ve

¹ Erich Rothacker, *Tarihte Gelişme ve Krizler*, 1. B., İstanbul, Pulhan Matbaası, 1955, s. 51

² Rothacker, a.g.e., s. 56

³ Rothacker, a.g.e., s. 58

⁴ Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, 26. B., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2010, s. 16

⁵ Tanilli, a.g.e., s. 16

olaylardan farklı kesitler almak gerekir. Böylece olaylar daha doğru bir şekilde yorumlanmış olur.⁶ Olayların bu şekilde yorumlanması milletlerin oluşum sürecinde etkili olan unsurları belirlemenin en iyi yollarından biridir. Bu şekilde birbirini takip eden olayların insanlar üzerindeki etkisine bakıldığında kültürün insan ve toplum hayatında ne derece önem taşıdığını belirlemek mümkün olur. Karl Marx, ulusların manevî yaratılarının zamanla mülke dönüşmeye başladığını düşünür ve her türlü ulusal ve yerel edebiyat sayesinde ortak bir dünya edebiyatının doğduğunu ifade eder. Ona göre böylece insanlığın ortak mülkü sayılabilecek bir kültür doğar. Kültür kitlesel yoksullaşmaya karşı çıkan yapısıyla sınıfsal farklılaşmaya da izin vermez. Bu sayede kültürel yaratıcılık ortaya çıkar ve bu yaratıcılık vesilesiyle insanın modern ihtiyaçları ile geleneksel alışkanlıkları arasında bir bağ kurularak denge sağlanır.⁷

Kültürün gelenekselle modern arasında kurduğu bağa rağmen kültürlerin bazen hızlı bazen yavaş biçimde sürekli değiştiği görülür. Bu değişimin hızını belirleyen pek çok olay veya durum vardır. Dünya genelini etkileyen ve neredeyse tüm toplumlarda kültür değişmesine sebep olan en önemli olaylardan biri Sanayi Devrimi'dir. Sanayi Devrimi'nin bu etkisine rağmen hemen her toplumda sabit kalan bazı noktaların varlığından da söz etmek gerekir. İşte bu sabit noktalara "değer" adı verilir ve değerler kültürün devamlılığını sağlayan yapı taşları olarak kabul edilebilir.⁸ Heraklitos da değişmeyen tek şeyin değişimin kendisi olduğunu söyleyerek değişimin devamlılığını belirtmiştir. Bu noktada değişimin de toplumların temel değerlerinden biri olduğu söylenebilir.

Kültürel değişim kaçınılmazdır ancak bu değişim kimi zaman problemleri de beraberinde getirebilmektedir. Batılı ülkeler arasında Sanayi Devrimi'ni ilk başlatan Büyük Britanya'dır ve devrimin başarısına ve etkinliğine rağmen tarım kültüründen endüstriye geçiş süreci İngiltere'de bazı yapısal dengesizliklere sebep olmuştur. Kültürün katmanlı yapısından ötürü yaşanan bu dengesizlik normaldir. Geleneksel dengelerin kurulması uzun zaman alır. Bu dengelerin bozulması da bir o kadar zor olur. Geleneksel dengelerin oluşumunda ve bozulmasında yaşanan bu zorluk yeni dengeler kurulması gerektiğinde de yaşanır. Yani bir toplumda yenileşme faaliyetleriyle kültürün

⁶ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 4. B., İstanbul, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2003, s. 47

⁷ Marshall Bermann, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, 16. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 175

⁸ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 13. B., İstanbul, Boyut Yayınları, 2013, s. 373- 374

tüm katmanlarında hızlı bir değişim yaratmak her zaman mümkün olmaz ve ister istemez toplumlar “dengesiz değişim” yaşar.⁹

Toplumların yaşam şartları ve insanların hayata olan bakış açıları birbirine benzer olduğunda toplumda uyum sorunu olmaz, herkes kendini güvende ve huzurlu hisseder. Ancak bazı olaylar neticesinde bu güven ve huzur ortamı bozulur ve krizler yaşanır. Tarihî krizlerin yaşandığı zamanlarda ise kültür krizinin yaşanması kaçınılmaz olur.¹⁰ Ülkemizde de tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde dengesiz değişimler yaşanmış ve bu da bir kültür sorununa yol açmıştır. Temasa geçtiğimiz yeni kültürler toplumumuzun temel değer yargılarını değiştirmese de bu değer yargılarında bazı dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşümün yaşanması kaçınılmazdır.¹¹ Üstelik tarihimize baktığımızda Türklerin bu tarz kültür değişmelerini daha önce de yaşadığı görülür. Türk tarihinde kültür değişiminin yaşandığı dört temel olaydan söz edilebilir. Bunlar; Türklerin İslâm dinine geçmesi, Anadolu’ya gelip burada mevcut kültürlerle temas kurması, Osmanlı Devleti’nin geniş bir coğrafyada farklı din ve etnik yapıdaki grupları yönetmesi ve Batı ile kurulan temaslarla Batılılaşma faaliyetlerinin yaşanmasıdır. Türklerin İslâmiyet’i din olarak kabul etmeleriyle başlayan bu süreçte Anadolu’ya yerleşerek Osmanlı Devleti’ni kurmuş olmaları Türk-İslâm medeniyetinin oluşmasını sağladığı gibi Türkler arasında akılcı dünya görüşünün, cemaatçiliğin, kanaatkârlığın, düzenin, uyumun, birlik ve beraberliğin de benimsenmesini sağlamıştır.¹²

19. yüzyılda, Osmanlı topraklarında III. Selim ve II. Mahmut’un yaptıkları ıslahat çalışmaları Batılı anlayışla yapılan ilk düzenlemelerdir.¹³ Batılılaşma faaliyetleri toplumda yeterli kabulü gördükten ve meşruiyet kazandıktan sonra edebiyatta da ciddi bir Batılılaşma hareketinin başladığı görülür. Bu dönemde toplumu etkisi altına almış olan edebî eserlerle yeni bir aydın tipi, Selahattin Hilav’ın deyiimiyle “*İki dünya arasında kalmış; eski dünyasını kaybetmiş, ama yeni dünyasına henüz ulaşmamış aydın tipi*”¹⁴ ortaya çıkmıştır.

⁹ Güvenç, a.g.e., s. 373- 374

¹⁰ Rothacker, a.g.e., s. 75

¹¹ Tanilli, a.g.e., s. 413

¹² Tanilli, a.g.e., s. 414- 415

¹³ Tanilli, a.g.e., s. 416- 417

¹⁴ Selahattin Hilav, *Felsefe Elkitabı*, 1975, s. 147; akt.: Server Tanilli, a.g.e., s. 418

Mümtaz Turhan ise Tanzimat dönemiyle ilgili yorumunu “*Tanzimat, kendisine mana ve hüviyetini veren mevzularda bilfiil aciz gösterdiği halde diğer sahalarda az çok muvaffak olmuş teşebbüslerin başlangıcı sayılabilir. Bunların başında dil ve edebiyatta yenilikle başlayan bir fikir hareketi; başlangıçta müphem de olsa bir sisteme doğru gitmeye çalışan geniş bir maarif faaliyeti; ticari, sınai, bazı teşebbüsler zikrolunabilir.*”¹⁵ şeklinde yapmıştır.

Tanzimat’ın yarattığı siyasî ve sosyal imkânlarla Batı tarzı yapılanma ve yaşam biçiminin toplumsal hayata da hızla girmeye başladığı görülmektedir.¹⁶ Bunu güçlendirecek en önemli gelişmenin 1869’da ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi olduğu söylenebilir.¹⁷ İlköğretimin yaygınlaştırılması, insanların Batı tipi yaşam biçimine uyacak biçimde yetiştirilmesi için eğitimin yaygınlaştırılması ve öğretmen okullarının da açılmasıyla yeni yaşam tarzına ait değerlerin ve kültürel değişimin hızla yayıldığı bir döneme girildiği görülmektedir.¹⁸ Bu kültürel değişim ve eğitim alanındaki yenilikçi bakış açıları, Osmanlı Devleti’nin içinden ya da dışarıdan kaynaklanan sosyopolitik olaylar aynı zamanda kültürel değişimin de itici güçleri olmuştur.

Batı ile bütünleşme adına Osmanlı Devleti zamanında benimsenen değişim anlayışı Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin de temelini oluşturmuştur. Batı tipi yaşam biçimini seçmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti siyasî, ekonomik, dinî ve sosyal alandaki kültürel değişimlerini Batı yaşam biçiminin değerlerine göre düzenleme tercihinde bulunmuştur. Dolayısıyla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir modernleşme projesi olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında hayatın her alanında bir değişim sürecinin başlatıldığını görmekteyiz. Bu dönem kültürel değişim hareketinin en itici gücü ise eğitim kurumlarıdır.¹⁹ Yeni modernleşme hareketi ile bilimde, ekonomide, sosyal hayatta, politik hayatta değerler örgün ve yaygın eğitim kurumlarıyla bireylere kazandırılmaya

¹⁵ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, 1. B., İstanbul, MEB Devlet Kitapları, 1969, s. 249

¹⁶ Sibel Bozdoğan - Reşat Kasaba, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, 1. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 17

¹⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 23. B., Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2012, s. 21- 76

¹⁸ Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, 4. B., Ankara, Hacettepe Üni. Yayınları, 1984, s. 5-64

¹⁹ Kaya, a.g.e., s. 5- 64

çalışılmıştır.²⁰ Bunun için Latin Alfabesi temeline dayalı Türk Alfabesi benimsenmiş, yeni okullar açılmış, pozitif bilimler eğitimin vazgeçilmezi haline gelmiş, Batı'dan John Dewey gibi birçok eğitimci ülkeye davet edilmiş böylece büyük bir kültürel değişim projesi uygulamaya konulmuştur.²¹

Batı ülkelerinde 19. yüzyılın ortalarında başlayan sanayileşme hareketine karşılık Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de bir sanayileşme hareketinden söz edilemez. Türkiye'deki sanayileşme hareketinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayamama nedenleri ekonomik koşulların uygun olmaması, yeterli eğitilmiş insanın bulunmaması, dış borçlar, savaşın yaralarını sarma gibi nedenlerdir ayrıca bunların yanında II. Dünya Savaşı'nın büyük etkisinin olduğu da söylenebilir.²²

II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden şekillenen dünya düzeninde Türkiye, Batı ülkeleri arasındaki konumunu koruyabilmiştir. 1950'li yıllar, 19. yüzyıl ortalarında Batı'da başlayan sanayileşme hareketinin Türkiye'deki başlangıç yılları olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde başta tarım olmak üzere birçok alanda insan gücünün yerini makinelerin almasıyla toplumsal ve sosyal hayatta büyük bir dönüşümün başladığı görülmektedir.²³ Bu dönüşüm sürecinde kırsal kesimdeki insanların iş gücünü kaybederek kentlere doğru gelmesi büyük bir sosyoekonomik sorunu da beraberinde getirmiştir. Kent yaşamıyla ilgili daha önce herhangi bir deneyimi olmayan bu insanlar kentlerdeki yeni yaşam biçimine ayak uydurmakta oldukça zorlanmışlardır.²⁴ Başka bir deyişle insanlar makineleşmeyle birlikte bir yandan makinelerle mücadele ederken bir yandan da değer karmaşası içine düşmüşlerdir. İnsanların yaşadığı bu değer karmaşası ve bu durumun edebiyatımıza yansması Orhan Kemal'in romanları üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

²⁰ Ali Tüner, "Küresel Değerler ve Eğitim: Türkiye Örneği", *Eğitimde Yansımalar: V*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitim Sistemi Ulusal Sempozyumu, Ankara, 25-27 Kasım 1999, s. 59- 67
Aylanur Ataklı, "Uluslaşma ve Evrenselleşme Sürecinde Modernleşme Dönemi Eğitim Düşüncesinin Rolü", *Eğitimde Yansımalar: V*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitim Sistemi Ulusal Sempozyumu, Ankara, 25- 27 Kasım 1999, s. 68-76

²¹ John Dewey, *Özgürlük ve Kültür*, 1.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987, s. 15- 36

²² Kaya, a.g.e., s. 5- 64

²³ Kaya, a.g.e., s. 5- 64

²⁴ Bozdoğan- Kasaba, a.g.e, s. 1- 11

Kültür, değerler, 1923'ten 1980'lere Türkiye, Orhan Kemal'in hayatı ve edebî şahsiyeti ve Orhan Kemal'in romanlarında sosyal değerler bölümlerinden oluşan bu yüksek lisans tez çalışmasında önce kültür ve değerler kavramlarının özellikleri incelenmiş, romanların geçtiği tarih aralığında Türkiye'deki siyasî ve sosyal gelişmeler ana hatlarıyla ortaya konmuş, Orhan Kemal'in otobiyografik özellik gösteren eserleri dolayısıyla hayatı anlatılmış ve eserlerini yazmasında etkili olan sanat anlayışı incelenmiş, son olarak Orhan Kemal'in otuz romanında en sık karşılaşılan saygı, duyarlılık, hoşgörü, sevgi, doğruluk, namus, sorumluluk ve dindarlık değerleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise Orhan Kemal'in romanlarında değerleri ele alma şekli ve nedeni açıklanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜLTÜR

1.1. KÜLTÜRÜN TANIMI:

Kültür ve onun insanlar üzerinde yarattığı etki yüzyıllardan beri birçok araştırmacının ilgi alanı olmuştur. Bu nedenle bugüne kadar kültürle ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Bozkurt Güvenç “*Bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan alışkanlıklar, kabul edilen davranış, tutum ve değerler o grubun kültürüdür.*”²⁵ derken sosyal bir grubun ortaklaştığı veya paylaştığı alışkanlıkları da kültür içinde değerlendirmiş böylece kültürün varlığını toplumun varlığına bağlamıştır.

Mümtaz Turhan ise kültürle ilgili olarak “*Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alâkaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi atitüt, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temenni eder.*”²⁶ demiştir.

Kültür çok farklı anlamlara gelen bir kavramdır. Kültür kelimesinin kökeni *cultura*’dır.²⁷ *Cultura*, Latince dir ve ekip sürmek, şekillendirip değiştirmek, geliştirip çoğaltmak ve hem toprağı hem de insanı işleyerek değiştirmek anlamlarına gelmektedir.²⁸ Erich Rothacker kültür kelimesinin bakım anlamına geldiğini belirterek “*cultura agri*” ifadesinin tarla bakımı veya toprağı işleme anlamında kullanıldığını, “*cultura animae*” ifadesinin ise ruhun bakımı anlamına geldiğini ve geliştirip derinleştirme, mükemmelleştirerek yüksek bir üsluba erişme anlamları taşıdığını ifade etmektedir.²⁹ Rahim Tarım da kelimenin zamanla ekip biçmek anlamından ziyade insanın doğaya kattıklarını ifade etme anlamında kullanıldığını dikkat çekmiştir. Bu

²⁵ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 13. B., İstanbul, Boyut Yayınları, 2013, s. 131

²⁶ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, 1. B., İstanbul, MEB Devlet Kitapları, 1969, s. 56

²⁷ Güvenç, a.g.e., s. 122

²⁸ Birol Emil, *Türk Kültür ve Edebiyatından Meseleler*, 1. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s. 19, 35, 36

²⁹ Erich Rothacker, *Tarihte Gelişme ve Krizler*, 1. B., İstanbul, Pulhan Matbaası, 1955, s. 52

yönüyle kelimenin toplumların, yaşamın sunduklarını işleyip biçimlendirmesi anlamını kazandığını söylemiştir.³⁰

Kültür, ilişkilendirildiği alanlara göre farklı anlamlar içeren bir kavramdır. Tezimizin konusuyla ilişkili anlamlarını düşündüğümüzde sosyal açıdan kültürün varlığımız üzerinde etkili olan sosyal gelişmelerle şekillenen inançların, gelenek ve göreneklerin bir bütünü olduğunu söylemek mümkündür. Yani kültür insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır ve insanlar arasında yaşantı yoluyla geliştirilerek hayatın akışı içinde sonraki kuşaklara aktararak zenginleşir.

E. B. Taylor, kültürü girift bir bütüne benzeterek bu bütünün içinde bilgi, iman, sanat, ahlâk, örf ve âdetlerin ve insanların mensubu oldukları zümreler dolayısıyla kazandıkları alışkanlıkların olduğunu söylemektedir.³¹

Erich Rothacker'e göre kültür, birtakım manevî değerleri işleyerek onlara yüksek bir form kazandırmaktır. Kültür çevreleri sanatı, dini, akli, iradeyi, duyuları ve duyguları, hukuku ve düşünme tarzlarını işleyerek onlara yeni biçimler kazandırır. Bu nedenle de kültür sonuna kadar işleme ve yüksek bir form kazandırma demektir.³²

Durkheim'in kültür ve medeniyet konusundaki fikirlerinin etkisiyle günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan görüşler ortaya koymuş düşünürlerden biri de Ziya Gökalp'tır. O, medeniyetle kültürü karşılaştırdığında medeniyetlerin milletlerin müşterek malı olduğunu, bunun da medeniyetleri ortaya koyan milletlerin müşterek çalışmaları sonucunda oluştuğunu söyler. Kültürler ise medeniyetlere bir milletin verdiği hususî şekillerdir. Kültür ile medeniyet arasındaki temel fark kültürün ulusal, medeniyetin uluslararası olmasıdır. Ziya Gökalp'a göre kültür bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, estetik, entelektüel, lisanî, ilmî, iktisadî ve fennî anlayışının âhenkli bir bütünüdür.³³

³⁰ Rahim Tarım, *Kültür, Dil, Kimlik Behçet Necatigil'in Şiir Dünyası*, 2. B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2004, s. 15; ayrıca bkz.: Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, 1. B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 9-10, 41

³¹ Turhan, a.g.e., s. 39

³² Rothacker, a.g.e., s. 68

³³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1. B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976, s. 96-97; ayrıca bkz.: Ziya Gökalp, *Türk Uygurluğu Tarihi*, 1. B., İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1991, s. 4-5; Turhan, a.g.e., s. 39; Orhan Türkdoğan, *Değişme - Kültür ve Sosyal Çözüm*, 2. B., İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996, s. 25-26

Ziya Gökalp çalışmalarında kültürel zümreler üzerinde de durarak ilk kültürel zümrelerin kendilerini bir dedenin torunları olarak gördüklerini söylemiş ve ilk kültür topluluklarını din ve dil ortaklığına dayandırır.³⁴ Kültür zümreleri arasında da zararlı ayrılıkların olabileceğini vurgulayan Gökalp, aile bağlarının bazı durumlarda millî bağları zayıflatabildiğini; dinî saygınlığın, millî saygınlığı reddedecek bir şekil alabileceğini; milliyet düşüncesinin de bazen ortak vatan ve devlet duygularını yok edebileceğini söyler, Avrupa’da sınıf bağının vatan düşmanlığına yol açtığını belirterek düşüncesini örneklendirir.³⁵

Ziya Gökalp’ın kültür ve medeniyet ile ilgili görüşlerinin Erich Rothacker’le benzeştiği görülür. Çünkü Rothacker de her kavmin her toplumun kendine has bir yaşama biçimi olduğundan söz ederek bu kavim ve toplumların yaşama biçimlerini yüzyıllar boyunca şekillendirerek geliştirdiklerini sonunda da medeniyet merhalesine eriştiklerini söyler.³⁶ Ayrıca millî kültür dendiğinde genellikle üst tabakadakilerin kültürü anlaşılrsa da bu kültürün altında eski kültürler olduğunu unutmamak gerekir. Hatta bazen kültür krizlerinin yaşanmasında millî kültürü yaratan eski kültürlerin yeniden canlanması etkili olabilir.³⁷ Bu nedenle de Rothacker “*Kültür bakımından, siyasî bakımdan biçim kazanmış kavimler yahut kavim kümeleri için mühim olan şey daima belli bir tarzda yaşamak, hem de insana lâıyk görülen, bundan ötürü de mutlak manada doğru sayılan bir tarzda yaşamaktır.*”³⁸ der ve çeşitli insan topluluklarının kendilerine has bir dünyada yaşasalar da dünyadaki diğer yaşantı tarzlarıyla aralarında sıkı bir bağ olduğunu vurgular. Bunun sebebi de tüm toplumların benzer realitelere bağlı olmalarıdır.³⁹

Şerif Mardin kültürü bir toplumun esasını oluşturan ve toplum yapısının muhafazasını sağlayan maddî ve manevî unsurlar olarak değerlendirir.⁴⁰ Ayrıca Mardin’e göre kültür, çeşitli sistemleri içinde barındıran bir sistemler bütünüdür. Örneğin teknoloji sistemleri, iktisat modelleri, dinî yaşantılar ve algı biçimleri, eğitim yapısı ve görgü kuralları bir kültürün alt sistemleridir. Bu sistemler zamanla değişikliğe

³⁴ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 2. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 2010, s. 34

³⁵ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, a.g.e., s. 33

³⁶ Rothacker, a.g.e., s. 52

³⁷ Rothacker, a.g.e., s. 84

³⁸ Rothacker, a.g.e., s. 52

³⁹ Rothacker, a.g.e., s. 64

⁴⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 41

uğrar. Ancak kültürün ana yapısı ne olursa olsun devam eder.⁴¹ Çünkü insanların yaşamlarını biçimlendiren inanç ve değer sistemleri vardır. Kültür ise insanların yaşamlarını değerlendirmelerine ve hareketlerini sergilerken takınacakları tavırların ne biçimde olması gerektiğine kılavuzluk eder.⁴²

Hilmi Ziya Ülken de kültür ve medeniyet kavramları arasındaki ilişkiye dikkat çekerek Almanya’da kültür ile medeniyet kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığını ancak bizim, kültürden bir milletin dil, ilim, sanat, felsefe, örf ve âdetleri ve bunlarla ilişkili olan diğer kültür ürünlerini anladığımızı söyler.⁴³ Ülken ayrıca kültürle ilgili olarak “kıymet yaratılışları”ndan söz eder ve bunları üçe ayırır. Birinci grupta eşyaya has yaratılışlar vardır, bunlar teknikle güzel sanatlardır; ikinci grupta kişilere ait yaratılışlar bulunur, bunlar da ahlâk, hukuk ve siyasettir; üçüncü olarak da fikirlere ait yaratılışlar vardır, bunlar da ideal inançlar, ilimler ve felsefelerdir.⁴⁴

Orhan Türkdoğan millî kültürün özelliklerine vurgu yaparak toplumların sosyal kimliklerini kazanmalarının klan, kabile (boy), aşiret, feodal kuruluş ve imparatorluk gibi sosyolojik yapıları sağlamalarıyla olduğunu ve böylece toplumların millî kültüre ve millet olma seviyesine eriştiğini söyler.⁴⁵ Ona göre millî kültürün varlığını ve etkisini koruması için eğitim ve öğretimden yararlanmak gerekir. Eğitim ve öğretim ile kitle iletişim araçlarının etkili kullanılmasıyla bir toplumda köy ve şehir arasındaki farklılıklar büyük ölçüde ortadan kalkar ve sosyal hareketlilik sağlanır, ortak duygu ve düşünceler gelişir.⁴⁶ Nitelikli millî kültür için de halkın millet olma anlayışına sahip olması ve ortak değerlerde birleşmesi gerekir.⁴⁷

Sulhi Dönmezer sosyolojiye göre toplumdaki her bireyin kültüre katılımcı olduğunu söyler. Ona göre kültürü oluşturan toplumsal grupların düşünce ve eylemleridir. Kültürün kalıcılığı da düşünce ve eylemlerin toplumsal gruplar tarafından benimsenip sonraki nesillere aktarılmasıyla olur ve bir nesil bir önceki nesilden devraldığı kültürü genişletir. Yani kültür insan tecrübelerinin ürünüdür ve bu tecrübeler muhakkak gelenekle ilişkilidir. Dolayısıyla kültürün devamlılığını sağlayan

⁴¹ Mardin, a.g.e., s. 43

⁴² Mardin, a.g.e., s. 45

⁴³ Ülken, a.g.e., s. 41

⁴⁴ Ülken, a.g.e., s. 257

⁴⁵ Türkdoğan, a.g.e., s. 35

⁴⁶ Türkdoğan, a.g.e., s. 39

⁴⁷ Türkdoğan, a.g.e., s. 61

geleneklerdir. Bir insanın kültürü öğrenmesi ise geleneklerle olan ilişkisine bağlı olduğundan kültür edinme kişinin yeteneğiyle alâkalıdır. Toplumlarda belli tarzlarda hareket eden insanların var olmasının sebebi de bu insanların kültürel geleneklere göre hareket etmesidir.⁴⁸

Kültür ve gelenek ilişkisine dikkat çeken Tarım da bir kültürde nesiller arasında aktarımı sağlayan şeyin gelenekler olduğunu söyler ve gelenekler yoluyla geçmişte yaşayanların deneyimlerinin, hayat tecrübelerinin ve çıkarımlarının sonraki kuşaklara iletildiği üzerinde durur.⁴⁹

1.2. KÜLTÜRÜN ÖZELLİKLERİ:

Kültürün pek çok özelliği vardır. Bu özelliklerden biri toplumları bir arada ve canlı tutması, belli geleneklerin yüzyıllar boyunca canlı kalmasını sağlaması, insanlar arasında birliktelik ve bütünlük duygusu yaratması ve toplumsal bazda sosyal sınıfların birbiriyle yakınlık kurmalarını sağlayacak temel yapı taşlarını barındırmasıdır. Bu sayede Rothacker'in de deyimiyle: *“Bütün büyük kültürler, çeşitli yönlerdeki karşılıklı tesirlerle tarihi karakterlerini kazanmışlardır.”*⁵⁰

Sulhi Dönmezer'e göre kültürün özelliklerinden biri insanların hâl ve hareketlerinde bir düzen sağlayarak toplumda genel bir denge tutturulmasını kolaylaştırması ve ortaya çıkabilecek çeşitli problemlerin önüne geçebilmesidir.⁵¹

Joseph, H. Fichter kültürün fonksiyonlarını özetlerken kültürün bir toplumu diğerinden ayırmada belirleyici olduğunu, toplumun değerlerini bir bütün hâline getirerek bunları sistematize ettiğini, dayanışmayı arttırdığını, sosyal yapıyı yansıttığını ve sosyal yapının gelişmesi için bütün toplumlarda başat bir faktör olduğunu söyler.⁵²

Kültürün tüm toplumlar üzerinde ortak etkileri vardır. Bu etkiler, sürekli ilişkiler ve temaslar dolayısıyla tüm dünyada bir kültür ortaklığını meydana getirir.⁵³ Bu durum

⁴⁸ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 9. B., Ankara, Savaş Yayınları, 1984, s. 115- 116

⁴⁹ Tarım, a.g.e., s. 17

⁵⁰ Rothacker, a.g.e., s. 67

⁵¹ Dönmezer, a.g.e., s. 122

⁵² Dönmezer, a.g.e., s. 123

⁵³ Dönmezer, a.g.e., s. 133; ayrıca bkz.: Ülken, a.g.e., s. 30

da kültürün sadece bir toplumu oluşturan insanları değil dünyadaki tüm insanları birleştirici ve bütünleştirici özelliği olarak yorumlanabilir.

Hiçbir kültürde o kültürün farklı kurumları arasında tam bir âhenk olduğundan söz edilemez. Bu farklılıklar da bir kültür içinde **alt kültür**leri meydana getirir. Her alt kültürün de kendine özgü değerleri, normları, tutumları yani değişkenleri vardır.⁵⁴

Toplumun genel olarak benimsediği kültürle o toplum içinde yer alan belli bir grubun benimsediği kültür arasında **kültür boşluğu** olabilir.⁵⁵ Yani kültürel unsurlar toplumların tüm katmanlarında aynı ölçüde etkili olmayabilir. Aynı toplumda doğmuş iki kişinin ailesinden aldığı kültür bir olmayabilir. Çünkü kültür aktarımında bireysel özellikler devreye girer. Bu nedenle bir toplumda hâkim kültürel yapı o toplumun bütün bireylerinde aynı şekilde görülmeyebilir.⁵⁶

Bir kültürde o kültürü eleştirenler varsa eleştiren kişi veya kurumların ortaya koyduğu kültüre **karşı kültür** denir.⁵⁷

Kültürel unsurları bağdaştıran ve farklı kültürler arasında bir âhenk olmasını sağlayan ise **kültür bütünleşmesidir**. Kültür bütünleşmesini sağlamanın farklı yolları vardır. Bunlardan bazıları; sosyal değerlerin sıralanması ve egemen değerlere önem verilmesi, toplumda gerginliğe yol açacak konularda birtakım emniyet önlemlerinin alınması, farklı kültüre ve değer yargılarına sahip kişilerin birlikte yaşamaya zorlanmamaları, kanaat önderlerinin ve din liderlerin farklı dinlere ve o dinlerin mensuplarına saygı ve hoşgörü göstermenin önemini vurgulamaları, toplumda lider kabul edilen kişilerin farklı değerlere sahip kişiler arasında yaşanabilecek olumsuzlukları yok etmeleridir.⁵⁸

Bir kültüre mensup insanların farklı kültürdeki insanları kendi değer yargılarıyla ölçmesi ve değerlendirmesi **kültür taassubunu** doğurur. Bu durum tasvip edilen bir şey olmamasına karşılık kültürlerde yaşanan bir durumdur.⁵⁹

⁵⁴ Dönmezer, a.g.e., s. 134

⁵⁵ Dönmezer, a.g.e., s. 135

⁵⁶ Mardin, a.g.e., s. 48

⁵⁷ Dönmezer, a.g.e., s. 135

⁵⁸ Dönmezer, a.g.e., s. 137

⁵⁹ Dönmezer, a.g.e., s. 139

Toplumların kültür hayatının düzeni ve gelişimi için dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar vardır. Bunlar; kabul edilebilir bir din ve dil anlayışına sahip olmak, ortak bir dünya görüşü ve hayat anlayışı geliştirmek, doğru tarih bilgisi sunmak, anlaşılabilir bir sanat ve edebiyat anlayışına destek vermek ve yeniliklerle gelenekleri bir potada eritmektir.

Kültür, insanî ilişkilerin her boyutunda etkilidir ve önem taşır. Kültürün şekillenmesinde siyasî ve ekonomik anlayışın hatta bilim ve teknolojinin de etkisinin olması bunun göstergesidir. Kültürün devamlılığının sağlanmasında kültür taşıyıcılarının etkisi büyüktür. En temel kültür taşıyıcısı insan olmakla birlikte edebiyat, resim, müzik, tiyatro, sinema, mimari gibi tüm sanat dalları ve radyo, televizyon, gazete, dergi, internet gibi iletişim araçları da etkili birer kültür taşıyıcısıdır. Kültür taşıyıcıları arasında önemli rolü olan bir unsur da dildir. Çünkü maddî veya manevî her şey dilde karşılık bulur. Bunun için de dilde karşılığını bulmuş her şey kültüre dâhildir denebilir. Dilin bu özelliği düşünüldüğünde bugün birçok yazarın yalnız dünyayı yorumlamaları değil içinde yaşadıkları dünyadan ve iç dünyalarından bahsetmeleri kolayca anlaşılır.⁶⁰

Dil ile oluşturulan sanat eserlerinin diğer sanat eserlerine göre toplum üzerinde daha belirgin bir etkisi vardır. Bu nedenle edebiyatta ortaya atılan fikirler sinema, tiyatro, resim ve plastik sanatlar gibi sanat alanlarında da etkisini gösterir. Edebiyatta etkisini gösteren akımların kültür ve sanat çevrelerinde ilgi uyandırmasının nedeni de budur. Dolayısıyla kültürün sanatla ve dille olan ilişkisi nedeniyle kültür konuları tartışılırken özellikle edebiyatı ve diğer sanat dallarını da dikkate almak gerekir. Kısacası güzel sanatlar kültürün bir parçasıdır. Çünkü insan bir sanat eseri meydana getirirken içinden gelenleri icra eder. Bu nedenle sanat eseri ister istemez millî bir özellik taşır ve kültürün bir parçası olur.⁶¹

Bir insan topluluğunun şuurunun özelliklerini anlamak için o topluluğun dilini incelemek gerekir. Çünkü bir dilde yer alan herhangi bir sözcük bile o topluluğun realiteyle ilişkisini gösterme özelliğine sahiptir. Bu da o topluluğun hayat karşısındaki

⁶⁰ Rothacker, a.g.e., s. 65

⁶¹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, 6. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, s. 21

dikkat ve hassasiyeti konusunda insanlara bilgi verir.⁶² Eski Yunanlıların sanat eserlerine bakıldığında da benzeri bir durum görülür. Bu sanat eserleri sayesinde insanların hayatta gördüklerine yeni formlar kazandırarak yine hayata kazandırdıkları görülür. Sanat sayesinde hayata kazandırılan yeni şekiller edebiyata da tesir eder. Böylece bu yorumlamalarla insanlık yüksek kültüre ulaşır.⁶³

Dil, bir toplumun zihniyetini yansıtır. Dilde kültürel özellikleri ifade eden pek çok kelime ve kelimelerin yanı sıra atasözleri ve deyimler vardır. Bu dil malzemeleri, dilin önemli bir kültür taşıyıcısı olduğunun göstergesidir. Din değişikliklerinin dil üzerinde ciddi etkiler yarattığı bilinen bir şeydir. Türkler de kabul ettikleri din ne ise o dinle ilgili kelimeleri dile sokmuşlardır. Özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra Türkçeye Arapça ve Farsçadan bolca kelime girmiştir. Fakat bazı şair ve yazarlarımız bu kelimeleri eserlerinde gerekmedikçe kullanmayıp dilimizin ve kültürümüzün korunması noktasındaki hassasiyetlerini göstermişlerdir. Tanzimat dönemi sanatçılarından bazılarının Buffon'un "üslub-ı beyan, aynıyle insan" anlayışıyla hareket etmeleri, bu sanatçılarımızın dilin kültür taşıyıcısı olma özelliğinin farkında olduklarını gösterir.

Din de bir kültürün temel unsurlarından biridir. Dinler bir millete ait değildir ancak bir milletin kuruluşunun sağlayıcısıdır. Milletlerin ahlâk ve inanışlarının ideallerini sağlayan dindir. Bu nedenle din de zaman içinde millî kültür özelliklerinin hem oluşturucusu hem taşıyıcısı olur.⁶⁴

Marx "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Kritiği" isimli çalışmasında dini halkın afyonu olarak görür. Marx' a göre: "*Din, baskıya tâbi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhudur. (Din) halkın afyonudur.*" Burada din afyona benzetilirken dinin yöneticiler tarafından halk üzerinde uyutucu bir etki yaratmak için kullanılışı kastedilmemiştir. Bu söz, insanların yaşananlar arasında sıkışıp kalmamak yani hayatta kalabilmek için belli olaylar karşısında dine sarılarak işin içinden çıkmaya çalışmaları anlamında kullanılmıştır.⁶⁵ Bu noktada insanların bazı

⁶² Rothacker, a.g.e., s. 59

⁶³ Rothacker, a.g.e., s. 72

⁶⁴ Topçu, a.g.e., s. 22

⁶⁵ Mardin, a.g.e., s. 35

durumlarda hayat karşısında varlıklarını sürdürebilmeleri için dini bir dayanak olarak gördükleri ve bu durumun dolaylı da olsa kültüre hizmet ettiği söylenebilir.

Durkheim de toplumsal yapının varlığının, düzeninin ve devamının sağlanması için dinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ona göre din bir toplumun temel kodlarını taşıyan bir kurum olma özelliğini gösterir. Dini ayinler ise bir toplumu oluşturan insanların sosyal birliklerinin anayasası gibidir ve insanlar bu ayinleri gerçekleştirerek toplumsal değerlerini doğrularlar.⁶⁶

Kültürün tabiatla da ilişkisi vardır. Nasıl ki sanat eserini ortaya koyan insan, eserine içinden geçenleri aktarırken eserini millî kültürün bir parçası kılıyorsa, insan içinde bulunduğu tabiatı da aynen öyle şekillendirerek onu elverdiği ölçüde kültürüne uygun hâle getirir.⁶⁷

Teknik de kültürle ilişkilidir. Medeniyetleri doğuran tekniktir. Ancak sadece tekniğe ağırlık vermek kültürün yok olmasına sebep olabilir. Tekniğin kültürle muhakkak ilişkilendirilmesi gerekir. Dışarıdan alınan teknik, kültürü yozlaştırabildiği veya yok edebildiği için teknik, bir milletin kendi kültüründen doğmalıdır.⁶⁸

1.3. KÜLTÜR DEĞİŞMESİ:

Kültür sabit gibi görünse de dinamik bir yapıya sahiptir. Kültüre bu dinamikliği katan toplumların değişen ihtiyaçları doğrultusunda kültüre yaptıkları katkılardır. Bu sâyede kültürün sürekli değiştiği görülür.⁶⁹ Bu değişimin farklı toplum katmanlarında farklı etkileri olsa da kaçınılmaz bir değişim olduğundan kültürün canlılığına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Kültürün maddî unsurlarıyla manevî unsurları arasında bariz bir ilişki vardır. Dolayısıyla bir unsurda değişme meydana geldiğinde diğerinde de değişimin olması kaçınılmazdır. Bir sosyal sınıfın alışkanlıkları, âdetleri, görüşleri, zihniyet yapısı maddî kültür unsurlarının belirleyicisi olur. Eğer kültürde bu sosyal grubun ahlâk yapısına, anlayışına, zevk ve düşüncelerine aykırı gelen bir değişme olursa o kültür unsurunun

⁶⁶ Mardin, a.g.e., s. 37

⁶⁷ Topçu, a.g.e., s. 22

⁶⁸ Topçu, a.g.e., s. 23, 25; ayrıca bkz.: Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, a.g.e., s. 25- 29

⁶⁹ Dönmezer, a.g.e., s. 120

sağlayacağı yararlar göz önüne alınmadan reddedilebilir. Bu da kültürde hâkim sınıfın belirleyici etkisinin göstergesi olur.⁷⁰

Kültürün maddî ve manevî unsurları arasında bir uyumsuzluk veya ortaya çıkışlarında bir gecikme olursa toplum hayatı bundan etkilenir. Bu durum değerler veya inanç sisteminde bozulma veya çözülmeye sebep olabilir. Kültürün temelinde de inanç ve değerler olduğu için bir toplumdaki sosyal bir değişme o toplumun zihniyetini ve değerlerini de etkiler. Bu nedenle kültürel değişim kaçınılmaz olur.⁷¹ Yani değişme kültürlerin alinyazısı olarak görülebilir. Türkdoğan bilinen kültürel değişme kalıplarının yayılma, iktibas, taklit olduğunu söyler. William F. Ogburn ise değişimin icat, birikim, yayılma ve uyum sağlama olmak üzere dört unsura dayandığını açıklar.⁷²

Ginsberg fertlerin bilincinin, istek ve kararlarının, değişik şartlardan etkilenen ferdi eylemlerin, yapısal değişmeler ve baskı altına almaların, dış etkilerin, değişik kaynaklardan gelen unsurların belli bir noktada iç içe geçmeleri veya birbirlerini etkilemelerinin, rastlantı sebebiyle meydana gelen oluşumların, toplumda ortak bir amacın ortaya çıkmasının sosyal değişimin nedenleri arasında olduğunu söyler.⁷³

Sulhi Dönmezer de farklı kaynaklarda en çok üzerinde durulan kültür değişimi nedenleri olarak şunları tespit etmiştir:

- 1) Toplumların yaşadıkları çevredeki değişmeler,
- 2) Farklı kültürel özelliklere sahip toplumlarla kurulan ilişkiler sonucu yaşanan etkileşimler,
- 3) Toplumun kendi içinde meydana gelen her türden değişmeler.⁷⁴

Malinowski kültür değişmesini bir toplumun tüm maddî ve manevî kültür özelliklerinin evrilmesi olarak görür. Kültür değişmesinin etkili olduğu alanların ise toplumların siyasî yapısı, idarî yapısı, toprağa yerleşme ve iskân tarzı, inanç ve kanaatleri, bilgi sistemi, terbiye anlayışı, kanunları, araç ve gereçleri, bu araç ve gereçlerin kullanımı ve toplumun iktisadî yapısı olduğunu söyler. Kültür değişmesinin devamlı surette meydana geldiğini belirterek her yerde görüldüğünü ifade eder.⁷⁵

⁷⁰ Turhan, a.g.e., s. 150

⁷¹ Türkdoğan, a.g.e., s. 66-68

⁷² Türkdoğan, a.g.e., s. 65

⁷³ Türkdoğan, a.g.e., s. 69

⁷⁴ Dönmezer, a.g.e., s. 121

⁷⁵ Turhan, a.g.e., s. 58

Kültür değişmesinin en önemli özelliği bu değişmelerin bilinçli bir şekilde ve seçime dayalı olarak yapılmasıdır. Kültür değişmelerinin genellikle mevcut kültürün toplumun ihtiyaçlarına cevap veremez hâle geldiği durumlarda yaşandığı görülür. Kültür değişmesinin sadece kültürün maddî kısımlarında olmayıp manevî kısımlarında da olması kültür değişmelerinin bilinçli ve seçime dayalı olarak yapıldığının göstergesidir. Ancak bu denli büyük bir kültür değişmesinin yaşanması için bir kültürün mutlaka yabancı ve farklı bir kültürle temas etmiş olması gerekir. En büyük kültür değişmesi ise kültürün toplumun ihtiyaçlarını karşılayamadığı noktalarda yaşanır. Böyle hâllerde kültürde büyük değişmeler meydana gelir ve bu değişmelerin sınırını çizen ise toplumun iktisadî yapısı ve teknik bilgisidir.⁷⁶ Dolayısıyla kişisel değerlerin değişmesinin iktisadî büyümede etkili olduğu söylenebilir.⁷⁷ Çünkü Max Weber'e göre insanın zihniyeti, fikirleri ve sahip olduğu değerler sistemi kişinin iktisadî olaylarla ilgili kararları ve davranışları üzerinde etkilidir.⁷⁸ Bu nedenle de tarihte yaşanan gelişme ve krizlerin arkasında, sosyal ve siyasî sıkıntıların ve ekonomik buhranların temelinde bile kültür çözümlenmesinin, değer değişiminin olduğu görülür.⁷⁹

Mümtaz Turhan kültür değişmelerinin hem serbest biçimde hem de zorlama yoluyla gerçekleşebileceğini söyler. Serbest kültür değişmesinin bir kültürün başka bir kültürle karşılaştığı anda herhangi bir zorlama olmadan, karşılaşılan kültürün belli kısımlarının alınması şeklinde gerçekleştiğini ifade eder. Empoze edilen veya mecburi kültür değişmesinin ise bir toplumsal grubun kendi kültürünü veya o kültürün bir kısmını karşılarındaki toplumsal gruba veya kitleye zorla kabul ettirmesi olarak açıklar. Toplumun önde gelen kesimlerinin yabancı bir kültürü kendi kültürünün yerine koyması ve etrafındakileri de buna zorlamasını yine kültür empozisi olarak görür.⁸⁰

Serbest kültür değişmesinin en önemli özelliği kültürel bir unsur değiştirilmeden önce yerine geçecek unsurun öncekine göre daha iyi ve yararlı olup olmadığına dikkat edilmesidir.⁸¹ Yeni bir kültürel unsur eskisinden daha iyi ve yararlı değilse eskisi terk edilmez. Bu nedenle birçok değişme etkenine rağmen özellikle mahallî kültürler uzun süre değişmeden kalır. Bu sayede de günümüzde mahallî kültürün hâlâ büyük ölçüde

⁷⁶ Turhan, a.g.e., s. 61, 148, 149

⁷⁷ Türkdoğan, a.g.e., s. 81

⁷⁸ Türkdoğan, a.g.e., s. 88

⁷⁹ Rothacker, a.g.e., s. 75

⁸⁰ Turhan, a.g.e., s. 67

⁸¹ Turhan, a.g.e., s. 160

kendine özgü olduğunu söylemek mümkündür. Seçici kültür değişmesi sayesinde korunan bu mahallî kültür mirası toplumumuz için önemli bir kazanımdır. Bu nedenle de bir kültürün kalıcılığı serbest kültür değişmesinde gösterilen hassasiyete bağlıdır denebilir.⁸²

Empoze yoluyla gerçekleşen kültür değişmeleri insanların yaşamlarında ihtiyaç duydukları çeşitli şeylerden mahrum kalmalarına sebep olur. Mümtaz Turhan bu durumla ilgili olarak “*Bunun neticesi olmak üzere cemiyetin iktisadî ve içtimai hayatında birçok aksaklıklar meydana gelmekte, fertler azamî bir huzursuzluk ve sıkıntı içinde yaşamaya mahkûm bulunmaktadır.*”⁸³ diyerek empoze yoluyla gerçekleşen kültür değişmesinin topluma zararlarını dile getirmiştir.⁸⁴ Empoze kültür değişmelerinde yaşanan bu sıkıntının nedeni dayatılan kültürün özelliklerinden kaynaklanmayabilir. Bu sıkıntıların temel nedeni toplumların baskı altın alınması ve insanların engellenmişlik duygusunu yaşamalarıdır.⁸⁵

Kültürlerin değişme ve uyum özelliği sayesinde toplumların ihtiyaçları tatmin edilir. İki farklı kültür mensubu toplum bir arada yaşamak zorunda kalırsa karşılaşmanın ilk anında bir kültürden diğerine ciddi tesirler olabilir. Bu durum kontrol altında tutulabilirse farklı kültürler farklı toplumların ikisinin de bir arada yaşamasını, çalışmasını sağlayacak şekilde değişir.⁸⁶

İnsanlar bazen geçmişle olan bağlarını kuvvetlendirmek ve böylece psikolojik olarak kendilerini daha güçlü hissetmek isterler. Böyle zamanlarda kültür değişmesinin eskiye dönük olduğu görülebilir ancak bir kültür hiçbir zaman bütünüyle eski haline dönmez. İnsanlar geçmişle bağlarını canlı tutmak istediklerinde veya yarar amacı taşıyan değişimler gerçekleştirmek istediklerinde kültür değişmesinin bazen eskiye dönük olduğu görülür ve bu durum da normaldir.⁸⁷ Çünkü geleneklerden bütünüyle kopmak çok da kolay değildir ve gelenek ve kültür birikiminin toplumların yapısı veya kültürleri değişse de bu değişimi belirleyen iki temel faktör olduğu görülmektedir.⁸⁸ Gelenek dünyayı bütünsel olarak kavramaya yaradığı için toplumların dönüşümü olağan

⁸² Turhan, a.g.e., s. 150

⁸³ Turhan, a.g.e., s. 163

⁸⁴ Turhan, a.g.e., s. 162- 163

⁸⁵ Turhan, a.g.e., s. 166

⁸⁶ Turhan, a.g.e., s. 168

⁸⁷ Turhan, a.g.e., s. 185-186

⁸⁸ Hasan Bülent Kahraman, *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*, 2. B., İstanbul, Agorakitaplığı, 2007, s. 29

seyrinde işliyorsa yani değişim ve dönüşüm yaşanırken bu süreci tetikleyen etmenler doğalsa kültürle gelenek arasında uyum sorunu olmaz.⁸⁹ Böylece toplumlar geleneklerine bağlı kalarak da kültür değişimi yaşayabilirler.

1.4. TÜRKİYE’DE KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ

“Sağlamlığına inanılan, kanılan dünya güvensiz olur olmaz insanlar artık ne yapacaklarını bilmez olurlar.”⁹⁰ İşte böyle zamanlarda toplumların yeni arayışlar içine girdikleri görülür. Türkler de tarih boyunca çeşitli nedenlerle arayışlara girmişler ve çeşitli zamanlarda farklı sebeplerle kendilerini kültür değişmesinin içinde bulmuşlardır.

Mümtaz Turhan Türkiye’de kültür değişmelerini esas itibariyle üç bölüme ayırır.

Bunlar:

1) Toplumda herhangi bir değişme gerçekleştirmeyen ve başlangıcı kesin olarak tespit edilemeyen çeşitli unsurların ithal edildiği safha ve sonrasında bu kültürel unsurların bilinçli bir şekilde alınmaya başladığı serbest değişmeler devri ki bu devir 19’uncu asra kadar olan zamanı kapsar.

2) Bir geçiş devri özelliği taşıyan III. Selim zamanı.

3) Kökten ve radikal değişmelerin mecburiyetinin anlaşılmasına başlandığı devir. Bu devir II. Mahmut’la başlar. II. Mahmut devrinde yaşanan değişmeleri de devrelere ayırmak mümkündür. Bunlar:

a) II. Mahmut devrinden Gülhane Hatt-ı Humayunu’nun ilanına kadar yani Tanzimat’a kadar olan zaman,

b) Tanzimat’tan 1876’ya kadar olan zaman,

c) 1876’dan 1908 inkılâbına kadar,

d) 1908’den 1923’e kadar,

e) 1923’ten günümüze kadarki zamandır.⁹¹

⁸⁹ Kahraman, a.g.e., s. 31, 32

⁹⁰ Rothacker, a.g.e., s. 75

⁹¹ Turhan, a.g.e., s. 192

Kültür değişmesi tarihimizde yaşananların, bugün geldiğimiz noktaya çok büyük katkı sağladığını söylemek mümkündür. Kültür değişmemizin özelliklerini ve yaşananların sonraki dönemlere yansımalarını belirlemek açısından bu üç devreyi iyi anlamak gerekir.

Kültür değişmemizin ilk dönemi olarak kabul edilebilecek 19. asra kadarki devir sonraki devirlerin de kaderini belirleyen bir devir olma özelliği taşır. Bu devirde yenilik hareketlerinin son derece ağır işlediği, plansız ve sistemsiz olduğu, iç ve dış çeşitli sebepler dolayısıyla sık sık sekteye uğradığı görülür. Yenilik ve değişim hareketlerinin bu şekilde gerçekleşmesi dolayısıyla bu dönemdeki yenilik çalışmalarının asıl gayesine ulaşmadan asırlarca sürdüğü görülür.⁹² Bu nedenle Mümtaz Turhan “*şu halde bir kültür değişmesinde esas mesele, eskinin yanında--yani o tamamıyla yıkılmadan--yeninin kurulmasında değil, yeninin hakikaten bütün şartlara uygun düşecek bir şekilde tam olarak alınıp alınamamasındadır.*”⁹³ diyerek kültür değişmesinin ve yenilik faaliyetlerinin planlı ve sistemli bir şekilde yapılmasının önemini vurgulamıştır.

Tanzimat dönemindeki çalışmalar da kültür değişmemize önemli etkisi olmuş faaliyetlerdir. Ancak bu dönemin özelliği yine yenilik hareketlerinin sistemsiz olarak gerçekleştirilmesi ve yapılmak istenenleri uygulayacak bir taban oluşturulmadan harekete geçilmesidir. Yapılmak istenen yeniliklerde Batı dünyası örnek alınmıştır. Bu, o dönem için doğru bir karardır ancak faaliyet alanındaki altyapı eksikleri değişim hareketinin istenilen başarıya ulaşmasını engellemiştir, üstelik bu durum günümüzde bile devam etmektedir.⁹⁴

Kültür değişmeleri tarihimizin 1908 inkılâbına kadarki döneminde önemli olan hem İslamcılarının hem de Türkçülerin Batılılaşma konusunda ortak bir anlayışa sahip olmalarıdır. Her iki grup da Batı’dan alınması gerekenin ilim ve teknik olması gerektiği konusunda hemfikirdir. Ancak Mümtaz Turhan’ın deyimiyle “Garpçıların” Batılılaşmayla ilgili programlarında ilme özel bir yer verilmediği görülür. Bu da dikkat edilmesi gereken bir noktadır.⁹⁵ Çünkü ilme önem vermeden Batılılaşmayı istemek sadece davranış ve yaşayış bazında Batılılaşmaya çalışmak anlamına gelir ki bu da ciddi

⁹² Turhan, a.g.e., s. 207

⁹³ Turhan, a.g.e., s. 258

⁹⁴ Turhan, a.g.e., s. 259

⁹⁵ Turhan, a.g.e., s. 290

bir kültür değişmesini gerektirir. Toplumun o devirde içinde bulunduğu şartlar açısından düşünöldüğünde böyle bir anlayışın ancak yanlış Batılılaşmaya sebep olan bir anlayış olduğu sonucuna varılabilir.

1908'den sonraki ortama bakıldığında hürriyet rejiminin toplum üzerinde yarattığı etkinin hem kaynaşma hem de çözümlü kurulma etkisi yarattığı görölmür. Bu dönemde siyasî çalışmalar, fikir hareketleri, yenileşme için atılan adımlar bir birlik ve bütönlük hâlinde meydana gelmiştir.⁹⁶ Bunun yararlı etkisi birlikten kuvvet doğar anlayışıyla kat edilmek istenen yolun, ulaşılmak istenen hedeflerin gerçekleşme oranını arttırıcı bir ortamın olmasıdır.

1908'den 1923'e kadarki dönemde hem Türkiye'de hem de tüm dünyada siyasî ve sosyal anlamda büyük çalkantıların yaşandığı düşünölmürse bu durumun değişim hareketi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri daha rahat anlaşılır. Tüm dünyada değişmeye başlayan liderlik anlayışı Türkiye'de de etkili olmuş ve öлке kendini iki ciddi savaşın içinde bulmuştur. Bu savaşların değişme çalışmalarını olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. Savaşların insanlar üzerinde bıraktığı kötü etkiye rağmen bir toplumun kültürü üzerindeki etkisi düşünölmürse bu savaşların kültür değişmesi tarihimize olumlu ve olumsuz katkılarının olduğunu söylemek mümkün olur. Ancak savaş nedeniyle yaşanan kültür değişmesinin 1800'lü yıllarda hayata geçirilmeye başlanan değişme çalışmalarından çok farklı yönde olduğunu da söylemek gerekir.

Özellikle 1923'ten sonra kabul edilen yeni rejimle ve yapılan inkılâp çalışmalarıyla kültür tarihimizde önemli değişmelerin yaşandığını söyleyebiliriz. Köylerde meydana gelen değişmelerin kültürün zayıf yönlerini gidermek amacını taşıdığını ve bu yönüyle serbest kültür değişmesi özelliğini gösterdiğini ifade edebiliriz. Ancak şehirlerde durum aynı değildir. Şehirlerde gerçekleştirilen yenilikler kültürümüzü tümüyle etkileyen güdümlü değişme özelliğı taşıyan niteliktedir.⁹⁷ Bunun neticesinde şehirlerle köyler arasında ciddi kültür farkının oluştuğı görölmür. Bunu da bir zaaf olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak yine de bir arada yaşayabiliyor

⁹⁶ Turhan, a.g.e., s. 291

⁹⁷ Turhan, a.g.e., s. 300- 301

olabilmemizin sebebi eski kültürümüzün etkisi ve o kültürün bir araya getirici özelliğinin canlı tutulmasıdır.⁹⁸

Orhan Türkdoğan'a göre Batılılaşma çalışmalarımızdaki tutumumuz toplumsal değerlerimizde kantiteye, özden çok şekle, gelişip olgunlaşmadan çok mekanik düşünce biçimlerini benimsemeye yönelik bir değişmeye sebep olmuştur.⁹⁹ Çünkü Batı'da Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi toplumun gelişmesi ile bağlantılıdır ancak ülkemizde böyle olmamıştır. Türkiye'de Sanayi Devrimi'nin etkisinin çok hızlı yayılmış olması buna hazır olmayan ülkemizde toplumsal ve sosyal yapıda bozulmalara yol açmıştır.¹⁰⁰ 1950'li yıllardan itibaren ülkemizde uygulanan ekonomik kalkınma planları ne tam anlamıyla Batılı anlayışa ne de tam anlamıyla Türk-İslam anlayışına uygundur. Bu nedenle de o yıllardan itibaren halkımızda zihniyet ve değerler sisteminde bir bozulma, ahlâkî anlamda da bir çöküş meydana gelmiştir. Yoksulluk ve zenginlik yan kültürleri de millî kültürümüzü olumsuz etkilemiştir.¹⁰¹ Türk milletinin Batılılaşma yolunda adımlar atarken yaptığı hata medeniyet ve kültürümüzün temel değerlerinin Doğulu ve İslâmî yönünün olduğunu kabul etmeyip bir ânda Batı kültürüne uyum sağlamaya çalışmamızdır. Bu nedenle de Batılı olamamış Batı taklitçisi olarak kalmışızdır.¹⁰²

Tanzimat'la hız kazanan değişim sürecinde millete kazandırılmak istenen değerlerin Türk milletinin kültürüyle örtüşmediği bu nedenle toplumumuzda “değer” probleminin yaşandığı görülmüştür. Değer problemini aşmak için yapılan çalışmaların çoğu ya sonuçsuz kalmış ya da toplum üzerinde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Edebiyat alanında da benzer bir durum yaşanmış ve edebî eserler halka ulaşmayı sağlayacak temel nitelikleri barındırmadığı için bu dönem edebî eserleri halkta, beklenen alâkayı uyandırmamıştır denebilir. Bunun altında yatan temel sebebin bu dönem edebî ürünlerinde klasik kültürel değerlerin dikkate alınmaması olduğu söylenebilir.

Bir kültürün katı taraflarını değiştirmek kolay değildir. Kültürün uzun yıllardan beri gelen özellikleri değiştirilmek istendiğinde o kültüre mensup olanlar tarafından ciddi bir direnişle karşılaşılabilir. Bu nedenle kültür değişmesi yapılmak istendiğinde

⁹⁸ Turhan, a.g.e., s. 302- 303

⁹⁹ Türkdoğan, a.g.e., s. 89

¹⁰⁰ Türkdoğan, a.g.e., s. 88

¹⁰¹ Türkdoğan, a.g.e., s. 135

¹⁰² Türkdoğan, a.g.e., s. 86

daha etkili sonuç alabilmek için ciddi bir plân ve hazırlık yapılmalıdır. Aksi hâlde istenen sonucun elde edilememesi olasıdır.¹⁰³

Bir kültür başka bir kültürden aldığı her ne ise onda mutlaka değişiklik yapar. Bu, kültürlerin kendine özgünlüğünün bir sonucudur. Bu açıdan bakıldığında bir kültüre dâhil edilen her şeyin bir revizyona uğratıldığını söylemek mümkün olur.¹⁰⁴ Bu durumun olumlu etkisi alıcı kültürde temel yapının büyük ölçüde korunmasını sağlamasıdır. Kültürler bu özellikleri sayesinde yüzyıllar boyunca devamlılık gösterir. Kültürel unsurların değiştirilerek alınması ve alınan unsurun mevcut kültüre göre işlenmesi alıcı kültürün kuvvetinin de göstergesi sayılır.¹⁰⁵

Kültür değişmelerinin başarısını etkileyen bir başka durum ise sadece alınan kültürel unsurların mevcut kültür potasında yeterince eritilmesi değil aynı zamanda alınan unsurun zaruri ihtiyaç niteliğini taşıyor olması ve bunun tüm toplum tarafından böyle algılanmasıdır.¹⁰⁶ Başka türlü gerçekleşen değişmelerin kalıcılığı fazla olmamaktadır ki bu da boşa harcanan enerji demektir.

Kültür değişmelerinde dikkatli olunması gereken bir başka nokta ise maddî kültür ile manevî kültür arasında kurulması gereken dengedir. Eğer bir toplum veya grup başka bir kültürün çeşitli unsurlarını alacağı vakit bu dengeyi iyi kuramazsa aslında ihtiyacı olmayan unsurları da almış olur ve mevcut kültürüne zarar verir.¹⁰⁷

Kültür değişmelerindeki en tehlikeli durum ise taklittir. Bir toplum ya da grup karşılaştığı kültürden temelde alması gerekenleri alıp bunları işleyerek kendine mâl etmeye çalışmak yerine taklidi tercih ederse o zaman mevcut kültürün hem maddî hem manevî yanları ciddi biçimde zarar görür hatta o kültür yaşayamaz hâle gelir. Mümtaz Turhan da bu durumu “[...] maddî kültürle manevî kültür arasındaki münasebetde yerine daha objektif, daha sağlam bir başkası konamadan gevşeyip manasını kaybettiği için içtimai muvazene bozulmakta, bu yüzden cemiyette huzursuzluk ve buhran baş

¹⁰³ Turhan, a.g.e., s. 322

¹⁰⁴ Turhan, a.g.e., s. 336

¹⁰⁵ Turhan, a.g.e., s. 340

¹⁰⁶ Turhan, a.g.e., s. 344

¹⁰⁷ Turhan, a.g.e., s. 374

göstermektedir."¹⁰⁸ şeklinde açıklayarak böyle bir hatanın topluma etkisini dile getirmiştir.

¹⁰⁸ Turhan, a.g.e., s. 382- 383

İKİNCİ BÖLÜM

1. DEĞERLER

Her insan “kültürleme” yoluyla içine doğduğu kültürü edinirken “kültürleşme” ile yeni kültürel özellikleri tanır ve sonunda “kültürlenme” yoluyla kendi kültürüne katkıda bulunur. Bu durum fasit bir daire gibi sürekli devam eden bir durumdur.¹⁰⁹ Kültürün içinde âdeta bir maya vazifesi gören, “kültürleme ve kültürleşme” işinin gerçekleşmesini sağlayan bir unsur vardır. Bu unsur değerlerdir. Bir kültürün iyi anlaşılabilmesi, doğru yorumlanabilmesi, edinilmesi ve geleceğe aktarılması için o kültüre mensup insanların değerlerini iyi anlamak gerekir. Bu nedenle de öncelikle değerler kavramının anlamını ve özelliklerini bilmek şarttır.

1.1. DEĞER VE DEĞERLER KAVRAMLARI

Felsefenin özellikle üzerinde durduğu üç problem vardır. Bunlar bilgi, varlık ve değerdir.¹¹⁰ Felsefenin temel uğraşı alanlarından olan aksiyoloji (değerler sorunu) etik ve estetik konularıyla ilgilenir. Yunancadan dilimize geçen bu sözcük “ahlâk” anlamına gelir. Aksiyoloji insan davranışlarını inceleyerek bu davranışların dayandığı ilke ve değerleri araştırır.¹¹¹

Aksiyoloji yani değerler sorunu insanın yapıp ettiklerini ve bu etkinliklerin dayanabileceği ilke ve değerleri inceler. Aksiyolojide bazı sorulara cevaplar aranır. Bunlar; “Ahlâk-ahlâksızlık, iyi-kötü, erdem-erdemsizlik, güzellik-çirkinlik, özgürlük-tutsaklık, vicdan-vicdansızlık, mutluluk-mutsuzluk vb. nedir?” gibi sorulardır. Ayrıca “Değerlerin kaynağı nedir, değerler doğuştan insanda var mıdır yoksa sonradan mı edinilir, mutlak değerler var mıdır, değerler toplumdan topluma ve zamana göre değişir mi, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, mutluyu mutsuzdan, vb. ayırırken kullanılan ölçütler nelerdir, bu ölçütler nasıl konmuştur?” gibi sorular da aksiyolojinin çalışma konusunu

¹⁰⁹ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 13. B., İstanbul, Boyut Yayınları, 2013, s. 385- 386

¹¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, 1. B., Ankara, Aytemiz Kitabevi Kürsü Yayınları, 1965, s. 216

¹¹¹ Veysel Sönmez, *Eğitim Felsefesi*, 11. B., Ankara, Anı Yayıncılık, 2012, s. 19

belirleyen sorulardandır. Kısacası aksiyoloji insanların oluşturduğu tüm değerleri inceler.¹¹²

İoanna Kuçuradi'ye göre felsefede değer problemi aslında değerlendirme problemidir. Bunun nedeni “İyi nedir, güzel nedir, faydalı nedir, doğru nedir?” gibi sorulara cevap aranırken insanların aslında bir değerlendirme çalışması yapmalarındır. Saygı, dürüstlük, adalet, eşitlik gibi kişiler arası ilişkilerin temel noktalarını incelemek ve sanat, bilim, moral gibi insan başarısıyla ilgili özellikleri incelemek de farklı değerleri problem olarak değerlendirmektir.¹¹³

Bugüne kadar felsefe tarihine bakıldığında değer kavramından çok farklı şeyler anlaşıldığı söylenebilir. Çünkü değer soyut bir kavramdır ve herkesin bu kavramdan farklı bir şey anlaması veya bu kavrama farklı anlamlar yüklemesi normaldir.¹¹⁴

Felsefe tarihinde değer problemi Sokrat'tan itibaren ele alınmaya başlanmıştır. Sokrat'tan başka Platon'un da değerlerle ilgilendiği hatta değerlere en çok önem veren ilk isim olduğu söylenebilir. Platon özellikle aşk, estetik değerler ve ahlâkla ilgilenmiştir. Aristo ise çeşitli eserlerinde hakikat değerine, estetik değerlere, iktisadî değerlere ve ahlâk değerine yer vermiştir. Leibniz değerlere farklı bir açıdan yaklaşarak değerlerin zıtlarından hareketle değer problemini ele almıştır; kötülük olduğu için iyilik, kusur olduğu için yetkinlik arayışımız olduğundan söz etmiştir. Hatta Leibniz değer teorisinin temelini kurmuştur. Kant değerleri sınıflandırmaya çalışmak suretiyle değerlerle ilgilendiğini göstermiştir. Alman psikolog ve filozof Franz Brentano da ruhî olayların tasavvur, hüküm ve sevgi ve kin olarak üçe ayrıldığını belirterek değer teorisine temel olacak görüşler ileri sürmüştür. E. Durkheim de değer hükümleriyle realite hükümleri arasındaki farka işaret ederek değer konusunda düşüncelerini ortaya koymuştur. Max Scheler, N. Hartmann, K. Jaspers, Geiger gibi isimler de Franz Brentano'nun izinden giderek değerlerle ilgilenmişlerdir.¹¹⁵ Max Scheler değerleri fenomenoloji açısından araştıran ve felsefenin temel araştırma alanlarından biri olmasını sağlayan kişidir. Değerleri ontolojik bakımdan temellendirmek isteyen kişi de Hartmann'dır. Her iki araştırmacı da yüksek değerler olduğundan söz etmiş ve bu

¹¹² Sönmez, a.g.e., s. 19

¹¹³ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 4. B., Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 2010, s. 8

¹¹⁴ Kuçuradi, a.g.e., s. 8

¹¹⁵ Ülken, a.g.e., s. 202- 216

değerleri “mutlak” değerler olarak yorumlamışlardır. Bu mutlak değerlerin ilki “iyi”dir. Yüksek değerler de pozitif ve negatif değerlere ayrılarak incelenebilir. Değerlendirme ise değerlerin yüksekliğini belirleme problemidir.¹¹⁶

İoanna Kuçuradi ise “değer” ile “değerler”in aynı şey olmadığını söyleyerek “değerler”i var olan şeyler, imkânlar olarak nitelendirmiş, “değer”i ise bir şeyin bir çeşit özelliği olarak belirtmiş ve bunu açıklamak için de “‘İnsanın değeri’ başka, ‘insanın değerleri’ başkadır.”¹¹⁷ ifadesini kullanmıştır. Kuçuradi’ye göre değer bir şeyin benzerleri arasında ayırt edici özelliği veya o şeyin benzerleri arasındaki yeridir. Bir şeyin değerliliğini belirleyen insan değer biçme eylemini gerçekleştirirken o şeyin diğerlerine göre kendisine ifade ettiği anlamı esas alır. Bu noktada değer ile değerler birbirinden farklıdır. Değerler ise insanların yaşamlarıyla gerçekleştirdikleri fenomenleridir. Yani değerleri belirleyen insanın kendisidir.¹¹⁸

Erol Güngör’e göre ahlâkî davranışlar söz konusu olduğunda değerleri insanların birbirlerini, insanlara ait özellikleri, istekleri, niyetleri ve davranışları değerlendirirken kullandığı kriter olarak görmek gerekir.¹¹⁹

Sulhi Dönmezer’e göre değerler toplum içinde işlerliği olan ve insanların düşünerek gerçekleştirdiği her türlü tavır ve hareketin gözeticileridir. Ayrıca değerler insan ilişkilerini geliştirip şekillendirme ve fikir ayrılığının olduğu durumlarda sağlıklı karar vermeyi sağlamada etkilidir.¹²⁰

Kültürel değerler bir milletin savunma mekanizması gibidir. Değerler sayesinde bir millet içten ve dıştan gelebilecek her türlü tehlikelere karşı direnme gücünü kendinde bulur. Çünkü kültürün bir parçası olan değerler bir toplumdaki insanların ortak inanç ve kıymetleridir. Bu sayede bir millet diğer milletlerden ayrılır ve kendine has bir yaşam biçimi geliştirir.

¹¹⁶ Kuçuradi, a.g.e., s. 13

¹¹⁷ Kuçuradi, a.g.e., s. 40

¹¹⁸ Kuçuradi, a.g.e., s. 41-42

¹¹⁹ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, 2. B., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1998, s. 28

¹²⁰ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 9. B., Ankara, Savaş Yayınları, 1984, s. 253- 254

Hilmi Ziya Ülken ise değerleri insan hayatının bir tamamlayıcısı olarak açıklar. İnsanlar değerlere hayatının her alanında mutlaka ihtiyaç duyar ve en ilkel değerlerden en üst değerlere kadar her bir değer insanlar için önemlidir.¹²¹

Erol Güngör bazı psikologların tutum ve değer terimlerini eş anlamda kullandığını belirterek bunlara Newcomb (1965) ve Campbell'ı (1963) örnek verir. Bu araştırmacılar değerleri tutumlarla ilgili bazı özellikleri belirtmek üzere kullanmaktadırlar. Rokeach ise değerler üzerinde sistemli çalışmalar yapan bir araştırmacı olarak tutum ve değerlerin ayrı anlamlara gelen kavramlar olduğunu belirtmiştir. Ona göre tutum inançlarla ilgili bir organizasyondur ancak değerler tek bir inançla ilgilidir.¹²² Ancak yine de değerlerin tek bir inançla ilişkili olduğunu söylemek yanlış olabilir. Çünkü değerler tutumlar için de bir yol gösterici özelliği taşır.¹²³

İnsanların öğrenilmiş davranışlarının tümünün bir değerle ilişkili olduğu söylenebilir. Ancak insanın her davranışı değerlerin konusu değildir. Bunun nedeni ahlâkî davranışları doğru-yanlış olarak değerlendirmenin mümkün olmamasıdır. Bunun yerine bu tarz davranışlar değerlendirilirken iyi-kötü, güzel-çirkin gibi değerlere başvurulur.¹²⁴

İnsanla ilgili olan değerler kişiler arası ilişkilerde görülen sevgi, bağlılık, adalet, dürüstlük, saygı, açık düşünebilme ve doğru bağlantılar kurma gibi değerlerdir. Bir insanın değerleri ise insanın kendi yaşamında esas aldığı ve yaptığı işlerde, kurduğu ilişkilerde belirgin olan değerlerdir.¹²⁵ Bu noktada insanların değerleri ile insanın değerlerinin farklı olduğu söylenebilir.

Değerlerle ilişkili kavramlar vardır. Bunlardan biri “değerlendirme”dir. İnsanlar çevrelerindeki her şeyi değerlendirmek eğilimindedir. Bu, insanın doğasında olan bir şeydir. İnsanlar kendilerini bile sürekli bir değerlendirmeye tâbi tutarlar. Ancak İoanna Kuçuradi “*İşte bir şeyin kendi alanı veya benzerleri arasındaki yeri onun değeridir. Bu bakımdan ‘değer’ sözünden muhakkak olumlu bir anlam çıkarmamak gerekir.*”¹²⁶

¹²¹ Ülken, a.g.e., s. 218

¹²² Güngör, a.g.e., s. 29

¹²³ Erol Güngör, a.g.e., s. 29

¹²⁴ Sönmez, a.g.e., s. 20

¹²⁵ Kuçuradi, a.g.e., s. 41

¹²⁶ Kuçuradi, a.g.e., s. 26

diyerek değer kavramını açıklamaya çalışmakta ve değerle değerlendirme kavramı arasındaki farka işaret etmektedir. Dolayısıyla davranış şekillerini değer olarak görmek yanlış olur çünkü davranışlar soyut olarak değerlendirilemez. Davranışlar veya davranış şekilleri değerlendirilirken mutlaka somut verilere göre hareket edilir. Bu nedenle bir davranışın veya davranış şeklinin taşıdığı değer soyut değildir.¹²⁷ Doğru değerlendirme yapmak da değerlendirme yapmak kadar önemlidir. Bunun için de değerlendirilen şeyi iyi anlamak gerekir. Çünkü değerlendirmek değerlendirilen varlığın eşleri ve benzerleri arasındaki yerini görmek ve göstermektir.¹²⁸

Değer ve değerlendirmeyeyle ilgili düşünülebilecek iki kavramdan biri “değer biçme” ve diğeri ise “değer atfetme”dir. Bunlar birbirinden farklı şeyler ifade eder. Değer biçme işi geçerli değer yargılarına göre yapılır. Değer atfetme ise bir kişinin kendi algı ve yargısına bağlı olarak gerçekleştirilir. Bu iki kavramın ortak özelliği ise her ikisinin değerlendirilenle ilgili değil değerlendirenle ilgili bilgi vermesidir. Bu nedenle değerlendirme yapıldığında bu işlem bazen değerlendirme, bazen değer biçme bazen de değer atfetme şeklinde gerçekleşir.¹²⁹ Bir şeye değer biçerken ister istemez o şeyin zıddına bakılır. Çünkü insanların herhangi bir durum ya da eşya karşısında bakış açıları farklı olacaktır. Bu nedenle değer biçerken herkes kendi algısı veya anlayışına göre hareket edecektir. Böyle bir durumda da ister istemez bir şeye değer biçilirken onun zıddına bakarak değer biçme işlemi gerçekleştirilir.¹³⁰

“Değerleme” ile “değerlendirme” de farklı şeylerdir. Bu nedenle insanların kişiler arası ilişkilerdeki değerlendirmelerini etkileyen pek çok unsur vardır. Değerlendirme üzerindeki bu farklı etkiler dolayısıyla değerlendirme yapan bir kişinin değer yargılarını tespit etmek ve bunlar üzerinden değerlendirme yaptığını söylemek pek doğru olmayabilir. Değerlendirme yapan bir kişiyle elde edebileceğimiz bilgi o kişinin değerlemeleridir yani yaşantısı ve fiilen ortaya koyduklarıdır.¹³¹ İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinde her bir bireyin yaptığı ise bir değerlendirme ifadesidir.¹³²

¹²⁷ Kuçuradi, a.g.e., s. 10

¹²⁸ Kuçuradi, a.g.e., s. 15

¹²⁹ Kuçuradi, a.g.e., s. 30

¹³⁰ Kuçuradi, a.g.e., s. 107

¹³¹ Kuçuradi, a.g.e., s. 35

¹³² Kuçuradi, a.g.e., s. 32

Yani insan davranışlarının tümü bir değerlendirme olarak kabul edilir. Değerlendirme ise insanın ilişki kurduğu, temasa geçtiği her şeyde olur.¹³³

Değer duygusu yaşamın içinde yer alan iyiyi ve güzeli bulup çıkarmayı sağlar. Bunun yanında akli kullanma, ölçülü ve nazik davranma, hoşgörülü olma, insanları anlamaya çalışma hatta empati kurma ve zorbaca davranışlardan uzak durma da değer duygusuna sahip insanların, toplumların özellikleridir.¹³⁴ Değer duygusu pratik faydayı gözetmeyen ve kör inançlara saplanıp kalmayan güzeli elde etme peşinde olan insanlarda görülür. Değer duygusuna sahip insan incelikleri sezebilen insandır. Bu nedenle de bir toplumun tüm üyeleri değer duygusuna aynı ölçüde sahip olmayabilir. Bu da hiçbir uygarlığın kusursuz olmayacağını göstergesidir. Yüksek uygarlıklar değer duygusunun o toplumu oluşturan bireylerde gelişmiş olmasıyla kurulmuştur. Uygarlık seviyesi gelişmiş toplumlara bakıldığında bu toplumları oluşturan insanların ince zevkleri ve duyarlıklarının olduğu görülür. Bu da uygarlığın düşünce ve eğitimle ilerlediğinin en güzel kanıtıdır.¹³⁵

Günümüzde insanlar refah seviyesi ve uygarlık arasında ilişki kurarlar. Ancak refah seviyesi yüksek olan her toplumun uygar olduğunu söylemek doğru olmaz. Refah seviyesi daha çok maddiyatla alâkalıdır. Uygarlık ise insanların sanat eserlerine, akla, kültüre ve değerlere verdiği önemle ölçülür.¹³⁶ Clive Bell, değer duygusuna sahip toplumların yeri geldiğinde konfora bile önem vermediğini hatta estetik zevkler uğruna bu insanların rahat yaşamdan vazgeçebildiklerini söylemektedir.¹³⁷ Bu da göstermektedir ki bir toplumun ulaştığı ekonomik düzey ne olursa olsun o toplumda kültüre ve değerlere önem veriliyorsa, sanat eserleri hak ettiği ilgiyi görüyorsa o toplum uygar bir toplumdur. Yani bir toplumun uygarlığının belirleyicisi yaratıcılık değildir. Bir toplum, değerlendirme becerisine sahipse uygardır. Ancak bunun da koşulu o toplumun değerlendirme becerisini kullanırken bu beceriyi ince zevklerle ve duyarlılıkla geliştirmiş olması gerekliliğidir.¹³⁸ Eğer bir toplumun değerlendirme becerisi o

¹³³ Kuçuradi, a.g.e., s. 33

¹³⁴ Clive Bell, *Uygarlık*, 1. B., İstanbul, Çan Yayınları, 1966, s. 67- 68

¹³⁵ Bell, a.g.e., s. 48, 49, 51

¹³⁶ Bell, a.g.e., s. 55

¹³⁷ Bell, a.g.e., s. 57

¹³⁸ Bell, a.g.e., s. 59

toplumun uygarlık seviyesini belirleseydi en ilkel toplumların uygar toplumlar arasında yer alması gerekirdi.

Değerleri bir sıralamaya tâbi tutmak çok mümkün gözükmemektedir. Nelerin değerlerin içinde yer alacağı nelerin alamayacağı hâlâ tartışılan bir konudur. Bu sebeple Erol Güngör ahlâkî hükümlerin aynı zamanda birer değer hükmü taşıması gerektiğini söylemiştir. Ona göre ahlâkî hükümler bir değerlendirme sonucu oluşmaktadır ve bu hükümler insan davranışları üzerinde oldukça etkilidir.¹³⁹ Hatta Erol Güngör, Türkiye’de Cumhuriyet’ten önce ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında dinî değerlerin şahs  değerlerin en üst sıralarında yer bulunduğunu ancak günümüze gelindiğinde bu sıralamada dinî değerlerin sıralamasının gerilediğini belirterek ahlâk değerinin daha üst sıralarda yer almaya başladığını ifade etmektedir.¹⁴⁰ Buradan hareketle ahlâk ve dinin farklı değerler olduğunu söylemek de mümkündür.

Değerleri bir sıralamaya tâbi tutmak pek mümkün olmasa da değerler arasında bir üstünlük ve öncelik algısının her toplumda olduğu söylenebilir. İyi, güzel, doğru olanlar her toplumda kabul görürken, kötü ve  irkin Şeyler her toplumda reddedilir.¹⁴¹ Değerler arasında sıralama yapmayı zorlaştıran ise kötü olarak addedilen bir Şeyin bile yeri geldiğinde önem kazanması hatta bir değeri ifade etmesidir.

Değerlerin sıralamasını yapmaktansa bir kişinin değerler sıralamasında en üst sıraya koyduğu değerin ne olduğuna bakmak daha doğru olur. Bu sayede insanların değerlendirmeleri ve önemsedikleri değerler belirlenebilir.¹⁴² Bu da toplumsal  l de önem verilen değerleri belirlemeye yardımcı olabilir, bir toplumun önemsediği değerler hakkında bilgi verebilir.

Yine de bir sistemde yer alan hâkim değerler belirlenmek istenirse Şu  l tler kullanılabilir:

- 1) Sistemdeki faaliyetlerin tümünde yer alan değerlerin genişliği ve toplumun bu değerlerle ilişkisine bakılabilir,
- 2) Değerin ne kadar süredir var olduğu araştırılabilir,

¹³⁹ Güngör, a.g.e., s. 31

¹⁴⁰ Güngör, a.g.e., s. 119, 120

¹⁴¹ Güngör, a.g.e., s. 33- 34

¹⁴² Güngör, a.g.e., s. 42

3) Değerin oluşturulması ve korunması için toplumun gösterdiği hassasiyet incelenebilir,

4) Değer sahibi kişilere toplumun verdiği öneme ve bu kişilerin toplum içindeki yerine bakılabilir.¹⁴³

1.2. DEĞERLERİN ÖZELLİKLERİ

Değerlerin çok çeşitli özellikleri arasında aşağıda saydığımız özelliklerin değerlerin dört temel özelliği olduğunu söyleyebiliriz:

- 1) Değerler bir toplumu bir arada tutan olgulardır.
- 2) Değerler hem bireylerin hem toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılarken esas aldıkları ölçütlerdir.
- 3) Değerler insanların ve toplumların bilinç, duygu ve heyecanlarıyla ilişkilidir.
- 4) Değerler bireylerin davranışlarını güdülemede etkilidir.¹⁴⁴

Hilmi Ziya Ülken de değerlerin özelliklerinden söz ederken değerlerin dört temel özelliği olduğunu belirtir. Onun belirlediği özellikler:

- 1) Her değer ideal bir tip oluşu,
- 2) Her değer bir düzen içinde yer alması veya organlaşmayı sağlaması,
- 3) Her değer aşkınlık özelliğini göstermesi,
- 4) Her değer tümelleşme yetkinliğine sahip olmasıdır.

Yani Ülken, değerlerin ideal olanı temsil ettiklerini ve mutlaka bir düzen içinde yer aldıklarını ya da düzenin bir parçası olarak düzene katkıda bulduklarını, değerlerin tüm varlıklardan üstün olduğunu ve değerlerin bilgi veya hakikatle bütünleşme özelliğini taşıdıklarını dile getirmektedir.¹⁴⁵

Değerler doğrudan insan yaşamının ürünü olduğu için insanların tavır, düşünce, duygu ve hareketleri arasındaki uyum değerler arasında da vardır. Bu uyumun da

¹⁴³ Dönmezer, a.g.e., s. 254- 255

¹⁴⁴ İ. E. Özgüven, *Psikolojik Testler*, Yeni Doğu Matbaası, Ankara, 1994; akt.: Feyyat Gökçe, *Sınıfta Öğrenme ve Öğretme Sürecinin Yönetimi*, 1. B., Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2014, s. 277- 278

¹⁴⁵ Ülken, a.g.e., s. 236- 237

değerlerin tutarlı olmasını sağladığı söylenebilir. Toplumsal bazda ahengi sağlayan değerlerin birbiriyle olan uyumudur.¹⁴⁶ Hatta küresel düzeyde insanlar arasında bir uyumdan söz edilebiliyorsa bu, insanların ortak değerleri ve bu değerlerin birbiriyle uyumundan kaynaklanmaktadır denebilir. Erol Güngör de toplumsal düzenin devamlılığını insanların bazı ortak değerlerde anlaşmış olmalarına bağlamaktadır.¹⁴⁷

Değerlerin ölçüsü akıldır. Çünkü değeri keşfeden, yaratan, anlayan, hüküm veren insandır ve insanlar bunu yaparken akıllarını kullanırlar.¹⁴⁸

Bütün değerlerin gerçeklik ve ideale ilişkisi vardır. Ancak duyuyla kavranan değerler ideal olma özelliğine daha çok sahiptir. Örnek olarak din ve ahlâk ideal değerdir. Ancak maddeyle ilişkili olan değerler teknik özelliklerinden dolayı gerçeklikle daha çok alâkalıdırlar.¹⁴⁹

Klasik iktisadın kullandığı dört temel kavram olan “üretim, değişim, dağıtım veya bölüm ve tüketim” değerlerin özelliklerini açıklarken de kullanılabilir. Değerler açısından düşünüldüğünde üretim değer yaratma demektir. Değişim değerlerin toplumlar arasında değiş tokuş edilmesi veya bir değer o değere sahip olmayan bir topluma çeşitli yollarla kabul ettirilmesi, benimsetilmesidir. Dağıtım veya bölüm ise değerlerin belli zümrelerce sahiplenilmiş olmasıdır. Ayrıca kişisel farklar, zekâ düzeyi, duygulu olma, irade durumu, ahlâk, hürriyet ve görev ve sanat anlayışı farklarından dolayı da bireyler arasında değerlerin kabulünde farklar yaşanır. Tüketim ise bir şeye değer verme durumudur. Herkes değer üretemeyebilir ancak her insan değerlendirmeler yaparak değer tüketiminde bulunur.¹⁵⁰

Değerlerin bir özelliği göreceli olmalarıdır. Bu, değerlerin değişkenlik özelliğinden kaynaklanan bir durumdur. Aynı toplumda çağdan çağa önemsenen değerlerin değiştiği görülebilir. Toplumlardan veya insanların çağdan çağa bir değerden farklı şeyler anlaması değerlerin göreceli ve değişken olmalarından kaynaklanır. Bir

¹⁴⁶ Güngör, a.g.e., s. 74, 76

¹⁴⁷ Güngör, a.g.e., s. 107

¹⁴⁸ Ülken, a.g.e., s. 425

¹⁴⁹ Ülken, a.g.e., s. 408

¹⁵⁰ Ülken, a.g.e., s. 395- 398

değerin bir çağda iyi kabul edilip benimsenmesi ancak başka bir çağda kötü addedilip yasaklanması değerlerin bu özelliklerini açıklar. Kısacası değişmez bir değer yoktur.¹⁵¹

Değerler değişkenlik özelliği gösterir. Bu değişimin sebebi başta insanların temelde bir şeyin değeriyle ilgili kanaatinin değişmesidir. İnsanlar değerlendirme yapan varlıklar olarak farklı çağlarda bir varlığa farklı değerler atfedebilirler. Bu, o varlığın gerçek değerini değil onu değerlendiren kişinin algı ve değerlendirme anlayışını gösterir. Aynı zaman diliminde yaşayan insanların bile bir şeye farklı değer biçtikleri görülmektedir.¹⁵² Değerlendirmelerdeki bu değişiklik ister istemez değerlerin de değişimine yol açmaktadır. Ancak değerlerin değişiminin değerlendirmelerdeki değişim gibi bir anda olduğu söylenemez. Kısacası değerlerin değişmesinin ana nedeni insanların içinde buldukları dünyanın gerçeklerinin, şartlarının değişmesi ve buna bağlı olarak da değer yargılarının değişmesidir.¹⁵³ Marx bu konuda burjuvazinin kişisel onur ve saygınlığı değişim değeri içinde yok ettiğini ileri sürerek bunun yerini “ilkesiz özgürlük” olarak nitelendirdiği serbest ticaretin aldığını söyler. İnsanlar artık her şeyin değerini belirlemek için o şeyin fiyatına bakmaktadırlar çünkü Marx’a göre değerler “değişim” değeri içinde çözülmüştür. Bu nedenle insan davranışlarının değerini belirleyen de o davranışın ekonomiyle olan ilişkisidir. Ekonomik anlamda değerli olan her davranış, kazanç sağladığı için ahlâkî açıdan da değerli kabul edilmektedir. Bu yüzden Marx’a göre burjuva ekonomik düzeni insanı, insanî değerini piyasaya göre arttırmak için devamlı çabalar.¹⁵⁴

Değerlerin, kültür gibi, bir toplumda kalıcı olma ve nesilden nesle aktarılma özelliği vardır. Değerlerin kalıcılığını belirleyen bir değer toplumda destek bulmasıdır. Eğer toplum bir değeri önemsemez ve desteklemez olursa o değer değişmeye veya yozlaşmaya başlar.¹⁵⁵

Değerler bazen iyi bazen de kötü olarak yorumlanabilir ve gruplandırılabilir. Bunun nedeni kültürel bir unsurun veya bir değerın davranış şekilleriyle karıştırılmasıdır. Davranışlar somut, değerler ise soyuttur. Buna dikkat etmek gerekir.

¹⁵¹ Kuçuradi, a.g.e., s. 9- 10

¹⁵² Kuçuradi, a.g.e., s. 9, 25

¹⁵³ Kuçuradi, a.g.e., s.11

¹⁵⁴ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, 16. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 156-157

¹⁵⁵ Güngör, a.g.e., s. 70

Davranışla değerler bazen aynı ada sahip olabilir. Ancak davranışla değerleri birbirine karıştırmamak gerekir. Yine bir davranışı değerlendirirken o davranışa sebep olan etkenlerin iyi değerlendirilmemesi ve davranışın hedefinin iyi tahlil edilmemiş olması da o davranışı duruma göre iyi veya kötü olarak değerlendirmeye yol açabilir.¹⁵⁶

Değerleri anlamlı kılan zıtlardır. Buna göre her değerın çift kutuplu olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bir şeyin değerli olduğunu söylüyorsak onun karşıtının değersiz olduğunu da kabul ediyoruz demektir.¹⁵⁷ Değerlerin zıtlarının olması değerlerin sürekli gelişmesini sağlar. Bir değer karşıtıyla makbuldür. İyi kötüyle, ahlâki veya güzel olan çirkinle, doğruluk yanlışla anlam kazanır. Bu nedenle hemen hemen tüm değerlerin zıttı olduğu söylenebilir.¹⁵⁸

Olaylara veya durumlara göre değerlerin çift kutuplu olma özelliği vardır. Yani bir değer bazı durumlarda iyi, bazı durumlarda kötü olarak kabul edilebilir. Bu, insanın o anda yaşadıklarıyla ve o değerın insanda hissettirdikleriyle alâkalıdır. Yani pozitif bir değerın insanda elem yaratabileceği gibi bazen negatif bir değer insanı da mutlu edebilir.¹⁵⁹

Değerlerin bir özelliği de objektif olmalarıdır. Çünkü değerler genelin kabulüyle ortaya çıkar ve devamlılığı bu kabul yoluyla sağlanır.¹⁶⁰

Değerlerin toplumsal yaşamı düzenlemek ve insanlar arasında kurulan ilişkileri dengeleyip sağlamlaştırmak gibi çeşitli işlevleri vardır.¹⁶¹ Fichter değerlerin işlevlerinden söz ederken şunları belirtmiştir:

1. İnsanların veya insan gruplarının değerlendirilmesinde değerler bir değerlendirme aracı işlevini görür. Bu da toplumsal tabakalaşma sisteminin belirlenmesine yardımcı olur. Bireyler de bu sayede yani sahip oldukları değerlere göre çevrelerindeki insanların gözündeki yerlerini belirleme imkânı bulur.

¹⁵⁶ Kuçuradi, a.g.e., s. 10

¹⁵⁷ Ülken, a.g.e., s. 244

¹⁵⁸ Ülken, a.g.e., s. 248- 249

¹⁵⁹ Ülken, a.g.e., s. 247

¹⁶⁰ Kuçuradi, a.g.e., s. 14

¹⁶¹ Ertan Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. I, S.3, İstanbul, 2003, s. 230

2. Değerler sayesinde insanlar dikkatlerini yararlı, önem verilen kültürel unsurlar üzerinde yoğunlaştırırlar. Özellikle kültürel nesnelere tercihinde bu durum önem kazanır. Çünkü bir nesne bazen bir insan veya insan grubu için “en iyi” olarak kabul edilmese de o nesneye böyle bir değer atfedilmiş olması insanların o nesneye ulaşmak için çaba harcamalarına yol açar.

3. Değerler toplumların ideal davranışlar sergilemeleri ve düşünceleri üzerinde de etkilidir. Bireylerin sosyal ortamlarda sergileyecekleri davranışların şemasını ortaya koyan değerlerdir. Değerler sayesinde bireyler hareketlerini gerçekleştirip düşüncelerini ortaya koyarken nasıl bir tutum sergileyeceklerini bilirler.

4. Bireylerin hayatlarındaki tercihleri üzerinde de etkisi olan değerler insanların sosyal hayatta seçecekleri rolleri belirlemelerine ve bu rollere uygun davranışlar sergilemelerine de yardımcı olur. Bu sayede insanlar seçtikleri rollerin sorumluluğunu gereğince üstlenmeye ve bu sorumlulukları uygun şekillerde yerine getirmeye çalışırlar.

5. Değerler toplumların kontrol aracı olarak iş görür. Kişileri törelere uymaya ve doğru davranışlar sergilemeye teşvik eder. Toplum tarafından istenmeyen davranışların gerçekleştirilmesine engel olan da yine değerlerdir. Değerler dolayısıyla bireyler hangi davranışları sergilediklerinde utanç ve suçluluk duygularını yaşayacaklarını bilirler.

6. Toplumun vazgeçilmez özelliklerinden biri dayanışmadır. Değerler de dayanışma duygusunu ve algısını en iyi şekilde pekiştiren güçlerdendir. Ortak değerler sayesinde bireyler arasında sosyal dayanışma, yardımlaşma davranışları sergilenir ve dayanışmanın kalıcılığı sağlanır.¹⁶²

1.3. DEĞERLERİN SINIFLANDIRILMASI

Değerlerle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı düşünürlerin değerleri derecelendirdiği görülür. Platon değerleri bilgelik, yiğitlik, ölçülülük, kendine hâkim olma ve adalet olarak belirler.¹⁶³ Değerler hiyerarşisini açıklarken de en yükseğe ahlâkî değerleri, en alta ise estetik değerleri koyar. Nietzsche ise üstün değer olarak kudreti

¹⁶² J. Fichter, *Sosyoloji nedir?*, Toplum Yayınları, 1990, s. 150- 151; akt.: Özensel, a.g.e., s. 231

¹⁶³ Sönmez, a.g.e., s. 23

görürken alt seviyeye toplumsal değerleri yerleştirir. Nietzsche'nin kudreti en üst değer olarak kabul etmesinin altında kudreti hayatî bir değer olarak kabul etmesi yatar. Üstelik ona göre kudret herkesin sahip olabileceği bir değer değildir ancak toplumsal değerlere herkes rahatlıkla sahip olabileceği için toplumsal değerler hiyerarşinin en alt basamağındadır. Scheler ise değerlerin kişisel olduğunu söylemişse de değerleri sıralarken en üste kutsal değerleri koyar, daha sonra ise manevî, fikrî, hayatî ve maddî değerleri sıralar. Hilmi Ziya Ülken ise değerleri sıralamanın uygun olmadığını, her değerın başka değerlerle ölçülemeyecek özellikler barındırdığını ve insanî değerlerin ortak bazı özellikler taşıdığını bilmenin yeterli olduğunu düşünmektedir.¹⁶⁴

Bazı araştırmacılar değerleri sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. En çok kabul gören değer sınıflandırmalarından biri Spranger (1928) tarafından yapılmıştır ve Spranger değerleri altı grupta incelemiştir. Rokeach (1973) ise değerleri iki gruba ayırarak incelemiştir. Ona göre değerlerden yaşamın temel amacını ifade edenler “amaç değerler”, amaçlara ulaşmak için izlenen değerler ise “araç değerler”dir. Schwartz ise değerleri on farklı başlığa ayırmış ve bu başlıklar altında elli altı değeri incelemiştir. Fichter, değerleri üç farklı grupta ele almış ve değerleri sosyal kişilik, toplum ve kültür açısından sınıflandırmayı tercih etmiştir.¹⁶⁵

Psikoloji alanında ilk kez bir değer testi geliştiren ve bunu kullanan Spranger olmuştur. Spranger deneklerini sahip oldukları değerlere göre altı şahsiyet tipinde değerlendirmiştir. İnsanların da genel olarak bu altı değer tipinden birine dâhil olacaklarını ileri sürmüştür. Spranger'in belirlemiş olduğu bu altı değer grubu estetik, teorik (ilmî), ekonomik, siyasî, sosyal ve dinî değer gruplarıdır.¹⁶⁶

Spranger'in değer sınıflamasına göre ilmî değerlere sahip olanlar bilgiye ve eleştirel düşünmeye önem verir. Dinî değerlere sahip olanlar dünyevî hazları önemsemez. Ekonomik değerleri ön planda tutanlar yararlı ve pratik şeyleri önemser. Estetik değerleri benimseyenler sanatla yakından ilgilidirler. Politik değerleri önemseyenler için güç ve şöhret önemlidir. Sosyal değerlere sahip olanlarsa

¹⁶⁴ Ülken, a.g.e., s. 298- 299

¹⁶⁵ Güngör, a.g.e., s. 84- 85; ayrıca bkz.: Ümit Sivrikaya, *İlköğretimde Küresel Değerler 100 Temel Eser Üzerine Bir İnceleme*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2010, s. 20

¹⁶⁶ Güngör, a.g.e., s. 84

yardımsesverdirler. Sevgi onlar için önemlidir ve bencillikten uzak durmaya çalışırlar. Onlar için en önemli değer insan sevgisidir.¹⁶⁷

Rokeach değerleri “Gaye Değerler” ve “Vasıta Değerler” olarak ikiye ayırıp incelemiştir. Rokeach değer sahibi olma adına insanın sahip olması gereken temel özellikleri vasıta değerler olarak kabul ederken bu özelliklere sahip insanın yaşamını sürdürürken ulaşacağı noktayı gaye değerler olarak görmüştür.¹⁶⁸ Rokeach değer sınıflamasında gaye değerlerin; aile güvenliği, barış içinde bir dünya, başarılı olma, dinî olgunluk, bilgelik, eşitlik, gerçek dostluk, güzellikler dünyası, heyecan verici bir yaşam, iç huzur, kendine saygı, mutluluk, özgürlük, rahat bir yaşam, sosyal kabul, ulusal güvenlik ve zevk olduğu görülür. Araç değerler ise bağımsız, bağışlayıcı, cesaretli, dürüst, entelektüel, geniş görüşlü, hırslı, itaatkâr, kendini kontrol edebilen, kibar, mantıklı, neşeli, sevecen, sorumluluk sahibi, temiz, yardımsesver ve yaratıcı olma şeklinde ifade edilir.¹⁶⁹

Schwartz, Rokeach’ın değer sınıflaması üzerinde çalışmış ve 10 temel değer grubu belirlemiştir. Bu temel değer gruplarıyla ilişki olan 56 değer tespit etmiştir. Schwartz’ın temel değer olarak gruplandığı değerler güç, başarı, hazcılık, uyarılım, özyönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, geleneksellik, uyma ve güvenliktir.¹⁷⁰

Fitcher sosyal değerlerin hem toplumun tabakalaşma sistemi üzerinde etkili olduğunu hem de insanların davranış şekillerini belirlediğini belirterek sosyal değerlerin sosyal roller ve süreçler üzerindeki etkisine işaret etmiştir. Fitcher değerleri üçe ayırmıştır. Bunlar: Zorlayıcılık derecesine göre yani insanların içselleştirdiği değerler; süreklilik gösteren ve ortak işlevlerine göre yani toplumun refahını ilgilendiren değerler; kurumsal işlevlerine göre yani dinî, siyasî ve ekonomik konularla ilgili değerlerdir.¹⁷¹

¹⁶⁷ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği, 1993, s. 90; akt.: Sivrikaya, a.g.e., s. 21

¹⁶⁸ Güngör, a.g.e., s. 85

¹⁶⁹ N. Bilgin, *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1995, s. 84; akt.: Sivrikaya, a.g.e., s. 22

¹⁷⁰ E. Kuşdil - C. Kağıtçıbaşı, “Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, C.15, 2000, s. 63; akt.: Sivrikaya, a.g.e., s. 24

¹⁷¹ Özensel, a.g.e., s. 225

Erol Güngör ise değerleri klasik değer sınıflandırmalarına bağlı kalarak yedi grupta incelemiştir. Çalışmalarında kullandığı değerleri; estetik, teorik (ilmî), iktisadî, siyasî, sosyal, dinî ve ahlâkî değerler olarak sınıflamıştır.¹⁷²

Felsefe tarihine bakıldığında değerlerin öznelci ve nesnelci bakış açılarıyla da sınıflandırıldığını söylemek mümkündür. Bunlar; hazcı değerler, bilgi değerleri, ahlâkî değerler, estetik değerler ve dinî değerlerdir.¹⁷³

Değerlerin başka bir sınıflandırması da grup ölçekli değerler ve bireysel değerler şeklinde yapılabilir. Bu sınıflandırmadan kasıt bazen toplumda yer alan grupların önemseydiği değerlerin bireysel değerlere göre farklılık göstermesidir. Grup ölçekli değerler bir grubun sürekliliğinin sağlanmasında, birlik ve beraberlik duygularının pekişmesinde etkilidir.¹⁷⁴

Hilmi Ziya Ülken değerleri sıralamanın doğru olmadığını söylese de¹⁷⁵ yaptığı araştırmalar neticesinde değerleri üç bölüme ayırarak sınıflandırmıştır. Bunlardan ilki “içkin değerler” adını verdiği teknik, sanat ve bilgi değerlerini içeren değer grubudur. İkinci olarak “aşkın değerler” gelir. Aşkın değerlere ahlâkî ve dinî değerler dâhildir. Üçüncü değer grubunun adı ise “normatif değerler”dir. Bu grupta yer alan değerler diğer değerleri ölçmek ve birbiriyle karşılaştırmak için vardır. Değerleri karşılaştırmak için de üç ölçütten yararlanır. Bunlar; hakikat, adalet ve faydadır.¹⁷⁶

Mehmet Kaplan ise bir değer sınıflandırması yapmasa da Türk kültüründe önemli olan değerler üzerinde durur. Ona göre Türk kültüründe özellikle halk arasında ayrıcalığı olan değerler vardır. Bunlar; yiğitlik, aşk, din ve iyiliktir. Türkler bu değerleri diğer değerlerin üstünde tutar ve maddî menfaatler uğruna bu değerlerden vazgeçmezler.¹⁷⁷

¹⁷² Güngör, a.g.e., s. 85

¹⁷³ D. Özlem, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine, Bilgi ve Değer (Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri), Ankara, 2002, s. 284; akt.: Özensel, s. 217

¹⁷⁴ R. W. Kilby, *The study of human values*. Lanham, MD: University Press of America, 1993; akt.: Özensel, a.g.e., s. 230

¹⁷⁵ Ülken, a.g.e., s. 298- 299

¹⁷⁶ Ülken, a.g.e., s. 399- 402

¹⁷⁷ Mehmet Kaplan, *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, 1. B., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1977, s.

1.4. SANATÇI VE SANAT ESERLERİNİN DEĞERLERLE İLİŞKİSİ

İnsanları değerlendirmek insanların hayatları boyunca ortaya koydukları eserlere bakılarak gerçekleştirilebilir. Bir insanın yaşantısı insan olmanın temel özelliklerini taşıyorsa ve insan kişiler arası ilişkilere önem veriyor ve bunu sürdürmeye çalışıyorsa bu etkinliklerin tümü o insanın toplum nazarında değerli görülmesini sağlar. İnsanların kişiler arası ilişkilerinde sergilediği tavırlar da en çok, sanat eserleri ve felsefî eserlerde ele alındığı için insanlar en güzel şekilde bu eserler aracılığıyla değerlendirilir.¹⁷⁸

İnsanı doğru değerlendirebilmek son derece önemlidir. Bunu başarabilmek için de bir insanın hayatı boyunca yapıp ettiklerini bilmek ve bir insanı insan yapan özelliklerini doğru tespit etmek gerekir. Bir olay veya durum karşısında bir insanın vereceği tepki kestirilebiliyorsa o insan az çok doğru tanınmış demektir ve bu sayede o insanı doğru değerlendirmek mümkün olur. Ancak bazı insanların davranış biçimleri son derece karmaşıktır ya da bu insanların sahip oldukları imkânlar ve değerler son derece geniştir. Böyle insanları doğru değerlendirmek zor olur. Bir davranış değerlendirilirken de onu yapan kişiyi, davranışın hangi şartlar altında gerçekleştirildiğini bilmek gerekir. Öteki türlü davranışı yanlış değerlendirme ihtimali artar. Bu nedenle insanlar davranışlarına göre değerlendirilecekse o davranışın gerçekleştirildiği zemini ve bireyi o davranışı gerçekleştirmeye iten şartları iyi bilmek gerekir. Ancak bu yolla bireyin değerlendirmesi doğru yapılabilir.¹⁷⁹ Sanatçılar ancak bu özeni gösterdiklerinde eserlerinde inceledikleri dönemin değerlerini doğru belirlemiş olurlar. Ayrıca sanatçıların, insanın dünyasını ve realitesini belirleyen unsurları yani insanların değerlerini, başarılarını, eserlerini, içinde buldukları durumlara karşı takındıkları tavırları ve yaşadıkları olayları iyi tahlil etmeleri gerekir.¹⁸⁰ Erich Rothacker'ın "hayat tablosu"¹⁸¹ adını verdiği insanla ilgili olan her şeyi kapsayan tablo sanatçılar tarafından doğru anlaşılıp doğru aktarıldığında ortaya gerçek bir sanat eseri çıkar.

¹⁷⁸ Kuçuradi, a.g.e., s. 56

¹⁷⁹ Kuçuradi, a.g.e., s. 56, 58, 62

¹⁸⁰ Kuçuradi, a.g.e., s. 71, 103, 106; bu konuda bir uygulama için bkz.: Rahim Tarım, *Kültür, Dil, Kimlik: Behçet Necatigil'in Şiir Dünyası*, 2. B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2004

¹⁸¹ Erich Rothacker, *Tarihte Gelişme ve Krizler*, 1. B., İstanbul, Pulhan Matbaası, 1955, s. 52, 64, 65, 77

İnsanların anlayışlarının çağdan çağa değiştiği görülür. Bu nedenle insanların zaman içerisinde değer biçme ölçüleri de değişir. Değer biçme ölçüleri değişen insan değerlere de farklı bir açıdan bakar ve insanların değerlere verdiği kıymet de değişir. Bu değişim bir toplumun düşünürlerinin değerlere yeni anlamlar yüklemesi ve değerler aracılığıyla insanlara yeni algı ve yaşantı imkânları sağlama çabasından değil insanların değişen koşullarla değişen çıkarlarına göre değerlere yeni değer biçmeleriyle alakalıdır.¹⁸² Sanatçılar eserlerini oluştururken bu durumu göz önünde bulundurmak zorundadır. Değişmeyen değer yoktur. Bu nedenle sanatçı çağının değişen değerlerinin takipçisi olmak zorundadır. Bunu doğru bir şekilde gerçekleştirebilmek için de bir çağın düşünürlerinin ve sanatçıların eserlerini oluştururken kendilerine mutlaka sormaları gereken bazı sorular vardır. Bunlar: “a) ‘Çağın insan anlayışı nedir?’ ve ‘Çoğunluğun değerlere –her çeşitten değerlere- biçtiği değer nedir?’; b) ‘Bu koşullarda insanlara nasıl bir yön göstermek gerekir?’, ‘değerlerin değerlendirilmesi için nasıl bir yön göstermek gerekir ki, yaşayan insanlar, bir bütün olarak insanlar, insana lâyık yaşama olanağını elde etsin?’ ”¹⁸³ gibi sorulardır.

Sanatlar sadece iyiyi ve güzel olanı değil kötü ve çirkin olanı da konu edinebilir. Çünkü insan hayatında bunlar bir aradadır. Kötü ve çirkini konu edinen bir eser de güzel olarak değerlendirilebilir.¹⁸⁴ Clive Bell değer duygusunun yerleşmiş olduğu toplumlarda sanat eserlerinin değerlendirilmesinin eserin bilgi ürünü olup olmadığına veya faydalı şeyler barındırıp barındırmadığına bakılarak değil sanat, düşünce ve bilgi açısından verimine bakılarak yapıldığını söyler.¹⁸⁵

Sanatçılar değerleri ele alırken filozoflara göre daha serbest davranabilirler. Sanatçıların görevi insanın değerlerini veya insanlar arasında kabul gören değerleri yaşantılar ve sorunlar üzerinden ele almaktır. Sanatçılar değerleri adlandırmak zorunda olan kişiler değildir. Dolayısıyla yaşantı zenginliğinden yola çıkarak değerleri gösterme şansına sahiptirler. Burada önemli olan değerleri aktaran sanatçıların insanda veya insanlar arasında önem arz eden değerleri görmeleri ve insanların değerlerle ilişkisindeki farklılıkları tespit ederek bunları doğru biçimde anlatabilmeleridir. Üstelik

¹⁸² Kuçuradi, a.g.e., s. 99

¹⁸³ Kuçuradi, a.g.e., s. 99

¹⁸⁴ Kuçuradi, a.g.e., s. 80

¹⁸⁵ Bell, a.g.e., s. 77

sanatçılar değerleri işlerken sadece değerlerin ne olduğuyla ilgilenirler ve değerleri istedikleri biçimde aktarmakta serbesttirler.¹⁸⁶

Hannah Arendt, Marx'ın bir toplumda üretici kesim sınırsız imkânlarla ulaştığında kamusal alanın yok olacağını öngördüğünü söyler. Bu da bir şey için artık çabalamasına gerek kalmayan veya ürettiği şeyin etkisi sona eren insanların mutsuz olacaklarıyla açıklanabilir. Çünkü böyle bir ortamda yaşayan insanlar kendilerine kalıcı bir ideal veya hedef belirlememişlerdir. Dolayısıyla bu insanlara hayat bir süre sonra anlamsız gelecektir çünkü böyle kişiler kendilerini gerçekleştirememişlerdir. Bu nedenle insanlar dinî, estetik, ahlâkî vb. açıdan kendilerini ve birbirlerini sömüren bir sistemin içinde yer alsalar da bu sistemin ayırıcı değil bir araya getirci etkisinden yararlanmayı bilmelidirler.¹⁸⁷ Böyle bir dünyada sömürü üzerine kurulmuş sistemlere rağmen bireyin kendini gerçekleştirmesinin ve bir toplumda birlik ve beraberlik sağlamanın tek yolu vardır bu da kültür ve sosyal değerlere sahip olmaktır.

“*Bir milletin asıl vatanı yarattığı kültür eserleridir.*”¹⁸⁸ diyen Mehmet Kaplan da kültür ve sosyal değerlere sahip olmanın önemini vurgulayarak kültürün millîlik yönüne de dikkat çekmiş ve millî kültürü en güzel biçimde yansıtan mecraların başında dil, edebiyat, tarih ve musikinin geldiğini söylemiştir.¹⁸⁹ Ona göre dil, insanları bireysellikten kurtarıp insanların bir cemiyet içinde var oluşunu perçinleyen bir özelliğe sahiptir. Hatta milletler dilin duygu ve düşüncede yarattığı birlik sayesinde meydana geldiği için de dil hem birleştirici hem de bütünleştirici yapısıyla kültür değerlerinin başında gelir.¹⁹⁰ Dil kültür açısından bu kadar büyük önem taşıdığı için de bir milletin dille ortaya koyduğu eserlerin değerler açısından önemi daha iyi anlaşılır.

Değerleri millî kültür açısından ele alan bir başka isim de Orhan Türkdoğan'dır. Türkdoğan, halkın kendini yabancılaşmaktan korumak için millî kültüre ve onun değerlerine yönelmesi gerektiğini söyleyerek dil ve edebiyatın millî kültür üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Ayrıca Max Weber'in görüşlerinden hareketle o da dilin ve

¹⁸⁶ Kuçuradi, a.g.e., s. 106

¹⁸⁷ Hannah Arendt, *The Human Condition: Study of the Central Dilemmas Facing Modern Man* (1958; Anchor, 1959), 101-02, 114-16; akt.: Berman, a.g.e., s. 178- 180

¹⁸⁸ Kaplan, a.g.e., s. 43

¹⁸⁹ Kaplan, a.g.e., s. 36

¹⁹⁰ Kaplan, a.g.e., s. 12

edebiyatın toplum üzerinde birleştirici güce sahip en etkili değer olduğunu ifade etmiştir.¹⁹¹

Bir milletin kültür değerleri o milletin edebiyatında mutlaka yer alır. Bu sayede de bir milletin temel taşları olan kültür değerlerini tanımak mümkün olur. Shakespeare'i, Goethe'yi, Victor Hugo'yu, Dostoyevski'yi, Fuzuli'yi, Şeyh Galib'i, Ahmet Hamdi Tanpınar'ı başarılı kılan ve onların gerçek bir sanatçı, eserlerinin de gerçek bir sanat eseri olarak kabul edilmesini sağlayan bu isimlerin sanat yetenekleri kadar içinde yer aldıkları kültürden beslenmeleri ve eserlerine bu kültürlerin temel değerlerini yansıtmaıdır.

Kısaca söylemek gerekirse sanatçılar yaşama yol gösteren kişilerdir. Onların gösterdiği bu yolun yönünü tayin eden ise ele aldıkları değerlerdir. Bu nedenle her sanat eseriyle mevcut olan gerçekler sürekli değerlendirilen gerçeklere de değer katılmış olur.¹⁹² Tüm bu açıklamalar da Orhan Kemal'in romanlarında sosyal değerleri incelememizin temel nedenini vermektedir.

¹⁹¹ Orhan Türkdoğan, *Değişme - Kültür ve Sosyal Çözülme*, 2. B., İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996, s. 22- 39

¹⁹² Kuçuradi, a.g.e., s. 32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. 1923'TEN 1980'LERE TÜRKİYE

Orhan Kemal, eserlerinde Türkiye'nin sosyal ve siyasî ortamını yansıtan bir yazardır. Bu bölüm Orhan Kemal'in romanlarının içeriğiyle ilgili yıllarda Türkiye topraklarında siyasî, sosyal ve ekonomik açıdan neler yaşandığını kısaca izah etmek ve ele alınacak konuların daha iyi değerlendirilmesine katkı sağlamak adına hazırlanmıştır.

1908-1922 yılları arasındaki dönem Osmanlıların son büyük krizi kabul edilebilir.¹⁹³ Çünkü bu yıllar aralığında Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi iki önemli savaşta yer almış, ülkede ekonomik, siyasî ve sosyal sorunlar baş göstermiş, sonunda bu dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı bir süreç olarak tarihimizde yer etmiştir.

1914-1918 yılları arasında Türkiye'de yaşanan mücadele diğer ülkelerde yaşanan mücadelelerden farklıdır. Bu topraklarda verilen mücadele hiçbir zaman bilinen anlamıyla sömürge olmamış bir devletin mücadelesidir ve bu mücadele 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulana dek devam etmiştir.¹⁹⁴

Savaş yılları zor durumda olan ülke ekonomisini daha da zora sokan yıllar olmuştur. Findley bu yıllarla ilgili olarak "1914-1918 yılları arasında hayat pahalılığının göstergesi olan geçim endeksi Batı Avrupa'da iki veya üç kat artarken Avusturya-Macaristan'da 12, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise 18 kat arttı. Üstelik savaş Osmanlılar için 1912'den 1922'ye kadar devam etti. Türkiye Cumhuriyeti'nde kişi başı gelir 1930'a kadar 1914 seviyesine ulaşamadı; reel ücretler ise 1950'ye kadar 1914 seviyesini yakalayamadı."¹⁹⁵ der.

23 Nisan 1920'de milletin egemenliği anlayışını benimseyen Millet Meclisi açılmıştır. Cumhuriyet, 29 Ekim 1923'te ilân edilmiştir. Birinci Meclis muhalefeti bertaraf eden bir yapıdadır, bunun da nedeni dönemin şartlarıdır.¹⁹⁶

¹⁹³ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, 1. B., İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s.132

¹⁹⁴ Findley, a.g.e., s.192

¹⁹⁵ Findley, a.g.e., s.229-230

¹⁹⁶ İlber Ortaylı- İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*, 2. B., İstanbul Timaş Yayınları, 2012, s. 67-68

Cumhuriyet döneminde kurulan ilk parti Mustafa Kemal Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün önderliğindeki Halk Partisi'dir. Hüseyin Rauf Bey ve çevresindeki 32 milletvekilinin Halk Partisi'nden ayrılmasının ardından 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.¹⁹⁷ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın isminde "cumhuriyet" kelimesine yer vermesinden dolayı Halk Partisi'nin adı da 1935'te yapılan parti kurultayında Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilmiştir.¹⁹⁸

1925 yılının Şubat ayında Şeyh Sait isyanı patlak verince Hıyanet-i Vataniye Kanunu dinin siyasete alet edilmesinin de vatana ihanet suçları arasında kabul edileceği şeklinde değişikliğe uğratılmıştır. İsmet Paşa (İnönü) başvekilliğe getirilince Takrir-i Sükûn Kanunu meclisten geçirilmiş ve İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması hazırlıklarına başlanmıştır. Bu kanun 1929 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.²⁷ Nisan 1925'te Şeyh Sait yakalanınca ayaklanmacılarla birlikte İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmış ve cezalandırılmışlardır. Yine İstiklal Mahkemesi'nin tavsiyesi üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır.¹⁹⁹

Cumhuriyetin ilânından itibaren bir dizi yenilik faaliyetlerine girişilmiştir. Bu faaliyetler ekonomiden sosyal hayata kadar pek çok farklı alanda gerçekleştirilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni yapısının oluşumuna katkı sağlamıştır. Örnek olarak 1924'te Tehvid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılmış, şeyhülislâmlık makamı ve Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. 1925 yılının Eylül ayında tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. 1926 yılında Avrupa takvimi, İsviçre medeni yasası ve İtalya'nın ceza yasası kabul edilmiştir. 1928 yılında İslâm'ın devlet dini olduğu ibaresi anayasadan çıkarılmış ve Latin Alfabesi temeline dayalı Türk Alfabesi kabul edilmiştir. 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu), 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) kurulmuştur. 1933'te Darülfünun'a imtiyazlar verilmiş ve İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. 1934'te soyadı kanunu çıkarılmış ve yine aynı yıl kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Ayrıca kültürel alanda hizmet veren ve 1912'de

¹⁹⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.kitap 1. Bölüm Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), 3. B., Ankara, Bilgi Yayınları, 2013, s. 94- 95

¹⁹⁸ Turan, a.g.e., s. 96

¹⁹⁹ Turan, a.g.e., s. 115- 118

kurulmuş olan Türk Ocakları 1930'lerden itibaren devlet denetiminde faaliyet gösteren Halkevleri'ne dönüştürülmüştür ve Halkevleri 1950'de kapatılana kadar kentlerden köylere kadar her yerde ciddi kültürel faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekânlar olmuştur.

1930'da Mustafa Kemal Atatürk'ün desteğiyle Fethi Okyar Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. 1930 yılının Eylül ayında gerçekleştirilen seçimlerde usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası suçlanmış ve parti 16 Kasım 1930'da kapatılmıştır.

1923-1931 yılları arasında piyasalarda özel teşebbüs sınırlandırılmış, devlet işletmeciliği de asgari düzeyde tutulmuştur. Bu nedenle bu dönem iktisadî anlamda liberal dönem olarak adlandırılır.²⁰⁰ Osmanlı Devleti zamanında genel iktisadî yapıyı elinde tutan gayrimüslimlerden zaferden sonra bu yapıyı devralma çabaları baş göstermiştir.²⁰¹ Kısacası 1930'larda Türk siyasetinin en önemli konusunun ekonomi olduğu sonucu çıkarılabilir.²⁰²

Ekonomik faaliyetleri değerlendirmek ve düzenlemek adına yapılan çalışmalardan biri Birinci İktisat Kongresi'dir. 1923 yılının Şubat ayında İzmir'de gerçekleştirilen Birinci İktisat Kongresi'nde ekonomik bağımsızlığın önemi vurgulanmıştır.

1923-1929 yılları arasında en büyük yatırım demiryolu yapımına yöneliktir. 1925'te ekonomideki yabancı varlığını azaltmak için tütün tekelinin haklarını devlet satın almıştır. 1924-1925'te Ziraat Bankası düzenlenmiş ve İş Bankası ile Sanayi Bankası kurulmuştur.²⁰³ 1927'de Türkiye'de 65.000'in üstünde sanayi şirketi vardır ve buralarda 250.000 işçi istihdam edilmiştir.²⁰⁴

1923-1926 yılları arasında Türk ekonomisinin temelini % 90'lık payla tarım oluşturmuştur. Aşar Vergisi'nin kaldırılıp yerine satış vergisinin konulması çiftçiye

²⁰⁰ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, 1. B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 17

²⁰¹ Boratav, a.g.e., s.91

²⁰² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 14. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 283

²⁰³ Zürcher, a.g.e., s. 284

²⁰⁴ Zürcher, a.g.e., s. 285

kolaylık sağlasa da 1927-1928'deki uzun kuraklık ve 1929-1930'daki dünya ekonomi bunalımı tarım üreticilerini ciddi ölçüde sarsmıştır.²⁰⁵

1933'te Birinci Beş Yıllık Kalkınma (Sanayi) Planı uygulamaya konmuştur.²⁰⁶ Birinci Beş Yıllık Kalkınma (Sanayi) Planı 1932 yılına kadar iktisadî konularda kaydedilen gelişmeleri ve 1938'e kadar kurulması planlanan işletmelerin neler olacağını içerir. Özellikle pamuklu mensucat, kendir, yün iplik, demir, bakır, kükürt, kâğıt, sunî ipek, seramik, kimya, sünger, gül yağı, elektrik, altın ve petrol üretimi alanlarında yapılacak yatırımlar planlanmıştır.²⁰⁷ Burada alınan kararlara paralel olarak da 1933'te sanayiden sorumlu Sümerbank, 1935'te madencilikten sorumlu Etibank kurulmuştur.²⁰⁸

Tüm bunlar yaşanırken Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik politikası "devletçilik" ilkesiyle ifade edilmiştir (1931). Devletçilik ilkesine göre özel mülkiyet korunmuş ve özel sermayenin yetişemediği alanlarda devlet, sanayi kuruluşlarını kurmak ve işletmek sorumluluğunu üstlenmiştir.²⁰⁹ 1932-1939 yılları arasında devletçilik ilkesi devletin resmî iktisat politikasıdır ancak 1939'dan sonra bu politikadan uzaklaşmıştır. (Özellikle 1934-1937 yılları devletçilik anlayışının en iyi ve işlevsel şekilde uygulandığı yıllardır.)²¹⁰ 1940-1945 yılları arasında ise II. Dünya Savaşı nedeniyle bir savaş ekonomisi uygulanmış ve devletçilik politikasından uzaklaşmıştır.²¹¹ Ülkemizde devletçilik bireyin yapamayacaklarını devletin sağlaması biçiminde uygulanmıştır. Özellikle alt yapı sistemlerinin kurulması, yolların, köprülerin imarı, ulaşım imkânlarının geliştirilmesi, elektrik santrallerinin kurulması, demir-çelik tesislerinin oluşturulması gibi uygulamalarla devletçilik özel teşebbüsü sınırlayan değil özel teşebbüsün lehine yatırımlar yapan bir anlayış olarak işe koşulmuştur.²¹² Yani ülkemizde devletçi ekonomi anlayışının sistematik bir yapısı olmamıştır. Devletçilik iktisadî hayatın düzenlenmesi, dış ticaretin ve fiyat düzenlemelerinin yapılması yönünde uygulanmış ve millî ekonomik kalkınma hedeflenmiştir. Ayrıca devlet kamununun ihtiyaç

²⁰⁵ Zürcher, a.g.e., s. 285

²⁰⁶ Turan, a.g.e., s. 319

²⁰⁷ Turan, a.g.e., s. 320

²⁰⁸ Turan, a.g.e., s. 321

²⁰⁹ Zürcher, a.g.e., s. 286

²¹⁰ Boratav, a.g.e., s. 150

²¹¹ Boratav, a.g.e., s. 133

²¹² Boratav, a.g.e., s. 160

duyduğu tesislerin üretimini üstlenerek bazı özel girişimlerin kamulaştırılmasını sağlamıştır. Bu da ülkemizdeki devletçi iktisat anlayışının özelliği olmuştur.²¹³

Devletçiliğin en olumlu yönü ülkemizin büyük ölçüde dışa kapalı ekonomisi sayesinde hammadde ihtiyacı içinde olan büyük Batı devletleriyle en az ölçüde temas kurulması ve dünya üzerinde etkili olan büyük buhranın etkilerinin mümkün olduğunca aza indirilmesi olmuştur.²¹⁴ Yine de “büyük buhran”ın etkileri Türkiye’de de kendini göstermiştir. Büyük buhranın en çok etkilediği kesimler köylüler, küçük üreticiler ve esnaflar olmuştur. Özellikle bu kesimin ödemekle yükümlü olduğu vergiler ve gittikçe ağırlaşan borç faizleri nedeniyle tefecilik yaygınlaşmıştır. Bu dönemde büyük şehirlerde sanayi ile meşgul olanların bir kısmı ise gümrük himayesi ve Teşviki Sanayi Kanunu’nun imtiyazlarından yararlanmış ve ortaya usulüne uygun işler yapmayan sanayiciler çıkmıştır.²¹⁵

1939-1945 yılları arası yaşanan II. Dünya Savaşı’na karşı Türkiye temkinli davranmıştır. Tarafsızlığı tercih eden Türkiye Şubat 1945’e kadar savaşa fiilen katılmamış bu tarihte imzalanan çeşitli antlaşmalar dolayısıyla savaşa girmiş sayılmıştır.²¹⁶

II. Dünya Savaşı nedeniyle 1940’ta Millî Korunma Kanunu çıkarılmış ve hükümet fiyatları saptama, işletmelere el koyma, köylüye düşük ücretle ve zorunlu olarak kamu işlerinde ve madenlerde çalışma yükümlülüğü getirme, köylüleri asker yapma ve hayvanları müsadere etme gibi faaliyetler için hukukî zemini yaratmıştır. Bunun nedeni Türkiye’nin savaşa her an girme ihtimalinin olmasıdır. Ancak bu kanun savaş bittikten sonra bile (1961’e kadar) yürürlükte kalmıştır.²¹⁷

Türkiye II. Dünya Savaşı’nda fiilen yer almasa da ülkede savaş ekonomisinin hâkim olduğu söylenebilir. Ülkede bir nevi seferberlik ilan edilmiş genç nüfusa dâhil olan önemli sayıda kişi silah altına alınmış, bütçede de savunma giderlerine ciddi pay ayrılmıştır. Ülkede ciddi enflasyon yaşanmış, karaborsa ve vurgun baş göstermiş, belli

²¹³ Boratav, a.g.e., s. 135- 136; ayrıca bkz.: Findley, a.g.e., s. 273; Hasan Bülent Kahraman, *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*, 2. B., İstanbul, Agorakitaplığı, 2007, s. 98

²¹⁴ Boratav, a.g.e., s. 157

²¹⁵ Boratav, a.g.e., s. 142- 143

²¹⁶ Findley, a.g.e., s. 265

²¹⁷ Zürcher, a.g.e., s. 289; ayrıca bkz.: Findley, a.g.e., s. 266

çevrelerin servetleri önemli ölçüde artarken halk aşılması uzun yıllar sürecek olan sıkıntılar çekmiştir. Bu yıllarda izlenen ekonomi politikaları sonuçları pek değiştirmemiş büyük toprak sahipleri ve belli sanayi çevreleri servetlerini sürekli olarak arttırmışlardır.²¹⁸

1942 yılında devlet bütçesinin açık vermesinden ve savaş ekonomisinin uygulanıyor olmasından dolayı Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır.²¹⁹ Varlık Vergisi ülke bütçesine para girdisi sağlamak için olağanüstü özellik gösteren ve itirazı olmayan, uygulamasında da usulsüzlükler yapılan bir vergidir. 12 Kasım 1942’de yürürlüğe konmuş Varlık Vergisi özellikle ticarî faaliyetleri elinde tutan azınlıkları hedef alan bir vergidir. Bu vergi yükünün ağırlığı nedeniyle ticaretle uğraşan azınlığın çoğu mal ve mülklerinden olmuş, vergisini ödeyemeyenler ise Erzurum Aşkale’ye sürgüne gönderilmişlerdir. İstanbul’da yaşayanlar ve savaş ortamını fırsat bilip elindeki malları fahiş fiyatlarla satan tüccarlar da vergiye tâbi olmuşlardır. Varlık Vergisi ekonomiye hâkim sınıflar arasındaki dengeleri değiştiren bir vergi olması özelliğini taşır ve etkileri uzun süre devam etmiştir.²²⁰ Yapılan araştırmalar servet vergisi olarak ilan edilen bu verginin gelirlerinin % 70’inin İstanbul’dan, % 65’inin gayrimüslimlerden toplandığını ortaya koymuştur.²²¹ Varlık Vergisi’ne Amerika ve İngiltere tepki gösterdiği için bu vergi 1944’te 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra kaldırılmıştır.²²²

Toprak Reformu çerçevesinde 1943’te Toprak Mahsulleri Vergisi alınmaya başlanmıştır.²²³ Aslında bu verginin alınmasındaki amaç kırsal kesimdeki servet sahiplerini vergilendirmektir ancak bu vergi özellikle küçük çiftçileri ve tarım işçilerini ekonomik açıdan zora sokmuştur.²²⁴ Toprak Mahsulleri vergisi 1944’ten itibaren üç yıl boyunca uygulanmıştır.²²⁵

²¹⁸ Boratav, a.g.e., s. 291- 293

²¹⁹ Ortaylı- Küçükçaya, a.g.e., s. 168- 169

²²⁰ Boratav, a.g.e., s. 340, 343, 348, 350, 351

²²¹ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih 1923- 1950”, *Türkiye Tarihi*, C. IV, 12.B., İstanbul, Cem Yayınevi, 2013, s. 171

²²² Zürcher, a.g.e., s.290

²²³ Ortaylı- Küçükçaya, a.g.e., s. 169

²²⁴ Korkut Boratav, “İktisat Tarihi 1908- 1980”, *Türkiye Tarihi*, a.g.e., s. 336

²²⁵ Boratav, a.g.e., s. 351- 352

1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkarılması büyük toprak sahiplerini rahatsız etmiştir.²²⁶ O sırada çiftçilikle uğraşan toprak sahiplerinin % 99.75'inin toprak büyüklüğü 500 dönümün altındadır. Toprakları 25-50 dönüm arasında olan çiftçi çoktur. Bu yıllarda 28 ila 48 dönümlük toprağa sahip olan 3 milyon köylü fakirlik çizgisinde yaşamaktadır, hatta bu çizginin bile altında yaşam sürdürdükleri söylenebilir. Bunun üzerine devlet, kullanılmayan arazileri ve 500 dönümden fazla toprağı olanların arazilerini istimlak ederek toprağı az olan ya da hiç olmayan köylülere 20 yıllık faizsiz borçla dağıtmıştır.²²⁷

Askerî seferberlik, hayvanlara el konulması, zorla çalıştırılma ve 40 dönümden (yaklaşık 4 hektar) fazla toprağı olanların bu yükümlülüklerden uzak tutulması ve çıkarılan kanunlar hem Müslümanların hem gayrimüslimlerin devlete karşı olumsuz bir tavır takınmasına sebep olmuştur.²²⁸ Kısacası savaş yılları ticaretle ilgilenenlerin ve büyük toprak sahiplerinin durumu kâr bilip servetlerini büyüttüğü geri kalan kesimler için de büyük sıkıntıların yaşandığı yıllar olmuştur.²²⁹

II. Dünya savaşı bazı kesimlere I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi zenginleşme fırsatları yaratmıştır. Ancak savaş sonrası tek parti rejimi kentliler tarafından da desteklenmemiştir.²³⁰ Ekonomik sıkıntılardan dolayı halkın rahatsız olması yeni bir partiye olan ihtiyacın da göstergesi olmuştur. 5 Eylül 1945'te liberal ekonomik anlayışı ve serbest girişimi destekleyen Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur.²³¹ 7 Ocak 1946'da ise Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılanların da desteğiyle Demokrat Parti kurulmuştur ve aynı yılın Temmuz ayında yapılan seçimlerde Demokrat Parti'den meclise 62 milletvekili girmiştir.²³² 1950 yılının mayıs ayında yapılan seçimde de iktidar olmuşlardır.²³³ 1946'nın haziran ayında ise Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kurulmuş ancak aralık ayında soğuk savaşın kendini hissettirmesiyle sıkıyönetim kararıyla bu parti kapatılmıştır.²³⁴

²²⁶ Zürcher, a.g.e., s. 301

²²⁷ Zürcher, a.g.e., s. 305

²²⁸ Findley, a.g.e., s. 266

²²⁹ Boratav, a.g.e., s. 357

²³⁰ Findley, a.g.e., s. 267

²³¹ Koçak, a.g.m., s. 177

²³² Koçak, a.g.m., s. 181- 182

²³³ Koçak, a.g.m., s. 193

²³⁴ Zürcher, a.g.e., s. 310

1946'da Cumhuriyet Halk Partisi yeni bir beş yıllık kalkınma planı hazırlamışsa da 1947'de bu plan terk edilmiş ve İstanbullu işadamlarının ve Demokrat Parti'nin isteklerini yansıtan "Türk Kalkınma Planı" benimsenmiştir. Bu plan demiryolları yerine karayollarının kurulmasını, enerji sektörünün geliştirilmesini içermektedir.²³⁵

Özetle 1923-1929 yılları arası ekonomik anlamda bir yeniden yapılanma ve yabancı yatırıma açık olma dönemidir. 1929-1950 yılları arası ise devletçilik anlayışının ekonomide hâkim olduğu dönemdir. II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası devletçilik anlayışı farklı şekillerde uygulanmış ve bu anlayış 1980'lerde başlayan özelleştirme faaliyetlerine kadar devam etmiştir.²³⁶

1945'te Türkiye, ülkeyi Batıyla bütünleşmeye yönelten yeni şartlar dolayısıyla Bretton Woods anlaşmasına katılmış, 1946'da Türk lirasının değeri Amerikan dolarıyla uyumlu hale getirilmiş ve 1947'de Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na (IMF) katılmıştır.²³⁷ 1947 yılının mart ayında Truman, Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılmasını gerekçelendiren Truman Doktrini'ni açıklamıştır. 1948'de Türkiye Marshall yardımı almaya başlamıştır.²³⁸

1946'da sınıf esasında örgütlenme yasağının kaldırılması ve sendikaların kurulması bu yıllarda ulusal düzeyde gerçekleştirilen önemli faaliyetlerden biri olarak kabul edilebilir. 1947'de de işçilere sendika çatısı altında örgütlenme hakkı verilmişse de işçilerin sendikalaşmanın bilincinde olmaması ve ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle sendikaların faaliyetleri pek etkili olmamıştır.²³⁹

1948'de İstanbul'da İkinci İktisat Kongresi yapılmış ve liberal ekonomi desteklenmiştir.²⁴⁰

14 Mayıs 1950'deki seçimlerde ise Demokrat Parti oyların % 53.4'ünü alarak seçimden lider parti olarak çıkmıştır.²⁴¹ Atatürk'ün 1938'de ölümünden sonra cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün başkanlığı 1950'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin

²³⁵ Boratav, "İktisat Tarihi 1908- 1980", *Türkiye Tarihi*, a.g.e., s. 342

²³⁶ Boratav, "İktisat Tarihi 1908- 1980", *Türkiye Tarihi*, a.g.e., s. 297

²³⁷ Findley, a.g.e., s. 275

²³⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 18. B., İstanbul, Alkım Yayınevi, 2012, s. 538- 539

²³⁹ Zürcher, a.g.e., s. 315

²⁴⁰ Boratav, "İktisat Tarihi 1908- 1980", *Türkiye Tarihi*, a.g.e., s.343

²⁴¹ Koçak, a.g.m., s. 193

seçimlerde başarısız olması dolayısıyla sona ermiştir ve böylece Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla tek parti devri kapanmıştır.²⁴²

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra liberal ekonomi anlayışı gereği Türk tarihinde bir ilki gerçekleştirmiş ve çiftçinin çıkarlarına öncelik vermiştir. Marshall Planı ile traktörlerin 1949'da Türkiye gönderilmesinin ardından çiftçiye ucuz kredi verilmesi ve tarım ürünleri fiyatlarının Tarım Mahsulleri Ofisi tarafından yüksek tutulması halkın Demokrat Parti'ye olan sempatisini arttırmıştır.²⁴³

1947-1953 yılları arasında tarımdan elde edilen kazanç iki katından fazla artış göstermiştir. Bunun nedenleri devlet toprak ve otlaklarının dağıtılması, küçük çiftlik sahiplerinin yararına olacak politikalar uygulanması, Marshall Planı'ndan faydalanarak tarımda makineleşmenin özellikle de traktör kullanımının yaygınlaştırılması ve büyük toprak sahiplerinin bundan çok büyük ölçüde istifade etmeleridir. Bu süreçte 1946'da 10.000'den çok daha az olan traktör sayısı 1960'ta 40.000'lere çıkmıştır.²⁴⁴ Böylece 1948'de ekilen alan 14.5 milyon hektardan 1956'da 22.5 milyon hektara ulaşmıştır.²⁴⁵

Tarım alanında gerçekleştirilen olumlu faaliyetlere rağmen Türkiye'de tarımla uğraşan kesimin istediği hayat standardına ulaşamamasının altında tarımla geçinen nüfusun yoğun olduğu yerlerde görülen tarımsal tabakalaşmanın olduğu söylenebilir. Korkut Boratav'ın hazırlamış olduğu tarımsal tabakalaşma şemasının Türkiye için de geçerli olduğunu düşünmek mümkündür ve tabakalaşma şeması şu şekildedir:

“I. Büyük Toprak Sahipleri

- a) Toprak Ağası
- b) Kapitalist Çiftçi

II. Zengin Köylü

III. Orta Köylü

IV. Yoksul Köylü

²⁴² Koçak, a.g.m., s. 193

²⁴³ Zürcher, a.g.e., s. 326; ayrıca bkz.: Findley, a.g.e., s. 275

²⁴⁴ Findley, a.g.e., s. 325

²⁴⁵ Zürcher, a.g.e., s. 326

V. Tarım İşçisi²⁴⁶

Büyük toprak sahipleri toprakları büyük olduğu için gelir elde ederken emek harcamayan geniş topraklara sahip kimselerdir. Bunlardan toprak ağaları genellikle topraklarını kiraya vererek gelir elde ederken kapitalist çiftçiler ücret mukabilinde işçi kullanarak gelir elde ederler.²⁴⁷

Zengin köylüler ise topraklarını işlerken kendi emeklerini de ortaya koyarlar. Topraklarını işlemek için gerekli iş aletlerine sahiptirler. Kullandıkları toprakların bir kısmını kiralamış olabilirler.²⁴⁸

Orta köylü kesimindeki insanların toprakları çok geniş değildir. Ancak kendi aile geçimlerini sağlayacak bir gelir elde ederler ve topraklarını kendileri işlerler. Sahip oldukları iş aletleriyle elde ettikleri ürünü piyasaya sunmaz, aile içinde tüketirler.²⁴⁹

Yoksul köylü gurubundakilerin toprakları ve iş aletleri kendi geçimlerini sağlamak için bile yetersizdir. Bu nedenle bu gruptaki insanlar toprak kiralama yoluna gidebilirler. Bu gruptaki insanların en belirgin özelliği istedikleri ölçüde gelir elde etmek için iş güçlerini satmak zorunda kalmalarıdır.²⁵⁰

Tarım işçileri ise genellikle hiç toprağı bulunmayan ve sadece iş gücünü satarak gelir elde eden insanları temsil ederler.²⁵¹

1950-1954 arası toplam yatırım % 256 artmış, bu yatırımlar daha çok karayolu ağı, inşaat sanayii ve tarım sektöründe olmuştur.²⁵² Dolayısıyla Demokrat Parti iktidarı yıllarında en çok kazançlı çıkanlar büyük çiftçiler olmuştur. Kentlerde sanayicilerin ve tüccarların kârları ücret ve maaşlardan daha fazla artmıştır.²⁵³ Bunun nedeni ise bir yerde kapalı tarım ekonomisinden köy dışı piyasalar için üretime geçildiğinde yani başka bir deyişle sanayi bölgelerine tarım ürünlerinin iletilmesinden itibaren tüccarlar

²⁴⁶ Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, 1. B., İstanbul, Birikim Yayınları, 1981, s. 76

²⁴⁷ Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, a.g.e., s. 78

²⁴⁸ Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, a.g.e., s. 78

²⁴⁹ Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, a.g.e., s.79

²⁵⁰ Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, a.g.e., s.79

²⁵¹ Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, a.g.e., s. 79

²⁵² Zürcher, a.g.e., s. 327

²⁵³ Zürcher, a.g.e., s. 328

ve sermayelerin devreye girmesidir.²⁵⁴ Bu nedenle Türkiye’de tarımla uğraşanlardan çok tüccarların ve sermaye sahiplerinin tarım ürünleri üzerinden, üreticilere göre daha fazla kâr ettikleri görülür. Yine de 1950’lerde dünyadaki değişimle Türkiye’de de yaşananlar tarımsal tabakalaşma şemasının ifade ettiklerini destekler niteliktedir. Çünkü traktörün kırsal bölgede yaygınlaşması, geleneksel köy ağalığının olduğu bazı bölgelerde çiftlik zenginlerini yaratmıştır. Kasabalarda da tüketim artmış ve yeni bir taşra burjuvası ortaya çıkmıştır.²⁵⁵

1950’lerdeki hızlı gelişimi ile Çukurova, tarım faaliyetlerinin yürütüldüğü diğer alanlardan farklı bir özelliğe sahip olmuştur. 1940’larda kadastroya geçirme faaliyetleri ile mülkiyetler burada resmîlik kazanmıştır. 1950’de tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasıyla büyük toprak sahipleri gelirlerini arttırmış ve ortaklarının paylarını da satın alarak daha da güçlenmişlerdir. Burada en çok yetiştirilen bitki pamuktur ve pamuk mevsimlik bakım isteyen zahmetsiz bir bitkidir. Zamanı geldiğinde ihtiyaç duyulan işçiler de çevre illerden temin edilebilmektedir. Kore Savaşı’nın olduğu yıllarda pamuk fiyatları çok artmış böylece pamuk üreticileri hızlı bir şekilde zenginleşmişlerdir. Pamuğa dayalı sanayi için yatırım yapanlar sayesinde de Adana hızla kalkınan bir şehir haline gelmiştir.²⁵⁶

Kısacası 1950’ye kadar tarımdan elde edilen gelirler Türkiye’nin ekonomik alt yapısına en büyük katkıyı sağlamıştır. 1950’den 1960’a kadar da bu durum böyle devam etmiştir.²⁵⁷ Ancak Demokrat Parti’nin 1950-1954 yılları arasında uyguladığı ekonomi politikası yapısal bir değişikliğe dayalı değildir. Bu dönemde dış ticaret serbestleştirilmiş, özel girişimler için destek sağlamak üzere Türk Sınai Kalkınma Bankası kurulmuş, bayındırlık faaliyetleri ile orta sınıf zenginleşmiş, kullanılmayan devlet toprakları tarımla uğraşan insanlara dağıtılmış, Ziraat Bankası’nın verdiği kredilerle tarımda makineleşme sağlanmış, özellikle de traktör yaygınlaşmış ve buğday fiyatları artmış olsa da bu gelişmeler büyük toprak sahiplerine yaramıştır. Bu noktada büyük toprak sahiplerinin vergilendirilmemesi kapitalizmin güçlenmesine olanak sağladığı gibi lüks tüketimi de arttırmıştır. Yani bu dönemde ülkede ekonomik anlamda

²⁵⁴ Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, a.g.e., s. 34- 35

²⁵⁵ Ortaylı- Küçükçaya, a.g.e., s. 180; ayrıca bkz.: Kahraman, a.g.e., s. 72

²⁵⁶ Zürcher, a.g.e., s. 331

²⁵⁷ Findley, a.g.e., s.325

bir canlılık görülmesi oldukça sunî olmuştur.²⁵⁸ Bu nedenle de 1954'te ekonomik canlanma sona ermiş, tarımda yapılan iyileştirme çalışmalarına rağmen havaların kötü gitmesi devleti buğday ithal etmeye mecbur etmiştir. Ekonomik büyüme % 13'lerden % 4'lere düşmüştür. Bu da 1955'te ticaret açığının 1950'ye göre 8 kat artmasına sebep olmuştur. Bu yüzden devlet dış borçlanma yoluna gitmiş 1960'ta toplam dış borç 1.5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 1950'de % 3 olan enflasyon oranı 1958'de % 20'ye çıkmıştır.²⁵⁹

1956'da devlet, yaşanan maddî sıkıntılardan dolayı 1940'lı yıllarda çıkarılmış olan Milli Korunma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koymuştur. Ayrıca ABD, Avrupa ülkeleri ve IMF'den borç alınmış bu da enflasyonun artması ve karaborsanın canlanması anlamına gelmiştir.²⁶⁰ 1958-1959 yıllarında IMF'den sağlanan 359 milyon dolarlık yardımla çiftçinin durumu iyileşmiş ancak kentlerdeki sabit gelirliler halkın durumu oldukça kötüleşmiştir.²⁶¹

1950'de 1600 kilometre olan yol uzunluğu 5400 kilometreye çıkarılmıştır. Bu sayede otomobil ve kamyon ithalatı artmış ve pazarlama ve dağıtım olanakları da güçlenmiştir.²⁶² Yol ağının genişlemesi ve yeni yolların yapılması sadece ekonomi üzerinde etkili olmamış sosyal anlamda da değişmelere yol açmıştır. Köylerden kentlere ulaşımın kolaylaşması sayesinde 1950'de köyden kente kitlesel göçler başlamıştır.²⁶³ Türkiye nüfusunda kentlerde yaşayanların oranı 1950'de % 25, 1960'ta % 32, 1970'te % 39 ve 1980'de % 44 olmuştur. Kırsal kesimde yaşayanların oranı da Cumhuriyet'in ilk yıllarında % 80 iken bu oran 1980'lerin ortalarında % 50'lere düşmüştür. Bu da kentleşme oranının ne kadar arttığının göstergesi olmaktadır.²⁶⁴

Türkiye'de kırdan kente göçün yaşanmasında II. Dünya Savaşı'ndan sonra tarım işçilerinin işlerini elinden alan makineleşmenin yaygınlaşması, hızlı nüfus artışı, kırsal bölgelerdeki öğrenim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği etkili olmuştur. Kentleri köylüler için çekici kılan ise buralardaki yüksek gelir potansiyeli ve buralarda insan

²⁵⁸ Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasî Partiler*, 1. B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976, s. 264; ayrıca bkz.: Findley, a.g.e., s. 307

²⁵⁹ Zürcher, a.g.e., s. 332

²⁶⁰ Zürcher, a.g.e., s. 333

²⁶¹ Zürcher, a.g.e., s. 349; ayrıca bkz.: Findley, a.g.e., s. 328

²⁶² Zürcher, a.g.e., s. 327

²⁶³ Zürcher, a.g.e., s. 329-330

²⁶⁴ Findley, a.g.e., s. 331

hayatının temel ihtiyaçlarını karşılayacak kurum ve kuruluşların bulunmasıdır.²⁶⁵ Kemal Karpat göç ve kentleşmenin “[...] *genelde iktisadî kalkınma, özeldede ise tarımsal koşulların bir sonucu*[...]”²⁶⁶ olduğunu söyler. Kentlere göç edip sanayi üretimini hızlandıran iş gücü sayesinde köylerde mamul malların tüketilmeye başlanması kırsal kesimin ekonomiyle bütünleşmesini sağlar. Böylece iktisadî kalkınma meydana gelir.²⁶⁷ Ancak kente gelen vasıfsız işçilerin sadece küçük bir kısmı sanayide iş bulmuş, büyük çoğunluk ya geçici işçi olmuş ya da sokak satıcılığı yapmıştır. Sendikalaşma faaliyetleri de devletin baskısı nedeniyle pek etkili olmamıştır.²⁶⁸ 1960’larda köyden kente göçe sebep olan etkenler aynı zamanda Türk işçilerinin Avrupa’ya göç etmesine de neden olmuştur. Nüfus artışı, ekonomik değişim ve milletlerarası anlaşmalar bu göçler üzerinde etkili olmuştur.²⁶⁹ 1960’lı yıllardan itibaren nitelikli işçiler yurt dışına göç ettikleri için ülkedeki mevcut işçilerin ihtiyacı nitelik açısından tam olarak karşılayamaması işverenleri bir yandan zora sokmuş bir yandan da bu durum işverenlerin çıkarlarına uygun düşmüştür. Nitelikli işçinin az oluşundan dolayı işverenler çok düşük ücretle işçi çalıştırabilmişler ve işçilerin örgütlenmesine engel olabilmişlerdir. Devlet ise 1963’ün temmuz ayında bir yasa çıkararak işçilere toplu sözleşme ve grev hakkı vermiştir. Ancak küçük sanayicilerin iş yerlerinde çalışan çok sayıda işçi üyelik aidatı gibi ücretleri ödeyemeyecek kadar az maaş aldıkları için örgütlenememiştir. 1970’te işçiler yasal haklarından yararlanarak grev ve lokavt yapmışlarsa da 1975’te büyük sanayicilerin bile ücretlerde ciddi iyileştirmeler yapamaması işçileri sıkıntıya sokmuştur.²⁷⁰

1950’lerden itibaren köyden kente göçler yapılması bu göçlere hazır olmayan şehirlerde büyük gecekondu mahallelerinin oluşmasına sebep olmuştur.²⁷¹ “[...]gecekonducular, üçüncü dünya ülkelerindeki kırsal göç ve kentleşme ya da modernleşme sürecinin, yani iktisadi, toplumsal, sosyal ve kültürel düzenin niceliksel ve niteliksel dönüşümünün bir parçası olarak düşünülmektedir.”²⁷² Gecekonducularda yaşayanlar genellikle köylü olarak başladıkları hayatlarına kırdan kente göçmüş biri

²⁶⁵ Kemal Karpat, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, 1. B., Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 44- 45

²⁶⁶ Karpat, a.g.e., s. 46

²⁶⁷ Karpat, a.g.e., s. 47

²⁶⁸ Zürcher, a.g.e., s. 329- 330

²⁶⁹ Findley, a.g.e., s. 332- 333

²⁷⁰ Zürcher, a.g.e., s. 395- 396

²⁷¹ Findley, a.g.e., s. 331

²⁷² Karpat, a.g.e., s. 20

olarak devam eder ve düşük ücretlerle çalıştırılan işçilere dönüştürülürler.²⁷³ Gecekondu bir toplumsal sapma örneğidir çünkü bu yapılar şehirleşmenin ve modernleşmenin normal seyrine aykırı bir özellik gösterir.²⁷⁴ Gecekondu muhitleri kırdan kente göç edenlerin kendilerini yalnız hissetmemelerini sağlama gibi bir özelliğe de sahiptir. Bu sayede bu muhitlerde kendine bir yer ve bir rol edinebilen kişilerin kent hayatına uyumu da kolaylaşmaktadır.²⁷⁵ Ayrıca gecekondu muhitleri sayesinde kırdan kente göçenler kendilerini “öteki” olarak hissetmezler ve bu durum da kent hayatını benimsemelerini kolaylaştırır.²⁷⁶

Kemal Karpat kırdan kente göçenlerin kültürel yapısıyla ilgili iki bulgudan söz eder. Bunlardan birincisi köyden kente göç edenlerin geleneksel anlayış ve yaşantılarından, akrabalık ilişkilerinden hızla uzaklaşmasıdır ki bu durumun o insanların kent kültürüne daha çabuk adapte olmalarını sağlayacağını belirtir. İkinci bulgu ise göç edenlerin geleneksel yaşantılarından vazgeçmemesi ve kırsal kesimle bağlarını koparmaması sonucu kentlerde köylü anlayışıyla ve o hayat biçimiyle yaşayan insanların olmasıdır. Bu durum kent kültürünün oluşumuna zarar verici niteliktedir.²⁷⁷ Kısacası büyük şehirlerde ortaya çıkan gecekondu mahallelerinin kendine has özellikleri vardır ve burada yaşayan insanlar uzun süre alt gelir grubunda yer aldıklarından ciddi hayat mücadeleleri vermişlerdir ve vermeye de devam etmektedirler.

Türkiye'nin bu yıllarda uluslararası alandaki icraatlarına bakıldığında 1952'de NATO'ya katıldığı, Kore Savaşı'na asker gönderdiği, 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik başvurusunda bulunduğu ve 1963'te AET üyesi olduğu görülür. Böylece Türkiye yüzünün Batı'ya dönmüş olduğunu ispatlamıştır. Yine bu yıllarda yaşanan hızlı nüfus artışıyla hızlı kentleşme ve gençlerin 1960'lardaki eylemleri toplumun dönüşümünü hızlandıran gelişmeler olmuştur. Bu sırada Avrupa'ya büyük oranda işçi göçü yaşanmıştır. 1960'ların sonunda ise ciddi siyasî değişiklikler yaşanmıştır. Bu hareketliliğin sebebi ise siyasî ve toplumsal farklılaşmanın toplumun

²⁷³ Karpat, a.g.e., s. 22

²⁷⁴ Karpat, a.g.e., s. 29

²⁷⁵ Karpat, a.g.e., s. 73

²⁷⁶ Karpat, a.g.e., s. 85

²⁷⁷ Karpat, a.g.e., s. 62; ayrıca bkz.: Orhan Türkdoğan, *Değişme - Kültür ve Sosyal Çözülme*, 2. B., İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996, s. 109- 118

her kesiminde etkili olmasıdır. 1973'te ise petrol bunalımı siyasî sıkıntılara ekonomik sıkıntıları da eklemiştir.²⁷⁸

1955'te Demokrat Parti'nin otoriter tavırlarına karşı muhalefet artmaya başlamış bu durum 1958 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin meclisteki milletvekili sayısını 178'e çıkarmasıyla sonuçlanmıştır.²⁷⁹

27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime el koyduğunu açıklamıştır.²⁸⁰ Demokrat Parti'nin ülke yönetimindeki tavrını sınırlandırmak için yapılan darbenin ardından yeni bir anayasa oluşturması için kurucu meclis ve üniversite hocaları bir araya gelmiş böylece 1924 Anayasası'na göre daha nitelikli ve halkın haklarını güvence altına alan ve yasama, yürütme ve yargının daha net ayrıştırıldığı bir anayasa hazırlanmıştır.²⁸¹

1961 anayasasında Türkiye'nin "sosyal devlet" olduğunun ilan edilmesinden sonra 1965'te Sosyal Sigortalar Kurumu, 1972'de Bağ-Kur kurulmuştur. Emekli Sandığı da faaliyet göstermektedir. Buna rağmen o dönemde sanayi işçilerinin % 30'unun, kendi hesabına çalışanların % 40'ının ve tarım alanında çalışanların tamamının sosyal güvencesinin olmadığı bilinmektedir.²⁸²

29 Eylül 1960'ta kapatılan Demokrat Parti'nin yerine kurulan Adalet Partisi 1965'te yapılan seçimlerde % 52.9'luk bir oy oranıyla seçimlerde büyük bir zafer kazanmıştır.²⁸³ 1960'larda sol hareket güçlenmiştir. Bunun nedeni 1961 Anayasa'nın yarattığı özgür ortamdır. Marksist düşünce sol kesimin üzerinde ciddi derecede etkili olmuştur. 1960'ların başında Marksist anlayışta bir parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur. TİP 1965'ten 1968'e kadar sol hareketin yönlendiricisi olmakla kalmamış meclise de girmiştir. 1969'da Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin adı Milliyetçi Hareket Partisi olmuş ve Alparslan Türkeş partinin başına geçmiştir. 1965-1971 yılları arasında Türkiye'de çok partili siyaset yapılabilmektedir. 1968'den 1971 askerî müdahalesine kadar şartlar bozulmuş olsa bile çok partili siyasî hayat sürdürülmüştür.²⁸⁴

²⁷⁸ Findley, a.g.e., s. 305

²⁷⁹ Akşin, a.g.m., 218

²⁸⁰ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih 1960- 1980", *Türkiye Tarihi*, a.g.e., s. 229

²⁸¹ Özdemir, a.g.m., s. 237- 238

²⁸² Zürcher, a.g.e., s. 397- 398

²⁸³ Özdemir, a.g.m., s. 250; ayrıca bkz.: Carter V. Findley, a.g.e., s.313

²⁸⁴ Özdemir, a.g.m., s. 255- 257

1945-1973 yılları arasında tüm dünyada ekonomik anlamda ciddi bir büyüme yaşanmıştır. Türkiye'nin de bu büyümeden nasibini aldığını düşünerek bu yıllar aralığında Türkiye'nin ekonomik büyümesini üç döneme ayırmak mümkün olur: 1) Tarıma dayalı büyüme (1947-1962), 2) Devlet planlaması ve ithal ikamesi (1963-1977), 3) İhracata dayalı büyüme stratejisinin benimsenmesine yol açan kriz dönemi (1977-1979).²⁸⁵ Süleyman Demirel'in başbakanlığında yönetilen devletin ekonomik büyümesi 1963-1969 yılları arasında ortalama % 20 civarında her yıl artış göstermiştir.²⁸⁶ 1960'larda yaşanan ekonomik büyüme sosyal gerilimi azaltırken, 1970'lerde yaşanan küresel ekonomik kriz sosyal gerilimin tırmanmasına neden olmuştur.²⁸⁷ Bu durum Türkiye'de 1968'den itibaren ciddi olayların yaşanmasına yol açmıştır. Düzen karşıtı ve düzen yanlıları arasında mücadeleler yaşanmıştır. Özellikle sol grupların radikal tavırları dolayısıyla 1971'de askerî müdahale gerçekleştirilmiştir.²⁸⁸ 27 Nisan 1971'de büyük kentlerde sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu karar iki yıl boyunca uygulanmıştır.²⁸⁹ 1971-1973 yılları arasındaki askerî müdahale 1960'taki müdahaleden farklı olmuştur. Bu süreçte ordu, yönetimi doğrudan devralmayıp siyasetçileri yönlendirmeyi tercih etmiştir.²⁹⁰

1973 yılının Ekim ayında seçim yapılmış ve Bülent Ecevit liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi % 33,5'lik oyla en çok oyu alan parti olmuştur. Ancak 1973'ten 1980'e kadar hiçbir parti seçimlerde mutlak çoğunluk kazanamadığından ülke farklı koalisyon hükümetlerince yönetilmiştir.²⁹¹

1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı yapılmış ve bu durum Türkiye'nin ABD ve Avrupa'yla olan ilişkilerine zarar vermiştir ancak Kıbrıs'taki Türklerin rahat bir nefes alması sağlanmıştır.²⁹²

1950-1980 yılları arasında önce Demokrat Parti iktidarı (1950-1960) yaşanmıştır. Bu süreçte önemli demografik, ekonomik ve kültürel dönüşümler

²⁸⁵ Findley, a.g.e., s. 324

²⁸⁶ Zürcher, a.g.e., s. 365

²⁸⁷ Findley, a.g.e., s. 318

²⁸⁸ Findley, a.g.e., s. 314

²⁸⁹ Zürcher, a.g.e., s. 377

²⁹⁰ Findley, a.g.e., s. 316

²⁹¹ Özdemir, a.g.m., s. 269- 271

²⁹² Özdemir, a.g.m., s. 271- 272

yaşanmıştır.²⁹³ 1920'lerde rasyonalizm ve pozitivism esas alınmış, 1930'larda merkeziyetçi yönetim anlayışı benimsenmiş, 1940'larda köye ve köylüye dönüş gerçekleştirilmiştir. 1950'lerde ekonomik düzenlemelerin de etkisiyle popülist kültür yaygınlık kazanmaya başlamış, 1960'larda Marksizm kültürel hayatta iz bırakmış, 1970'lerde ise köy ve kent ekseninde yaşanan sorunlar siyasetin de önemli bir sorunu olmuştur.²⁹⁴ Hem Demokrat Parti iktidarı sırasında (1950-1960) hem de sonraki yıllarda (1961-1980) Türkiye'de çok partili siyaset ortamı sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak siyasî hareketliliğin kapsamının genişlemesi aşırı hareketlerin doğuşuna ve siyasî kutuplaşmaya neden olmuş, bu ortam dolayısıyla 1960, 1971 ve 1980 yıllarında askerî müdahaleler gerçekleştirilmiştir.²⁹⁵ Bu darbeler siyasî ve sosyal gelişim sürecini sekteye uğratmıştır.

Sonuç olarak Orhan Kemal'in eserlerinde kültürel değişimleri ve buna bağlı olarak değişen toplum yapısındaki değerleri ele aldığı dönem yukarıdaki biçimde özetlenmiştir.

²⁹³ Findley, a.g.e., s. 306; ayrıca bkz.: Kahraman, a.g.e., s. 98

²⁹⁴ Kahraman, a.g.e., s. 39

²⁹⁵ Findley, a.g.e., s. 305

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORHAN KEMAL'İN HAYATI VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

1. ORHAN KEMAL'İN HAYATI:²⁹⁶

Orhan Kemal'in asıl adı Mehmet Raşit Ögütçü'dür. 15 Eylül 1914'te Adana'nın Ceyhan ilçesinde doğmuştur. İlk şiirlerinde Raşit Kemal ve Raşit Kemali; 1941-1943 yılları arasında *Yeni Ses*, *Yeni Edebiyat*, *Yürüyüş*'teki şiirlerinde ve *Gün*'deki öykülerinde Hayrullah Güçlü, Rüştü Ceyhun, Orhan Raşit; film senaryolarında Ülker Uysal ve Yıldız Okur imzalarını kullanmıştır. Orhan Kemal adının kendisine Kemal Sülker tarafından verildiği düşünülse de ona bu ismi veren Ömer Faruk Toprak ve Hüsamettin Bozok'tur.²⁹⁷

Babası Abdülkadir Kemali Bey Elazığ asıllıdır. Abdülkadir Kemali Bey İstanbul Darülfünunu'nda hukuk eğitimi almış bu sırada İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlanmıştır. 1920-1923 yılları arasında birinci Büyük Millet Meclisi'nde Kastamonu milletvekili olarak görev yapmıştır. 1930'da Adana'da Ahali Fırkası'nı kurmuş, *Toksöz* ve *Ahali* gazetelerini çıkarmıştır.

Orhan Kemal'in annesi Azime Hanım ise Adanalıdır ve rüştiyeyi bitirerek iki yıl ilkokul öğretmenliği yapmıştır.

1931 yılında Abdülkadir Kemali Bey muhalif tavrı nedeniyle yaşadığı baskılar sonucu ailesiyle Suriye'ye kaçmış ve Antakya, Hama ve Beyrut'ta yaşamışlardır. Beyrut'ta ailenin geçimini sağlamak için bir lokanta açmışlar fakat bu işte başarılı olamamışlardır. Ailenin geçimine katkıda bulunmak için Orhan Kemal bir matbaada işe girmiş ve burada bir Rum kızına âşık olmuştur. Daha sonra Orhan Kemal sosyal uyanışın kendisinde ilk kez bu sevdıyla ortaya çıktığını dile getirir.²⁹⁸

²⁹⁶ Orhan Kemal'in hayatına dair bilgilerin derlendiği kaynaklar: Asım Bezirci, *Orhan Kemal*, 2. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1984; *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, 2. B., C. II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 749-751; Nurer Uğurlu, *Orhan Kemal'in İkbal Kahvesi*, 1. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1972

²⁹⁷ Ömer Faruk Toprak, " 'Orhan Kemal' Adıyla İlgili Bir Açıklama", *Türkiye Defteri: Aylık Edebiyat-Siyaset Dergisi*, Sayı: 10, İstanbul, 1974, s. 88

²⁹⁸ Uğurlu, a.g.e., s. 170

Yurtdışına çıkmak zorunda kalan Orhan Kemal'in eğitim hayatı da yarıda kalmıştır. 1932 yılının haziran ayında tek başına Adana'ya dönen Orhan Kemal yarım kalan eğitimini tamamlamak üzere İstanbul'a halasının yanına gitmiş ancak eğitim hayatına devam etmek yerine kahvelerde vakit geçirip futbol oynamış ve tekrar Adana'ya babaannesinin yanına dönmüştür. 1932-1937 yılları arasında pamuk tarlalarında çalışmış, çırçır fabrikalarında işçilik ve kâtiplik yapmıştır. Millî Mensucat Fabrikası'nda çalışırken Boşnak asıllı Nuriye isimli bir kızı seven Orhan Kemal 1937'de Nuriye Hanım'la evlenmiştir. 1938 yılında askerliğini yaparken komünizmle ilgisi olduğu iddiasıyla beş yıl hapse mahkûm edilmiştir.

Orhan Kemal'in ilk şiiri 1939'da Kayseri Cezaevi'ndeyken *Yedigün* dergisinde "Duvarlar" adıyla yayımlanmıştır. Aynı yıl *Yeni Mecmua*'da yayımlanan şiirlerinde de Raşit Kemali imzasını kullanmıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra 1939'da Abdülkadir Kemali Bey Türkiye'ye dönmüş ve avukatlığa devam etmiştir. Orhan Kemal, babasının yardımıyla Bursa Cezaevi'ne nakledilmiş ve bir süre sonra buraya Nâzım Hikmet'in gelmesiyle Orhan Kemal'le Nâzım Hikmet'in yolları 1940 yılında kesişmiştir. Bu kesişim önemlidir çünkü Orhan Kemal şiirlerini Nâzım Hikmet'e gösterme ve onun yorumlarını alma şansı bulmuştur. Nâzım Hikmet, Orhan Kemal'in şiirlerini beğenmemiş ve onu hem şiir hem de genel kültür konularında çalıştırmaya başlamıştır. Bir gün Nâzım Hikmet'in eline Orhan Kemal'in bir roman denemesi geçmiş ve Nâzım Hikmet Orhan Kemal'in yazdıklarını okuduktan sonra onun şiirle değil romanla uğraşmasını salık vermiştir. Şiir yazmaya hemen son veremeyen Orhan Kemal Nâzım Hikmet'in, romancılığı konusundaki övgüsünü dikkate alarak hikâye ve roman yazmaya ağırlık vermiştir. 1940 ve 1941 yılında *Yeni Ses*, *İkdam*, *Yürüyüş*, *Yurt ve Dünya*, *Yığın*, *Gün*, *Genç Nesil* ve *Varlık* dergilerinde hikâyeleri yayımlanmıştır.

Orhan Kemal 1943'te cezaevinden çıkmış ve Adana'ya dönmüştür. 1944'te Devlet Demiryolları'nda işe başlamış fakat fazla çalışmadan işten çıkarılmıştır. Ailesiyle birlikte Malatya'ya gitmiş ve Malatya Mensucat Fabrikası'nda iş bulmuştur ancak askerlikle ilişkisi kesilmediği için bu işten de çıkarılmıştır. Adana'ya dönüp kalan askerlik görevini tamamlamıştır. Bu sırada terhis edilmeyip Çorum'a sürgün gönderilse de babasının yardımıyla 1946'da serbest bırakılmıştır.

Askerden dönünce Verem Savaş Derneği'nde işe başlamış ancak siyasi düşünceleri nedeniyle bu işten de çıkarılmıştır. Bu sırada bir yandan şiirleri bir yandan hikâyeleri yayımlanan Orhan Kemal, babasının ölmesinin ardından eşini ve çocuklarını alarak İstanbul'a yerleşmiştir. 1950 yılında İstanbul'da iş bulup çalışmaya başlasa da geçim sıkıntısından kurtulamamıştır.

İstanbul'da geçimini sağlamak için sürekli yazan Orhan Kemal'in *Vatan, Dünya, Cumhuriyet, Milliyet* gazetelerinde tefrika romanları yayımlanmıştır. Oyun ve senaryolar da yazan Orhan Kemal İstanbul'dayken Demokrat Parti'nin baskıcı idarî anlayışından dolayı sürekli polis takibi altında yaşamıştır.

1970'te Bulgaristan ve Romanya Yazarlar Birliği'nin davetlisi olarak Sofya'ya gitmiş ve burada beyin kanamasından ölmüştür.

1972'den beri ailesi tarafından "Orhan Kemal Roman Ödülü" verilmektedir.

Orhan Kemal ilk öyküleri ve romanlarından başlayarak tüm eserlerinde kendi yaşadıklarını ve çevresindeki yaşam mücadelesi veren insanların hikâyelerini anlatmıştır. P. Istrati ve M. Gorki onu etkileyen yazarlardandır. Bu nedenle Çukurova'da pamuk tarlalarında çalışan ırgatların ve çırçır fabrikalarındaki işçilerin hayatlarını işlemiştir. Ayrıca toplumun dar gelirli sınıflarının yaşadıkları da onun hikâye ve romanlarına konu olmuştur. Orhan Kemal, eserlerinde kullandığı başarılı diyaloglar dolayısıyla Türk edebiyatının "diyalog ustası" olarak kabul edilmiştir.

Murtaza 1952'de Ulvi Uraz tarafından "Bekçi Murtaza" adıyla uyarlanarak sahnelenmiştir ve *72. Koğuş* adlı uzun öyküsü 1967'de oyunlaştırılarak 372 defa sahneye konmuştur.

Bazı yapıtları sinema filmi haline getirilmiştir. 1960'ta *Suçlu*, 1961'de "Avare Mustafa" adıyla *Devlet Kuşu* (1980'de "Devlet Kuşu" adıyla), 1962'de *Sokakların Çocuğu* "Üç Tekerlekli Bisiklet" adıyla, 1965'te *Murtaza* (1984'te "Bekçi" adıyla), 1966'da *El Kızı*, 1974'te *Sokaklardan Bir Kız*, 1979'da *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 1982'de *Kaçak*, 1987'de ve 2011'de *72. Koğuş*, 1990'da *Eskici ve Oğulları*, 1993'te *Tersine Dünya* sinema filmi haline getirilmiştir.

Ödül olarak 1948’de *Varlık* dergisinin düzenlediği bir yarışmada “en çok beğenilen öykücü” seçilen Orhan Kemal, 1958’de *Kardeş Payı* ile Sait Faik Hikaye Armağanı’nı, 1968’de 72. *Koşuş* ile Ankara Sanatseverler Derneği “Yılın En Başarılı Oyun Yazarı Ödülü”nü, 1969’da *Önce Ekmek* ile Sait Faik Hikâye Armağanı’nı, 1969’da TDK Hikâye Armağanı’nı almıştır.

1.1. EDEBÎ ŞAHSİYETİ:

1.1.1. Sanat Anlayışı:

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’de sanayileşmenin etkisiyle işçilerin, köylülerin, köylerden şehirlere göç eden insanların yaşadıkları sorunlar ve ekonomik sıkıntılar sadece siyasî alanın problem konusu olmamış bu sıkıntılar edebiyatımıza da yansımıştır. 1945’lerden sonra edebiyatımızda yer almaya başlayan bu konular önceleri sosyal realizm daha sonra ise sosyalist realizm anlayışıyla sınıf mücadelelerini de içine alacak şekilde ele alınmaya başlamıştır. Bu konuları işleyen yazarlardan biri de Orhan Kemal’dir.²⁹⁹

Mehmet Nuri Gültekin’e göre “*Orhan Kemal, bizim Türkiye’deki roman geleneğinde aşına olduğumuz klasik anlamda bir köy romancısı değildir. Onun anlattığı köylülük değişmeye başlamış ve geleneksel bütün ilişki ağlarından her türlü geleneksel değerler sisteminden uzaklaşmaya başlayıp daha farklı, modern ve teknolojik bakımdan daha karmaşık fabrika, iş ve çalışma koşullarına doğru evrilen köylülüktür.*”³⁰⁰

İsmet Zeki Eyüboğlu günümüzde, Batılı anlamda romanın hayattaki değerleri ön plana çıkarmaya çalıştığını belirtir. Yani yazarlar gelecek nesillere hayatta yer alan ve her insan için ortak olan değerleri yarına aktarmaya çalışırlar. Eyüboğlu’na göre Orhan Kemal de bunu amaç edinmiş, gerçek hayatta yer alan değerleri olaylar üzerinden sade bir biçimde, yapmacıklığa düşmeden anlatma çabasında olan bir yazardır.³⁰¹

²⁹⁹ Birol Emil, *Türk Kültür ve Edebiyatından Meseleler*, 1. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s. 154

³⁰⁰ Mehmet Nuri Gültekin, “Bir Anlatı Ustasının Penceresinden Toplum, İnsan, Dönem”, *Orhan Kemal*, Editörler: Ahmet Ümit, Işık Öğütçü, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, s. 51

³⁰¹ İsmet Zeki Eyüboğlu, “Yeni Türk Romanının Temellendirilmesinde Orhan Kemal...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, Haz. Işık Öğütçü, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012, s. 201

Orhan Kemal'in oğlu Işık Ögütçü de “*Orhan Kemal toplumsal değişimlerin, oluşumların, kaynaşmaların köyden kasabaya, buradan büyük şehirlere sıçradığını, sorunların böyle bir süreçte incelenmesi gerektiğini anlatır romanlarında.*”³⁰² diyerek Orhan Kemal'in hangi konuları, ne şekilde işlemeyi tercih ettiğini ifade eder.

Orhan Kemal Türkiye'deki toplumsal değişmeyi yaşayarak görmüş bir yazardır. Bu nedenle eserlerinde sadece hor görülen, küçümsenen, ezilen, hakkı yenen insanları anlatmaz. Kırdan kente göçle ortaya çıkan toplumsal sorunlardan başlayarak Anadolu'dan kopup gelen insanların bütün sorunlarını ve yaşantısını toplumsal değişme yönünden ele alır.³⁰³

Vedat Günyol 1950'de yazdığı bir yazısında “*Orhan Kemal için mühim olan insanların kaderidir. Onu ilgilendiren şey, eskimiş değerler üzerinde yaşamaya çalışan bir cemiyette, tek başlarına ışığa kavuşmaya gayret edenlerin mücadelesidir.*” der.³⁰⁴

Orhan Kemal'in romanlarında işlediği konuları bilinçli bir şekilde ele aldığını gösteren birçok ifadesi vardır. Bunlardan birinde Orhan Kemal “*Toplumumuzun yeni girdiği kültür ve medeniyet düzeni içinde eski değerlerin –yani milli sanat, düşünce, ahlâk ve yaşayış geleneklerinin- yer alması yahut almaması meselesi bizim arzu ve irademize bağlı değil, toplumu düzenleyen menfaat çatışmalarıyla sıkı sıkıya ilgili bir şeydir.*”³⁰⁵ der ve böylece eserlerindeki konuların zeminini oluşturan toplumsal düzene vurgu yapar. Orhan Kemal toplumsal düzen karşısında nelerin değişip nelerin aynı kalacağını da izlemeye çalışan bir yazar olarak “*...eski değerler karşısındaki davranışımızın ne olacağını tayin, buna cevap verecek olanların kültür, gerçekçilik duygusu, bir kelime ile bağlı oldukları menfaatle ilgili bir problem olmasına rağmen, topluma kabul ettirilmesine imkân yoktur.*”³⁰⁶ der ve ekler: “*Bununla beraber, menfaat çatışmalarının sona ermesini sağlayacak olan düzenli bir topluma varmayı mümkün kılacak Eski yahut Yeni, İleri yahut Gerilere iltifat edip, aykırı düşenlerin atılmasına*

³⁰² Işık Ögütçü, “Zamana Karşı Orhan Kemal...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, a.g.e., s. xvi

³⁰³ Ercan Yıldırım, “Türk Tipi Muhalif”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, s. 38

³⁰⁴ Vedat Günyol, “Avare Yıllar...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, a.g.e., s. 9

³⁰⁵ Yy, “Soruyoruz”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, a.g.e., s. 64

³⁰⁶ Yy, “Soruyoruz”, a.g.e., s. 66

tarafıtarım. Bilimin pırıl pırıl ışığında düzenlenmiş yepyeni bir toplum, eski müesseseleri ve onlara bağılı gerilikleri zaten temizleyip tasfiye eder."³⁰⁷

Türk edebiyatında 1960'lı yıllardan itibaren ülkenin siyasî durumunun etkisiyle ideolojik roman yazarların sayısında artış olduğu görülür. Bu yazarların ortak özellikleri sınıfsal çatışmaları ideolojik bir bakış açısıyla dile getirirken hümanist tavırlarını bir kenara bırakmamalarıdır. Yani ezilenler, sömürülenler, hakkı yenenler anlatılırken tüm insanlarda ortak bir yan olduğu vurgusu yapılır. Dolayısıyla bu romanlarda kültürel kimliklerin veya dinin ön planda olmadığı, herkesin "insan" olması dolayısıyla belli ortak özelliklere sahip olduğu ve insanlar arasında bir üstünlük durumunun söz konusu olamayacağı anlatılmaya çalışılır. Yani bu dönem yazarlarındaki ortak amaç insanlar arasındaki eşitliği dile getirmek ve Türkiye'nin dönüşümünü tarihî, ekonomik, sosyolojik ve insanî değerler açısından ele almaktır.³⁰⁸

Mehmet Nuri Gültekin de Orhan Kemal'in eserlerinde bu özelliklerin görülebildiğini şöyle dile getirir: *"Türkiye'deki toplumsal değişimin sanattaki, edebiyattaki en büyük estetik yaratıcılarından birisi Orhan Kemal'dir. Onun edebi dünyasında on dokuzuncu yüzyılın sonlarından 1960'ların sonuna kadar gelen, karakter, olaylar, dönemler ve tipler bütünüyle gerçekçi temsillere sahiptir. İçinde yaşadığı toplumun her bakımdan değişimini iyi görmüş, gündelik değişken renklerin altında akmakta olan asıl toplumsal ve zihinsel hakikatı görmekte son derece başarılı eserler vermiştir. Onunla beraber coğrafi bir gezinti anlamına gelen eserleri aslında Türkiye'nin temel toplumsal değişme olgusunun izlerinden başka estetik ürünler değildir.*"³⁰⁹

Bedri Aydoğın da Orhan Kemal'in değişmeyi takip eden ve önemseyen bir yazar olduğu vurgusunu yaparak Orhan Kemal'in bir özelliğinin de değişmeyen şeyler üzerinde durmak olduğunu söyler. Değişen siyasî ve toplumsal yapının yanında Orhan Kemal'in eserlerinde "değişmeyen"ler olarak dile getirdiği şeyler değerler, erdemler, iyiler, iyilikler ve bunların karşıtlarıdır.³¹⁰

³⁰⁷ Yy, "Soruyoruz", a.g.e., s. 66

³⁰⁸ Osman Gündüz, "1960 sonrası", *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. B., C. IV, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s. 340- 341

³⁰⁹ Gültekin, a.g.m., s. 64

³¹⁰ Bedri Aydoğın, "Orhan Kemal'in Tiyatroları ve Tiyatro Yazarlığı", *Orhan Kemal*, a.g.e., s. 381

1.1.2. Edebiyatın Amacı

Türk edebiyatında roman türünde eserlerin verilmeye başlandığı ilk zamanlardan günümüze köy konusu romanlarımızda yer almıştır. Ancak “köy”ün ele alınış biçimi Türk edebiyatının dönemlerine göre farklılık göstermiştir. 1876-1923 yılları arasında köy romanları ve hikâyelerinde köy konusu ele alınırken bu ürünlerin köy meselelerini ve insan-çevre ilişkilerini işleme yönünden zayıf oldukları görülür.³¹¹

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında ise köy konusu roman ve hikâyelerde işlenmeye devam etmiştir. Köy ve köy meselelerinin ele alınış biçimini Cumhuriyet döneminde üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. Ramazan Kaplan’ın tespitine göre Cumhuriyet dönemi eserlerinde köy 1923-1950, 1950-1960, 1960-1980 yılları arasında farklı şekillerde ele alınmıştır.³¹²

1923-1950 yılları arasındaki eserlerde köy konusu ele alınırken daha önceki dönemden farklı bir düşünüş tarzının etkili olduğunu söylemek mümkün olmaz. Bu dönemde köyle ilgili olarak verilmiş eserlerde genel olarak ekonomik sorunların ele alındığı ve yaşanan sıkıntıların hep ekonomik sıkıntılara bağlandığı görülür.³¹³ 1950-1960 yılları arasında yazılan eserlerde ise köyün problemleri üzerinde durulur. Bu problemler çoğunlukla maddiyat temelli problemlerdir. İnsanlar çıkar ilişkilerine ağırlık verirler. Bu dönem köy konulu eserlerin en çok üzerinde durduğu nokta ise ağalık sistemidir. Ağa adeta o dönemin sosyal yapısının temsili olarak yer alır eserlerde. Bu nedenle eserlerde ağaya yapılan saldırılar aslında sosyal düzene yapılmış sayılabilir.³¹⁴ 1960-1980 yılları arasındaki eserlerde ise köyü konu edinen yazarlar daha çok Köy Enstitüsü çıkışlı yazarlardır. Sosyalist görüşlü yazarların sayısının artması ve eserlerin ideolojik yönünün olması bu dönem köy konulu eserlerin yoğun biçimde eleştirilmesine neden olmuştur. Bu dönem eserlerinde de ekonomik sorunlar ele alınmakla birlikte sosyal yapıya ve siyasî ortama yönelik eleştiriler de bu eserlerde dile getirilmiştir.

³¹¹ Ramazan Kaplan, *Türk Romanında Köy*, 3. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s. 64

³¹² Kaplan, a.g.e., s. 69

³¹³ Kaplan, a.g.e., s. 131

³¹⁴ Kaplan, a.g.e., s. 262, 263, 264

Şehirleşme ve sanayileşmenin de köy konulu eserlerin ele alınma anlayışını değiştirdiği söylenebilir.³¹⁵

Kısacası Türk edebiyatında köy konulu eserlerin siyasî ve sosyal gelişmelere son derece bağlı olduğu görülür. Bu nedenle köy romanları Ramazan Kaplan'ın deyiimiyle “sosyal karakteri ağır basan” romanlardır.³¹⁶

Orhan Kemal'in “köy” konulu eserleri de bu özelliği taşımaktadır. Mesela Orhan Kemal 1954 yılında yazdığı *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında ben merkezli konulardan yola çıkarak o dönemin sosyal meselelerini gözler önüne sermiştir. Köy ve köye ait değerlerle kentin değerlerini karşılaştırmıştır. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanının devamı niteliğinde olan *Eskici ve Oğulları* romanında ise kent değerleriyle uzlaşamayan bir ailenin dağılma öyküsünü dile getirmiştir.³¹⁷

Orhan Kemal meseleleri bu şekilde ele alırken ne yaptığının farkındadır. Çünkü o, yazarın görevinin yalnız Türk toplumunda değil, geri kalmış bütün toplumlarda halka yol göstermek olduğunu düşünür. Bunu yaparken de toplumun geri bırakılma nedenleri üzerinde durulması gerektiğini ifade eder.³¹⁸ Ayrıca Orhan Kemal “*İnsan sevdiklerinin refahını ister. İstemekle de kalmaz, bu refah ve mutluluğun gereklerini arar, bulur, açıklar. Ben de bu işi yapıyorum. Yurdumun ve yurdumun insanların mutluluğu, benim ve çocuklarımın da mutluluğu demektir.*”³¹⁹ diyerek edebî eserler yazmaktaki amacını ve varmak istediği noktayı da ortaya koymaktadır.

Orhan Kemal tüm eserlerinde konularını ele alırken kendine ivme katan bir hareket noktası belirlemiştir. Bu hareket noktası “Toplumcu Gerçekçi” anlayıştır.

Toplumcu Gerçekçilik 1930 yılında Rusya'da devletin resmi sanat görüşü olarak ortaya çıkmıştır. Toplumcu Gerçekçiliğin amacı devrimci gelişme anlayışıyla işçi sınıfının eğitimini gerçekleştirmektir. Marksistler tarihi determinizme göre toplumların kölelikten feodalizme, feodalizmden kapitalizme ve kapitalizmden sosyalizme geçtiğini düşünürler. Toplumcu Gerçekçi bakış açısına sahip yazarlar da bu durumu yansıtacak

³¹⁵ Kaplan, a.g.e., s. 267, 268, 269

³¹⁶ Kaplan, a.g.e., s. 555

³¹⁷ Gündüz, a.g.m., s. 311

³¹⁸ Yy, “Orhan Kemal'e Sorduk...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, a.g.e., s. 390

³¹⁹ Halis Acarı, “Orhan Kemal'le Konuşma...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, a.g.e., s. 148

olaylar ve tipler kullanırlar. Toplumcu Gerçekçilik anlayışıyla yazarların hedefi kapitalizm ve kapitalist kültür yerine geçecek yeni bir anlayışın ve kültürün doğuşunu göstermektir. Kısacası Toplumcu Gerçekçiler mevcut değerlerin ve kurumların görünüşteki sağlamlıklarına rağmen bozulmuş olduklarını dile getirirken bu değer ve kurumların yerine geçecek yeni bir düzenin ortaya konacağını ifade ederler.³²⁰

Ahmet Oktay'ın aktarımına göre “*Lukacs, Avrupa Gerçekçiliği adlı yapıtının Önsöz’ünde ‘özel bir birey olan insanla toplumsal bir varlık, bir toplum üyesi olan insan arasındaki organik, çözülmez bağ’a dikkat çekiyor, büyük yazarların bu bağı nesnelleştirebildiğini vurguluyor, bu nesnelleştirmenin ise ancak, yapıtın alt katmanlarında, yazar istesin ya da istemesin; var olan siyasal bir tavır alışla ilintili olduğunu söylüyordu.*”³²¹

Ahmet Oktay ise Toplumcu Gerçekçiliğin bir yazarın eserini oluştururken siyasî bakımdan uyması gereken ilkleri de belirlediğini söyler.³²² Toplumcu Gerçekçiliğin ortak bir yazın anlayışı varsa bu yazın’ın genel yazından ayrılmadığını ve ayrılamayacağını da vurgulayan Ahmet Oktay bu düşüncesini ele alınan meselelerin bir toplumdaki tüm insanların meselesi oluşuna bağlamıştır.³²³

Toplumcu Gerçekçi yazarlar, bu anlayışın kuramsal dayanakları gereği kendilerini kapitalist/burjuva dünyasındaki okurların yanlış bilinçlerini düzeltmekle yükümlü görürler. Okurlarının bu yanlış bilinçlerini değiştirmek ve devrimci sınıfa da kendi düşüncelerini kavratmak niyetindedirler. Bu sayede insanlar içinde yer aldıkları sınıfın haklarını bilerek çıkarlarını gözetecek ve böylece mücadeleye girişip sosyalist düzeni kuracaklardır. Bunun başarılması için de yazarın gerçeği artistik imgeler yoluyla ancak insanların anlayacağı şekilde işlemesi, anlatması gerekir. Yani yazar ezilen sınıflar adına konuşarak gerçeği anlatmalıdır.³²⁴

Mehmet Narlı ise Toplumcu Gerçekçilik hakkında şunları söylemektedir: “*Realistler, sanatı hiçbir zaman salt bir yansıtma olarak almazlar; insanın yaşadığı*

³²⁰ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 8. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1991, s. 48- 49

³²¹ G. Lukacs, *Avrupa Gerçekçiliği*, s. 19, akt.: Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2003, s. xvi

³²² Oktay, a.g.e., s. xv- xvi

³²³ Oktay, a.g.e., s. 421

³²⁴ Oktay, a.g.e., s. xxvi, xxvii

hayat içindeki durumunu ele alırlar; ama sadece görüldüğü haliyle değil, ruhuyla, karakteriyle, arka planıyla insan gerçekliğini anlatmaya girişirler. Dostoyevski'nin Balzac'ın insana ait değerleri savunmadıkları söylenebilir mi? Fakat, sosyalistler, bu gerçeklik anlayışının burjuva kültüründen doğduğunu ve onu beslediğini düşünürler. Dolayısıyla gerçekçilik elbette görünenin zaptı olmamalıdır ama bu gerçekçilik öncekiler gibi burjuva kültüründen beslenen bir 'yaratma' ile değil, sınıflar arasındaki çatışmaları yorumlayan, işçi sınıfının geleceğini hazırlayan bir 'yaratma' ile gelişmelidir. Kaba hatlarıyla bu düşünceye 'toplumcu gerçekçilik' diyebiliriz.”³²⁵

Fikret Uslucan da Toplumcu Gerçekçi yazarların roman kişileriyle yaratmak istediği etkiden söz ederek şunları söyler: “Toplumcu gerçekçi anlayış, edebi eserlerden toplumu bilinçlendirme, bu bilinçlendirmeyi devrimci bir dönüşüm doğrultusunda gerçekleştirilmesini bekler ve edebiyata böyle bir görev bekler.”³²⁶ Toplumcu gerçekçi roman bu görevleri yerine getirmek için şu yolu seçer: Yansıtılan gerçek, sadece olan veya var olan durum değil, bu olan veya var olan durumun gelecekte alacağı biçimi de gösterir. Yani hem içinde yaşanan gerçeği hem de bu gerçeğin toplumcu davranışlarla alacağı şekli de yansıtır. Böylece okuyucunun hayal gücü ve özlemleri de kamçılanmış olur. Neticede kendisine öykünülecek olumlu roman kişileri vasıtasıyla okuyucuya olumlu tip ve karakterler de sunulmuş olur. Olumlu roman kişisi, sınıf bilincine ulaştığı için bireysel çıkarını toplumun çıkarıyla birleştirir, toplumsal aksaklıkları ortadan kaldırmak için mücadele eder. Sınıf bilinciyle her zorluğa katlanır, sınıfsal bir toplum düzeninin gerçekleşmesi için uğraşır. Toplumcu gerçekçi yazar, roman kişilerinin davranışlarındaki gelişmeleri toplumun çıkarları doğrultusunda sebeplere dayandırarak verir.”³²⁷

Demirtaş Ceyhun toplumumuzun toplumbilimsel açıdan yapısal değişiklikler yaşamaya başlamasının Kurtuluş Savaşı ile gerçekleştiğine vurgu yaparak savaşın öncesinde “tumar” ve “zeamet” gibi yollarla büyük toprak parçalarını ele geçirmiş insanların Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımla uğraşan halkı bütünüyle kendi

³²⁵ Mehmet Narlı, *Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, 1. B., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 26

³²⁶ “...bekler” kelimesi yerine cümlenin akışına göre “yükler” kelimesi kullanılmalıydı ancak Uslucan bu şekilde kullandığı için herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

³²⁷ Fikret Uslucan, “Orhan Kemal'in Romanlarında Köylü”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, a.g.e., s. 200-201

kontrollerinde tuttıklarını ve böylece toprak ağalığının başladığını söyler. Bu da Avrupa'nın Ortaçağ'da yaşadığı feodal düzenin bizde Cumhuriyet'in ilk yıllarında görüldüğü anlamına gelir.³²⁸ İşte bu yıllarda ve sonrasında köyü ele alan yazarlar bu duruma dikkat çekmeye çalışmışlardır. Özellikle Nâzım Hikmet'in etkisiyle gelişmiş ve Marksist anlayışla köyün ve köylünün bu durumunu ele alan yazarlar arasındadır Orhan Kemal.³²⁹

Zaten Orhan Kemal de felsefi görüşüne dair sorulan bir soruya şu cevabı verir: *“Toplumcu bir yazar; ‘Materyalist bir felsefe’ye sahiptir şüphesiz. Ama bu materyalizm, metafizik yönü de bulunan bir materyalizm olmayıp, ‘Diyalektik Materyalizm’dir. Buradan hareket eden müellif, yani yazar, eserleriyle de bu hareket noktasına paralel olacaktır.”*³³⁰

Dünya görüşünün diyalektik materyalizm olduğunu söyleyen yazar, bu görüşünü eserlerine de yansıtmıştır. Ancak Orhan Kemal diyalektik materyalizmi bilimsel bir sistem olarak görmemiş bunun yerine kurallar topluluğu olarak algılamış ve hayattan yaptığı gözlemlerle de bu kuralların doğruluğunu açıklamaya çalışmıştır. Toplum değiştiğinde tarihsel materyalizm anlayışıyla zenginleşmesi gereken bu kurallar aynen kalır çünkü Orhan Kemal topluma içinde bulunduğu zaman diliminden bakar ve onun o zamandaki halini anlatır yani olayları bir süreç açısından bakarak yazmaz.³³¹

Demirtaş Ceyhun da Orhan Kemal'in Türkiye'nin gerçeklerin, toplumbilimsel değişimlerin romanını bir eleştirmeci bakış açısıyla değil romancı duyarlılığıyla kaleme aldığını ve feodaliteyi, kentleşmeyi, sanayileşmeyi bu açıdan değerlendirdiğini söyler.³³²

Orhan Kemal gerçekçi bir yazardır ancak o bilinen anlamıyla Toplumcu Gerçekçi bir yazar değildir. Bu nedenle Orhan Kemal gerçekçilik anlayışını “Aydınlık Gerçekçilik” ifadesiyle tanımlar. Bu tanımının altında yatan görüş ise Orhan Kemal'in,

³²⁸ Demirtaş Ceyhun, “Orhan Kemal’de Bir Otokritik Denemesi ya da Destan Üzerine...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, a.g.e., s. 261

³²⁹ Alper Gürkan, “Marksist Dünya Görüşü Ekseninde Orhan Kemal’in Anlatılarına Genel Bir Bakış”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, a.g.e., s. 142

³³⁰ Aysel Alpsal, “Sanatçılarla Konuşmalar- Orhan Kemal...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, a.g.e., s. 274

³³¹ Türkiye Defteri imzasıyla yayımlanan yazı, *Türkiye Defteri: Aylık Edebiyat-Siyaset Dergisi*, a.g.e., s.

65

³³² Ceyhun, a.g.m., s. 267

insanların suçlu olmadığı insanı suça itenin bozuk toplum düzeni olduğu yönündeki inancıdır.³³³ Kendisi de bu konudaki görüşlerini şu cümlelerle dile getirmiştir: “*Toplumcu bir yazarım. Bireyin gerçek mutsuzluk ya da mutluluğunun, içinde yaşadığı toplum düzeninden gelebileceğine inanıyorum. Hikâye, roman, tiyatro oyunlarımın da bu inançtan hız alacağı doğal.*”³³⁴ Başka bir röportajda ise Orhan Kemal Toplumcu Gerçekçilikle ilgili olarak görüşlerini “*Ben ‘gerçekçiliği’ içinde yaşadığımız toplumun insanlarına ayna tutmuş gibi bir yansıtma sanmıyorum.. Bozuk düzenin her yönden bozduğu, insancıl davranışları alıkoyduğu, insanoğlunun düşünmemesi gereken alçaklıklara yuvarlıyan bir düzensizliğin çürük meyveleri sayarken, gene de onlarda eriyip mahvolmamış, kurtulmak için çaba gösteren yanların var olduğuna inanıyorum. [...] Demek oluyor ki, insanlar aslında iyidirler.. Onları bozan toplum düzensizliği.. Gerçekçi bir yazar da içinde yaşadığı toplumu yazarken bu gerçeği görmemezlikten gelmemelidir.. Ederse, yaptığı, yazdığı, ortaya koyduğu eseri eksik olur.. Bu da yaşadığı toplumun insanlarına ‘iftira’ etmek olur...*” sözleriyle dile getirmiştir.³³⁵

Ahmet Ümit Orhan Kemal’in kendi deyimiyle “Aydınlık Gerçekçilik” anlayışının iki kaynağının olduğunu söyler. Bu kaynaklardan biri Orhan Kemal’in kendisinin de emekçi olması dolayısıyla yaşadıkları diğeri ise o devirde sanatın devrimci dönüştürücülük özelliğine önem veriliyor olmasıdır.³³⁶ Orhan Kemal de bu konuda şunları söylemiştir: “*Gerçekçilik, içinde yaşadığı topluma yer yer ayna tutmaktan ibaret değil ki.. Asıl gerçekçilik, asıl yurtseverlik, içinde yaşadığı toplumun bozuk düzenini görmek, bozukluğun nereden geldiğine akıl erdirmek, sonra da bu bozuklukları ortadan kaldırmağa çalışmak.. Buna engel olanlarla savaşmak..*”³³⁷

Tüm sebeplerden ötürü de Orhan Kemal köydeki köylüyü değil çok iyi bildiği köylüyü yazdığını, halkını, fakir fukarayı sevdiğini, geri, görgüsüz, pis, geri kalmış insanların uygun koşullara ulaştığında değişerek gelişeceğine ve tüm bu insanların muhakkak uygarlaşacaklarına olan inancını dile getirmiştir.³³⁸ Orhan Kemal insanların içindeki iyiliğe inanmaktadır ve Ali Galip Yener de Orhan Kemal’in dindar bir yazar

³³³ Mehmet Narlı, a.g.e., s. 28

³³⁴ Alpsal, a.g.m., *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, a.g.e., 2012, s. 272

³³⁵ Uğurlu, a.g.e., s. 42

³³⁶ Ahmet Ümit, “Edebiyatımızın Ağır İşçisi Orhan Kemal”, *Orhan Kemal*, a.g.e., s. 24

³³⁷ Uğurlu, a.g.e., s. 43

³³⁸ Uğurlu, a.g.e., s. 45, 63

olmamasına rağmen bu inancının “–‘yoksulların bunca yokluğa rağmen iyi kalabilmesi’ halinin- dini değerlerden neşet etmiş ahlâki yapı ile ilişkili olabileceğini”³³⁹ iddia etmektedir.

1.1.3. Romanda Üslup ve Teknik

Orhan Kemal üslubu dolayısıyla pek çok eleştiriye uğramış bir yazardır. Geçimini kalemiyle sağlamak zorunda olan bir yazar olarak çok ürün vermiş olması zaman zaman üslup açısından onu sıkıntılara sokmuş olsa da temelde tüm eserlerinde belli bir üslup kaygısı taşıdığını farklı röportajlarında dile getirmiştir. Bu röportajlarından birinde “...her şeyden önce bir düşünce adamı olması gereken sanatçı, sosyal endişelerini sanat yoluyla belirten insandır.. demek oluyor ki, önce sosyal endişe.. Fakat bu, sanatın ikinci plana atılması demek değildir..”³⁴⁰ diyen yazar başka bir röportajında ise “...eserin estetik, sanat değeri yoksa, sırf toplumsal bir konudur diye de değerlendirilmez. Eser, gerçekten bir sanat eseriye, özü kadar biçiminin estetiği de göz önünde tutulmuş demektir.. Yani, öze en iyi, en uygun biçimi vermek sanatçının baş problemidir, bence...”³⁴¹ diyerek aslında kendisine yapılan eleştirileri çok da kabul edemeyeceğini ifade etmek istemiştir.

Evrensel olmanın koşulunun ulusal olmaktan geçtiğini düşünen yazar bunun formülünü “...ben, yerel olmayı istiyorum.. Yerel kapılardan uluslararası ortama açılmalı, diyorum.. Sanatçı eserinde beşeri tarafları yansıtabildiği oranda uluslararası bir güce ulaşacaktır.. Kökü mutlaka sınıf gerçeğine dayanan, insana dayanan yeni yollar arayıp bulduğu oranda evrensel eserler ortaya koyacaktır..” sözleriyle ortaya koymuştur.³⁴²

Hasan Bülent Kahraman da Orhan Kemal’in amacının hiçbir zaman ders veya akıl vermek olmadığını söyleyerek yazarın akıl vermek, tepeden bakmak gibi

³³⁹ Ali Galip Yener, “Orhan Kemal ve Türk Aydınında Kimlik Meselesi”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, a.g.e., s. 80

³⁴⁰ Uğurlu, a.g.e., s. 89

³⁴¹ Uğurlu, a.g.e., s. 148

³⁴² Uğurlu, a.g.e., s. 362, 390

âdetlerinin de olmadığını dile getirir. Ona göre Orhan Kemal iyi bir gözlemle toplumsal dönüşümü ve sınıfsal çatışmaları doğal seyri içinde aktarmaya çabalamıştır.³⁴³ “

Taylan Altuğ’a göre Orhan Kemal’in romanlarının en önemli özelliği eserlerinde Türk toplumun sosyal yapısının, özellikle orta ve alt tabaka insanının yaşamının son derece gerçekçi ve zengin verilerle anlatılıyor olmasıdır. Orhan Kemal’in romanlarının bu özelliği taşımasını da iki temel unsura bağlanabileceğini söyleyen yazar birinci unsurun sosyal gerçeklerin sunduğu malzeme imkânları, ikinci unsurun ise Orhan Kemal’in yalın ve dolaysız anlatımı, başarılı tasvirleri, tespitleri ve duyarlılığının getirdiği estetik anlayışı yani üslubu olduğunu söyler.³⁴⁴

Orhan Kemal’e göre Nâzım Hikmet’in kendisine öğrettiği en önemli şeylerden biri bakmasını bilmektir. Ona göre bakmasını bilen insan bu sayede görülmesi gerekeni görür.³⁴⁵ Bu nedenle de Orhan Kemal Çukurova’daki toprak mülkiyetindeki dönüşümü başarılı bir şekilde dile getirmiş ve bu konuyu birçok romanının belkemiği yapmıştır. Temelde bu probleme dayalı olarak yaşanan aile içi çatışmalar ve değişen üretim şekilleri onun gözlem gücü sayesinde romanlarda meselenin feodalite-köylülük meselesinden ziyade kent-taşra meselesi olarak ele alınmasıyla açıklanmıştır.³⁴⁶

Alemdar Yalçın, Orhan Kemal’in eserlerini üç gruba ayırarak incelemenin mümkün olduğunu düşünür. Birinci grupta yazarın da hayatının geçtiği Çukurova yöresinin ve bu yöredeki üretim ilişkilerinin yeni toplum anlayışıyla ele alındığı eserler, ikinci grupta İstanbul ve çevresindeki büyük şehir işçilerinin, esnaf ve seyyar satıcılarının ve geçici işçilerin hayatlarının anlatıldığı eserler, üçüncü grupta ise mizahî eserler yer alır.³⁴⁷

³⁴³ Hasan Bülent Kahraman, “Orhan Kemal: Durum ve Karakter Romancısı”, *Orhan Kemal*, a.g.e., s. 224

³⁴⁴ Taylan Altuğ, “Orhan Kemal’in Romancılığı Üstüne Genel Notlar”, *Türkiye Defteri: Aylık Edebiyat-Siyaset Dergisi*, a.g.e., s. 7

³⁴⁵ Uğurlu, a.g.e., s. 29

³⁴⁶ Kahraman, a.g.m., s. 224

³⁴⁷ Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1946-2000)*, 3. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 2011, s. 205

Hasan Bülent Kahraman ise Orhan Kemal'in romanlarının iki karakteristik özelliği üzerinde durarak Orhan Kemal'in eserlerinin durum romancılığı özelliği taşıdığını ve karakter romanı olma özelliğini gösterdiğini söyler.³⁴⁸

Orhan Kemal'in eserleriyle ilgili yapılan değerlendirilmelerin en dikkat çekicilerinden biri Berna Moran'a aittir. Berna Moran, Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanının bir masal yapısı üzerine kurulduğunu düşünür. Masallardaki ayrılış-savaşım-dönüş kalıplarının romanda da yer aldığını söyler. Kahramanların önce memleketlerinden ayrılmalarıyla başlayan hikâyenin Çukurova'da para kazanma zorluklarını işlemesiyle devam etmesi ve sonunda üç yol arkadaşından sadece birinin memleketine dönebilmesi Moran'ın belirttiği kalıba uygun düşmektedir. Roman kahramanlarından Yusuf'un diline doladığı emmisinin öğütlerini ise masal kahramanına yardımcı olanların sözlerine benzetir. Yusuf'un köyüne değişerek dönmesini yani dönüşümünü önemli bulur. Moran'a göre üç arkadaşın bir amaç uğruna yola çıkmaları, bu uğurda ciddi bir savaş vermeleri, karşılıklarına pek çok engelin çıkması ve sonunda sadece bir kişinin, öğütlere uyan kişinin dönüşerek memleketine dönebilmesi *Bereketli Topraklar Üzerinde*'yi eposlardan, masallardan yola çıkılarak kurgulanan bir roman yapar.³⁴⁹

Alemdar Yalçın'ın, Orhan Kemal'in roman tekniği hakkında söyledikleri de dikkate değerdir. Yalçın, Orhan Kemal'in kahramanlarının iç reel zamandan birden bire geçmişe, rüyaya ve düşünce akışına yönlendiğini söyler. Özellikle son romanların kahramanlarındaki bu özelliğin daha belirgin oluşunu, Orhan Kemal'in bu tekniği başarıyla uygulamasını onun sinema tekniği ve montaj konusundaki bilgisinin artmasına bağlar. Eserlerindeki bu özellik de Orhan Kemal'i Toplumcu Gerçekçiler arasında farklı bir noktaya taşır.³⁵⁰

Orhan Kemal'in eserlerinin konu yelpazesi geniştir. Orhan Kemal gördüklerini, tanıklık ettiklerini kaleme alan bir yazar olduğu için eserlerinde ele aldığı konuların da kendi hayatına paralel olarak değiştiği görülür. İstanbul'a yerleşmeden Çukurova'daki köylüleri, büyük toprak sahibi ağaları, bu tarlalarda zorlu şartlarda ve büyük haksızlığa uğrayarak çalışan tarım işçilerinin dramını veya Çukurova'daki fabrikalarda çalışan

³⁴⁸ Kahraman, a.g.m., s. 224

³⁴⁹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 36- 56

³⁵⁰ Yalçın, a.g.e., s. 229-230

işçilerin yaşadığı insanlık dışı halleri anlatırken İstanbul'a geldikten sonra suç işleyen çocukları, Rumeli göçmeni bir memurun görev bilinciyle haksızlığa direnişini, kenar mahallelerde kötü şartlarda yaşayan işçilerin hayatını, köyünden koparak İstanbul'a yerleşen suç işlemeye meyilli insanları ve İstanbul ve Çukurova'da mallarına haksız biçimde el konmuş gayri Müslimleri ve bunlar gibi birtakım konuları ele almıştır. Orhan Kemal'in tüm eserlerinin kesiştiği ortak nokta ise romanlarının hepsinde Marksist ideolojiden beslenen sınıfsal çatışmanın dile getiriliyor oluşudur.³⁵¹

Orhan Kemal'in romanlarında şahıs kadrosunun da oldukça geniş tutulduğu görülür. Ele aldığı insanlar toplumun çok farklı kesimlerinden kadınlar, erkekler, yaşlılar, gençler, dilenciler, çöpçüler, viranelerde yaşayan evden kaçmış çocuklar, vapurlarda, köşe başlarında satıcılık, boyacılık yaparak evlerini geçindirmeye çalışan insanlar, işten atılmış küçük memurlar, işçiler, topraksız ya da toprağı elinden alınmış köylüler, gurbetçilerdir.³⁵² Eserlerde insanları bozuk düzenden kurtarmaya çalışan idealize tipler olmadığı görülür. Bu nedenle de Mehmet Narlı Orhan Kemal'in Toplumcu Gerçekçiliğın sınırları dışında değerlendirildiğini söyler.³⁵³

Orhan Kemal küçük insanın, yalnız insanın, ekmeğinin peşinde yaşam mücadelesi veren insanın hikâyesini yazmıştır. Bu nedenle Orhan Kemal'in romanlarında kadın kahramanlar da ondan önceki yazarlarda görülmeyen bazı özellikler gösterirler. Mesela bu kadınlar erkeğinin yanında, kişilikli kadınlardır ve aynı zamanda gözü pek insanlar da oldukları için çetin hayat şartlarına direnirler. Orhan Kemal'in kadınlara kötü, günahkâr ve her şeyin sorumlusu nazarıyla bakmamıştır. Orhan Kemal'in en kötü kahramanında bile iyi olan bir yan vardır. Zaten Orhan Kemal'in eserlerine aydınlık havayı veren de her türden kahramanın taşıdığı bu iyi yandır.³⁵⁴

Orhan Kemal'in eserlerinin çokça eleştirilen yönlerinden biri eserlerde yer alan diyaloglar ve kahramanların temsil ettikleri bölgenin ağızıyla konuşmalarıdır. Kimi eleştirmenler özellikle ağız taklitlerinin romanları okumayı zorlaştıracak kadar yoğun olduğunu söyleseler de bazı eleştirmenler bu duruma bir zenginlik ve başarı gözüyle

³⁵¹ Gündüz, a.g.m., s. 312; Kahraman, a.g.m., s. 224

³⁵² Gündüz, a.g.m., s. 313

³⁵³ Narlı, a.g.e., s. 27

³⁵⁴ Hidayet Karakuş, "Romanlarını Yaşayan Orhan Kemal!", *Orhan Kemal*, a.g.e., s. 83-84; Yalçın, a.g.e., s. 228

bakmışlardır. Hidayet Karakuş Orhan Kemal'in halkın söyleyişlerinden, deyimlerinden, atasözlerinden yararlanmasını onun yarattığı kahramanların sahici olmasını sağladığını söyler.³⁵⁵

Alemdar Yalçın, Orhan Kemal'in diyalog kurmada ve günlük konuşma dilini kullanmada edebiyatımızda ayrı bir yeri olduğunu düşünür ve “*Türkçenin iç içe konuşma Türkçesi içinde taşıdığı anlam derinliklerini, üstün bir başarı ile verir.*”³⁵⁶ der. Her kültürden insanı çocuk, genç, yaşlı, erkek, kadın demeden başarıyla konuşturduğunu belirtir. Hatta “*Orhan Kemal'in Türk romanına getirdiği en büyük özelliklerden birisi, dozajını çok iyi ayarlayarak kahramanları kendi kültürleri, sosyokültürel ve ekonomik özelliklerine bağlı olarak konuşturmasıdır. Türk romanında yaşanan dünyanın gerçeğine uygun olarak kahramanların konuşturulması Tanzimat'tan beri ciddi bir sorundur. Orhan Kemal'in romanları bu bakımdan çok önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır.*”³⁵⁷ diyerek Orhan Kemal'in eserlerini bu yönüyle edebiyatımızda ayrı bir yere koyduğunu gösterir. Ahmet Ümit'e göre de Orhan Kemal'in kimi insanların dudak büktüğü üslubu yani olay akışı içinde yer alan uzun diyaloglar roman tekniği açısından uygulanması son derece zor bir tarzdır ve Orhan Kemal bunu başarıyla gerçekleştirmiştir.³⁵⁸

1.2. ORHAN KEMAL'İN ESERLERİ:³⁵⁹

1.2.1. Hikâyeleri:

Ekmek Kavgası, 1949

Sarhoşlar, 1951

Çamaşırcının Kızı, 1952

72. *Koğuş*, 1954 (Hidayet Karakuş'un tasnifinde bu eser oyunlaştırılan romanlar başlığında ele alınmış ve tarih yok.)

³⁵⁵ Karakuş, a.g.m., s. 83-84

³⁵⁶ Yalçın, a.g.e., s. 211

³⁵⁷ Yalçın, a.g.e., s.220

³⁵⁸ Ahmet Ümit, a.g.m., s. 28

³⁵⁹ Eserlerin tasnifinde yararlanılan kaynaklar:

Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal, a.g.e., s.543-544; Narlı, a.g.e., s. 599-600-601; Hidayet Karakuş, a.g.m., s. 86-87; *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, a.g.e., s.750-751

Grev, 1954

Arka Sokak, 1956 (Hidayet Karakuş'un tasnifinde bu eser yok.)

Kardeş Payı, 1957

Babil Kulesi, 1957

Serseri Milyoner, 1957 (*Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*'ndeki ve Mehmet Narlı'nın tasnifindeki yayım yılı 1957, Hidayet Karakuş'un tasnifine göre eserin yayım yılı 1963. Ayrıca bu eser, Mehmet Narlı'nın tasnifinde romanlar arasında da gösterilmiştir.)

Dünyada Harp Vardı, 1963

Mahalle Kavgası, 1963

İşsiz, 1966

Önce Ekmek, 1968

Küçükler ve Büyükler, 1971 (*Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* ve Hidayet Karakuş'un tasnifine göre çocuk kitabı.)

Bilgi Yayınevi'nden ölümünden sonra çıkan hikâye derlemeleri:

1) *Yağmur Yüklü Bulutlar*, 1974 (Bilgi Yayınevi daha önce yayımlanmış hikâyeleri bu isimle yeniden yayımlamıştır.)

2) *Kırmızı Küpeler*, 1974 (Bilgi Yayınevi daha önce yayımlanmış hikâyeleri bu isimle yeniden yayımlamıştır.)

3) *Oyuncu Kadın*, 1975

4) *Serseri Milyoner-İki Damla Gözyaşı*, 1976

Arslan Tomson, 1976 (Sadece Mehmet Narlı'nın tasnifinde adı geçiyor.)

İnci'nin Maceraları, 1979 (Sadece Mehmet Narlı'nın tasnifinde adı geçiyor.)

1.2.2. Romanları:

Baba Evi, 1949

Avare Yıllar, 1950

Cemile, 1952

Murtaza, 1952 (Genişletilmiş yeni basım 1969)

Bereketli Topraklar Üzerinde, 1954 (Genişletilmiş yeni basım 1964)

Suçlu, 1957

Devlet Kuşu, 1958
Vukuat Var, 1958 (Mehmet Narlı'nın tasnifinde yayım yılı 1959)
Gâvurun Kızı, 1959
Küçücük, 1960
Dünya Evi, 1960 (*Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* ve Hidayet Karakuş'un tasnifinde yayım yılı 1958)
El Kızı, 1960
Hanımın Çiftliği, 1961 (*Vukuat Var*'ın sonu)
Eskici ve Oğulları, 1962 (Yeni basımı *Eskici Dükkan*, 1970)
Gurbet Kuşları, 1962
Sokakların Çocuğu, 1963
Kanlı Topraklar, 1963
Bir Filiz Vardı, 1965
Müfettişler Müfettişi, 1966
Yalancı Dünya, 1966
Evlerden Biri, 1966
Arkadaş Islıkları, 1968
Sokaklardan Bir Kız, 1968
Kötü Yol, 1969
Üçkâğıtçı, 1969
Kaçak, 1970
Tersine Dünya, 1986
Yüz Karası, 2011 (Orhan Kemal internet sitesine (<http://www.orhankemal.org/>)göre yazılış tarihi 1960)
Uçurum, 2014
Kenarın Dilberi, 2015

1.2.3. Oyunları:

İspinozlar, 1965 (“Yalova Kaymakamı” adıyla sahnelenmiştir. Oyun olarak yazdığı tek eseridir.)

Eskici Dükkanı (*Eskici ve Oğulları* romanından uyarlanarak 1969'da sahneye

konmuştur.)

72. *Koğuş*, 1967 (Aynı isimli hikâyeden oyunlaştırılarak sahnelenmiştir.)

Murtaza (Aynı isimli romandan “Bekçi Murtaza” adıyla oyunlaştırılarak sahnelenmiştir.)

Kardeş Payı (Aynı isimli hikâyeden 1969’da oyunlaştırılmıştır.)

1.2.4. İnceleme:

Senaryo Tekniği ve Senaryoculuğumuzla İlgili Notlar, 1963

1.2.5. Röportaj:

İstanbul’dan Çizgiler, 1969 (Boyacı adıyla 1971’de yeniden basılmıştır.)

1.2.6. Hatıra:

Nâzım Hikmet’le 3,5 Yıl, 1965

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. ORHAN KEMAL'İN ROMANLARINDA SOSYAL DEĞERLER

Orhan Kemal'in yayımlanmış otuz romanında, sosyal değerlere sıkça yer verildiği görülmektedir. İncelenen romanlarda karşılaşılan değerlerin; saygı, duyarlılık, hoşgörü, sevgi, doğruluk, sorumluluk, namus, dindarlık, otorite sahibi olma, cesurluk, hak, merhamet, temizlik, eşitlik, arkadaşlık, dayanışma, aile, sözünde durma, sağlık, görev bilinci, gurur, çalışkanlık, terbiye, yardımseverlik, güven, iyilikseverlik, adil olma, onur/ şeref/ haysiyet, fedakârlık ve sadakat olduğu belirlenmiştir.

Romanlarda sosyal değerlere çeşitli diyaloglarda, iç konuşmalarda, anlatıcının devreye girdiği kısımlarda veya betimlemelerde yer verildiği tespit edilmiş ve değerlerin her zaman olumlu durumlarda ele alınmadığı, bazı değerlerin “olumlanmayan değer” şeklinde dile getirildiği görülmüştür.

Araştırma yapılırken her bir romanda rastlanılan sosyal değerler not edilmiş (Tablo 1), daha sonra her değere toplamda kaç kere yer verildiği belirlenmiştir (Şekil 1). Bulgulardan hareketle en fazla tekrar edilen saygı, duyarlılık, hoşgörü, sevgi, doğruluk, sorumluluk, namus ve dindarlık değerlerinin en fazla tekrar edilen değerler olduğu tespit edilmiş ve romanlarda bu değerleri yansıttığı düşünülen alıntılardan hareketle bu değerler açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo.1: Romanlarda rastlanılan değerler

Romanlar	Saygı	Duyarlılık	Hoşgörü	Sevgi	Doğruluk
<i>Baba Evi</i>	27	22	12	21	10
<i>Ávare Yıllar</i>	25	30	21	10	19
<i>Cemile</i>	78	49	26	42	17
<i>Murtaza</i>	292	29	76	24	58
<i>Bereketli Topraklar Üzerinde</i>	181	115	45	57	103
<i>Suçlu</i>	112	129	82	68	55
<i>Devlet Kuşu</i>	84	91	69	75	49
<i>Vukuat Var</i>	207	139	93	146	92
<i>Gávurun Kızı</i>	21	21	22	41	22
<i>Küçücük</i>	23	18	5	8	14
<i>Dünya Evi</i>	93	65	43	60	47
<i>El Kızı</i>	109	165	96	99	71
<i>Hanımın Çiftliği</i>	129	57	107	45	57
<i>Eskici ve Oğulları</i>	114	114	133	60	44
<i>Gurbet Kuşları</i>	133	53	122	48	51
<i>Sokakların Çocuğu</i>	59	56	49	69	38
<i>Kanlı Topraklar</i>	183	93	101	46	123
<i>Bir Filiz Vardı</i>	76	99	121	72	69
<i>Müfettişler Müfettişi</i>	219	53	90	36	130
<i>Yalancı Dünya</i>	130	75	141	79	93
<i>Evlerden Biri</i>	74	73	115	84	33
<i>Arkadaş Işıkları</i>	124	67	44	57	51
<i>Sokaklardan Bir Kız</i>	76	142	129	134	81
<i>Kötü Yol</i>	48	75	54	63	48
<i>Üç Kâğıtçı</i>	167	52	69	58	117
<i>Kaçak</i>	32	52	36	31	48
<i>Tersine Dünya</i>	40	17	29	15	27
<i>Yüz Karası</i>	20	27	30	30	14
<i>Uçurum</i>	9	17	25	46	20
<i>Kenarın Dilberi</i>	38	60	54	48	66
TOPLAM	2923	2055	2039	1672	1667

Tablo.1 (Devam): Romanlarda rastlanılan değerler

Romanlar	Sorumluluk	Namus	Dindarlık	Otorite Sahibi Olma	Cesurluk
<i>Baba Evi</i>	14	4	12	16	
<i>Ávare Yıllar</i>	25	6	11	12	5
<i>Cemile</i>	30	16	15	31	19
<i>Murtaza</i>	184	6	46	53	59
<i>Bereketli Topraklar Üzerinde</i>	28	65	99	63	51
<i>Suçlu</i>	35	30	8	13	23
<i>Devlet Kuşu</i>	31	49	17	14	10
<i>Vukuat Var</i>	51	84	87	55	78
<i>Gâvurun Kızı</i>	11	21	13	1	11
<i>Küçücük</i>	8	16	7	1	2
<i>Dünya Evi</i>	47	28	25	6	14
<i>El Kızı</i>	79	51	45	17	5
<i>Hanımın Çiftliği</i>	52	87	60	40	16
<i>Eskici ve Oğulları</i>	72	16	40	12	11
<i>Gurbet Kuşları</i>	46	54	34	28	11
<i>Sokakların Çocuğu</i>	35	32	3	25	29
<i>Kanlı Topraklar</i>	53	79	85	41	23
<i>Bir Filiz Vardı</i>	60	70	12	34	26
<i>Müfettişler Müfettişi</i>	99	40	14	64	40
<i>Yalancı Dünya</i>	66	84	72	41	47
<i>Evlerden Biri</i>	47	34	9	22	18
<i>Arkadaş Işıkları</i>	82	32	14	21	26
<i>Sokaklardan Bir Kız</i>	75	47	8	13	36
<i>Kötü Yol</i>	92	39	5	22	34
<i>Üç Kâğıtçı</i>	57	16	37	52	37
<i>Kaçak</i>	69	52	14	12	37
<i>Tersine Dünya</i>	60	77	8	21	27
<i>Yüz Karası</i>	31	2	1	5	3
<i>Uçurum</i>	19	13	1	11	13
<i>Kenarın Dilberi</i>	64	19	7	5	25
TOPLAM	1622	1169	809	751	736

Tablo.1 (Devam): Romanlarda rastlanılan değerler

Romanlar	Hak	Merhamet	Temizlik	Eşitlik	Arkadaşlık
<i>Baba Evi</i>	7	11	1	2	11
<i>Âvare Yıllar</i>	3	7	4	11	11
<i>Cemile</i>	18	4	25	12	10
<i>Murtaza</i>	20	4	14	22	1
<i>Bereketli Topraklar Üzerinde</i>	66	18	33	19	27
<i>Suçlu</i>	8	37	12	5	9
<i>Devlet Kuşu</i>	11	2	8	14	6
<i>Vukuat Var</i>	24	14	10	21	14
<i>Gâvurun Kızı</i>	2	1	2	3	7
<i>Küçücük</i>	2	8	1	1	
<i>Dünya Evi</i>	7	4	2	9	18
<i>El Kızı</i>	16	28	5	11	6
<i>Hanımın Çiftliği</i>	19	13	3	8	10
<i>Eskici ve Oğulları</i>	22	22	17	5	7
<i>Gurbet Kuşları</i>	6	12	3	12	5
<i>Sokakların Çocuğu</i>	4	5	6	4	7
<i>Kanlı Topraklar</i>	33	6	15	22	16
<i>Bir Filiz Vardı</i>	10	21	4	5	8
<i>Müfettişler Müfettişi</i>	40	23	45	9	3
<i>Yalancı Dünya</i>	16	20	10	13	9
<i>Evlerden Biri</i>	18	12	9	9	7
<i>Arkadaş Işıkları</i>	28	10	20	9	17
<i>Sokaklardan Bir Kız</i>	19	36	7	10	17
<i>Kötü Yol</i>	23	11	3	4	6
<i>Üç Kâğıtçı</i>	30	5	9	18	4
<i>Kaçak</i>	24	9	5	9	5
<i>Tersine Dünya</i>	7	12		1	10
<i>Yüz Karası</i>	4	2	21	6	5
<i>Uçurum</i>	6	3	1	1	4
<i>Kenarın Dilberi</i>	15	14	4	6	20
TOPLAM	508	374	299	281	280

Tablo.1 (Devam): Romanlarda rastlanılan değerler

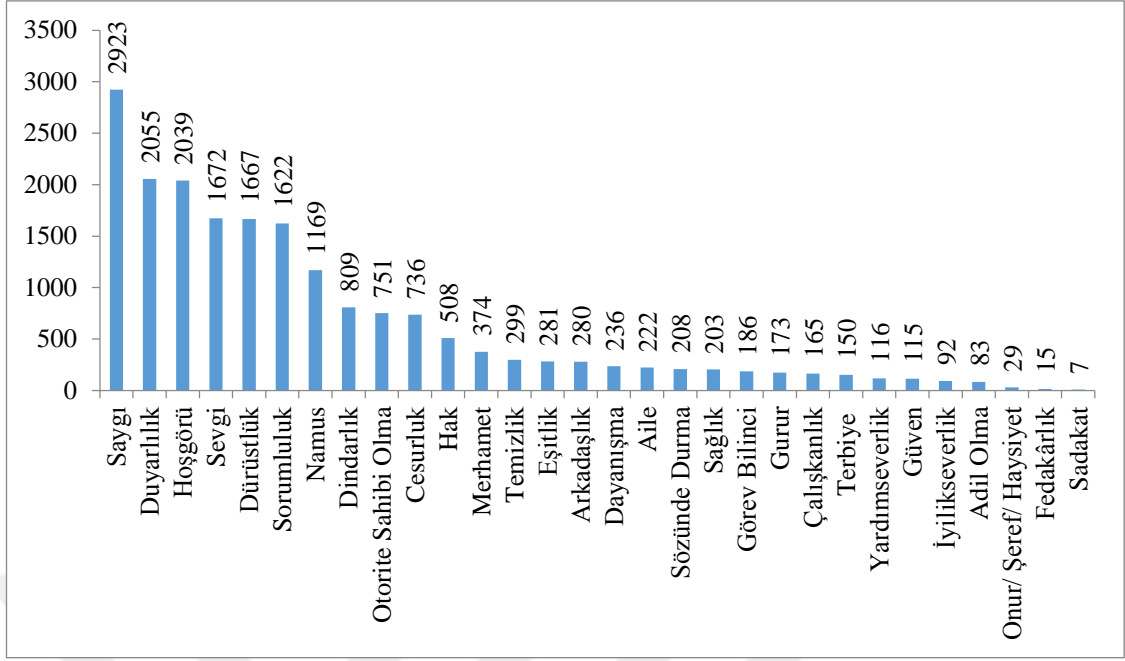
Romanlar	Dayanışma	Aile	Sözünde Durma	Sağlık	Görev Bilinci
<i>Baba Evi</i>	2	3		2	5
<i>Âvare Yıllar</i>	11	3	3		3
<i>Cemile</i>	14	19	2	18	4
<i>Murtaza</i>	21	4	4	10	135
<i>Bereketli Topraklar Üzerinde</i>	58	11	14	46	13
<i>Suçlu</i>	6		1	6	1
<i>Devlet Kuşu</i>	8		2	2	1
<i>Vukuat Var</i>	7	33	18	3	5
<i>Gâvurun Kızı</i>	4	4	1		
<i>Küçücük</i>	1	1	6	11	
<i>Dünya Evi</i>	14	21	7	1	
<i>El Kızı</i>	7	13	12	3	
<i>Hanımın Çiftliği</i>	2	1	10	1	3
<i>Eskici ve Oğulları</i>	16	4	5	29	2
<i>Gurbet Kuşları</i>	15	21	4		1
<i>Sokakların Çocuğu</i>	2	5	4		2
<i>Kanlı Topraklar</i>	6	7	13	3	
<i>Bir Filiz Vardı</i>	3	2	12	3	
<i>Müfettişler Müfettişi</i>	3	1	20	19	2
<i>Yalancı Dünya</i>	2	6	14		
<i>Evlerden Biri</i>	3	19	4	9	1
<i>Arkadaş Işıkları</i>	3	6	7	9	2
<i>Sokaklardan Bir Kız</i>	1	14	17	4	2
<i>Kötü Yol</i>	7	10	8	10	
<i>Üç Kâğutçı</i>	5	4	8	3	3
<i>Kaçak</i>	3	2	3	3	
<i>Tersine Dünya</i>	5	2			
<i>Yüz Karası</i>		3	5	3	
<i>Uçurum</i>		2	3		1
<i>Kenarın Dilberi</i>	7	1	1	5	
TOPLAM	236	222	208	203	186

Tablo.1 (Devam): Romanlarda rastlanılan değerler

Romanlar	Gurur	Çalışkanlık	Terbiye	Yardıms severlik	Güven
<i>Baba Evi</i>			2	4	
<i>Ávare Yıllar</i>	1	1	1	2	
<i>Cemile</i>		6	5	11	2
<i>Murtaza</i>		5	7		1
<i>Bereketli Topraklar Üzerinde</i>	1	24	1	9	10
<i>Suçlu</i>	7	4	5	11	
<i>Devlet Kuşu</i>	8	12	9	8	1
<i>Vukuat Var</i>	13	14	4	6	6
<i>Gávurun Kızı</i>		1	9	2	2
<i>Küçücük</i>	2	1		1	
<i>Dünya Evi</i>	31	13		1	
<i>El Kızı</i>	7	1	6	2	5
<i>Hanımın Çiftliği</i>	8	3	9	2	1
<i>Eskici ve Oğulları</i>	4	12	7	4	2
<i>Gurbet Kuşları</i>	9	19	7	11	15
<i>Sokakların Çocuğu</i>	7	2	2	3	2
<i>Kanlı Topraklar</i>	6	9	4	11	7
<i>Bir Filiz Vardı</i>	6	6	7	3	5
<i>Müfettişler Müfettişi</i>	5		7		4
<i>Yalancı Dünya</i>	18	6	8	1	11
<i>Evlerden Biri</i>	1	3	11	3	
<i>Arkadaş Islıkları</i>	5	4	8		6
<i>Sokaklardan Bir Kız</i>	8		4		12
<i>Kötü Yol</i>	1	2	3	1	6
<i>Üç Kâğıtçı</i>	10		6	1	8
<i>Kaçak</i>	2	7	4	1	2
<i>Tersine Dünya</i>	1	1	5	2	4
<i>Yüz Karası</i>	5	4		9	2
<i>Uçurum</i>	2	3	1	1	
<i>Kenarın Dilberi</i>	5	2	8	6	1
TOPLAM	173	165	150	116	115

Tablo.1 (Devam): Romanlarda rastlanılan değerler

Romanlar	İyilikseverlik	Adil Olma	Onur/ Şeref/ Haysiyet	Fedakârlık	Sadakat
<i>Baba Evi</i>		2			
<i>Âvare Yıllar</i>		2			
<i>Cemile</i>	4	4			
<i>Murtaza</i>		1			
<i>Bereketli Topraklar Üzerinde</i>	1	25			
<i>Suçlu</i>					2
<i>Devlet Kuşu</i>		1			
<i>Vukuat Var</i>		6			1
<i>Gâvurun Kızı</i>					
<i>Küçücük</i>					
<i>Dünya Evi</i>	3	1	1	1	
<i>El Kızı</i>	5				
<i>Hanımın Çiftliği</i>	2	10	2	3	
<i>Eskici ve Oğulları</i>	1			1	
<i>Gurbet Kuşları</i>	2	6	3		
<i>Sokakların Çocuğu</i>	9	1	1		
<i>Kanlı Topraklar</i>	4	4	6		
<i>Bir Filiz Vardı</i>	7				
<i>Müfettişler Müfettişi</i>	6	4			
<i>Yalancı Dünya</i>	3	1		1	
<i>Evlerden Biri</i>	8	1	1	1	
<i>Arkadaş Işıkları</i>	6	1	5	2	
<i>Sokaklardan Bir Kız</i>	3	2	2	2	1
<i>Kötü Yol</i>	5	1	3		
<i>Üç Kâğıtçı</i>	2	9			1
<i>Kaçak</i>	3	1	4		1
<i>Tersine Dünya</i>					
<i>Yüz Karası</i>	3		1	1	
<i>Uçurum</i>	2			3	
<i>Kenarın Dilberi</i>	13				1
TOPLAM	92	83	29	15	7

Şekil.1 Değerlere rastlanma sıklığı

1.1. SAYGI

Saygı, Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde “*Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram*”; *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*'nde “*Bir kişiye, bir düşünüşe, bir eyleme, bir başarıya yüksek değer vermekten doğan özel bir duygu*”; *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde ise “*Özellikle ahlak değerlerine karşı duyulur. Ahlak felsefesinde Kant'la önem kazanmıştır.*”³⁶⁰ şeklinde tanımlanmıştır.

Kültürümüz açısından saygı en önemli değerlerden biridir. Toplum, bireylerden saygılı olmalarını bekler ve saygısızca davranışlarda bulunan insanlar hoş görülmez. Saygı değeri insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemede esas alınır ve hatta bireylerden birbirlerine karşı sevgiden önce saygı duymaları beklenir. Orhan Kemal'in romanları değerler açısından incelendiğinde üzerinde en çok durulan değer saygı olduğu görülür. Romanlarda bu değere 2923 kere yer verilmiştir. Saygı değerinin romanlarda bu kadar

³⁶⁰ <http://www.tdk.gov.tr> (05.05.2016)

sık dile getirilmesinin nedeni yazarın toplumda eksikliğini gördüğü bu değere dikkat çekmek veya bu değerın önemini vurgulamak istemesi olabilir.

Murtaza,³⁶¹ saygı değerine sıklıkla yer verilen romanlardan biridir. Murtaza, çöp bidonlarını karıştırdıkları için sokak kedilerini kovalayan, erken yatmayan yoksul mahalleliyi azarlayan, herkesin vatanına daha iyi hizmet etmesi adına vazifesi olmayan konularda bile insanlara baskı uygulayan bir mahalle bekçisidir. Mahalleli, Murtaza'nın her şeye karışmasından ve kendilerine baskı uygulamasından rahatsız olur ve onu semt karakoluna şikâyet eder. İsmi kullanılmayan emniyet müdürü daha önce de yapılan şikâyetler dolayısıyla Murtaza'yı görevden almak istemekte ama bunu Murtaza'ya kabul ettirmenin bir yolunu aramaktadır. Bu sırada şehrin ünlü dokuma fabrikalarından birinde Fen Müdürü olan arkadaşına Murtaza'nın yaptıklarından bahseder. Fen Müdürü Kâmuran anlatılanları eğlenceli bularak Murtaza'yı çalıştığı fabrikada görevlendirmeye karar verir. Böylece Murtaza daha önemli bir görevde yer alacağına inanarak, vatanına daha iyi hizmet edeceği düşüncesiyle mahalle bekçiliğinden fabrika bekçiliğine geçiş yapar. Sürekli, kurs gördüğünü, amirlerinden çok sıkı terbiye ve disiplin aldığını söyleyen Murtaza, yeni görevinde de aşırılığa kaçtığına farkında olmadan fabrikada usulsüz davranışlarda bulunanları belirleyip, işçilerin işlerine dört elle sarılmasını sağlamaya çalışır. Görevini icra ederken saygıyı da asla elden bırakmaz. Murtaza için üstlerine saygıda kusur etmemek aslî vazifelerden biridir. Bu nedenle üstlerinden biri ona hakaret edecek olsa bile sırf üst makamda olduğu için kendisine söylenenleri kabul eder ve saygıyla karşılar:

*“Murtaza bozulduysa da, aldırmadı. Herhangi bir üst, dilediği anda dilediğinde ‘işlem’ kullanır, hatta bağırıp çağırdıktan başka, ana avrat bile sövebilirdi. Onun için üstünün davranış ve sözlerinde hiçbir aşırılık bulmamalı, saygıda kusur etmemeliydi.”*³⁶²

Bu örnekte yazar, amirine saygıda kusur etmek istemeyen ve hatta saygı konusunda aşırılığa kaçan bir çalışanın durumuna ve buna karşılık amirinden gördüğü saygısızlığa dikkat çekmiştir. Böylece saygı değerinin, iş ortamında tek taraflı uyulması beklenen bir değer haline geldiği ifade edilmiştir. Oysaki Murtaza'ya göre aile içinden başlayarak toplumdaki herkesin birbirine saygı göstermesi gerekir. Ancak Murtaza'nın aşırıya

³⁶¹ Orhan Kemal, *Murtaza*, 20. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2013

³⁶² Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 148

kaçan tavırları dolayısıyla insanlar ne Murtaza'ya saygı duymaktadır ne de onun işaret ettiği değere önem vermektedir.

Murtaza damarlarında dayısı Hasan Bey'in kanı dolaştığı için saygıya bu kadar önem vermektedir. Hasan Bey Balkan Harbi'ne katılmış ve şehit düşmüştür:

“ ‘Bir vazife büyüktür herhangi bir namuzdan! Ve dayyım Hasan Bey, Kolağası Hasan Bey, Balkan Harbi'nde dökerken mübarek kanını kutsal vatan topraklarına sormadı maaş kaç?’ ”³⁶³

Vatan uğruna şehit olmak hem dini açıdan hem de kültürel açıdan insanların çok değer verdiği, saygı duyduğu bir durumdur. Bu nedenle Murtaza da dayısının şehit olması dolayısıyla dayısına büyük saygı duyar. Her ne kadar yakınları Murtaza'nın dayısının şehit olmasını söz dinlemez bir asker oluşuna bağlasalar da Murtaza olaya bu açıdan bakmaz. O dayısını hep saygıyla anar ve onun yeğeni olmaktan dolayı gurur duyarak dayısını kendine örnek alır.

Murtaza, muhacir bir ailenin çocuğudur. Çalıştığı fabrikadaki disiplinli tavrından rahatsız olanlar Murtaza hakkında konuşurlarken onun muhacir oluşunu dile getirir, Murtaza'yı kendi seviyelerinden aşağıda görürler:

“Kapıcı alındı:
'Muhacir isek gâvuruz yani sence?'
'Eh işte,' dedi Nuh, 'yakını!'
'Haaydi be sen de kakavan!' ”³⁶⁴

Yazar, muhacirlere yönelik “gavur” ithamının içerdiği saygısızlığa dikkat çekerek onların da bu memleketin insanı olduklarına dair bir vurgu yapmak istemiştir.

*Bereketli Topraklar Üzerinde*³⁶⁵ köylerinden çıkıp büyük şehre çalışmaya giden üç arkadaşın yaşadıklarının anlatıldığı bir romandır. Şehirlilerin köylerden çalışmak için gelenlere, işverenlerin çalışanlara, amirlerin kendilerinden alt seviyedeki işçilere saygı duymadıkları görülür. Ancak herkes kendisine saygı duyulmasını beklemektedir. İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan iş istemek için hemşerilerinin fabrikasına giderler. Kapıcı, onlara patronla niçin görüşmek istediklerini sorar. Oraya iş istemek üzere geldiklerini duyunca kapıda onlar gibi iş bekleyen nice insan olduğunu ve fabrikaya işçi alımı yapılmadığını söyleyip onları kapıdan kovar. İflahsızın Yusuf,

³⁶³ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 120

³⁶⁴ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 314

³⁶⁵ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 12. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 1998

hemşerileri olan patronun onlara bir şans vereceğini düşünerek ısrarcı davranınca kapıcı, İflahsızın Yusuf'a kötü sözler söylemekten çekinmez. Kapıcı bu üç köylünün yanında kendini önemli biri addetmekte ve kendinden aşağı seviyede olan bu üç kişiye saygısızca davranmaktadır. Bir süre sonra aynı kapıcı, fabrikaya gelmekte olan patronunun arabasını gördüğünde ise aşırı bir saygı davranışı gösterir:

“Saat iki buçuğa doğru fabrika sahibinin pırıl pırıl özel otomobili karşıda görününce, Arnavut kapıcıyı bir telaştır aldı. Oradaki işsizleri kovdu, hiç gereği yokken ceketini yanlara çekti, sonra da kapının içinde put kesildi.

Siyah otomobil hızla geldi, yavaşladı, fabrika kapısından ağır ağır girerken, kapıcı yerlere kadar eğilerek ağasını selamladı.”³⁶⁶

Kapıcı, patronuna gösterdiği aşırı saygıda fazlalık bulmayan ama seviyeye kendisinden daha düşük gördüğü işçilere saygı duymayan bir karakter olarak, insanların saygı değerini çıkarlarına ve ast- üst ilişkilerine göre nasıl yönettiklerini örneklendirir niteliktedir.

Bereketli Topraklar Üzerinde'de saygısızlık sadece ast- üst ilişkilerinde görülmez. Birbirlerine denk olan insanlar bile birbirlerine saygısızca davranışlarda bulunabilmektedir. İflahsızın Yusuf'un duvar ustalığını kavrayıp meslek edinmiş olmanın gururuyla memleketine dönerken tren istasyonunda karşılaştığı insanlara tepeden bakması, köyden gelmiş olanları beğenmemesi hatta şehirli insanları bile eleştirerek küçük görmesi onun iş öğrenmedeki başarısına karşılık saygı değerini benimsemedeki eksikliğini gösterir. Yusuf, geldiği yeri çabuk unutmuş ve aynı zamanda empati yeteneğini de kaybetmiştir.

*Suçlu*³⁶⁷ küçük yaşta annesiz kalmış ve babasının yeniden evlenmesiyle duyarsız bir üvey anneye karşılaşmış Cevdet'in hayatının anlatıldığı romandır. Cevdet, annesinin ölümünden babasını sorumlu tutar çünkü babası her gece alkol alarak annesini sebepsiz yere döver ve annesi bu kötü yaşantılar nedeniyle hastalanarak erken yaşta ölür. Bu ölümün ardından İhsan Efendi, karısının yasını bile tutmadan evdeki genç hizmetçiyle evlenir ve çocuğunu ihmal eder. Yani Cevdet'in babası ne karısına ne de oğluna saygı gösteren, değer veren bir adamdır. Mahalleli, İhsan Efendi'nin yaşça kendisinden çok küçük bir kadınla evlendiğinin ve bu kadının sözünden çıkmadığının

³⁶⁶ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 41

³⁶⁷ Orhan Kemal, *Suçlu*, 13. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2008

hatta bu sebeple oğluna bile kötü davrandığının farkındadır. Üstelik yeni karısı Şehnaz, İhsan Efendi'yi aldatıyordur. Bu durum mahalleli arasında İhsan Efendi'den alayla bahsedilmesine sebep olur:

“ ‘Boynuzlu’ sözü kısa bir sürede mahalleye, ta çocuklara varıncaya kadar yayılıverdi. ‘İhsan Efendi’, ‘İhsan Amca’, yahut hiç olmazsa ‘İhsan Hanım’ unutuldu. Boynuzlu aşağı, boynuzlu yukarı.”³⁶⁸

Mahallelinin İhsan Efendi'den söz ederken “efendi” veya “amca” hitabını bırakıp yeni karısının sözünden çıkmadığı için ona “İhsan Hanım” demesi hatta İhsan Efendi'nin aldatıldığının ortaya çıkması üzerine ona “boynuzlu” lakabını yakıştırması dikkat çekicidir. Bu durum hem mahallelinin İhsan Efendi'ye yönelik değişen saygı anlayışını ifade eder hem de yeni eşine yaranmak için çocuğuna değer vermeyen bir kişiye toplumun saygı duymadığını gösterir.

Cevdet, üvey annesi Şehnaz'ın isteğiyle okuldan alınmış ve işportacılığa başlatılmıştır. Mahalledeki arkadaşlarıyla arası bozulan Cevdet, babasından “boynuzlu” diye söz edildiğini arkadaşlarının duvarlara çizdiği resimlerden öğrenir. Babasının aldatılıyor oluşu onun zoruna gider ancak bunu babasıyla konuşamaz. Cevdet'in en yakın arkadaşı hikâye kitapları olur. Okuduğu hikâyelerden birinin kahramanı olan Aslan Tomson isimli bir kovboyu kendine örnek alır. Babasıyla olan hayatını geride bırakarak Amerika'ya gitmek ve burada kahramanlık sergileyerek herkesin saygısını kazanmak Cevdet için çok önemlidir:

“ [...] Hem kim bilir, belki de limana çıktığından az sonra caddelerde dolaşırken, yakın bir yerlerde serseri çocukların kısırdığı terbiyeli bir çocuğun acı acı haykırışını işitecek, koşacaktı. Bu çocuk belki de bir milyoner, hatta milyarder yahut da koskocaman bir fabrikatörün, üstüne titrediği sevgili oğluydu. Serseri çocukların yumruklarından kurtaracaktı. Bunu haber alan milyoner, (Bir zamanlar Kosti'yle Şehzadebaşı'nda gördükleri bir filmdeki gibi) teşekkür üstüne teşekkür edecek, sonra da kasasından bir tomar para çıkarıp uzatacaktı. Almazdı. ‘Hayır,’ derdi. ‘Sadece vazifemi yaptım. Mister!’ Mister şaşar kalırdı. Hayatında hiç böyle gözü gönü tok çocuk görmemiştir. Alnından öper, ismini sorardı. Söylerdi. Şaşardı gene. Yabancı, hele Türk olduğunu öğrenince, gözleri yaşarır, ‘Atatürk çocuklarından bundan başka türüsünü beklenemezdi zaten!’ derdi.”³⁶⁹

Alıntıdan da anlaşılacağı gibi ev ortamında saygı görmeyen Cevdet'in en büyük hayali herkesin saygısını kazanacağı bir iş yapmak, bir kahramanlık sergilemektir. Bu da

³⁶⁸ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 121

³⁶⁹ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 271-272

göstermektedir ki saygı, tüm yaştan bireyler için önemli bir değerdir. Üstelik Cevdet için Türk olmak ve “Atatürk’ün çocuğu” olmak ayrı bir saygı ve saygınlık sebebidir. Yazar bu romanda saygının öncelikle ev içinde görülmesi ve gösterilmesi gereken bir değer olduğunun altını çizmiştir. Çocuk psikolojisi açısından saygı değerinin eksikliğinin bireylerin hayatına ne şekilde yansiyabileceğini örneklendirmiştir. Milletlerin tarihlerinde büyük ve olumlu etkileri olmuş liderlerin de saygı ve saygınlık değerinin gelişmesindeki etkisine Atatürk üzerinden dikkat çekmiştir.

Devlet Kuşu’nda³⁷⁰ İstanbul’un kenar mahallelerinden birine yapılmaya başlanan bir apartman inşaatının, inşaat yakınında yaşayan bir ailenin hayatını nasıl etkilediği ve değiştirdiği anlatılır. Fakirlikle mücadele eden insanlar için bu apartmanın yapılması olağanüstü bir şeydir. Üstelik inşaatın sahibi Zülfikar Bey’in kızı Hülya, mahallenin delikanlılarından Mustafa’ya âşık olur ve bu aşk herkeste beklenmedik bir etki yapar. Mustafa Hülya’yı sevmese de ailesini daha rahat bir yaşama kavuşturmak için Hülya ile evlenir. Bu evlilik uzun sürmez. Romanda inşaatın yapıldığı mahalledeki insanların, inşaatın sahibi Zülfikar Bey’e olan tavrı sergilenirken fakirlik ve saygı ilişkisi üzerinde durulur:

“ ‘ [...] Mahallenin yalınayaklı piçleri top oynuyorlardı güya. Pis bir bez topu, top da değil, paçavra parçasını tekmeleyip duruyorlardı. Beni görünce oyunu filan bırakıp kenara çekildiler. Ne demektir bu bilir misin? Fakir fukaranın büyüklerine karşı duyduğu saygı! Çocuklar böyle de büyükler başka türlü mü? Bir biçimine getirdim, çocuklara, sonra büyüklere bağırıp çağırdım, ağzıma geleni söyledim de tıss... Zengin semtlerin ukala dümbelekleri olsa... ’”³⁷¹

Zülfikar Bey fakir insanların küçüğünden büyüğüne kendisine gösterdikleri saygının farkındadır ancak yine de onlara bağırıp çağırarak bu saygıyı sınar. Kendisine saygı ile davranan insanlara aynı şekilde karşılık vermesi beklenen Zülfikar Bey’in beklenenin tam tersi bir davranışta bulunması dikkat çekicidir. Bu durum bazı insanların değerler konusunda farkındalıkları gelişmiş olsa da bunu davranış olarak sergileyemeyeceklerini gösterir niteliktedir.

Romanda saygı değerinin öne çıktığı başka durumlar ise aile fertlerinin birbirleriyle iletişimlerinde ve çevreleriyle ilişkilerinde örneklendirilmiştir. Mustafa’nın babası Memet’in, karısı ve kızlarını “saçı uzun aklı kısa”lar olarak görmesi, Mustafa’nın

³⁷⁰ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, 9. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2010

³⁷¹ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 67

babasına saygı duymamasından ötürü evin geçimine katkıda bulunmak üzere sorumluluk almaması, aile bireylerinin Mustafa'nın Aynur'la olan ilişkisini bilmelerine rağmen Mustafa'yı Hülya ile evlenmeye zorlamaları, düğün gecesi Mustafa'nın arkadaşlarının kılık kıyafet ve davranışlarının düzgün olmaması nedeniyle düğün salonuna alınmaması, Zülfikar Bey'e damat oldu diye arkadaşlarının Mustafa'yla dalga geçmeleri vb. durumlar romandaki saygı değeri yoksunluğunun göstergesidir. Kısacası *Devlet Kuşu*'nda ekonomik açıdan daha iyi bir hayata sahip olmak adına aile bireylerinin birbirlerinin kararlarına yaptıkları müdahalelerin aslında bir saygısızlık örneği olduğu ve bu saygısızlığın fakirlik zamanlarında yaşadıkları mutsuzluklardan daha büyük mutsuzluklara yol açtığı gösterilmiştir.

*Vukuat Var*³⁷² romanı *Hanımın Çiftliği* serisinin ilk romanıdır. Bu romanda saygı değerine sıkça yer verilir çünkü insanların yaşantılarında saygı eksiliğinin ne gibi sorunlara yol açtığı sergilenmek istenir. Güllü'nün babası Cemşir Ağa karılarına ve çocuklarına saygı duymaz, değer vermez. Ancak kadınlar Cemşir Ağa'ya sevgiyle bağlıdır ve saygıda kusur etmemeye çalışırlar. Birden fazla kadınla dini nikâhla evlenmiş olan Cemşir Ağa maaş alma gününde karılarının evlerini gezer ve çocuklarının kazancını ellerinden alır. Onların bu parayı ne zorluklarla kazandıklarını düşünmez ve onların ihtiyaçlarına saygı duymaz. Kızı Güllü'yü de sırf para alabilmek için Muzaffer Bey'in yeğeni Zaloğlu Ramazan'la evlendirmeye çalışır. Güllü'nün işçi Kemal'le olan ilişkisini bilmesine rağmen bu ilişkiye ve kızının tercihlerine saygısı yoktur. Güllü ile Zaloğlu Ramazan'ın arasını yapmaya çalışan Berber Reşit, Güllü'nün Ramazan'a karşı geliştirecek tavrını önceden kestirerek şöyle düşünür:

*“Güllü onu bir tutuşta çocuk gibi öfeler, gerekirse yerden yere çalardı. Böyle bile olsa, nerden baksan bir kızdı. Kız dediğin de neydi? Erkek kısmının zevk aracı! Kadınların güzellikleri erkekler içindi. Sonra, erkeğin güzeli, çirkini, yakışıklısı, yakışsız da olmazdı. Erkek erkekti, kadın da kadın. [...]”*³⁷³

Örnekten de anlaşılacağı üzere Berber Reşit, Güllü'yü ve Güllü şahsında tüm kadınları zevk aracı olarak gören bir karakter olarak romanda saygı değerini hiçe sayanların başında gelmektedir. Maddî çıkarları ön planda tutan diğer erkek karakterler de kadınlara saygı duymamaktadır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Güllü'nün ağabeyi Hamza'dır. Hamza Güllü'nün sevgilisi Kemal'i, Güllü'yü Ramazan'la evliliğe ikna

³⁷² Orhan Kemal, *Vukuat Var*, 12. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2009

³⁷³ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 51

etmek için öldürür. Bir insanı öldürmüş olmasına rağmen babası Cemşir ve Berber Reşit'in gözünde adeta kahraman ilan edilir. Böylece Güllü, Zaloğlu Ramazan'la evlenmeye razı edilir ancak Ramazan'a hiçbir zaman saygı ve sevgi göstermez. Kısa bir süre sonra da Ramazan'ın dayısı Muzaffer Bey'in karısı olur.

Vukuat Var, Dünya Evi, El Kızı, Eskici ve Oğulları gibi romanlarda kadınların erkeklere bakış açısını yansıtan ve duydukları saygıyı dile getiren önemli ifadelerden biri "Erkek kadının küçük tanrısıdır!" cümlesidir. *Vukuat Var* romanında kızının sevdiği adamla evlenmesi yerine para karşılığında sevmediği adama verilmesine engel olamayan annenin Güllü'yü evliliğe ikna etmek için söylediği sözler önemlidir:

" 'Erkek, karısının küçük tanrısıdır yavrurum!'
Tepesi attı.
'Nee? Küçük tanrısı mı?'
'Evet. Küçük tanrısı!'
'Babamla Hamza Ağam senin küçük tanrıların mı demek?'
'Baban. Hamza değil.'"³⁷⁴

Güllü'nün annesinin, eşini bir tanrı olarak görmesi, ona bu denli saygı duyması dikkat çekicidir. Ancak aynı saygı oğula karşı gösterilmez. Aynı zamanda otoriterlik algısı da içeren "Erkek, kadının küçük tanrısıdır!" ifadesi Güllü'ye çok ters gelir çünkü o, hem babasının otoritesine karşıdır hem de babasının yaşantı biçimi dolayısıyla babasına saygı duymayan bir genç kızdır. Kadınların eşlerini bir nevi tanrı olarak görmeleri ve eşlerine bunca saygı duymaları devrin kadınlarının erkeklere gösterdiği saygı ölçüsünü örneklendirir niteliktedir. Ancak erkeklerin kadınlara neredeyse hiç saygı göstermeyişi bu değer algılanıp hayata geçirilmesinde kadın ve erkek cinsleri arasında ne kadar fark olduğunu gösterir.

Orhan Kemal'in otobiyografik özellik gösteren romanlarından biri *Dünya Evi*'dir.³⁷⁵ Bu romanda ismi kullanılmayan genç bir adamın evlendikten sonra maaşının azlığı dolayısıyla eşiyile içine düştükleri geçim sıkıntısı ve bu durumun onlara hissettirdikleri anlatılır. Genç adamın karısı Cemile, eşinin maaşının azlığından şikâyetçi değildir fakat genç adam bu konuda sürekli bir huzursuzluk duymaktadır çünkü karısı hamiledir. Doğumdan sonra sorumluluğu artacak olan genç adam, karısının doğum için yapmak istediği hazırlıklara bile para bulamamaktadır. İş değiştirmeyi

³⁷⁴ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 199

³⁷⁵ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 2. Baskı, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1972

düşünür ve dener ama girişimi sonuçsuz kalır. Romanda saygı değerine dikkat çekilen çeşitli durumlar vardır. Geleneklere ve erkeğe duyulan saygıyı göstermesi bakımından aşağıdaki satırlar önemlidir:

*“Sofra hazırды. Yemeğe başlayabilirlerdi. Genç kadın kocasının sofraya gelmesini, peşin onun başlamasını bekliyordu. Annesinden böyle görmüştü. Ninesi böyleydi, ninesinin ninesi de ihtimâl. Yemeğe erkek başlardı peşin. Erkek, kadının küçük tanrısı!”*³⁷⁶

Yine erkeğin “kadının küçük tanrısı” olarak değerlendirilmesiyle kadının erkeğe gösterdiği saygı ifade edilir. Ayrıca kocası yemeğe başlamadan hamile olmasına rağmen Cemile’nin de başlamaması geleneklere saygıyı gösteren bir durumdur. Kadın karakter Cemile’nin eşine ve geleneklere saygısı dikkat çekicidir.

Dünya Evi’nde saygı değeri bağlamında kendine saygı konusu da ele alınmıştır. Cemile, kocasının maaşının artması için genç adamın çalıştığı fabrikanın patronunun evine giderek durumu patronun karısıyla konuşmak niyetindedir. Cemile’nin kafasında bu fikrin oluşmasına sebep olan genç adamın babaannesidir. Babaanne, zamanında kocasının maaşını arttırmak için yaptıklarını Cemile’ye anlatır. Babaanneye göre zorluklarla mücadele ederek yaşamaktansa işverenin kapısına gidip ondan yardım dilenmek çok da problem edilmesi gereken bir durum değildir:

*“Kahvaltı sessizce yapıyordu. Genç kadın gözucuyla kocasını kolluyor, maaşının artması hususunda hiç de ümitli olmadığına dikkat ediyordu. Babaanesi yerden göğe kadar haklıydı. ‘Bunlar soycak böyledir kızım. Yüzsuyu dökmekten kaçınırlar. Halbuki, ne çıkar? El öpmeyen ağız kirlenir mi? Eteğimi belime sokar, maaşının artması için, yapar çatarım.’”*³⁷⁷

Cemile’nin, kocasının maaşına zam isteme niyetiyle patronun evine gitme girişimini genç adam son anda engeller çünkü maaşının artması için karısının, patronunun evine gitmesi genç adam açısından ciddi bir onur meselesidir ve insanın kendisine saygısını kaybetmemesi gerektiğini düşünür. Bu nedenle karısına engel olur ve ona bir süre dargın kalarak gözdağı verir. Babaannesiyse düşünce anlamında ters düşen genç adam, yaşadığı maddî zorluğa rağmen özsaygısını yitirmeme konusunda gösterdiği hassasiyetle dikkat çeker. Normalde hamile karısının doğum masraflarını bile karşılayamayacak durumda olan bir insanın para için her şeyi yapması beklenirken, genç adamın düşünülenin aksine kanaatkârca bir tavır sergilemesi önemlidir.

³⁷⁶ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 32

³⁷⁷ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 61

Dünya Evi'nde genç çiftin arkadaşları olan çingene bir aile vardır. Toplumumuzda çingeneler “o başka” gibi ifadelerle adlandırılır ve çingenelerin belli değer mefhumlarından uzak olduğu düşünülür. Ancak *Dünya Evi*'nde çingene Aliş'in karısı Şöhret için söylediklerine bakıldığında çingenelerin de belli değer yargılarının olduğu görülür. Böylece Orhan Kemal, onların da saygıya değer bireyler olduklarını okuyucuya gösterir. Bu çingene aile üzerinden kadına saygı örneklendirilir. Aliş, Şöhret'le evlenmelerinin Şöhret'in fedakârlığı ve cesareti sayesinde gerçekleştiğini söylemekte bir sakınca bulmadığı gibi karısının bu davranışına saygı da duymaktadır:

“ ‘Aman ya. Ederim iftihar seninle! İsterim o da etsin iftihar karısıyla. (Sözlerine devam etti) Dedi, kaçır beni, kalmadı tahammülüm. Şaşırdım. Başladı titremeğe elim hem de ayağım. Nereye götürebilirdim? Bir garip Çingene ben. Yoktu yurdum yuvam. Başladım düşünmeğe kara kara. Kızdı. Dedi, ne düşünürsün be şapşal? Yok mu paran? Al sana para! Kopardı boynundan beşi bir yerdelerini!’”³⁷⁸

Bu örnekle yazar, toplumun farklı kültür dairelerinden gelen insanların da saygı değerini önemsediklerini örneklendirmiş olur.

Mustafa Kemal Atatürk, *Suçlu*'da olduğu gibi *Dünya Evi*'nde de saygı duyulan bir lider olarak karşımıza çıkar. Az kazanç ve hatta işsizlikle mücadele eden genç adam yaşadığı zorluklara karşı verdiği mücadelede Mustafa Kemal'i kendine örnek almakta onun olağanüstü şartlarda gerçekleştirdiklerini düşünerek ona saygı duymaktadır.

“Mustafa Kemal olabilmenin zorluğunu gittikçe daha iyi anlıyordu. Ot mot... İş, ekmekleriyle ilgili hâle gelince, her biri bir arslan kesiliyordu. Mustafa Kemal olmak, onları birleştirip büyük bir yangın hâline getirmek, sonra da istenilen yana sevkedip, istediği şeyi yakmak, yakabilmekti.”³⁷⁹

Genç adam kendi işsizlik durumunun yarattığı sıkıntıları Atatürk'ün göğüs gerdiği zorluklarla karşılaştırır ve genç adamın Atatürk'e saygısı artar. Böylece genç adam, durumunu düzeltmek adına Atatürk'ün ilham verici etkisiyle problemleri aşmak için kendinde cesaret bulur.

El Kızı'nda³⁸⁰ küçük bir Anadolu şehrinde çalışan avukat Mahzar Bey'in mutsuz evliliği, boşanması ve boşanmadan sonraki süreçte kendisinin, eski karısının, çocuğunun ve annesinin yaşadıkları anlatılır. Mazhar Bey'in annesi Hâcer Hanım, genç

³⁷⁸ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 97

³⁷⁹ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 280

³⁸⁰ Orhan Kemal, *El Kızı*, 10. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992

yaşta dul kalmış bir kadındır ve oğlunu düşünerek tekrar evlenmemiş hatta onu okutmak için başkalarının evlerinde çamaşır yıkama ve temizlik işlerinde çalışmıştır. Kendini son derece namuslu olarak gösteren bu kadın çalıştığı evlerin erkekleriyle ya da tanıştığı adamlarla yaşadığı cinsel birliktelikleri kendine hak bilmektedir. Ne de olsa erkeksiz genç bir kadındır ve oğlunun ihtiyaçlarını karşılamak için çalışıp para kazanıyordur. Oğlu için evlenmediğine göre bazı maceralara atılmasında sakınca yoktur. Gençliğini bu şekilde geçirmiş olan Hâcer Hanım, küçük Anadolu kasabasında oğlu, gelini ve torunu ile yaşayarak rahatına kavuşmuştur ancak gelinine hiç saygı duymaz hatta gelinini oğluna kötölemek için gerçekleri oğluna çarpıtarak anlatır ve oğluya gelini Nâzan'ın ayrılmalarına sebep olur. Hâcer Hanım gelininin yaptığı hiçbir şeyi ve gelininin hiçbir halini beğenmez ve onu sürekli eleştirir. Bu eleştirinin temelinde de gelinine saygı duymaması yatmaktadır. Mazhar Bey, annesinin Nâzan'a olan tutumunun farkındadır ancak bu farkındalık onun karısından duygusal anlamda uzaklaşmasına engel olamamıştır çünkü Nâzan da ürkek tavırlı ve eşine soğuk davranan bir kadındır. Bu soğukluğun sebebi ise Nâzan'ın kayınvalidesi tarafından sürekli eleştirilerek ürkekleştirilmesidir:

“Aklına annesi gelince, karısı ve anılar silindi: İçi karardı. Karısının sönük, neşesiz, hayatından bezgin oluşunu annesinin yüzünden olduğunu biliyordu. Sımsıkı kapalı incecik dudakları, rastıklı kaşları, yaşıyla uygun düşmeyecek, ‘Hayasızca’ sürmeli gözleri, pudralı yüzüyle belirmişti gene kafasında. Peşin, annesi için ‘Hayasız’ diye düşünmüş olmaktan pişmanlık duydu. Annesiydi ne de olsa. Otuz beşinde hayata gözlerini yumup, genç karısıyla tek oğlunu dünyada yapayalnız ve beş parasız bırakıp göçen babasına bedel bu anne asla evlenmemiş, olanca sevgisini Mazhar'ına vermişti. Yarı aç, sefil, perişan bir ömür sürmüşlerdi ama, genç kadın tahtadan, çamaşırdan, zengin konaklarına hizmetçilikten kazandığı paralarla oğlunu okutmuştu ya!”³⁸¹

Mazhar Bey annesinin gözlerini “hayâsızca” sürmeli olarak düşünmekten utanır çünkü annesine saygısı olan ve geldiği noktada annesinin emeğini düşünerek kendini ona borçlu hissedilen bir evlattır. Zaten Hâcer Hanım'ın gelinine karşı saygısızca davranmasında ve oğlunu kendi kontrolü altında tutmak istemesinde, zamanında oğlunu okutmak için evlenmeyip çalışmış olmasının ve bu fedakârlığının karşılığını almak istemesinin etkisi vardır. Hâcer Hanım, bir annenin sorumluluklarından olan bu durumu bir minnet borcu gibi oğluna hatırlatıp durur. Mazhar Bey annesine düşüncesinde bile saygısızlık etmekten sakınsa da annesi, oğlunun hayatına yaptığı müdahalelerle aslında

³⁸¹ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 14

oğluna hiç saygı duymadığını, sadece kendi çıkarı için oğlunun yanında bulunduğunu göstermiş olur. Bu durum aile içinde saygının önemini gösteren bir örnektir.

Toplumumuzda gelin- kaynana anlaşmazlığı sıkça rastlanan bir durumdur. Orhan Kemal de bu toplumsal soruna Hâcer Hanım karakteri aracılığıyla dikkat çekmiştir. Hoşgörüsüz ve saygısız bir kayınvalide olan Hâcer Hanım, gelininin yaptığı hiçbir şeyi beğenmediği gibi onun çocuk terbiyesini de eleştirir. Torunuyla birlikte gittikleri bir komşu ziyaretinde torununu uyarırken gelini için söylediği saygısızlık içeren sözler aşağıdaki gibidir:

“ ‘Verirsin değil, verirsiniz de. O hizmetçi ruhlu annen gibi konuşma!’ ”³⁸²

Hâcer Hanım’ın sadece bu cümlesi bile saygısızlığın ne kertede olduğunu gösterir niteliktedir. Bu saygısızlık ortamı, daha sonra tüm aile bireylerinin hayatlarının parçalanmasına ve herkesin türlü mutsuzluklar yaşamalarına sebep olmuştur.

*Hanımın Çiftliği*³⁸³ saygı değerine sıkça yer verilmiş romanlardan biridir. Çiftliğin sahibi Muzaffer Bey hem akrabalarına hem de çalışanlarına saygı göstermeyen bir karakterdir. Yüzlerce dönüm toprağı olduğu halde köydeki sahipsiz toprakları köylünün elinden alıp kendi hesabına ektirip biçtirir hatta bu toprakları zimmetine geçirmeye çalışır. Bu durum köylülerin ona saygı duymamasına sebep olan konuların başında gelir. Muzaffer Bey’in, çiftliğinde çalışan her yaştan evli veya bekâr kadınla cinsel birliktelik yaşaması hatta yeğeni Zaloğlu Ramazan’la evlendirilmek üzere çiftliğe getirilen Güllü’yü kendi nikâhına alması da çalışanlarının ona saygı duymamasına sebep olan konulardan biridir. Kısacası insanlar Muzaffer Bey’e çoğu durumda saygı duymazlar ancak özellikle maddî sebeplerden dolayı onun otoritesine boyun eğler.

Muzaffer Bey’in yeğeni Ramazan ile zorla evlendirilmek üzere çiftliğe getirilen Güllü’nün aksi tavırları herkesi rahatsız eder. Nikâh için aracılık yapan çiftliğin sorumlularından Yasin Ağa, Güllü’nün tavırlarını hoş karşılamayınca Güllü üzerinden kadınlar hakkındaki düşüncelerini dile getirir. Yasin Ağa kadına saygı duymayan, kadının hak ve özgürlüklerinin olabileceğini düşünmeyen bir adamdır. Eski zamanların sessiz, hakkını aramayan, özgürlüğüne ve iradesine saygı duyulmayan kadınlarını saygılı ve terbiyeli kadınlar olarak anmaktadır:

³⁸² Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 15

³⁸³ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979

“İşi baştan yanlış tuttuğunu anlıyordu. Parayı vermeden önce, kızla da konuşsaydı... Hep o Reşit alçağına kanmıştı. Kanmıştı da değil, kızın böyle ayak direyeceğini, Nuh deyip peygamber demiyeceğini ne bilecekti? Dünya tersine mi dönmüştü? Âdetler, usuller değişmiş miydi? Bir baba, kızını istediğine verir, yahut satardı. Evlât ne karışırdı böyle şeylere?

*Ah eski günler... Terbiye, büyüğe saygı, tertip o devirlerde kalmıştı. Nisâ tayfasını kabak çekirdeği gibi açmış, akıllarına iş düşürmüşlerdi. Nerde şimdi eski devirlerin ağzı var dili yok kızları!”*³⁸⁴

Yasin Ağa'nın düşünceleri üzerinden aslında erkek egemen toplum yapısında kadınlara verilen değer ve kadına duyulan saygı da gözler önüne serilmiştir. Yasin Ağa'nın özlemine duyduğu eski günler kadının her türlü kararda pasif olduğu ve toplum hayatında istediği gibi yer alamadığı günlerdir. Yani yazar, Yasin Ağa'nın düşünceleriyle kadına ve kadınların kararlarına saygı duyulmadığı günleri hatırlatmış böylece romandaki hikâyenin geçtiği tarihlerde kadınların toplum içinde değişmeye başlayan pozisyonuna dikkat çekmiş ve aynı zamanda erkeklerin bu durumu kabullenemeyişini dile getirmiştir.

Romanın ana karakterlerinden Muzaffer Bey de farklı bir saygı tutumu içerisindedir. Onun saygı tutumu ile çıkarları çatışmaktadır. Muzaffer Bey Demokrat Parti'nin halk tarafından destekleniş ve arkadaşlarının baskısı dolayısıyla Demokrat Parti'yi seçimlerde destekleme konusunda kayıtsız kalamaz. Kendi çıkarlarını da düşünerek Demokrat Parti üyeliğine geçmiş olsa da Halk Partisi'ne, özellikle Mustafa Kemal Atatürk'e saygısızlık etmiş olabileceği düşüncesi onu sürekli rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlığı ve utancını arkadaşı Zekai ile bir konuşmasında dile getirir:

“Söylemek istediğim başka. Seçimlerde karşı partiye daha büyük şans vermeme rağmen, nasıl söyleyeyim, değişen kanaatlerimiz beni...”

‘Utandırıyor. İçinde bir utanma hissi var, değil mi?’

*‘Evet. Kalleşlik, tükürdüğünü yalama, oyunbozanlık, cıkkılık gibi bir şey. Sana daha açığını söyleyeyim mi? Ben asıl Mustafa Kemal'in manevî huzurundan utaniyorum!’*³⁸⁵

Atatürk'ün manevî huzurundan utanan Muzaffer Bey değerleriyle çıkarları arasında kalır ve iktidara geçeceği neredeyse kesin olan Demokrat Parti'ye geçerek çıkarlarını değerlerinden üstün tutar. Bu durum dönemin siyasî ortamının insanların değerlerine olan etkisini de örneklendirir niteliktedir.

³⁸⁴ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 43

³⁸⁵ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 85

Hanımın Çiftliği'nde Muzaffer Bey'in köydeki sahipsiz toprakları ektirip biçtirerek kendi zimmetine geçirmeye çalışması topraksız köylülerde nefret uyandırır ve bir gün bu köylülerden biri tarafından vurulur. Çiftliğin yönetimi Muzaffer Bey'in, eski adı Güllü olan, karısı Serap Hanım'a kalır. Serap Hanım Muzaffer Bey'in boşluğunu dolduracak bir erkek, bir eş arayışı içine girer. Bu sırada işlerini yürütmesi için görüştüğü avukat ahababı Erdoğan Bey, Serap Hanım'da her anlamda sempati uyandırır. Erdoğan Bey, Serap Hanım'a duygusal anlamda bir şeyler hissediyormuş gibi davransa da aslında Avrupa görmüş bu bey'in temel niyeti Serap Hanım'ın bütün mal varlığını ele geçirmektir. Avukat Erdoğan Bey'in bölge kültürüne, Serap Hanım'a ve çevresindekilere aslında hiç de saygı duymadığını bir iç konuşmasından anlarız:

*"Bu türlü eğlencelerden zevk alan bu adamları oldu bitti sevmemişti. Çok kültürsüz, zevkleri çok kaba insanlardı. Kültür, evet kültür... Toplumun bu düzenini olduğu gibi kabullenip, ferdin sonsuz hürlüğünü isteyen kültür! Oturup kalkmayı, yiyip içmeyi, medenî icaplara karşı değil, ona paralel olabilmeyi sağlayacak kültür!"*³⁸⁶

Avukat Erdoğan Bey'in serzenişi arasında bulunduğu insanların yaşantı biçimiyle Avrupa'daki yaşantı biçiminin mukayesesinden doğmaktadır. Kültürsüz bir toplum olamayacağı düşünülürse Erdoğan Bey'in isyanı mevcut kültüre değil, Serap Hanım ve etrafındakilerin ne yerel kültüre ne de Avrupa kültürüne uygun olan davranışlarıdır. Avukat Erdoğan, içinde yer aldığı bu çevrenin hayat tarzına saygı duymayıp onları eleştirse de Serap Hanım'a maddî menfaatleri uğruna yakınlık gösterir. Bu durum onun düşünceleriyle davranışları arasında ciddi tutarsızlıklar olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla Erdoğan Bey'in özlemine duyduğu yaşam biçimine kavuşmak için, eleştirdiği kültür dairesindeki insanların çok aşağısında bir tavır sergilediği söylenebilir. Kültür eleştirisi yapan bir avukatın bile menfaatleri dolayısıyla girdiği işler, toplumda belli bir saygınlığı olan insanların aslında bu saygınlığı hiç hak etmeyebileceklerini hatırlatır niteliktedir.

Eskici ve Oğulları'nda³⁸⁷ Topal Eskici ve ailesinin yokluk mücadelesiyle geçen hayatları anlatılır. Eskici, 1911- 1912 yıllarında gerçekleşen Trablusgarp Savaşı'na katılmış ve bu savaşta bacağına isabet eden bir kurşun Eskici'nin bir bacağının kesilmesine ve topal kalmasına sebep olmuştur. Kesilen bacak yerine tahta bir bacak

³⁸⁶ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 396

³⁸⁷ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2013

takılır ancak Eskici, bu kaybının acısını hiçbir zaman unutmaz ve bu nedenle askerlik görevinden, savaştan, mücadeleden kaçanlara asla saygı duymaz. Hatta böylelerini vatan haini ilan eder:

*“[...] Asker kaçağı, vatan haininin oğlu. Hükümetin yerinde olsa böylelerinin soyunu sopunu, eniğini cücüğini sallandırır...”*³⁸⁸

Topal Eskici'nin savaşta bir uzvunu kaybetmiş olmasının onda yarattığı gerilim anlaşılır bir durum olsa da savaşa katılmayanları vatan haini ilan edecek kadar ve savaşa katılmayanların soyunu kurutmayı düşünecek kadar ileri gitmesi ondaki sevgi değerinin azlığının da bir işaretidir. Kültürümüze göre vatan kutsaldır ve vatan yolunda akıtılan kana her zaman saygı duyulur ancak gazi olmuş birinin içindeki nefreti söküp atamaması ve gaziliğiyle gurur duymak yerine eksiklik algısıyla etrafındaki herkese hoşgörüsüz ve saygısız davranması aslında savaşa katılan herkesin şehitlik veya gazilik mertebesine erişmeyi saygınlık sebebi olarak karşılamayabileceğini gösterir.

Eskici ve Oğulları'nda saygı değerine aile içinde bireylerin birbirleriyle olan davranış biçimlerinden yola çıkılarak sık sık yer verilmiştir. Topal Eskici aksi, anlayışsız ve hatta saygısız bir babadır. Büyük oğlu Memet işsiz kaldığı için babasının eskici dükkânında çalışır ancak Topal Eskici bu durumdan hiç hoşnut değildir. Zaten az olan gelirini, oğluyla bölüşmek istemez. Memet bu sebeple babasından azar işitir, yüz eğrisi görür yine de babasına saygıda kusur etmemeye çalışır. Küçük oğul Ali de babasıyla birlikte eskici dükkânında çalışmaktadır ancak Topal Eskici küçük oğlunu davranışları kendisine benzediği için hoş görmektedir. Topal Eskici'nin, Memet'e tavrını beğenmeyen küçük oğul Ali, babasına birçok defa karşı gelerek saygısızca davranacak olur ancak ağabeyi onu uyarır:

*“ Niyesi var mı? Silme kantar gideceksin. Ne de olsa baban. Sin kefle konuşmak doğru değil!”*³⁸⁹

Memet, babasının kırıcı tepkilerine rağmen babasına saygıda kusur etmemesi gerektiğini düşünür. Kardeşinin de babasına karşı gelerek saygısızlık etmesine engel olur çünkü kültürümüzde “Anne babana ‘Of!’ bile demeyeceksin.” anlayışı hâkimdir. Bu nedenle Memet, babasına verdiği tepkilerde aşırıya kaçmamak için devamlı çabalar. Ali ise ağabeyinin tam zıddı biçimde davranır. Bu durum aynı aile içinde yetişmiş iki

³⁸⁸ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 6

³⁸⁹ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 32

gencin saygı konusundaki tutumlarının nasıl değişkenlik gösterebileceğine örnektir. Babasına karşı saygısızca tepkiler sergileyen Ali'nin ağabeyine karşı daima saygılı davranması da dikkat çekicidir.

Küçük oğul Ali bir gün babasıyla tartışır ve o gece eve gelmez. Tartışmadaki haksız taraf Topal Eskici'dir ancak kendisi bunu kabul etmek istememekte ama yine de Ali'nin eve gelmeyişinden ötürü merak duymaktadır. Topal Eskici çok sevdiği küçük oğlunun eve gelmemesi üzerine düşüncelerini şöyle ifade eder:

*"Gelmemişti. O yaşta bir çocuğun evine gelmemesi hiç iyi değildi aslında. Babaya darılmıyız, hele eve gelmemelik edilmezdi. Babaydı onun karşısındaki, küsülmezdi."*³⁹⁰

Topal Eskici haksızlık ettiğinin farkında olsa da babaya karşı saygılı olunması konusunda toplumda yerleşmiş olan kanaati taşımaktadır.

*Gurbet Kuşları*³⁹¹ köylerden büyük kentlere çalışıp para kazanmak için gelenlerin neler yaşadıklarını anlatan bir romandır. Kente gelen kişi *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında karşımıza çıkan İflahsızın Yusuf'un oğlu İflahsızın Memed'dir. Memed büyük şehre babası gibi, çalışmaya gelir. Büyük şehre ilk defa gelen genç adam gördüğü her şeye şaşırır ve gideceği yeri ararken konuştuğu insanların hoşgörüsüz hatta saygısız davranışlarına ve sözlerine maruz kalır. Büyük şehirde yaşamının zorluklarını önceden babasından çokça işittiği için kendine yapılan saygısızlığa aldırış etmez. Orhan Kemal şehre ilk kez gelenlere şehirli insanların nasıl baktığını tasvir ettikten sonra bir diyalogla durumu çarpıcı biçimde özetler:

"Çevrelerine yenik, şaşkın, mahcup, korkak bakışları, yeşil, sarı, mor, kırmızları kirli çorapları, kirli turnaklarıyla etlerini hart hart kaşıyışlarıyla garın geniş betonuna bir sıgır ılıkılığıyla yayılmış, kalabalıkla, kalabalığın arasında ağır ağır sürükleniyorlardı garın çıkış kapısına."

'Ayılara hele ayılara!'

'Şerefsizim sürü!'

*'Her gün bu, her gün bu. Köylerinden ne diye ürkütürler bu hayvanları bilmem ki?'"*³⁹²

³⁹⁰ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 79

³⁹¹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, 10. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2013

³⁹² Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 2-3

Gurbet Kuşları'nda şehirlilerin saygısızca davranışlarına ve sözlerine maruz kalan köylülerin aslında saygı değerine sahip bireyler oldukları ancak şehirlilerin bunun farkında olmadıkları veya buna değer vermedikleri için köylüleri sadece aşağıladıkları görülür. Üstelik köylerinden çıkıp gelenlere saygısızlık yapanlar sadece gerçekten şehirli olan insanlar değildir. Zamanında büyük şehre köylerinden çıkıp gelmiş olanlar da şehirde birkaç yıl yaşadıkdan sonra, köylerden gelenlere tepeden bakmakta ve saygısız davranmaktadır. İflahsızın Memed'in köylüsü Gafur Ağa'nın, Memed'e saygı göstermemesi bunun en iyi örneklerindendir. Üstelik Gafur Ağa ile Memed arasında anne tarafından bir akrabalık da vardır. Memed annesini kaybettiği haberini Gafur Ağa'ya verdiğinde Gafur Ağa'nın bu haberi hiç umursamaması Memed'in zoruna gider çünkü geldikleri topraklarda anne önemli ve değerli bir bireydir. Anne saygı duyulan kişilerin başında gelendir:

“[...] Ana bu, ana ne demek? Bir ana bir ata demek. [...]”³⁹³

Gurbet Kuşları'nda devrin sosyal yapısı siyasî ortam üzerinden incelenir. İnsanlar çıkarları dolayısıyla Demokrat Parti'yi başa geçirmişlerdir ve aslında Demokrat Parti'yi desteklemeyenler bile çıkarlarını muhafaza etmek adına partiye üye olmuş ve partinin beklediği davranış biçimlerini sergilemeye başlamışlardır. Bu durum insanlar arasında kutup noktalarının oluşmasına neden olur ancak tüm bu siyasî karmaşa ortamında her iki tarafın her zaman saygı duyduğu bir kişi vardır. Bu kişi Atatürk'tür:

“ ‘Kralı da o bok, bilmem neyi de. Benim yaşım tamam doksan. Çok şükür. Devir Hamit devriydi ben onu bunu bilmem. Yoktu partiler, ocaklar, bucaklar. Ekmek bereketliydi. Ne zaman çıktı bir İttihat Terakki, ondan sonra rahat yüzü görmedi millet!’

Gençten biri, ‘Atatürk?’ dedi. ‘Atatürk?’

Çeşitli partiden birçok insan sağdan soldan cevapladılar soruyu:

‘O başka!’

‘Ona laf yok.’

‘O bahsimizin dışında....’³⁹⁴

³⁹³ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 17

³⁹⁴ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 366- 367

Yazar, değerleri genellikle zıddı olan örnekler üzerinden ele alırken Atatürk’e gösterilen saygı konusunda herkesin aynı tavır içinde olmasını sağlayarak onun ne kadar önemli bir lider olduğunu vurgulamaktadır.

Kanlı Topraklar’da³⁹⁵ bir fabrikada çalışan iki işçi olan Topal Nuri ve Kantarcı Mustafa’nın patrona yakınlıklarına göre iş yerindeki konumlarının nasıl belirlendiği ve bu durumun bu kişilerin hayatlarını nasıl etkilediği anlatılır. Romanda herkes kendi çıkarını düşünmekte ve birbirinden bir şeyler saklamaktadır. Kantarcı Mustafa’nın karısı Şehnaz, eşini Topal Nuri ve fabrika sahibi Nedim Ağa ile aldatırken, Topal Nuri de eşiyle ayrıldıktan sonra Nedim Ağa’nın çirkin kızıyla kendi çıkarları için evlenmeye çalışır ve kayınvalidesi olacak kadınla da flört eder. Bal tutan parmağını yalar, anlayışıyla herhangi bir değer sistemleri yokmuş gibi hareket eden insanlar sadece kendi çıkarlarını düşünürler ve romanda kimse kimseye gereken saygıyı göstermez. Fabrikada çalışan diğer işçiler bu durumdan en fazla mustarip olan kişilerdir. İşçiler, diğer şehirlerdeki fabrika işçilerine nazaran zor şartlarda ve çok düşük ücretlerle çalıştırılırlar. Bir ara fabrikaya İstanbul ve İzmir’den işçiler getirilir. Ancak bu işçiler geldikleri yerden belli bir çalışma kültürü de getirmişlerdir. Bu da yerli işçinin daha önce görmediği bir şeydir. Dolayısıyla yeni gelen işçilerin bazı talepleri ve istedikleri çalışma biçimi fabrika sahibi Nedim Ağa ve kâtabi Topal Nuri’nin hoşuna gitmez. Onlar, işçiye değer vermeyen, saygı göstermeyen kişilerdir:

*“[...] İşçi, en aşağılık, en değersiz biriydi ki, ‘insan’lıkla ilgisi, insana benzemesinden ibaretti. Hakkını araması ne demektir? Hele arasın, hele karşısındaki ustaya, usta yardımcısına, kâtabe ters baksın, dik konuşsun, yiyeceği dayağın hesabı olamazdı. Ama şimdi şu İzmir, İstanbul’dan getirilenlerin yüzünden her şey değişmişti.”*³⁹⁶

Fabrika sahibi Nedim Ağa ve kâtabi Topal Nuri’nin işçilere karşı tutumlarından hareketle o dönemde büyük patronların işçileri nasıl gördüğü örneklendirilmiş ve işçilerin bir “insan” olarak bile addedilmediği vurgulanmıştır. Başta insan haklarına saygısızlığı ifade eden bu düşünce aynı zamanda o dönem Türkiye’inde fabrikalarda çalışanlara yönelik saygı değerinin ne kadar alt seviyede olduğunu gösterir niteliktedir.

³⁹⁵ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, 10. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2012

³⁹⁶ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 129

Müfettişler Müfettişi'nde³⁹⁷ küçük bir Anadolu kentine gidip burada "bilinçli" bir vatandaş olarak kamu alanlarındaki bazı usulsüzlükleri tespit eden Kudret Yanardağ'ın oynadığı oyunlar ve kendisini müfettiş sananlardan aldığı rüşvetler anlatılır. Foyası ortaya çıkınca İstanbul'da Boğaz'da yine teftiş numarasıyla gittiği bir otelde tutuklanır ve daha önce teftiş bahanesiyle bulunduğu şehre yargılanmak üzere gönderilir. *Müfettişler Müfettişi*'nin devamı niteliğinde olan *Üçkâğıtçı* romanında ise Kudret Yanardağ'ın insanları aldattığı küçük Anadolu kentinde önce hapis cezasına çarptırıldığı sonra o şehirden milletvekili seçildiği görülür.

Müfettişler Müfettişi'nde saygı değerine sıklıkla yer verilir çünkü halk, Kudret Yanardağ'a büyük saygı duymaktadır. Kudret Yanardağ'ın gerçek kimliğini bilmeyenlerin ona saygı duyması anlaşılır bir durumdur ancak onun bir tür dolandırıcılık yaptığını bilenlerin bile ona saygı göstermeleri manidardır. İronik şekillerde saygı değerine sıkça yer verilen bu romanda toplumsal meselelerden biri olan rüşvet konusuna da değinilmiş ve Kudret Yanardağ kendisine teklif edilen paraların hiçbirini rüşvet olarak doğrudan almadığı için halk bir illüzyona tutulmuş gibi ona saygı göstermeye devam etmiştir. Bu kişilerden biri de farkında olmadan onun dolandırıcılık işlerini kolaylaştıran Kel Mıstık isimli arabacıdır. Kel Mıstık, Kudret Yanardağ'ın dış görünüşüne bakarak onun özel bir görevlendirmeye şehirlerine gelmiş, yüksek mevkiden bir devlet memuru olduğunu düşünür ve halkın da böyle düşünmesini sağlayarak Kudret Yanardağ'ın saygınlığını artırır. Devrin gerçek müfettişlerinin genel tutumunu gösteren ve insanların müfettişler hakkındaki algısını ifade eden şu satırlar önemlidir:

*"Tabii aşkolsun yahu. Bizim bildiğimiz müfettiş, yer içer, geçer gider. Vermek değil, üste de alır!"*³⁹⁸

Arabacı Kel Mıstık'ın ağzından çıkan bu sözler aslında o dönemde devlet hizmetindeki müfettişlerin ne türden davranışlar sergilediklerini gösterir niteliktedir. Ancak halk, durumun farkında olmasına rağmen müfettişlerin bu tutumuna karşı gelememektedir. Bunun arkasında iki önemli sebep vardır: Birincisi, müfettişlik devletin bir makamıdır ve insanlar devlete kafa tutulmayacağını bilirler. İkincisi ise müfettişle karşılaşmak durumunda kalan herkesin aslında devlete karşı bir açığının, yaptıkları işlerde bir

³⁹⁷ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, 10. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2013

³⁹⁸ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 100

usulsüzlüğün olmasıdır. Bu nedenle teftiş edilme ihtimali olan veya müfettişle karşılaşan herkes ister istemez müfettişle yani devletle arasını iyi tutmanın yolunu arar. Bu durum da aslında devletin saygı ve saygınlık anlamında halk içinde nasıl algılandığının göstergesi olur.

Müfettişler Müfettişi'nde geleneklere saygıyı ifade eden birkaç duruma da rastlanır. Bunlardan en çarpıcı olanı belediye başkanının dedesinden kalan evde oturmayı sürdürmesidir. Toplumumuzda aile yadigârı sayılan bazı eşya veya mülklere özel bir saygı gösterilir. Romanda da belediye başkanının sahip olduğu apartmanlar yerine dedesinden kalan evde aile ocağını kapatmamak adına oturması bu durumu örnekler niteliktedir:

*"[...] Gerçi apartmanları vardı ama, oturmuyordu. Kiradaydılar. Dedesinden kaldığını sık sık, sağda solda anlattığı bu ev bir dede ocağıydı; burayı bırakıp başka yere taşınmayı dede ocağına saygısızlık kabul ediyordu."*³⁹⁹

Müfettişler Müfettişi'nde insanlar Kudret Yanardağ'a görevini ve orada bulunma amacını bilmeden saygı gösterirler çünkü onun kılık kıyafeti ve tipi bu saygıyı gerektirir niteliktedir. Kudret Yanardağ ise aslında kendisinde olan bu özelliği geç keşfetmiş olmanın üzüntüsü içindedir. Ortaokul diploması almak için girdiği bir sınavda dış görünüşünden ötürü Milli Eğitim Müfettişi sanılmış ve bu yanlışlığı düzeltmek yerine gerçekten sınav ortamını teftiş edecek gibi davranmış ve o gün sınava girmemiştir. Kudret Yanardağ'ın sadece dış görünüşü nedeniyle insanlarda uyandırdığı saygı hissi sonradan dolandırıcılık yapmak için özgüven edinme konusunda çok işine yaramıştır. Bu nedenle de bu özelliğini geç fark etmiş olmasına hayıflanır:

*"O sıra, işte o sıra anlasaydı ya kalıbının kıyafetinin en yüksek diplomadan daha işe yaradığını! Anlamamış, anlasa bile bunun verimli meyvelerini toplamayı düşünmemiş, düşünememişti."*⁴⁰⁰

Aslında "Kalıp kıyafetle adam, adam olmaz." gibi atasözleri, Mevlana Celâlettin Rumi'nin "Nice insanlar gördüm üzerinde elbisesi yok, nice elbiseler gördüm içinde insan yok." şeklindeki düşünceleri kıyafete bakarak kişilere saygı göstermenin yanlışlığını sergileyen kültürel uyarılardır. Ancak Nasrettin Hoca'nın "Ye kürküm ye!" fıkrası da toplumumuzun bu konudaki zayıf karnını ifade eder. Yazar da Kudret

³⁹⁹ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 147

⁴⁰⁰ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 167

Yanardağ'a sırf giyimi dolayısıyla gösterilen saygının gereksizliğine vurgu yaparak okuyucuyu saygı ve saygınlık kavramları üzerine düşündürür.

*Yalancı Dünya*⁴⁰¹ ileri yaşta dindar yaşantıyı seçmiş bir babanın, kızıyla olan ilişkisini ve tek çocuklu bu ailenin artist olmak isteyen kızlarıyla yaşadıkları sorunları anlatmaktadır. Haydar, dine bağlı yaşamayı seçtiği için kızının artist olması fikrine kesinlikle karşı çıktığı gibi onu ve eşini de dini vecibelere uygun yaşamaya zorlar. Böylece ev içinde sürekli bir huzursuzluk ortamı peyda olur. Haydar, yetişkin bir genç kızı olmasından ötürü dini açıdan büyük bir sorumluluk hatta yük atında olduğunu düşünür. Bu nedenle kızının sokağa çıkarken giyeceği kıyafetlere, görüşeceği insanlara karışır. Hatta kızının kiminle evleneceğine bile kendisi karar verir. Kızı Neriman'ın seçimlerine, hayallerine, isteklerine kısacası kızının kişiliğine ve kararlarına saygısı olmayan baba sadece günah işlemek derindedir:

*“Baba üzerinde durmaz göründü. Yoksa anlamıyor muydu kızının yemek yemeden yatış nedenini? Bunun gerçek nedenini anlamamak için karısı gibi aptal olmak gerekirdi. Oysa küll yutmazdı. Sokağa çıkmasını kesinlikle yasakladı diye, belki de başına ağrılar yapışarak kafayı vurmuş yatmıştı. Yatsın, gebersin isterse. Geberse, geberirse yerinmek değil, sevinirdi bile.”*⁴⁰²

Normalde dinen evlatlar birer emanet olarak görülür ve ebeveynler çocuklarına iyilikle muamele etmeye çalışırlar ancak Haydar için durum tam tersidir. O, bir kızı olmasından dolayı kendini cezalandırılmış gibi hissetmekte, ona sözde dinen yüklenmiş olan sorumluluk algısıyla kızının dine uygun olmayan isteklerini hiçe saymakta ve kızına saygı duymayan bir baba olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Gençliğinde istediği her şeyi yaparak yaşayan insanların ileri yaşlarda dindarlığı seçerek çocuklarının hayatlarına getirdikleri kısıtlamalar toplumumuzda genç bireylerin kararlarına ve hayat tarzlarına saygının olmadığı, bireyin kişisel özgürlüklerini sınırlayan aile ortamlarının oluşmasına sebep olan bir durumdur.

Haydar dindar oluşu dolayısıyla, günaha girmemek için Neriman'ın sokağa çıkmasına izin vermese de birkaç arkadaşıyla görüşmesine müsaade etmektedir. Neriman'ın bu arkadaşları kasabanın ileri gelenlerinin kızlarıdır. Haydar'a göre zenginlerden ve saygın mesleklere sahip olanlardan zarar gelmez. Dolayısıyla kızı da bu insanların çocuklarıyla görüşebilir. Ancak Haydar'ın bu düşüncesindeki yanılığını

⁴⁰¹ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 6. Baskı, Tekin Yayınevi, Ankara, 1982

⁴⁰² Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 25

“Noter’in kızı”nın anlattıklarından çıkarmak mümkündür. Noter’in kızı babasının, işlerini yürütmek ve toplumdaki saygınlığını yitirmemek için dini kullandığını açıkça söyler. Toplumsal açıdan saygı gösterilen bazı insanların aslında dürüstlükten ne derece uzak olabilecekleri de böylece anlaşılmış olur:

“ ‘[...] biliyorsun memleketimiz çok geri, ne yapsın? Halka kendini sevdirep saydıracak. Yoksa ne namaz, ne oruç. Benim babam kimin arabasına binerse onun düdüğünü çalar!’ ”⁴⁰³

Noter’in işlerini yürütmek adına dindar bir insan gibi davranarak saygınlık kazanması mesleği gereği dürüst olması beklenen bir insanın aslında öyle olamayabileceğini gösterir.

Toplumda dürüstlük konusunda en az noterler kadar dikkatli olması gereken kişilerin başında din adamları gelir. İnsanlar din adamlarına temsil ettikleri manevi değerler dolayısıyla ayrıca hürmet eder ve onları kendilerine örnek alırlar. *Vukuat Var, Hanımın Çiftliği, Yalancı Dünya ve Kanlı Topraklar*’da okuyucunun karşısına çıkan Kabak Hafız ise özel hayatında beklenenin tam tersi davranışlar sergileyen bir din adamıdır. Haydar’ın da büyük saygı gösterdiği ve sözünden çıkmamaya çalıştığı Kabak Hafız, dini kendince yorumlar ve bozuk bir ahlak anlayışıyla yaşar. Kabak Hafız’ın karısı Gülizar ise Muzaffer Bey, Muzaffer Bey’in yeğeni Zaloğlu Ramazan ve Yasin Ağa ile cinsel birliktelik yaşamış bir kadındır. *Hanımın Çiftliği*’nde Gülizar, Güllü’yü karısı yaptığı için Muzaffer Bey’e kızmış ve kendisine ilgi duyan Kabak Hafız’ın yanına sığınmıştır. Köylü, Kabak Hafız’ın evini basıp Gülizar’ı onun yanında görünce ikisi birlikte buldukları köyü terk etmek zorunda kalmışlar, *Yalancı Dünya*’da bahsi geçen kasabaya yerleşmişlerdir. Gülizar önceki romanlarda sadece erkeklerle birlikte olan bir kadinken *Yalancı Dünya*’da cinsel ilgisini genç kızlara yöneltmiş bir “sevici” olarak okuyucunun karşısına çıkar. Dolayısıyla yazar, saygı ve saygınlığın insanların dindarlık seviyelerine ya da mesleklerine göre sergilenmesi gereken değerler olmadığını anlatmaya çalışmıştır denebilir.

Evlerden Biri’nde⁴⁰⁴ İstanbul’un kenar semtlerinden birinde yaşayan bir ailenin hikâyesi anlatılmaktadır. Baba, emekli bir memurdur ve kendisine verilen emekli ikramiyesiyle ancak içinde yaşadıkları evi alabilmiştir. Anne Hediye Hanım, ev

⁴⁰³ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 64

⁴⁰⁴ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, 14. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2012

hanımıdır. Üç çocuktan büyük olan İskender geçim sıkıntısı nedeniyle erken yaşta okuldan ayrılmış ve işe girmiştir. İskender'in küçüğü Ayşe de aynı şekilde çalışarak evin geçimine katkıda bulunur. En küçük çocuk hukuk öğrencisi olan Erdal'dır. Baba Sadi Bey ileri yaşında olmasına rağmen karşı komşusu Leman Hanım'ın genç kızı Nursen'e âşık olmuştur. Bu durumu aile içinde kimseye belli etmemek için aile bireyleriyle pek bir araya gelmez ve kendisi gibi mahalleden bir genç kızı seven arkadaşıyla mahalle kahvesinde vakit geçirir. İskender de Nursen'den hoşlansa da kendini çirkin gördüğü için bunu dile getirmeye cesaret edemez. Ayşe ise çirkin olduğu için evlenmemiş ve muhtemelen evlenmeyecek bir genç kız olarak yaşamından hoşnut değildir. Aile bireylerinden en neşeli ve geleceğe dair ümitli olan hukuk öğrencisi Erdal'dır. Baba Sami Bey'in aile bireylerine karşı hoşgörüsüz tutumu çocukları annelerine daha çok yaklaştırır ancak anneleri Hediye Hanım aile içi meselelerde hep küçük oğlundan yana olduğu için bu durum İskender ve Ayşe'nin hem annelerine hem de kardeşleri Erdal'a tepki göstermeleriyle sonuçlanır. Erdal tahsiline yurt dışında devam etmek niyetindedir ancak bunu gerçekleştirmek için evin satılması gerekmektedir. Hediye Hanım bu fikri destekler ama İskender evi satıp kendi payına düşeni vermelerini, bu parayla ticarete atılıp daha fazla para kazanmayı ister. Ayşe ise kendini güvende hissetmediği için evin satılmasına kesinlikle karşıdır. Aralarında evin satılmasıyla ilgili sık sık tartışma çıkar. Baba Sadi Bey evin satılmasına kesinlikle müsaade etmemekte hatta kızdığına tüm aile bireylerini evden kovmaktadır. Kimsenin diğerinin hayallerine ve beklentilerine saygı göstermediği bir ev ortamında annesinin yanında sigara içen Erdal'a, ağabeyi İskender'in kızması dikkat çekicidir. Aşağıdaki satırlar toplumumuzda ebeveynlerin yanında sigara içmenin saygısızlık sayılmasına dair bir durumu da gözler önüne serer:

“Babası odasına indikten sonra Erdal, Filiz'in hediyesi nikel tabakasından bir Yenice sigarası alıp nikel çakmağıyla yaktı. İskender, kardeşinin şu hâllerine öyle tutuluyordu ki!

'Baban yoksa annen var,' dedi. 'Utanmıyor musun?'

Erdal umursamadı.

*'Annem kusuruma bakmaz! Öyle değil mi anneciğim!'"*⁴⁰⁵

Kültürümüzde genç bireylerin aile büyüklerinin yanında sigara içmeleri konusunda farklı tutumlar vardır. Bu durum bazı yörelerde sigara içen gencin büyüdüğünün işareti kabul edilip gurur vesilesi sayılırken, bazı yörelerde saygısızca bir davranış olarak

⁴⁰⁵ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, a.g.e., s. 218

adedilip hiçbir zaman tasvip edilmez. Bu örnekte aile bireylerinin birbirine çoğunlukla saygısızca davranışlar gösterdiği bir ortamda sigara içme ve büyüklere saygı ilişkisinin hatırlanmış olması dikkat çekicidir. Kimse kimsenin hayallerine, arzularına ve yaşantısına saygı duymazken büyük oğul İskender'in kardeşi Erdal'a annesinin yanında sigara içiyor diye kızması ama annesinin bu durumu hoşgörüyü karşılayarak sigara içme konusunda bile küçük oğlundan yana tavır sergilediğini göstermesi önemlidir. Annenin hoşgörülü tavrının nedeni Erdal'ın hukuk tahsili yapıyor olması ve mesleğe atıldığında kazanacağı paralarla ailesinin geçimini sağlayacağını düşünmesidir. Yani ailede öyle bir çözüme vardır ki anne bile yaşlılığında kendisine bakacak evladının gönlünü hoş tutmaya çalışmakta, diğer çocuklarının isteklerine ve hayallerine saygı duymamaktadır.

*Sokaklardan Bir Kız*⁴⁰⁶ romanı bir yönüyle *Suçlu* ve *Sokakların Çocuğu* romanlarının devamı niteliğindedir. *Sokaklardan Bir Kız*'da bir kumpanya oyuncusu olan Leyla'nın, kocası Cemal'in ve Cemal'in Leyla'dan olmayan kızı Nuran'ın hayatları anlatılır. Cemal'in, Leyla'nın sevgilisi olan adamı öldürüp hapse girmesiyle Nuran, amcası Kemal tarafından büyütülür. Annesi olarak tanıdığı Leyla'nın kötü yola düştüğünü gören ve annesi gibi olmak istemeyen Nuran, *Sokakların Çocuğu* ve *Suçlu* romanlarındaki Cevdet ile tanışır ve onunla evlenir. Ancak Nuran'ın hayatına Cevdet'le birlikte Cevdet'in iş arkadaşı Fikret de girer. Fikret Leyla'nın sevgilisi olur ama aslında beğendiği ve elde etmeye çalıştığı kişi Nuran'dır. Nuran'ın kendisinden hoşlanmamasına ve onu reddedip Cemal'i tercih etmesine içerleyen Fikret, bir gün gizlice Nuran yalnız olduğu sırada Nuran'la Cemal'in yaşadıkları eve girer ve Nuran'a tecavüze yeltenir. Nuran ise kendini korumak için istemeden Fikret'i öldürür. Fikret namus konusundaki saygısızlığının bedelini canıyla ödemiş olur.

Fikret, kadınların bazı zaaflarının farkında olan ve kadınları "tavlayabilme"yi üstünlük vesilesi sayan, amacına ulaşmak için yalan söylemekten de çekinmeyen biridir. Fikret'in bu şekilde davranmasında doktor olan babasının rolü vardır. Fikret'in babası işinin ehli bir doktordur ancak bir o kadar da eğlence düşkünü ve kadınlar konusunda zaafı olan bir adamdır. Fikret, babasının eğlence meclislerinin aranan adamı olduğunu söyler ve Fikret'in ergenlik zamanlarında evdeki hizmetçilerle yaşadığı cinsel

⁴⁰⁶ Orhan Kemal, *Sokaklardan Bir Kız*, 13. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2013

ilişkilere de göz yumduğunu belirtir. Zamanında bu konuda herhangi bir terbiyeye tâbi tutulmayan Fikret'in istediği her kadını elde edebileceği düşüncesi onda babası tarafından pekiştirilmiş bir düşüncedir. Fikret'in babası hem kendi ahlaki yaşantısına dikkat etmez hem de oğluna bu konuda herhangi bir sınırlandırma getirmez. Buna rağmen Fikret'in babası toplumda saygı duyulan bir kişidir çünkü insanlar iyi eğitilmiş ve mesleğini iyi yapan insanlara saygı gösterme eğilimindedir. Aşağıdaki satırlar bu durumu özetlemektedir:

“[...] Elektriğe henüz kavuşmuş kasabada doktor, mühendis, avukat ve eczacıların çok önemsendiği yıllardı. Her şeyi, herkesten daha iyi bilir, bundan dolayı da çarşıda pazarda, kahvede, lokantada bunlar en çok saygı görürlerdi. Bir doktor, bir avukat, bir mühendisin çevresi çokluk koca göbekli büyük çiftçiler, tüccarlar tarafından çevrilir, ortalığın hali üzerine yapacağı yorumlar can kulağıyla dinlenir, birbirlerine bakılarak başlar anlamlı anlamlı sallanırdı.”⁴⁰⁷

Yazarın kasabanın elektriğe “henüz kavuşmuş” olduğunu söylemesi kasabanın o zamanki durumunu ve insanların haber alma kaynaklarının sınırlılığını ifade etmesi bakımından önemlidir. Yine de insanların ahlaki açıdan hoş bir portre çizmeyen bir insanı önemsemeleri ve ona saygı duymaları dikkat çekicidir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere tahsil durumu bir insanın ahlaki davranışları üzerinde belirleyici olmayabilir ve insanlar karşısındaki kişilerin tahsil durumlarına bakarak, tahsilli insanların muhakkak saygı duyulacak kişiler oldukları yanılgısına kapılabilirler. Ancak bu altı doldurulmamış saygınlık bir adamın çocuğuna bile sirayet edecek kötü davranışların gelişmesine sebep olabilir. Romanda saygı değerine sıklıkla yer verilmemesine karşılık Fikret'in kadınlara karşı saygısız tutumunun temel sebebinin verilmiş olması, yazarın bu konuya dikkat çekmek istediğinin göstergesi olabilir. Bir erkekte saygı değerinin gelişmesinde neyin belirleyici olduğu anlatılmak istenmiştir denebilir.

Orhan Kemal'in romanları saygı değeri açısından ele alındığında romanlarda farklı saygı türlerine yer verildiği ve saygının öneminin okuyucuya hatırlatıldığı görülür. Saygısızlığın bireye ve topluma verdiği zararları göstererek saygılı olmayı vurgulayan yazar, insana saygınlık kazandıran durumlara da değinmiştir. Orhan Kemal'in gerçekçilik anlayışı ve her şeyin düzelebileceğine dair inancı, eserlerinde saygı değerine sıkça yer vermiş olmasını anlamlı kılar: “Ben ‘gerçekçiliği’ içinde

⁴⁰⁷ Orhan Kemal, *Sokaklardan Bir Kız*, a.g.e., s. 238

yaşadığımız toplumun insanlarına ayna tutmuş gibi bir yansıtma saymıyorum.. Bozuk düzenin her yönden bozduğu, insancıl davranışlardan alıkoyduğu, insanoğlunun düşmemesi gereken alçaklıklara yuvarlıyan bir düzensizliğin çürük meyveleri sayarken, gene de onlarda eriyip mahvolmamış, kurtulmak için çaba gösteren yanların var olduğuna inanıyorum..”⁴⁰⁸ Orhan Kemal, bozuk düzenin değişeceğine inanmakla kalmamış, değişimin saygı değerini hatırlayıp benimsemekle sağlanacağını göstermek istemiştir denebilir.

Orhan Kemal bir röportajda halkı çok sevmesi ve hep halkın gerçeklerini anlatmasının nedeninin sorulmasına: “İnsan sevdiklerinin refahını ister. İstemekle de kalmaz, bu refah ve mutluluğun gereklerini arar, bulur, açıklar. Ben de bu işi yapıyorum. Yurdumun ve yurdumun insanların mutluluğu, benim ve çocuklarımın da mutluluğu demektir. [...]”⁴⁰⁹ diyerek karşılık verir. Onun, eserlerini yazarken bu anlayışla hareket ettiği, insanlarda yozlaşan değerleri görmekle kalmayıp bu değerleri koruyabilenlerin topluma katkısını anlatmaya çalıştığı görülür. Orhan Kemal’in romanlarına bu anlayışla yaklaşıldığında romanlarda saygı değerini sıklıkla ele almasının nedeni anlaşılır. O, toplumda en çok yozlaşan, toplumun en çok ihtiyaç duyduğu değerın saygı olduğunu ifade etmeye çalışmış, saygının farklı ilişki türlerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini göstermiş ve saygınlık kazanmanın yollarına işaret etmiştir.

1.2. DUYARLILIK

Türk Dil Kurumu’nun *Güncel Türkçe Sözlük*’ünde duyarlılık “Duyarlı olma durumu, duygunluk, duyarlık, hassaslık” olarak tanımlanırken, *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*’nde “Duyu alabilme, uyartılara cevap verebilme yeteneği, hassasiyet”⁴¹⁰ olarak ifade edilmektedir.

Orhan Kemal’in romanlarına değerler açısından bakıldığında duyarlılık değerinin 2055 kere tekrar edilerek saygı değerinden sonra en çok tekrarlanan değer olduğu görülür. Yazar, romanlarında yer verdiği duyarlılık örnekleriyle toplumun hassas

⁴⁰⁸ Nurer Uğurlu, *Orhan Kemal’in İkbal Kahvesi*, 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 41- 42

⁴⁰⁹ Halis Acarı, “Orhan Kemal’le Konuşma”, *Zamana Karşı Orhan Kemal*, Haz.: Işık Öğütçü, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 148

⁴¹⁰ <http://www.tdk.gov.tr> (15.05.2016)

olduğu konuları belirlemek ve duyarsızlığın toplumda yaratacağı sıkıntıları gözler önüne sermek istemiştir. Orhan Kemal topluma ayna tutan “aydınlık gerçekçi” bir yazar olarak beklenen iyi günlerin gelmesi için duyarlılık değerine sahip olmanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaya çalışmıştır denebilir.

*Âvare Yıllar*⁴¹¹ Orhan Kemal’in ilk gençlik yıllarını anlattığı, *Baba Evi*’nin devamı niteliğinde otobiyografik bir romandır. *Baba Evi*’nde olduğu gibi *Avare Yıllar*’da da hikâyesi anlatılan “genç adam”ın, annesi ve babasının isimleri kullanılmaz. *Baba Evi*’nde genç adamın babasının, siyasî fikirleri dolayısıyla ülkeyi ailesiyle birlikte terk etmek zorunda kalışı ve yerleştikleri Beyrut’ta yaşadıkları anlatılır. *Âvare Yıllar*’da ise Beyrut’tan, memleketi Adana’ya dönen genç adamın başından geçenler konu edinilmiştir. Beyrut’ta ciddi bir geçim sıkıntısı yaşadıkları için genç adamın gelişinden bir süre sonra annesi ve kardeşleri de Adana’ya döner. Ancak Adana bıraktıkları gibi değildir. Geçim sıkıntısı burada da had safhadadır. Ailenin sahip olduğu topraklar da ekilip biçilmediğinden onlara maddî fayda sağlamamaktadır. Genç adamın babası, eşi ve çocuklarına para gönderemez hatta kendisi Türkiye’den gelecek parayı bekler. Genç adam aile bütçesine katkıda bulunmak niyetiyle okulu bırakmış olsa da doğru düzgün bir işte çalışmamakta ve eve para getirememektedir. Bu nedenle ne yapacağını bilmez durumda olan anne, çareyi bir yakınlarına gidip ondan borç para istemekte arar. Ancak kadının çaldığı kapı acı bir şekilde yüzüne kapanacaktır:

“Ev sahibi kadın gitti kendi kolonyasını aldı geldi, annemi ayılttı. Sapsarı yüzüyle annem evvela şaşkın şaşkın bakındı, sonra... Alnını dizlerine dayadı, sarsıla sarsıla ağlamağa başladı, uzun uzun ağladı. Bütün zorlamalarına rağmen, bayılma sebebini o gün söylemedi. Çok sonra öğrendik ki, annem, borç para istemek için gittiği, yakın ama çok yakınımızda gayet fena karşılır. Yukarı bile buyur edilmez. Sokak kapısında, ne istediği sorulur. Annem söyler. Yakınımız, ama çok yakınımız hanfendi:

‘Böyle zamanda, der, nerde? Sağ gözden sol göze fayda yok.’ Nesine lazımmiş babamın siyaset? Her koyun kendi bacağından asırmış.. El için nâra yanacağına, yakıp çubuğunu safasına baksaymış... ”⁴¹²

Yakınları olan hanımefendinin genç adamın annesine olan tavrı, kadına baygınlık geçirmesine sebep olacak kadar çok dokunur. Birbirine çok yakın insanların bile birbirlerini desteklemedikleri zamanlardır. Yazar bu hikâyeyle Kurtuluş Savaşı sonrasında zor durumdaki bazı insanların karşılaştıkları duyarsızlığa dikkat çekmiş olur.

⁴¹¹ Orhan Kemal, *Âvare Yıllar*, 2. B., İstanbul, Varlık Yayınevi, 1957

⁴¹² Orhan Kemal, *Âvare Yıllar*, a.g.e., s. 42

Duyarlılık ve yardımlaşmanın kültürümüzdeki önemi düşünülürse ülkenin en zor zamanlarında insanların birbirine böyle davranması beklenen bir davranış biçimi değildir.

Orhan Kemal'in bazı romanlarında kahramanların içinde buldukları durumu analiz ederek onlara aklın yolunu tavsiye eden, çok kitap okuyan, diğer kahramanlara göre bilge sayılabilecek bir işçi tipi vardır. *Âvare Yıllar*'da bu kişi İzzet Usta'dır. İzzet Usta, genç adamın hatırı sayılır bir aileden geldiğinin ve ailece çok zor zamanlar geçirdiklerinin farkındadır. Ancak genç adamın yılgınlık ve tembellikten kurtularak hayatına bir yön vermesi gerektiğini düşünür ve bunu genç adamla paylaşır. İzzet Usta'nın genç adamla arkadaşlık ederek onu kendi hayatı üzerine düşündürmesi, "işleyen kafa"sı olan bir gence yardım etme konusundaki duyarlılığının göstergesidir:

*" Kendinize fazla ehemmiyet veriyorsunuz.. İnsanların, işlerini güçlerini bırakıp sizinle, yalnız sizinle meşgul olduklarını sanıyorsunuz. Bu bir hastalıktır. Attan inip eşeğe binenlerin, daha doğrusu eşeği de bulamayıp yayan yürüyenlerin hastalığı.. Bu hastalığı mutlaka yenmelisiniz, mahvolabilirsiniz.. Bu hiç faydası olmayan vıdıvıdcılığı yenin kardeşim, mutlaka yenin. Sonra... Sizinle fazla meşgul oluyorum diye tuhafınıza gidiyordur ihtimal.. Fakat görüyorum ki, işliyen bir kafanız var, gözlerinizdeki bağ düşmeli. İnsanlığa işliyen kafalar lâzım, et kafalar değil. Onun için meşgul oluyorum... "*⁴¹³

Çok yakınları olan insanlar bile zor duruma düşmüş aileye yardımcı olmaz hatta onlardan mümkün olduğunca uzak durmak isterken, İzzet Usta'nın bir gencin hayatına yön vermeye çalışması onun insanlar konusundaki duyarlılığının göstergesidir. İzzet Usta'nın duyarlılık ölçüsünün ne seviyede olduğunu ise şu satırlardan anlamak mümkündür:

*" İnsanlara kızmamağa alışın! demişti, insanlar kızılmağa değil, acınmağa ve sevilmeğe muhtaçtırlar. Hastasına kızmayan bir doktor olmaya çalışın... Ekmeğinizi alınızın teriyle kazanın, kitaplar satın alın bol bol okuyun... "*⁴¹⁴

İzzet Usta'nın duyarlılığı insan sevgisi ve hoşgörüsüyle birleşmiştir.

*Cemile*⁴¹⁵, *Baba Evi* ve *Âvare Yıllar* romanlarının devamı niteliğindedir. Romanda, genç adamın sevdiği ve evlenmek istediği kız Cemile ile macerası anlatılır. Cemile fabrikada işçi olarak çalışan, göçmen bir ailenin kızıdır. Anneleri ölmüştür ve ağabeyi Sadri ile yaşlı babaları Malik'e bakmaktadırlar. Dönemin tüm fabrika işçileri

⁴¹³ Orhan Kemal, *Âvare Yıllar*, a.g.e., s. 65

⁴¹⁴ Orhan Kemal, *Âvare Yıllar*, a.g.e., s. 69

⁴¹⁵ Orhan Kemal, *Cemile*, 22. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

gibi çok zor koşullarda yaşamakta ve evin geçimini sağlamak için olağanüstü bir çaba sarf etmektedirler. Cemile ve ağabeyinin çalıştığı fabrikanın ortaklarından biri hakkında yapılan açıklama önemlidir:

“Her yıl hayır cemiyetlerine ödediği binlerce liradan başka, evinin kapısını çalan hiçbir fukarayı tersyüz çevirtmez, para, yiyecek, eski şu bu verdirir, hatta fazla ihtiyar olanları salona çıkartıp, karşısına oturarak, altın yaldızlı fincanlarla kahve ikram eder, görüşür, konuşur, giderken de ihtiyarın kuru avucuna bir miktar para bırakırdı.”⁴¹⁶

Fabrika sahibi Numan Şerif Bey, para kazanma hırsına yenik düşmemiş, insanların düzgün koşullarda çalışmasına taraftar olmasıyla devrin çoğu fabrika sahibinden ayrılır. Onun sadece işçilere değil, hayatına temas eden tüm insanlara gösterdiği hassasiyet dikkat çekicidir. Numan Şerif Bey örneği ile yazar, insanlar arası eşitliğin, halden anlamının, duyarlılık sahibi olmanın önemine vurgu yapmış olur.

Cemile ve ağabeyi Sadri, Numan Şerif Bey duyarlılığında birinin fabrikasında çalışsalar da fabrikanın diğer hissedarının kötü yönetim biçiminden nasiplerini almaktadırlar. Onların bu zor şartlarda çalışmalarına babaları çok üzülür ve onlar akşam eve gelinceye kadar onların temizlik ve yemek işlerini halletmeye çalışır. Yaşlı adamın amacı çocuklarının sırtındaki yükü bir nebze olsun hafifletmektedir. Babanın bu duyarlılığına ve yardımseverliğine çocukları da aynı şekilde karşılık verirler:

“Sofraya oturuldu. Ekmeklerinin içlerini babalarına verdiler, kabukları kendilerine kaldı, ihtiyar adam sert lokmaları çiğnemekte zorluk çekiyordu.”⁴¹⁷

Babalarının ekmeğin sert kısmını çiğnemekte zorlandığının farkında olan çocuklar ekmeğin içini babalarına vermekle onun halinden anlayan evlatlar olduklarını göstermiş olurlar. Bu basit hareket bile Cemile ve ailesinin duyarlılık ölçüsünün göstergesidir. Kültürümüzün aileye verdiği önem düşünülürse bir ailede bulunması gereken duyarlılık noktasının da bu seviyede olması beklenir.

*Bereketli Topraklar Üzerinde*⁴¹⁸ zorlu çalışma koşullarının anlatıldığı romanlardan biridir. Eserde köylerinden para kazanmak için büyük şehre gelmiş olan Köse Hasan, İflahsızın Yusuf ve Pehlivan Ali'nin çalışma ortamlarındaki duyarsızlık seviyesine sık sık vurgu yapılır. Bir fabrikada işe başlayan üç arkadaştan Köse Hasan

⁴¹⁶ Orhan Kemal, *Cemile*, a.g.e., s. 37

⁴¹⁷ Orhan Kemal, *Cemile*, a.g.e., s. 64

⁴¹⁸ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 12. B., İstanbul, Can Yayınları, 1998

kısa bir süre sonra hastalanarak ölür. İflahsızın Yusuf ve Pehlivan Ali bir inşaatta çalışmaya başlarlar. Daha sonra Pehlivan Ali inşattaki işi de bırakarak tarlada ırgat olur. Cüssesi dolayısıyla zor bir iş olan batöz ustalığı görevine getirilir ancak iş yoğunluğu ve zorlu çalışma şartlarının verdiği yorgunlukla bir anlık dikkatsizlik sonucu bacağını makineye kaptırır ve ölür. Tarladaki çalışma şartlarını anlatan şu satılar ırgatlara yönelik duyarsızlığın hangi boyutlarda olduğunu gösterir niteliktedir:

“ *Doğru ya, patoz dedim de aklıma geldi. Bir tarihte efendi, patozda çalışıyoruz. Patoz, eski patoz. Dört buçuk ayak, kırk beş kişilik. Lakin ırgatbaşı kansız mı kansız. Şu kadarcık merhamet arama. Kırk beş kişilik patozu otuz beş kişiyle çalıştırıyor, on kişinin gündeliğini küt, cebe. Güneş tepede alev alev, serçeler dersin sıcaktan düşüp düşüp bayılıyor. Adam çatlayacak. Soluk alamıyorsun sıcaktan be. Yirmi saat. Paydos yok!*”⁴¹⁹

İnsanlar iş güvenliğinin olmadığı ortamlarda, zorlu koşullarda çalıştırılırlar. Irgatlar buna ses çıkaramaz durumdadırlar çünkü insan gücü fazladır ve el emeği değersizdir. Bu durum işçilere yönelik duyarsızlığın en uç noktaya ulaşmasına imkân vermektedir.

Romanda insanların gönül ilişkilerine olan yaklaşımın da duyarsızca olduğu görülür:

“*Dostlarla kaş göz anlaşılır, uzaktan uzağa cilveleşilir. Sık sık su içmeye, helaya gidilirken, oğlan da işini gücünü bırakıp takılır arkalarına. Yolda laf atılır. Kızın gönlü varsa gülüverir. Bu gülüverişle iş tamam değildir. Laflar atılacak, gülmeler, gülüşmeler yüzleri aşacak, oğlan geceleri uyuyamaz olup, sararacak, solacaktır. Oğlanın hali hal olmaktan çıkınca kız da beri yanda arkadaşlarıyla fiskosu, oğlana karşı imansızlığı artıracaktır. Sonunda kafese girecektir tabii. Delikanlıya gün doğmuş, dünyalar onun olmuştur. Eli işte, gözü oynasta. Kızla sık sık bakışıp gülüştükçe yanakları al al, gözleri pırıl pırıl koşacaktır kızın çevresinde, pervane gibi. Irgatbaşının gözünden kaçmaz tabii bütün bunlar. Kız ya da oğlan, Allah vere dalga geçip işlerinde kusur etsinler! Etiler mi, kısa, kalın sopa enselerinde, omuz başlarındadır.*”⁴²⁰

İş ortamında bir kızla bir erkeğin gönül ilişkisi kurarak işini aksatması doğru değildir ancak gencecik insanların gönül ilişkilerine fırsat verilmemesi ve hatta bu sebeple işlerinde yaptıkları bir kusurun sopayla vurularak cezalandırılması duyarsızlığın ne ölçüde olduğunu gösteren bir durumdur.

Bereketli Topraklar Üzerinde'de duyarlılık değerine genel olarak “olumlanmayan değer” olan duyarsızlık üzerinden dikkat çekilse de duyarlılık örneği sayılabilecek durumlar yok değildir. Duvar ustası olan Kılıç Usta'nın kendi gibi köyden

⁴¹⁹ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 30

⁴²⁰ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 60- 61

para kazanmak için gelmiş insanlara rekabet duygusu yaşamadan mesleğini öğretmeye çalışması onun ne kadar duyarlı olduğunu gösterir.

“Kırk beşlik Kılıç Usta, sağlam yapılı, kırpık bıyıklı, Tonya’lı biri, beş çocuk babasıydı. Her yıl elinde tahta bavulu, bavulunun içinde malası, su terazisi, şakülü, gurbete düşer, yurdun neresinde iş bulursa gider, aylar ve aylarca o işten öteki işe dolaşır, sonra koynunda çocuklarının rızkı, köyüne döner, pek bir, bir buçuk ay sonra yine düşerdi gurbete.

Sertti. Öyle her önüne gelenle şakalaşmazdı, ama gözü açık delikanlılara da sanatı öğretmekte kışkanç değildi. Ona harç taşıyan nice delikanlıya zanaatı belletmiş, ellerine mala vermişti.

Sık sık:

‘Ya olmalı insan,’ derdi, ‘vermeli canını insan için, yahut etmemeli kalabaluk dünyamızda!’⁴²¹

Kılıç Usta gibi, okula giderek eğitim görmemiş bir kişinin insanlığa verdiği değer ve insanlık adına yaptıkları insanlığın kurtuluşunun duyarlılıkla olacağına işaret eder gibidir.

İnsanlar bazı durumlarda ortam gereği, düşündüğünden veya hissettiğinden farklı davranmak zorunda kalabilir. *Bereketli Topraklar Üzerinde*’de ağır çalışma koşullarının yarattığı gerginlikle emrinde çalışan işçilere kimi zaman kötü muamele eden ustabaşının Beethoven hayranı olması ve hatta onun sağır olduğunu öğrendiğinde oturup ağlaması aslında insanların iç dünyalarında ne ölçüde duyarlılık sahibi olabileceklerini gösterir:

“ ‘Böyle dünyanın devrini devranını, ip tutanını...’ diye söverdi. Çoluk çocuk yüzünden kendini dolap beygiri gibi görürdü. Çoluk çocuk olmasa, ya da daha bol bir kazanca ulaşırsa neler geçmezdi aklından! Bir piyanosu olsun isterdi her şeyden önce. Bir piyanosu olsa, yıllardır içine is gibi sinen can sıkıntısından sıyrılıp çıkacağını sanırdı. Beethoven’e hayrandı. Daha doğrusu, Beethoven’in gururuna hayrandı. Türkçede Beethoven üzerine ne kadar kitap, yazı yayınlanmışsa hemen hemen hepsini satın almış, yer, yutar gibi okumuştü. İşlerin durduğu, haftalarca dinmek bilmeden yağın yağmurların başladığı karanlık kış günlerinde, çarçabuk mahallesindeki kerpiç evinin nispeten aydınlık bir köşesine çekilir, boyuna okurdu. Ama en çok okuduğu Beethoven üzerine yazılmış şeylerdi. Böyle zamanlarda kendi de Beethoven olurdu. İş başında küfürbaz, kaba bu adam, Beethoven’in sağırlığına hümgür hümgür ağlamıştı.⁴²²

⁴²¹ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 128

⁴²² Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 325

Duyarlılık sadece insanların insanlara karşı sergilemesi gereken bir tavır değildir. Orhan Kemal çevreye de duyarlı olunması gerektiğini *Suçlu*⁴²³ romanında ifade etmeye çalışmıştır:

*“Vapur yürüyünce, hava oynadı. Eski tekne, Haliç’in kavun karpuz, çürük meyve, domates, pathican, martı ölüleriyle kirlenmiş sularında çok ağır gidiyordu. Meyvehoş, oradan kalkmadıkça denizin temizlenmesine imkân olmadığını kim bilir kaçınıcı sefer düşündüyse de, üzerinde durmadı. Ona neydi Haliç’in kirli sularından!”*⁴²⁴

Cevdet’in Haliç’in kirli suları üzerine bir kez daha düşünmek istememesi duyarsızlığından değil başka konularda olduğu gibi çevreye karşı duyarlı olmasındandır. Farkında olduğu ve defalarca düşündüğü bu kirlilik sorununa çözü bulamamak Cevdet’i rahatsız ettiği için bir kez daha düşünmek istememiştir. Zaten Cevdet’in suçlu bir çocuğa dönüşmesinde duyarsızlığın ne kadar etkili olduğunun anlatılmak istendiği romanda, babasını hapisten kurtarmak için işlemediği bir suçu üstelenerek hapis cezasına çarptırılmayı göğüsleyecek kadar duyarlı bir çocuğun çevre sorunlarına duyarsız kalması beklenemez. Romanın konusu gereği yer verilmesine çok da gerek olmayan bu Haliç betimlemesi ile yazar, çevre duyarlılığı konusunda okuyucuların dikkatini çekmeye çalışmıştır.

Toplumumuzda küçük çocuklara her zaman hassasiyet gösterilir ancak çingenelere karşı bir önyargı olduğu da bilinen bir şeydir. *Suçlu*’da para kazanmak için yetişkin erkeklerin zevk aracı haline getirilmeye çalışılan çingene kızı Cevriye’ye mahallelinin gösterdiği hassasiyet de önemlidir. Mahalleli, hem Cevriye’yi bu yola sürükleyen Cevriye’nin “haminne” dediği yaşlı kadın Pembe’yi hem de Cevriye yaşındaki bir çocuğu kucağına oturtarak bundan cinsel bir zevk duyan insanları hoş görmemekte, yazar çingene de olsa toplumumuzun çocuklar konusundaki duyarlılığını gözler önüne sermektedir:

*“ ‘Berber Latif’in söylediği kız bu değil mi?’
‘Bu, Allah kahretsin.’
‘Ne suçu var? Kocakarıyı ipe çekmeli asıl!’
‘Bence bu yaştaki çocuğu kucağına oturtanları!’”*⁴²⁵

⁴²³ Orhan Kemal, *Suçlu*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

⁴²⁴ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 28

⁴²⁵ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 63

Anne- babalar insanların duyarlılık gösterdikleri kişilerin başında gelir. *Suçlu*'da da Cevdet'in, annesine küfreden şoförün ölümünü istemesi onun annesi konusundaki hassasiyetinin ölçüsünü gösterir:

*“Cevdet hâlâ dönüp dönüp bakıyordu. Annesine küfretmişti! ‘Bütün şoförleri öldürmeli!’ dedi.”*⁴²⁶

İnsanlar küfrü, karşısındaki insanı yaralamak veya aşağılamak için kullanırlar ancak bunu yapmak için toplumun direği sayılan kişinin adını kullanmakta bir sakınca görmezler. Özellikle anneler toplumda hemen her insanın en temel duyarlılık noktası olsa da dilimizdeki çok ağır, aşağılayıcı küfürlerin içinde “anne”nin geçmesi toplumsal açıdan yaşadığımız tezadı ifade etmektedir. Birini incitmek için bu kadar hassas olunan bir noktadan hakaret edilmesi aynı zamanda insanların birbirlerine yönelik duyarsızlığının boyutu konusunda da fikir verir.

Suçlu çocukların da duyarlılık ve duyarsızlık gösterebileceklerini anlatan bir romandır. Çünkü çocuklar da insandır ve Cevdet babası İhsan Efendi'yi annesine ve kendisine karşı sergilediği kötü muameleden dolayı affedemez. Cevdet zamanı geldiğinde babasından öğ almak istediğini söyler. Ancak arkadaşı Kosti onun bu düşüncesini eleştirir ve “baba”ya karşı acımasız davranılmayacağını ifade eder. Kosti'nin babasız bir çocuk oluşunun bu hassasiyeti geliştirmesinde etkisi vardır belki ama toplumumuzun genelinde anne- babaya karşı bir duyarlılık olduğu da bilinen bir durumdur:

*“Bütün gece Amerika'dan konuşmuşlardı. Kırmızı Eşarp Çetesi'ndeki Bill gibi insafli olmayacağı sözünü Kosti kabul etmemiştir. ‘İnsan babasına acımaz olur mu? Bakma, şimdi kızılıyorsun da ondan!’ demiştir. Cevdet gene de dayatmıştır: ‘Göreceksin. O gün gelsin de... Hiç kimseye acımayacağım. İsterse babam olsun!’”*⁴²⁷

Cevdet güç sahibi olduğunda babasına acımayacağını söylese de duyarsız bir çocuk değildir. Hatta yaşlı babasına atılan iftirayı üstlenip onun yerine hapse girmeyi göze alacak kadar duyarlıdır.

Cevdet'in Kosti ve hapiste arkadaş olduğu Hasan'la konuşmalarına bakılırsa insanların her türlü ihtiyacına koşmak isteyen biri olduğu, bu nedenle hem doktor hem de avukat olmanın hayalini kurduğu görülür:

⁴²⁶ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 128

⁴²⁷ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 170

“ ‘Ama doktor olmak da lazım! Öyle sefil, öyle perişan hastalar var ki değil doktor, ilaç, ekmek parası bulamıyorlar. Ne düşünüyorum biliyor musun? İnsan hem doktor hem de avukat olmalı!’”⁴²⁸

Suçlu'da dağda hayvanlarını otlatan ihtiyar bir kadının hayvanlarına yönelik duyarlılığı da dikkat çekicidir. Yaşlı kadın hayvanlarını sadece geçimini sağladıkları için besleyip sevmez, aynı zamanda hayvanlarına onları evlatları gibi görece kadar bağlıdır:

“ ‘Kaybolursunuz anam, çalarlar sizi. Çalarlarsa ben ne yaparım? Varım yoğum sizsiniz. Evlatlarım benim. Sizden başka kimim var? Evlatlar, gene de Allah işlerini rastgetirsin, kendi havalarında. Ben yanarım yavruma, yavrum yanar yavrusuna hesabı! Onlar da haklı. Gözü çıksın yokluğun. Nedir, herkesinki de bir boğaz derdi. Hadi, yayılın, yayılın ama uzaklara gitmeyin, gözümden yitmeyin hayırsızlar!’”⁴²⁹

Yazar otlattığı hayvanlarıyla konuşan ve onları evladı gibi gören yaşlı kadının üzerinden hayvanlara karşı da duyarlılık gösterilebileceğini örneklendirmiş olur.

Sorumluluk duygusunun insanda farklı duyarlılıklar yaratabileceğine *Devlet Kuşu*'nda⁴³⁰ örnek verilmiştir. Mustafa'nın ailesinin durumunu iyileştirmek için sevdiği kızıdan ayrılarak mahalleye yapılan apartmanın sahibi Zülfikar Bey'in çirkin kızı Hülya ile evlenmek zorunda kalması buna örnektir:

“ ‘Esir değilim Aynur!’ dedi. ‘Hiçbir zaman da esir olmayacağım. Elimde değil, para için boyun eğmedim şimdiye kadar, şimdiden sonra da eğmeyeceğim, emin ol. Beni esir eden, kendi zevkim, rahatım değil, başkalarının çıkarına yaşamak zorunda olduğumu hissetmem. Yoksa, seninle dünyanın öbür ucuna bile gidebilirim. İsterse beş param olmasın. Genciz, demir gibiyiz. Çalışırız. Öyle değil mi?’”⁴³¹

Mustafa'nın sevgilisi Aynur'a yaptığı açıklamada çaresizlik duygusunun hâkim olduğu görülür. Mustafa çalışarak aile geçimine katkıda bulunabilecek bir birey olduğu halde bunu yapmamış, ailesinin de dayatmasıyla zengin aile kızı Hülya ile evlenmeyi tercih etmiştir. Mustafa'nın, ailesinin kötü olan maddî koşullarını iyileştirmek adına istemediği biriyle evlenmesi duyarlı bir davranış gibi görülebilir. Ancak bu durumun duyarlılıkla ilişkisinin olmadığı, Mustafa'nın evliliğinde bir türlü mutlu olamayışı ve Hülya'yı aldatışıyla ortaya çıkar. Çaresizlik gibi görülen durumlarda sergilenen

⁴²⁸ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 205

⁴²⁹ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 260

⁴³⁰ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁴³¹ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 198

duyarlılığın bazen gerçek bir duyarlılık hamlesi olmadığı, bir kaçış yolu olduğu bu örnekle anlatılmış olur.

Toplumumuzda “anne”ye gösterilen duyarlılık genellikle “eş”lere gösterilmez. Eşler “anne” olsalar da onlara duyarlılık gösteren kişi genellikle kocaları değil evlatları olur. Erkekler bu konuda kendilerini sorumlu hissetmez gibi davranırlar. Bunu örnekleyen durumlardan biri *Vukuat Var*⁴³² romanında karşımıza çıkar. Bir ağa oğlu olan yakışıklı Cemşir, pek çok kadınla beraber olmuş, beraber olduğu bu kadınlardan bazılarını da dini nikâh yoluyla eşi yapmıştır. Ancak Cemşir ne karılarına ne de çocuklarına duyarlılık gösteren bir adamdır:

*“Karılarının dördü de ardından sürüklenmiş, Cemşir’in yoluna saçlarını süpürge etmişlerdi. Oysa, dördü de çevrelerinin en güzelleriydiler; artlarında sürü sürü hayranları vardı. Vardı ama, değil hayran, âşık, sevdalı, sırasına göre analarını, babalarını, hatta çocuklarıyla kocalarını tepip gelmişlerdi. Gelmişler, Cemşir’in koynuna girip çıkmışlar, gebe kalmış, doğurmuşlardı. Zaten hep böyle olurdu bu. Kadınlar gebe kalır, kendi kendilerine doğurur, çocukları yaşar, yaşamaz, yaşayanlar da adeta Cemşir’in dışında, kendi kendilerine büyürlerdi.”*⁴³³

Dil duyarlılığı pek çok şair ve yazarın bazen eserlerinde kahramanları aracılığıyla bazen de edebiyat ve sanat üzerine yazdıkları yazılarla sergiledikleri bir duyarlılık çeşididir. Orhan Kemal, eserlerinde bölge ağızlarını kullanması dolayısıyla kimi zaman eleştirilen bir yazar olsa da anlattığı bölgeyi betimleme açısından eserlere canlılık kazandırdığı için kahramanlarını içinde buldukları yerin veya geldikleri bölgenin ağız özelliğiyle konuşturmaktan vazgeçmemiştir. Orhan Kemal’in Türkçenin düzgün kullanımı noktasındaki duyarlılığını ise aşağıdaki satırlarda görmek mümkündür:

*“Memo, Berber Reşit’in dükkânında buldu Cemşir’i. Ter içindeydi. Yıllar yılı Çukurova’da yaşadığı hâlde, Türkçeyi hâlâ doğru dürüst kıvıramıyordu. Konuştuğu dilin kafasını gözünü yararak, ‘Ağa,’ dedi, ‘Seni Yasin Ağa çağırır.’”*⁴³⁴

Orhan Kemal, *Vukuat Var* romanında yer verdiği bu ifadeyle kendisine yöneltilen eleştirilere bir cevap vermeye çalışmıştır denemez ancak yazar Türkçenin düzgün kullanımı noktasında aslında hassasiyet sahibi olduğunu kahramanı üzerinden gözler önüne sermiştir denebilir.

⁴³² Orhan Kemal, *Vukuat Var*, 12. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2009

⁴³³ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 8

⁴³⁴ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 11

Vukuat Var'ın ana karakterlerinden Güllü'nün sevgilisi işçi Kemal, romanın en duyarlılık sahibi kahramanlarından biridir. Kemal, Güllü ile hayalini kurduğu evlilikten doğacak çocuklarını okutmak ister, çocuklarının sokaklarda başıboş gezmelerini istemez ve az çocuk sahibi olarak onları düzgün bir hayata kavuşturmayı hedefler. Kemal'in bu isteklerinde, okuduğu kitaplar ve fikirleriyle dikkat çeken iş arkadaşı Muhsin Usta'nın düşüncelerinin de etkisi vardır:

“Ya çocukları olunca? Çocuklarını okuturdu bak. Her gün işe gidip gelirken rastladığı yalınayaklı, entarileri şakıldaklı, kıcı başı açık çocuklardan olmayacaktı onunkiler. Sokağa, babaları, anneleri olmadan çıkmayacaklar, okul çağı geldi mi de, fabrikaya değil okula gideceklerdi. Varsın okusunlar. İyi yetişsinlerdi. Yığınla çocuk yapıp sokağa salıvermek hüner değildi. Hüner, az ama öz çocuk yapmak, geleceğini düşünmekti. Yoksa köpeklerin de artlarında sürü sürü enikleri vardı. ‘İnsan, hayvan değildir!’ derdi aynı vardiyada çalıştıkları arkadaşı. Vardı bir otuz beş yaşlarında. Her gün mutlaka gazete okurdu. Odasında yığınla kitabı vardı. İnsanın hayvan olmadığını o söylemişti ki, doğrudu. Kemal bunu ondan önce de biliyordu. Biliyordu ama hayvan olmayan insanın, sırasında hayvandan da beter yaşayıp durduğunu görmüyor değildi.[...]”⁴³⁵

Kemal'in arzuladığı ve Muhsin Usta'nın dile getirdiği durum o dönem insanların ne kadar kötü koşullarda yaşadıklarını gösterir. Yaşamak zorunda bırakıldıkları hayat düşünen, duyarlı insanı rahatsız ve mutsuz edecek türdendir.

Vukuat Var'da Muzaffer Bey'in Ankara'dan çiftliğe dönüşü sırasında karşısına köyün imamı Kabak Hafız çıkar. Kabak Hafız'ın amacı Güllü ile Ramazan'ın evlenmeleri için Muzaffer Bey'den izin istemektir. Ancak Kabak Hafız, Muzaffer Bey'e hoş görünmek için bir rüya gördüğünü ve bu rüyada Muzaffer Bey'in yeğeni Ramazan'ın soyundan “Mehdi-i Resul” geleceğini söyler. Muzaffer Bey ise Kabak Hafız'ın anlattıklarına sinirlenip sözünü keser ve onu kovar. Yol yorgunluğunu atıp Kabak Hafız'ı ve söylemeye çalıştıklarını Avrupa görmüş bir insan olarak bir kez daha düşünen Muzaffer Bey'in düşünceleri şu şekildedir:

“Birkaç kuruş koparabilmek için önünde adeta perende atan zavallıya ne diye bağırıyordu sanki? Rezil kepaze etmişti be. Babası, dedesi nasıldardı? Hiçbir dilenciyi boş çevirmezler, hepsini memnun ederlerdi. İleri Batı memleketlerinde bu iş dernekler yoluyla disiplin altına alınmamış mıydı? Sadaka, genel olarak, toplumlarda bir çeşit subap değil miydi? Buhar kazanlarındaki emniyet

⁴³⁵ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 25

subapları. Emniyet subapları kazanların patlamamasını nasıl sağlarsa, sadaka da toplumların fakir fukaralar yüzünden patlamamalarını sağarlardı.”⁴³⁶

Muzaffer Bey de Kabak Hafız'ı köyün imamı olmasına rağmen kendisinden sadaka bekleyen biri gibi görmektedir. Onun kızgınlığı aslında Kabak Hafız'a değil, yardımlaşma faaliyetlerinin devlet tarafından kontrol altına alınmayışınadır. Sonuçta Muzaffer Bey, “Az sadaka çok belayı def eder.” anlayışının hâkim olduğu bir kültürden gelmekte ve sadakayı bir emniyet supabı olarak görmektedir. Ancak o, toplumun bu duyarlılık hareketinin kötüye kullanılmaması için bir kontrol mekanizması olması gerektiğini düşünür.

Toplumumuzdaki erkek egemen anlayış dolayısıyla erkeklerin kadınlara yönelik duyarsızca davranışlar sergilediği durumlar çoktur. Erkekler duyarsızca davranmayı bazen erkekliğin getirdiği bir ödev olarak görür. Cemşir'in karıları ve çocuklarına davranışında bunun etkisi vardır. Cemşir'in oğlu Hamza'nın da annesine karşı aynı algıyla hareket ettiği görülür:

“ [...] Odaysa, anında avlu halkıyla dolmuş, Cemşir güçlü erkek ellerinin çekmesiyle dışarı çıkarılmıştı. Hamza da arkalarından çıkarken, anasına korkunç bir bakış fırlatıp, ‘Geber!’ dedi. Demeyebilirdi ama demesi gerekiyordu galiba. Erkeklik buydu. Erkeklik anadan değil, babadan yana olmaktı!”⁴³⁷

Erkek olmak, aile içi bir problem anında babadan yana olmakla eş tutulduğu için Hamza annesine dememesi gerektiğini bildiği halde “Geber!” demiştir. Bu durum insanların kendilerini bir sosyal çevreye kabul ettirmek için bazen duyarsız bir insan gibi davranmak zorunda kalışlarına örnektir. Zaten Hamza, kız kardeşi Güllü'nün sevgilisi Kemal'i öldürerek duyarsızlığını ne boyutlara vardırabileceğini göstermiş, içinde yer almaya çalıştığı erkek egemen dünyada bu hareketiyle bir kahraman ilan edilmiştir.

Vukuat Var'da fabrikada çalışan Muhsin Usta'nın sürekli kitap okuması ve kitaplar yoluyla insan olunacağına dair kanaati önemlidir:

*“Hoşbeşten sonra Kemal yeniden, merakla sordu:
‘Öyle mi? Hiç bitmeyecek mi senin bu okuman?’
Muhsin Usta gözlüğünü çıkardı, camlarına hohladı, sildi, gözüne takarken,
‘Bitmeyecek,’ dedi.
‘Hiç mi?’
‘Hiç.’*

⁴³⁶ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 107

⁴³⁷ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 240

'Niyetin kâtip olmak mı yani?'
'Hayır.'
'Ya?'
'İnsan olmak!''⁴³⁸

İnsanlığın temel değerlerine sahip olmak elbette sadece kitap okumakla sağlanacak bir şey değildir. Ancak okumayı seven ve onlarca kitap yazan Orhan Kemal'in insanın kurtuluşunun kitaplar ve kitap okuma yoluyla gerçekleşeceğini düşünmesi ve bu konudaki duyarlılığını romanın en akli başında karakterinin ağzından çıkan sözlerle ifade etmesi toplumda yaratmak istediği farkındalığa işaret eder.

Gâvurun Kızı'nda⁴³⁹ gayrimüslim bir kız olan Evdoksiya ile Müslüman bir genç olan Şoför Kâmran'ın birbirlerini sevmeleri ancak Evdoksiya'nın dedesi Barba Komyanos'un bu birlikteliğe karşı çıkışı anlatılır. Kâmran, Rum arkadaşı Antranik ile bir gün Barba Komyanos'a gidip onunla konuşmak ister. Görüşme öncesinde yaşadığı korku dolayısıyla Antranik onu şu sözlerle cesaretlendirmeye çalışır:

“Karakolluk oluruz!”

'Olursak oluruz be evladım. Ne çıkar? Hem sana bir şey deyim? Sen çok evhamlısın, çok da ince düşünöorsun... Düşünmeyeceksin. Oluruna bırakacaksın işi. Bu adam bu kadar yabancıdır? Kibar olur Rumlar, hâlden ağnarlar!''⁴⁴⁰

Yüzyıllarca farklı etnik kökenden insana ev sahipliği yapmış Anadolu topraklarında biri Müslüman ve diğeri gayrimüslim iki gencin birbirini tanıyıp sevmesi gayet normaldir. Ancak din farklılığı genellikle çiftlerin aileleri tarafından problem haline getirilen bir durumdur ki *Gâvurun Kızı*'nda da bu durum örneklendirilmiştir. Rumların halden anlayan insanlar olarak tanıtılması aslında onların duyarlı insanlar olduklarını okuyucuya anlatmak içindir. Her ne kadar Evdoksiya'nın dedesi, halden anlayan bir Rum olmadığını gençlerin ilişkisine kesinlikle karşı çıkışıyla göstermiş olsa da gençlerin evlenip mutlu sona ermeleri yazarın bu konuda geliştirmek istediği toplumsal duyarlılık açısından önemlidir.

Her insanın duyarlılık gösterdiği farklı konular vardır. Ancak toplumumuzda din ve Allah, peygamber, Kuran gibi dine dayalı unsurlar konusunda dindar olmayan insanlar bile hassasiyet geliştirmişlerdir ve bunlara hakaret edilmesi insanların canını

⁴³⁸ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 335

⁴³⁹ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, 6. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

⁴⁴⁰ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 121

sıkar. *Küçücük*'te⁴⁴¹ de benzer bir olay yaşanır. Romanın ana karakterlerinden Erol, kahvede arkadaşlarıyla oyun oynar, yenilir ve çay paralarını ödemek zorunda kalır. Ancak hiç parası yoktur, bu nedenle dine ve dine dayalı unsurlara ağır bir küfür eder. Küfrü duyan kahveci, Erol'a kızar ve onu kahvesinden kovar. Aslında dindar biri olmayan kahveci Hasan Ağabey'in dine sövülünce gösterdiği tepki son derece toplumsal bir tepkidir. Çünkü toplumumuzdaki insanlar dindar olmasalar da dine sövülmesine müsaade etmezler. Erol ve kahveci Hasan Ağabey arasında gerçekleşen olaydan bir süre sonra Hasan Ağabey Erol'u affeder ve ona şunları söyler:

*“Otuz sekiz çay parası, bardağı on yedi buçuktan, altı yüz altmış beşin üstünü verirken, ‘Bak,’ dedi, ‘aslan gibi delikanlısın. Allah’a, kitaba sept etmesen de beni kızdırmasan olmaz mıydı? Ne diye birbirimizin kalbini kiralım şu fani dünyada be evladım?’”*⁴⁴²

İnsanların din konusundaki hassasiyetlerini göstermesi bakımından bu örnek önemlidir.

Kültürümüzde eskiden beri insanların hayvanlara karşı sorumlulukları olduğu düşünülür ve hayvanlara iyi davranılır. *Küçücük*'te hayvanlara yönelik duyarlılık Rum balıkçı Aleko'nun pişirmek üzere temizlediği balığın iç organlarını etrafında bekleyen kedilere vermesi ile hatırlatılmıştır:

*“Yağlıboya resimleri yer yer dökülmüş, kocaman bir Turyağ kutusundan yarı canlı çıkardığı semiz bir çingenepalamudunu alışkın ellerle kesip biçtikten sonra, hayvanın bağırsaklarını filan alesta bekleyen kedilere atıp dilimleri kanlı elleriyle ızgaraya dizince günün alacakaranlığına kuvvetli, sıcak bir cızırtı yayıldı.”*⁴⁴³

Toplumların en duyarlı kişileri genellikle “anne”ler olmuştur. Çünkü kadınlar doğurgan varlıklardır ve dünyaya bir canlı kazandırabilme yetenekleri onları pek çok şeye daha hassas yaklaşmaya zorlamaktadır. *Küçücük*'te de Erol'un annesi hassasiyet ölçüsüyle dikkat çeker. Kendisi ölünce, ayağı futbolda sakatlanmış olan oğlunun halinin ne olacağını düşünür:

*“ ‘Öyleyse gör ne halin varsa diyeceğim ama dilim varmıyor. Yavrumsun, ben kendi nefsimi, işte geldim işte gidiyorum. Aklım fikrim sende. O sakat bacakla ne olacaksın ben gözlerimi yumunca? Kim sana bir lokma ekmek verecek? Kim çamaşırını yıkayacak?’”*⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Orhan Kemal, *Küçücük*, 8. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁴⁴² Orhan Kemal, *Küçücük*, a.g.e., s. 12

⁴⁴³ Orhan Kemal, *Küçücük*, a.g.e., s. 26

⁴⁴⁴ Orhan Kemal, *Küçücük*, a.g.e., s. 49

Görüldüğü üzere anneler çocuklarına kötü söz söylemekten bile imtina eder, kendileri öldükten sonra bile çocuklarının neler yaşayacaklarını, nasıl yaşayacaklarını düşünürler. Bu “anne”lik duyarlılığı abartılmadığı müddetçe toplum sağlığı açısından oldukça önemli ve gereklidir.

*Dünya Evi*⁴⁴⁵, *Cemile* romanının devamı sayılabilecek otobiyografik özellik gösteren bir romandır. İsmi belirtilmeyen genç adam ve karısı Cemile, geçim sıkıntısı yaşarlar ancak kazançlarını arttırmanın bir yolunu bulamazlar. Üstelik Cemile hamiledir. Ancak genç adam, karısının doğum masraflarını karşılayacak paraya bile sahip değildir. Buna karşılık Cemile kocasına asla saygısızlık etmez, onun halinden anlar. Hatta kocasının canının kahve istediği bir sıra evde kahvenin bitmiş olduğunu fark ederek hamilelik sıkıntılarına rağmen komşusunun evine gidip kahve ödünç ister. Bu fedakârlığı yapmasının sebebi eşini çok sevmesi ve eşinin isteğini yerine getirme konusunda duyarlılık sahibi olmasıdır:

*“Sağlık mı olsun? Sağlık, canın istediğine kavuşmasıyla olurdu. Kocasını kahve istemiş, yani canı kahve çekmişti. Kocasının canının çektiği şeyi nasıl olur da bulmazdı? Bulacaktı, kaabil değil.”*⁴⁴⁶

Dünya Evi'nde geçim sıkıntısıyla mücadele eden ama duyarlılık konusunda ödün vermeyen çiftin kendileri gibi son derece duyarlı Şaban isminde bir arkadaşı vardır. Şaban, genç adamın evi terk ettiği günlerde arkadaşının hamile olan karısının ihtiyaçlarını karşılamak için çok sevdiği kemanını satar. Hatta arkadaşı evde yok diye, yaptığı alışverişi eve getirdiğinde içeri girmez, aldıklarını Cemile'ye kapıdan uzatır ve gider:

*“Kapıyı çekip çıktı. Kemanını, sevgili kemanını yarı fiyatına satmıştı. Genç kadına para da bırakmak isterdi ama, cesaret edememişti. Fenaya yorabilirdi. Şimdi bütün mesele, arkadaşını arayıp bulmaktı. Nereye gitmiş olabilirdi?”*⁴⁴⁷

Şaban'ın Cemile'ye para vermek istediği halde verememesinin sebebi Cemile'nin, eşinin evde olmayışından dolayı bu hareketi yanlış anlayabilecek oluşudur. Şaban bütün bunları hesap edecek kadar duyarlı biridir. Genç adam evine döndüğünde buna en çok sevenlerden biri Şaban olur ve arkadaşı yokken yaptığı iyiliği ona yüz kakıntısı etmez.

⁴⁴⁵ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 2. B., İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1972

⁴⁴⁶ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 258

⁴⁴⁷ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 325

El Kızı'nda⁴⁴⁸ küçük bir Anadolu şehrinde avukat olan Mazhar Bey, annesi Hâcer Hanım ve eşi Nâzan'ın hikâyeleri anlatılır. Nâzan, Mazhar Bey'den ayrıldıktan sonra İstanbul'a teyzesinin yanına döner. Burada tecavüze uğrar ve cinsel yolla bulaşan bir hastalık kapar. Mahalle bekçisi tecavüz edenleri değil de Nâzan'ı suçlu bularak onun karakola sevk edilmesini sağlar. Bu sırada doktor muayenesinden geçirilerek cinsel hastalık kaptığı belirlenen Nâzan damgalanır. Böylece kötü yola düşmüş olur. Bu olay erkek egemen toplum yapısında kadına ne kadar duyarsız davranıldığının bir göstergesidir. Nâzan “damgalanmış” olduğu için çok sevdiği ve özlediği oğlunun yanına gidip onunla görüşmekten çekinir hale gelir:

“İnsanlardan uzak, bir köşeye büzülüp de oğlunu düşünmeğe başlayınca gözlerindeki parlıltı artıyor, yaş yaş oluyordu. Artık ona hiç bir zaman kavuşamayacaktı. O kadar ki, günün birinde Mazhar bey– Kocam diye değil, saygıdeğer bir yabancı gibi düşünüyordu onu- İstanbul'a gelse, arayıp bulsa bile nafıleydi. Gitmezdi. Gidemezdi. Yüzü yoktu. Ayıp çok ayıp bir suç işlemiş, kötü kadın olmuştu. Suçlu yahut değil. Farketmiyordu. Sebep her ne olursa olsun, ‘Damgalanmış’ tı ya!”⁴⁴⁹

Suçsuz yere damgalanan ve hayatı büsbütün zorlaşan Nâzan'ın, yaşlandığında ve kötü niyetli insanlara daha fazla hizmet etmemeye karar verdiğinde oğlunun yaşadığı yere kadar gidip oğlunu uzaktan seyretmekle yetindiği görülür. Oğlunun ismine kara leke sürüleceği korkusuyla oğlundan uzak durmaya çalışan Nâzan'ın annelik duyarlılığı etkileyicidir.

Hanımın Çiftliği'nde⁴⁵⁰ çiftliğin sahibi Muzaffer Bey'in yeğeni Ramazan'ın tarlalarda çalışan ırgatlara kötü muamele etmesi çiftlikte yıllardır hizmet veren Yasin Ağa'nın gözünden kaçmaz ve Yasin Ağa, Ramazan'ı uyarır:

“ ‘Amanı zamanı yok. Zulmün binası olmaz. Zulüm ile âbâd olan, encamı berbat olur. Ne oldum deme, ne olacam de. Senin bir deden vardı, rahmetlik. Irgatlar karavanalara hücum etmez mi, dedendeki keyfi görmeliydin. Şükür Rabbime, şükür ki, fakir fukarasını doyurmak vazifesini bana vermiş, derdi. Sizse ırgadı burunluyor, gâvurun makinesine rağbet ediyorsunuz!”⁴⁵¹

Irgatları doyduğu zaman mutlu olan bir adamın torunları olan Muzaffer Bey ve Ramazan, aile büyüklerinin gösterdiği duyarlılığa sahip bireyler değildirler. Bundan da hiç rahatsızlık duymazlar. Ramazan'ın köylüleri küçük görüp tarlalarda kullanılmak

⁴⁴⁸ Orhan Kemal, *El Kızı*, 10. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992

⁴⁴⁹ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 273

⁴⁵⁰ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, 5. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

⁴⁵¹ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 15

üzere gelen traktörleri önemsemesi Yasin Ağa'nın hoşuna gitmediği için Ramazan'ı uyarır. Bu da göstermektedir ki duyarsızlık aslında kabul gören ve tüketilen bir hal değildir.

Muzaffer Bey, çevresinde duyarsız davranışlarıyla tanınan bir insandır. Emrinde çalışanlara yaşı ne olursa olsun saygısızca davranışlarda bulunması, ihtiyacı olmadığı halde köydeki sahipsiz toprakları kendi adına ektirip biçtirerek maddî açıdan durumu kötü olan köylünün daha da zor şartlarda yaşamasına sebep olması, yeğeni Ramazan'la evlendirilmek üzere çiftliğe getirilen Güllü'yü kendi karısı yapması, yeğenini çiftlikten kovması hatta daha sonra onunla karşılaştığında ona hakaret ederek kötü muamelede bulunması gibi durumlar Muzaffer Bey'in duyarsızlığına örnek olabilecek niteliktedir. Ancak Muzaffer Bey'in duyarlılık gösterdiği bazı durumlar da vardır. Mesela yaklaşan seçimlerle başa geçecek partinin hangisi olacağı konusunda duyarlılık sergiler. Yıllardır Halk Partisi'ni desteklemiş biri olarak Demokrat Parti'nin iktidara geçeceğini görmesi ve çıkarları için Demokrat Parti saflarına katılmak zorunda oluşu onda bir huzursuzluk yaratır. Çünkü Demokrat Parti'nin inkılaplarla ilgili göstereceği hassasiyet konusunda şüpheleri vardır:

*"[...] Halkın karşı partiye ilgisi, dokuz yüz otuzdan da hızlıydı. Eğer kalabalıkların keyiflerine bakılırsa, oylarını öbür tarafa vereceklerine şüphe yoktu. Bu ise, bilhassa parti ileri gelenlerinden bazılarına göre, memleket için yıkım olurdu. İnkılaplar silinip süpürülür, belki de saltanat, hilâfet müessesesiyle yeniden hortlar, İslâm ortaçağına dönülürdü. Muzaffer Bey bu kadar karamsar olmamakla beraber karşı partiyle birlikte mevcut inkılâpların gölgeleneceğine inanıyordu."*⁴⁵²

İnkılaplar önemlidir çünkü yeni Türkiye'nin kuruluşu bu inkılaplar sayesinde olmuştur. Dolayısıyla Muzaffer Bey inkılapların muhafaza edilmesinin ülkenin geleceği üzerindeki etkisinin farkındadır ve bu konuda duyarlılık sahibidir. Yine de çıkarlarını korumak adına Demokrat Parti'ye geçmek zorunda kalır.

Bazen insanın duyarsızlaşmasına sebep olan toplumsal gelişmeler yaşanır. *Eskici ve Oğulları*'nda⁴⁵³ bu durum açıklanmıştır:

"... Devirler değişti, rızklar bölündü, kârlar, kispler yolunu şaşırды. Ahir zaman mı geldi? Bana sorarsan geldi evlat. Ahir zamanda kimse kimseyi tanımayacak, baba evladına, evlat babasına çemkirecek, büyük küçük

⁴⁵² Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 282

⁴⁵³ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

*bilinmeyecek der kitap. Yalan mı? Biliniyor mu? Üstüne titrediğimiz yavrularımızdan nefret etmiyor muyuz? Hatır, gönül, eşlik, dostluk, ahbaplık kaldı mı?''*⁴⁵⁴

Topal Eskici'nin büyük oğlu Memet evli, çocuklu, sorumlulukları olan bir erkektir ancak işten çıkarılmıştır. Başka yerde de iş bulamadığı için çaresizlikten babasının yanında çalışır. Bu durum baba ile oğul arasında sorun yaşanmasına sebep olur. Topal Eskici, büyük oğlu Memet'in, yanında çalışmasını ve kazancın bölünmesini istemez, sert çıkışlarıyla oğlunun kalbini kırar ve sonra da bundan pişman olur. Topal Eskici'nin, oğlunu yanında çalıştırmak istemeyişinin nedeni onun duyarsızlığı değil, "devir"sel sebeplerdir. Topal Eskici bu durumu içinde buldukları "ahir zaman"la açıklasa da aslında oğlu ile arasında sorun çıkmasına sebep olan ve onu duyarsız bir insan gibi davranmaya zorlayan devrin ekonomik şartlarıdır.

Topal Eskici ve çocukları, eskici dükkânından ihtiyaç duydukları parayı kazanamayacaklarını anlayınca daha önce hiç yapmadıkları bir iş olan ırgatlık yapmayı düşünürler. Bu fikre ilk kapılan büyük oğul Memet olur. Babasının dilinden kurtulmak ve aile geçimini sağlamak için karısıyla birlikte tarlada çalışmaya karar verir. Kardeşi Ali de onlarla gelip ırgatlık yapacağını söyler. Topal Eskici ve ismi kullanılmayan karısı da çocuklarıyla gitmeye hazırlanır. Bu durum mahalleli arasında şaşkınlık yaratır. Irgatlık, Topal Eskici ve ailesinden de kötü şartlarda yaşayan insanların yaptığı bir iştir. Dolayısıyla ailece, komşuları tarafından ayıplanacaklarını düşünürler. Bu nedenle eşyalarını toplayıp mahalleden ayrılacakken Topal Eskici, evinde bir kalp rahatsızlığı geçirir. Eşinin geçirdiği rahatsızlıktan habersiz olan kadın, Topal Eskici'nin hâlâ hazır olmayıp eşyaları ve kendilerini almaya gelen kamyonu beklettiğini düşünerek kocasına gıyaben kızar. Sonra gerçeği öğrendiğinde kadın kızgınlığını kendine yöneltir:

*"Kadın nerdeyse boşanacaktı. Demek herif büyük oğlunun evinde canıyla uğraşırken, o neler, ne haksız şeyler düşünmüştü! Biliyordu. Fenaydı, çok fenaydı hem de. İnsan, Kuran'ı göğsünde taşımakla, beş vakit namazı sektirmemekle dini bütün, tam da Allah'ın istediği insan olamıyordu!"*⁴⁵⁵

Dindarlıkla iç içe geçmiş bu satırlarda ağır basan değer duyarlılıktır. Zira kadın gıyaben de olsa kocasına kızmakla haksızlık ettiğini düşünür ve bir insan hakkında kötü düşünmekle din iman sahibi olunmayacağına hükmeder. Kadının, eşine kızmış olmaktan duyduğu pişmanlığa bakılırsa ne denli duyarlılık sahibi olduğu anlaşılır.

⁴⁵⁴ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 43

⁴⁵⁵ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 177

Üstelik “Allah’ın istediği insan” olabilmeyi Kuran taşımak ve namaz kılmaktan ziyade duyarlı insan olmakla özdeşleştirmesi dikkat çekicidir.

Gurbet Kuşları’nda,⁴⁵⁶ büyük şehre çalışıp para kazanmaya gelen İflahsızın Memed’in yaşadıkları anlatılır. İflahsızın Memed, *Bereketli Topraklar Üzerinde*’ki İflahsızın Yusuf’un oğludur. Memed, babası gibi Adana’ya gitmemiş, İstanbul’a gelmiştir. Bu nedenle Memed babasından daha zorlu bir mücadele vermesi gerektiğine inanır çünkü İstanbul’da iş edinmek ve para kazanmak kolay değildir. Köyden çıkıp geldiği ve oldukça cahil olduğu için şehirdeki tanıdıkları dâhil pek çok insan Memed’e duyarsızca yaklaşır. Ancak sebze halinde tanıştığı hamal Veli, Memed’in halinden anlar. Onun şehre ilk defa geliyor oluşu dolayısıyla yaşadığı şaşkınlığı atmasına ve sıkıntılarını aşmasına yardımcı olur. Veli’nin yardımsever tavrının temelinde duyarlı bir insan oluşu yatar:

*“Uğur dilediler. Veli çıktı. O da İflahsızın Memed gibi, anası ölünce, kardaşlarını ihtiyar babasına bırakıp gurbete düşmüştü. Düşüş o düşüş. Sırtı sıra beş yıl, beş koca yıldır silasını unutmuş, ama kardeşleriyle ihtiyar babasını unutmamıştı. Beş kazansa, ikisini yer, üçünü köyüne yollardı.”*⁴⁵⁷

Veli ve Memed benzer hayat hikâyelerine ve ailelerine yönelik benzer duyarlılık ölçüsüne sahiptirler. Memed de Veli gibi, para kazandıkça hemen ailesine gönderir. Şehrin insanı yozlaştıran etkisine kapılmaz, büyük şehre geldi diye geride bıraktığı babası ve kardeşlerini unutmaz. Hatta ilk fırsatta onların da İstanbul’a gelmesini sağlayarak duyarlılığının ne kertede olduğunu gözler önüne serer. Aileye karşı gösterilen bu duyarlılık kültürümüz açısından oldukça önemlidir.

Gurbet Kuşları’nda Memed’in iletişim kurduğu insanlar genellikle duyarsızlıklarıyla dikkat çekse de son derece duyarlı ve yardımsever kişilere denk gelmek de mümkündür. Memed’e okuma yazma öğreten ve “Kastamonulu” olarak çağırılan işçi genç bu kişilerden biridir. Kastamonulu, Memed’in okuma yazma bilmediğini görünce ona ders vermeye başlar. Memed, şehirde her şeyin parayla yapıldığını anlamış olduğundan Kastamonulunun da kendisinden para isteyeceğini düşünür ancak beklediğinin aksine Kastamonulu şöyle der:

⁴⁵⁶ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁴⁵⁷ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 39

“ ‘Ayıp ettin Sivash... Her şey parayla mı?’ ”⁴⁵⁸

Kastamonulunun yorucu iş saatlerinden kalan vakti kendi gibi köyden gelmiş bir gence okuma yazma öğretmek geçirmesi onun duyarlılığının seviyesini göstermektedir. Böylece Kastamonulu, şehirde bile olsalar bazı şeylerin para karşılığı yapılmayacağını Memed’e öğretmiş olur. Memed de bu arkadaşına karşı daima saygı ve minnet duyar.

Memed çalıştığı inşaatın karşısındaki evde hizmetçilik yapan Ayşe ile tanışıp evlenir. Ayşe’nin Hatçe isminde bir arkadaşı vardır. “Hatça Abla”nın eşi Rıza bir fabrikada çalışmaktadır. Böylece kötü şartlarda çalışan işçi sorunu *Gurbet Kuşları*’nda da okuyucunun karşısına çıkarılır. Bu sefer çalışma ortamının kadınlarda kısırlığa sebep olacak boyutlarda oluşuna dikkat çekilir:

“ ‘Asit dumanı içinde kısırlaşan işçi kadınlar da insan. Onlar da bu dünyaya en az sizin kadar yaşamak için geldiler. Onların ölümü bahasına viski içerken kalpleriniz sızlamıyor mu?’ demişti Kuru Usta.”⁴⁵⁹

Kadınlar, iş ortamının uygun düzenlenmemiş olmasından dolayı olması gerekenden fazla asit dumanına maruz kaldıkları için doğurganlık özelliklerini kaybetmektedir. Fabrika sahiplerinin bu konuda önlem almaması işveren duyarsızlığına örnek olacak kötü bir durumdur.

Suçlu ve devamı niteliğinde olan *Sokakların Çocuğu*⁴⁶⁰ romanlarında yer alan çocuk karakter Cevriye, çingenedir. Cevdet’in en iyi arkadaşlarından biri olan Cevriye’nin çingene olması Cevdet açısından hiçbir zaman problem yaratmadığı gibi Cevriye’nin Cevdet için sergilediği fedakârlıklar dikkat çekicidir. Ancak toplumumuzda çingenelere yönelik önyargı vardır ve bu romanlarda bu önyargı yıkılmak istenmektedir:

“ ‘Şu sana ziyarete gelen Çingene kızı mı?’
‘Çingene’ sözüne kızdı:
‘Çingene ama insan!’
‘Tabii yahu, onu demek istemedim. Çingene de Allah’ın kulu. Öyle değil mi?’ ”⁴⁶¹

Çingenelerin de insan olduğu vurgusu yapılarak onları aşağı bir varlıkmiş gibi görmemeye yönelik yapılan ikaz, insanların eşitliği noktasında gösterilmesi gereken duyarlılığa bir örnektir.

⁴⁵⁸ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 137

⁴⁵⁹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 316

⁴⁶⁰ Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu (Suçlu 2)*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2007

⁴⁶¹ Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu (Suçlu 2)*, a.g.e., s. 207

Kanlı Topraklar'da⁴⁶² fabrika sahibi Nedim Ağa ve yanında çalışan Topal Nuri ile Kantarcı Mustafa'nın yaşadıkları anlatılır. Topal Nuri duyarsızlığı hatta gaddarlığıyla dikkat çeken bir karakterdir. Topal Nuri'yi gaddar bir insan haline getiren yaşadığı zorluklardır. Topal Nuri 1. Dünya Savaşı sonrasına denk gelen ilk gençliğinde yaşadıkları dolayısıyla kimseye acımamayı öğrenmiştir. Kimsesizdir ve temas halinde olduğu insanlardan kendisine acıyan olmamıştır. Hayatta kalabilmek için kimlerin yanında nasıl davranması gerekiyorsa öyle davranmış ve sonunda duyarsız, kendi çıkarından başka bir şeyi düşünmeyen hatta bu uğurda tüm değerlerini feda edebilecek biri haline gelmiştir:

"1918-19... Almanlarla birlikte yenilmişiz. Fransız, Adana'yla birlikte Antep'e, Maraş'a girmiş. Yerlilerin 'Kaçkaç' dedikleri, Fransız'dan atlar, eşekler, arabalarla kaçışlarına bomboş gözlerle baktı o. Ermeni yanında Dikran oldu, Rum yanında Dimitri. Yenice yolu üzerindeki bir yapıya doldurulup gazyığı dökülerek yakıldıklarını haber aldığı Müslüman Türklere ağlayıp acıma söyledursun, omuz silkip geçti. Eee, ne olmuştu yakılmışlarsa? Kim kaçın demişti onlara? Cezalarını bulmuşlardı?"⁴⁶³

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Topal Nuri'yi bu şekilde davranmaya iten dönemin zorlu şartlarıdır. Hayatta kalma mücadelesi veren insanın nasıl bir değer yitimine uğrayabileceğini ifade eden satırlar aynı zamanda dönemin koşullarının değerler üzerindeki yıpratıcı, yozlaştırıcı etkisine de dikkat çekmektedir. Bu şartlardan gelen Topal Nuri'nin, namusunu dahi hiçse sayarak sadece paraya önem vermesi kabul edilebilir bir durum değildir ancak savaşın yıkıcı etkisi Topal Nuri'de değer kaybına yol açmış ve onu herkese ve her şeye karşı duyarsız bir insan haline getirmiştir.

Topal Nuri paradan başka hiçbir şeyi önemsemeyen bir insan olarak kadınlara da özel bir hassasiyet göstermez:

"[...] Kadınlar erkeklerinin girdili çıktılı işlerine karışmamalıydılar. Kadınlar bol bol namaz kılacak, oruç tutacak, tahta silip çamaşır yıkayacak, çocuk doğurup, doğan çocukların büyümesiyle meşgul olacaklardı. Buydu kadının vazifesi. [...]"⁴⁶⁴

Topal Nuri, kadınların sadece temizlik yapıp çocuk doğuran ve ibadet eden varlıklar olmalarını isteyerek kadınların erkeklerle denk olduğu fikrinden ne kadar uzak olduğunu göstermiş olur. Kadınlara ilgili düşüncelerindeki duyarsızlık romanda eşine

⁴⁶² Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁴⁶³ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 10- 11

⁴⁶⁴ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 27

ve eşi dışında ilişki kurduğu kadınlara yönelik davranışlarında da görülmektedir. Böylece Topal Nuri karakteri üzerinden toplumdaki bazı erkeklerin kadınlara yönelik duyarsızlıklarının boyutu örneklendirilmiştir.

İşçiler ve alt seviyedeki insanlara karşı sergilenen duyarsızlığın sadece Türkiye’de değil tüm dünyada görülen bir sorun olduğunu yazar şu satırlarla ifade etmeye çalışmıştır:

“Memleketin asıl emek işlerinde çalışanlar arasında zaten hiçbir fark yoktu. Bu, yalnız Türkiye için değil, dünyanın bütün emekçileri bu bakımdan aynı bezin eniydiler. Hâlli mallılar da tabii aynı. Hâlli mallılar okumuşlukları, yeni elbiseleri, arabaları, sigaraları, fakir fukarayı kendi içinde küçülten, aşağılık duygusu veren konuşmalarıyla her zaman haklı görünmüşlerdi. Yer içer, gezer tozar, ama bütün bundan sonra da gene onlar haklı olurlardı. Ne istiyordu berikiler? Neden oylarını veriyorlardı onlara? Meclis ya da meclislerde onların da ekmeğine yağ sürecektir kanunlar çıkartıp, daha iyi yaşamalarını sağlasınlar. Hayır, kime oy verdilerse olmadı, olmuyor, olmuyordu. Hep kendilerini, hep hep kendileriyle yakınlarını düşünüyorlardı.”⁴⁶⁵

Ekonomik eşitliğin olmadığı bir dünyada maddi güç sahiplerinin kendilerinden aşağı seviyede olanları hor görmesi, Orhan Kemal’in Marksist dünya görüşü dolayısıyla özellikle üzerinde durduğu noktalardan biridir. Yazar, “aydınlık gerçekçi” bakış açısıyla da bu sorunun demokratik yollarla çözülebileceğini düşünür ama her iktidar değişiminde benzer durumların yaşandığını görünce umudunu bir nebze yitirir. Orhan Kemal’in özellikle dikkat çekmek istediği nokta iktidar sahiplerinin, hangi kesimden gelmiş olurlarsa olsunlar, başa geçtikten bir süre sonra geldikleri yerdeki insanların sıkıntılarını unutarak onlara karşı duyarsızlaşmalarıdır.

Kanlı Topraklar’da Nedim Ağa’nın almak istediği “kanlı” toprakların sahibi Paşazade Hakkı Bey, dünyadaki adaletsiz düzenin farkındadır. O, hukuk sisteminin yarattığı haksızlığa şu şekilde değinir:

“[...] Oysa topraksızlar yeryüzünde yığın yığındılar. Her an, her ay, her yıl çoğalıp genişleyen bereketli yığınlardı bunlar. Yeryüzünde sınırsız, paylaşılmamış topraklar arayan, yığınlardı. Boş topraklar arıyorlardı ama, yoktu. Her yere ‘hukuk’larının duvarları çekilmiş, her şey kilit altına alınmıştı. Alınmıştı, doğru ya, onlar da yemek, içmek, doğmak, doğurmak, doğurduğunu yedirip içirmek, mutlu günlere ulaştırmak, yaşatmak, hiç ama hiç öldürmemek amacındaydılar. Asıl hak buydu. Uydurma ‘hukuk’ bu asıl hakkın ‘geçek

⁴⁶⁵ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 252

hukuk'unu tanımiyor, gerçek hukukun eli silahsızlarına karşı uydurma hukukun topunu tüfeğini çıkarıyordu."⁴⁶⁶

Her ne kadar dünya üzerindeki hukuk sistemleri insanların haklarını korumak için var olsa da, mülkün paylaşımında ezelden gelen hukuksuzluğun önüne geçilememekte, zengin zengin olarak, fakirse fakir olarak yaşamına devam etmeye zorunlu kılınmaktadır. Bu noktada mülk sahiplerinin hırslarını pekiştiren hukukî düzene bir çare bulunmamakta ve Paşazade Hakkı Bey'in duyarlılığı da kâr etmemektedir.

*Bir Filiz Vardı*⁴⁶⁷ Filiz isimli genç kızın ve ailesinin hayatının anlatıldığı bir romandır. Filiz'in çocukluğundan bir anı, çocukların ne denli duyarsız olabileceklerini örnekleyecek cinstendir:

"[...] Köpek yavrusu ufacıktı, kara kara gözleri, ıslak burnu, tombul sırtı. İp takmışlardı boynuna. Başına gelecekleri biliyormuşçasına bakmıştı ıslak kara gözleriyle. Çocuklar anlamamışlardı yalvarışını. Belki de ağlıyordu yavru köpek. Cin Ali, Demir, elektrikçinin Erol, Aysen, kardeşi sümüklü Gülsen, eczacının Nevin, Filiz...

'Hadi deniz kıyısına inelim!' demişti Cin Ali.

Demir sormuştu:

'Ne yapacağız deniz kıyısında?'

*'Boğalım. Bakalım nasıl boğulacak...' "*⁴⁶⁸

Çocukların yavru köpeği boğmak istemeleri çocuk eğitiminde duyarlılık konusunun ne kadar önem taşıdığını gösterir. Çocuklara duyarlı olmanın önemi öğretilmiş olsa ve çocuklar duyarlı aile ortamlarında yetişmiş olsalar hayvanlara yönelik böyle gaddarca davranışlarda bulunmazlar. Bu örnekle çocuk eğitiminde duyarlılığın aşılmasının önemi ifade edilmiş olur.

Filiz, boş durmamak ve kendine kıyafet, ayakkabı gibi şeyler almak için çalışmaya niyetlenir ama güzelliği dolayısıyla iş yerinde uğradığı tacizler onu yılgınlığa sürükler. Erkeklerin Filiz'e yönelik davranışlarından Filiz'i bir insan olarak değil bir meta olarak gördükleri açıktır. Bu da erkeklerin kadınlara yönelik duyarsızlıklarının, kadınları iş hayatında ne gibi sıkıntılara soktuğunun göstergesidir. İşverenin davranışlarından rahatsız olan Filiz sonunda bir gün işi bırakır. Eve giderken sokakta, otobüste birçok erkeğin sözlü veya fiziksel tacizine uğrar. Bu, Filiz için yeni bir durum değildir. Romanda bu durum dönemin genç kadınlarının yaşadıkları genel bir problem

⁴⁶⁶ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 289

⁴⁶⁷ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁴⁶⁸ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 148

gibi anlatılmaktadır. Ancak yolda yürürken Filiz'in yanında duran bir araçtaki adamın film yapımcısı olduğunu söyleyerek Filiz'e rol teklif etmesiyle Filiz'in bu tanımadığı adama inanıp hemen adamın arabasına binmesi de dikkat çekicidir. Böylece Filiz, hep hayalini kurduğu film artistliğini denemeye karar verir. Ancak dönemin film yapımcıları da diğer işverenler gibi genç ve güzel kadınları sadece zevk aracı olarak görmekte ve kadınların emekleriyle bir yere gelmelerine fırsat tanımamaktadırlar. Özellikle film sektöründe, film yıldızı olmak isteyen onlarca genç kız, hayallerine kavuşabilmek için göz göre göre kötü yola çekilmekte ve kimse buna dur dememektedir. Filiz kötü niyetli film yapımcılarının elinden şans eseri kurtulur. Nerede olduğunu bilmediği için yol üstündeki bir köfteciye gideceği yeri sorar. Köfteci, Filiz'in içine düşmek üzere olduğu ortamı fark eder ve Filiz'i uyarır:

“ ‘Kolay. Beni dinle yavrurum, Aksaray’ına git, bir daha da buralara çıkma. Sana baba nasihatı. Benim de bir kızım vardı, sen akran. Film, rol diye kandırdı itin biri, şimdi nerede olduğunu Allah bilir. Sakın kızım, sakın kendini buralardan!’ ”⁴⁶⁹

Köfteci, Filiz'i peşine düştüğü sevdadan kendi kızının hikâyesini örnek vererek vazgeçirmek ister. Köftecinin Filiz'e yönelik bu duyarlılığı önemlidir ancak sinema sektöründekilerin genç kadınların hayatlarını mahvetme konusundaki duyarsızlıkları, toplumsal açıdan dönemin önemli bir sorunudur.

Müfettişler Müfettişi'nde⁴⁷⁰ Kudret Yanardağ'ın devlet tarafından görevlendirilmiş bir müfettiş edasıyla gittiği bir Anadolu kasabasında insanları kandırarak insanlardan rüşvet alışı anlatılır. Kudret Yanardağ'ın eşi ve arkadaşları da onun çevirdiği oyunun düzenleyicilerindendir. Kudret Yanardağ'ın annesi hariç romanda kimse değerleri önemsemez. İsmi kullanılmayan yaşlı kadın daima oğlunun rahat bir hayata erişmesi için dua eder ve torunları ona karşı son derece saygısızca davranmalar da torunlarının gönlünü hoş etmeye çalışır. Kudret Yanardağ'ın annesi özellikle kız torununu gözetken bir “babaanne” olarak dikkat çekmektedir:

“Odasına geçti. Saklı yerden bir on lira daha ayırdı. Ortancaya vermişti, büyüğün de hakkı vardı. Torundu bunlar. Hatta bir on lira daha ayırmalı, onu da kıza vermeliydi annelerinden gizli. Fazla olsa, kıza fazla verirdi. El malıydı o. Yarın gittiği yerde iyisine mi düşer, kötüsüne mi belli olmazdı. Ne görürse

⁴⁶⁹ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 213

⁴⁷⁰ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

*baba evinde görürdü kızlar ama, ne baba babaydı, ne de anne anne. Hele anne!*⁴⁷¹

Kız çocuğu evlenip gittiğinde eşi veya içine girdiği aile ona alışık olduğu şekilde davranmayabilir ve onu bazı şeylerden mahrum bırakabilir. Dolayısıyla kız çocuklarına özellikle anneanne, babaanne, dede gibi aile büyükleri tarafından farklı bir duyarlılıkla muamele edildiği görülür. Kültürümüzün etkisiyle aile büyüklerinin kız çocuklarına karşı gösterdiği hassasiyete, değer sistemleri çökmüş insanların hikâyelerinin anlatıldığı bir romanda yer verilmesi dikkat çekicidir.

*Yalancı Dünya*⁴⁷² duyarlılık değerinin genellikle duyarsızlık örnekleri üzerinden ele alındığı romandır. Anlayışsız baba Haydar'ın, kızı Neriman'a olan davranışları duyarlılıktan çok uzaktır. Haydar, Kabak Hafız'ın sözde İslam'a dayanarak söylediklerini sorgulamadan uygular ve din uğruna kızının yaşantısına sınırlamalar koyar. *Yalancı Dünya* duyarsızlığın ele alınışı bakımından diğer romanlardan çok büyük farklar göstermez. Ancak duyarlılık sadece insan ilişkilerinde karşımıza çıkan bir değer değildir. İnsanlar farklı konularda da duyarlılık sahibi olabilirler. *Yalancı Dünya*'da Yalçın Öğretmen'in dilimize yerleşmiş Arapça kelimeler yerine bu kelimelerin Türkçelerini kullanması, onun dil duyarlılığının göstergesidir:

*“ Hürriyet arapçadır, özgürlükse türkçe. Türk olduğum için hürriyet'i değil, özgürlüğü kullanıyorum. İstiyorum ki, dilimden yabancı bütün sözcükler atılsın, kendi öz dilim kullanılsın... ”*⁴⁷³

Öğretmenler toplumun yol göstericisi olarak kabul edildiği için Orhan Kemal, dil duyarlılığı konusunu işlerken bu değeri romanın en duyarlı karakteri olan Yalçın Öğretmen'in ağzından aktarmayı uygun görmüştür. Böylece hem Yalçın Öğretmen'in olumlu karakter özelliklerinden hem de mesleğinin toplumsal rolünden yararlanmıştı.

Toplumda genellikle erkeklerin kadınlara yönelik davranışlarının duyarsızca olduğu düşünülse de kadınların da birbirlerine karşı azımsanmayacak derecede duyarsız oldukları görülebilir. *Evlerden Biri*'nde⁴⁷⁴ hikâyesi anlatılan Sadi Bey ve ailesinin komşuları olan Leman Hanım'ın, kızı Nursen'e söyledikleri bu durumu örnekler niteliktedir:

⁴⁷¹ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 200

⁴⁷² Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

⁴⁷³ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 210

⁴⁷⁴ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, 14. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

“ [...] ‘Küçük memur, usta, çırak mirak istemem Nursen! Vallahi kıyametleri koparırım. Ben seni halli mallı, zengin birine vereceğim. Fakirlikten, yoksulluktan bıktım. Yeter, illallah artık!’”⁴⁷⁵

Leman Hanım, zamanında çok maddî sıkıntı çektiği için kızının zengin biriyle evlenmesini istemekte, kızını adeta bir geçim kapısı olarak görmekte ve kızının evlilik ve eş bulmaya dair hayallerine saygı duymamaktadır. Leman Hanım’ın kızından beklentileri hem bir annenin ne kadar duyarsız olabileceğini gösterir hem de kadının kadına yönelik duyarsızlığını ifade eder.

*Arkadaş Islıkları*⁴⁷⁶ romanında ismi kullanılmayan sorumsuz bir “delikanlı” ile sevdiği kızın, nikâhsız bir şekilde yaşamaya başlamalarıyla karşılaştıkları sorunlar anlatır. Genç çift ilk zamanlar gidecek yerleri ve paraları olmadığı için arkadaşlarının evlerinde kalır. Bu durum genç çift açısından rahatsız edici bir hal alınca kendi düzenlerini kurmaya karar verirler. Demiryolu İşletmeleri’nde bir iş edinen delikanlı böylece “karısı”yla yaşayabileceği bir odaya da kavuşmuş olur. Genç adamın karısı çalışıp evin geçimine katkıda bulunmak ve hayat şartlarını düzeltmek adına üretime geçmek ister ancak genç adam karısının bu düşüncesini desteklemez. Bir tartışmanın ardından karısı, delikanlıyı terk eder. Delikanlı işin ciddiyetini ilk başta kavrayamaz fakat karısının geri dönmeyeceğini anlayınca üzölmeye ve onu aramaya başlar. Bu nedenle karısının çalışma ihtimalinin olduğu fabrikanın etrafında gezinip durur. Buradaki kahvelerden birinde fikirleriyle dikkat çeken işçi İlyas Usta ile tanışır. Delikanlının hikâyesini öğrenen İlyas Usta, ona şu tavsiyede bulunur:

“ ‘Demek istiyorum ki, kızlar sadece kocalarına güvenen birer zevk aracı olmakla kalmassınlar. Bu bilinci verebilersen, onlar kendilerini, hiç olmazsa kendilerini ilkin, düşünme alışkanlığı kazanırlar. Kendini düşünmeyen, düşünemeyen, başkalarını düşünemez!’”⁴⁷⁷

Genç adam karısını ona gereken değeri vermediği için sonsuza kadar kaybetmiştir. Bir daha aynı hataya düşmemesi ve kız kardeşlerinin varoluşunu desteklemesi adına genç adamın kadınlar hakkındaki fikirlerinin değışmesi gerekir. Bu nedenle İlyas Usta, genç adamı kadınların toplumdaki yeri konusunda aydınlatmaya çalışır. Sadece erkeklerin bakış açısının değışmesiyle kadının toplumdaki yerinin değışmeyeceğinin farkında olan İlyas Usta, asıl bakış açısını değıştirmesi gerekenlerin kadınların kendileri olduğunu ve

⁴⁷⁵ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, a.g.e., s. 102

⁴⁷⁶ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁴⁷⁷ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, a.g.e., s. 235

erkeklerin de onları bu konuda desteklemeleri gerektiğini vurgular. Böylece İlyas Usta, kadınlara yönelik duyarlılık sorununa çözüm üretmeye çalışmasıyla dikkat çeker.

Kötü Yol'da⁴⁷⁸ İhsan adlı karakterin ismi kullanılmayan babası, ailesinin geçimini "üçkâğıtçılıkla" sağlar. Ancak o, kötü yolla para kazanan diğer insanlardan farklıdır:

" 'Üçkâğıtçıydı. Hani iskambil kâğıtlarıyla, polisten gizli, adam dolandırırklar ya, öyle işte. Üçkâğıtçı! Ama hayatından daha çok da mesleğinden memnun değildi. Anneme söyler dururdu: 'Allah rızkımızı kessin bu pis işten.' Beni, kız kardeşimi okutmak, adam etmek isterdi. Olmadı. Bir gece, fazla içkiden... Ömrü o kadarmış...'"⁴⁷⁹

Üçkâğıtçılığı meslek edinmiş birinin iyi özelliklerinin olması beklenmezken bu adamın, yaptığı kötü işi bırakmak istemesi, çocuklarını okutarak adam etmeyi düşünmesi dikkat çekicidir. Aynı zamanda İhsan'ın anlattıklarına göre babası, kazandığı paralarla et alıp mahallenin fakir ailelerinin hasta veya bakımsız çocuklarına dağıtacak kadar da duyarlılık sahibidir. Orhan Kemal, kötünün içindeki iyiyi aramaktan hiçbir zaman vazgeçemeyen "aydınlık gerçekçi" bir yazar olarak üçkâğıtçı baba örneğiyle toplumsal önyargıları kırmak ve iyi gözle bakılmayacak birinde olan duyarlık ölçüsüne dikkat çekmek ister gibidir.

Hanımın Çiftliği'nde Muzaffer Bey'i öldürüp kaçan Habip'in hikâyesi *Kaçak*'ta⁴⁸⁰ anlatılır. Habip, Muzaffer Bey'i öldürdükten sonra bir köyde çocuğuyla yalnız yaşayan Hâcer isimli kadının evine yaralı şekilde sığınır. Hâcer, hakkında yapılabilecek dedikodulara rağmen Habip'e yardımcı olur:

"Hâcer şimdi artık bir dişi kartaldı. Ne olursa olsun, neden ne çıkarsa çıksındı. Şu yaşamaktan geçmiş görünen namuslu insana yardım elini uzatacak, ona yaşamayı sevdirecekti. Ama kötüsü çıkar, görenler olur, yeniden dile düşerdi. Yukarıdaki içini biliyordu. Kulu bilmezse bilmesindi. Anasından çok işitmişti, 'Yap iyilik, at denize. Balık bilmezse Hâlik bilir'di.'"⁴⁸¹

Hâcer eşi tarafından terk edilmiş ve hayatında uzun zamandır erkek olmayan bir kadındır. Ancak Hâcer'i Habip'e yardım etmeye yönelten onun yalnızlıktan sıkılmış olması ve cinsel arzuları değil, insanlara yönelik duyarlılığıdır. Hâcer bu duyarlılığını

⁴⁷⁸ Orhan Kemal, *Kötü Yol*, 2. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁴⁷⁹ Orhan Kemal, *Kötü Yol*, a.g.e., s. 55

⁴⁸⁰ Orhan Kemal, *Kaçak*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

⁴⁸¹ Orhan Kemal, *Kaçak*, a.g.e., s. 44

kendine kültürümüzdeki “İyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlık bilir.” sözüyle izah etmiştir.

Habip, “katil” olmuş olsa da özünde duyarlılık sahibidir. Kendisini aramak üzere Hâcer’in evine gelen jandarmalara karşı ne yapacağını düşünürken onlara ateş etmek istemez çünkü ateş ettiğinde birinin daha ölümüne yol açma ihtimali vardır ve Habip, suçsuz birinin durduk yere ölümüne sebep olmak istememektedir:

“Ama işin kötüye sarması da vardı işin içinde. Hem de yüzde bin! Candarmalar önce evi sarmış olabilirlerdi, ki hemen hemen kesindi bu. O zaman? Ne yapardı? Candarmalara ateş etmek akıl işi değildi, suçsuz, günahsız yurt çocuklarının ne diye kanını akıtacaktı? Teslim olmak, ama sonunda ipe gitmek. [...]”⁴⁸²

İlk aramada şans eseri jandarmalar Habip’i görmezler. Bu sayede Habip istemeden de olsa bir cana daha kıymaktan kurtulur. Jandarmalar ikinci kez yine kendisini aramak için geldiğinde ise Habip’in duyarlılığının yönü bu sefer Hâcer’e dönüktür. Kendisini yakalarlarsa Hâcer’in adının lekeleneceğinden korkar:

“İçi kabardı birden. Demek ölümle arasında beş, bilemedin on dakikalık bir zaman kalmıştı? Oysa her zamandan çok, yaşamak istiyordu. Hiç bir zaman yaşamayı böylesine istememiş, ölümden böylesine nefret etmemişti. Bu nefret, namusunu bıçağıyla koruyan bir kadının namusunu iki paralık ederek öleceğindendi. Demek ölümün de namuslusu, namussuzu vardı? Şayet fırlayıp kaçamaz, candarma kurşunuyla deriyi tuzlatırsa bu, ölümün namussuzu, hattâ alçakçası olurdu kadın adına. Çünkü o zaman Hâcer, köylü gözünde ‘Yabancı birini tavan arasında saklayan bir kahpe’ durumuna düşerdi ki, buna hakkı yoktu.”⁴⁸³

Habip’in yakalanırsa kendi başına gelecekleri düşünmesi kadar Hâcer’in yaşayacaklarını da düşünmesi Hâcer’le kısa sürede kurduğu gönül bağından ileri gelmektedir. Hâcer yalnız ve namuslu bir kadın olarak Habip’e hem evini hem yüreğini açmıştır ve Habip kendini Hâcer’e karşı sorumlu hissetmektedir. Böylece yazar, Habip karakteri üzerinden insanların katil bile olsalar duyarlılık ve sorumluluk sahibi olabileceklerini göstermiş olur. Bu hikâyeye insanlara duyarlı davranıldığında herkesin daha mutlu olduğu, daha yaşanılabilir bir dünyaya erişmenin de mümkün olacağı mesajı verilmiştir.

⁴⁸² Orhan Kemal, *Kaçak*, a.g.e., s. 183

⁴⁸³ Orhan Kemal, *Kaçak*, a.g.e., s. 203

Orhan Kemal, “*Sanatçı toplumsal konuları ele alıp ön plâna çıkararak, toplumu ileri götürücü bir güce ulaşır.. [...] Sanatçının hası, halka önderlik eden, baskılara (karşı-YN.) duran kişi olmalıdır.. Hem eseriyle hem davranışlarıyla bunu ortaya koymalıdır.. Bir kere, insanı anlayacak, savaşını anlayacak, buna katılacak sanatçı, kolaylıkla aldatılan kişilerin aldanmalarına karşı duracaktır...*”⁴⁸⁴ diyen biri olarak sanatçının sahip olması gereken farkındalığa ve duyarlılığa işaret etmiş, kendisi de bozuk düzenin duyarlılık sayesinde değişeceğine inanan dünya görüşüyle romanlarında bu değere çokça yer vermiştir. O, aile içi ilişkilerde, iş ortamlarında, sokaktaki insanlar arasında duyarlılık değerinin eksikliğinin toplumda yol açtığı sorunları eserleriyle göstermeye çalışmış ve bu değere dikkat çekerek toplumda bir farkındalık yaratmak istemiştir.

1.3. HOŞGÖRÜ

Hoşgörü, Türk Dil Kurumu’nun *Güncel Türkçe Sözlük*’ünde “*Her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiğince hoş görme durumu, müsamaha, tolerans*”, *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*’nde “*Başkalarının düşünce ve kanılarını hoşgörme, onların da geçerliliklerine karşı tepki göstermeme. Başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmesini ve düşüncelerine göre yaşamasını hoşgörme tutumu.*”⁴⁸⁵ olarak tanımlanmıştır.

Hoşgörü, toplumdaki bireylerin birbirine karşı daha anlayışlı, saygılı, sevgi dolu ve mutlu yaşamasını sağlayan bir değerdir. Hoşgörü değeri Orhan Kemal’in romanlarında 2039 kere tekrarlanmasıyla okuyucunun karşısına en fazla çıkan üçüncü değerdir. Orhan Kemal’in bu değere romanlarında sıklıkla yer vermesinin sebebi onun kötü durumlarda ve insanlarda bile iyi bir yan olabileceğine dair inancıdır. Kendini toplumcu gerçekçi değil de “aydınlık gerçekçi” olarak tanımlamasında da bu inanç etkilidir. Bu durumu Orhan Kemal şöyle açıklar: “*Ve neticede şuna vardım: İnsanoğlu, doğal olarak fena değil, kötü değil. Onu toplumun sosyal şartları kötü yapıyor. Hırsız yapıyor, katil yapıyor, eşkiya İskender yapıyor, efendim şunu yapıyor, bunu yapıyor.*”

⁴⁸⁴ Nurer Uğurlu, *Orhan Kemal’in İkbal Kahvesi*, 1. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1972, s. 390

⁴⁸⁵ <http://www.tdk.gov.tr> (25.05.2016)

(*Beş Romancı Tartışıyor*, s. 52)⁴⁸⁶ Dolayısıyla Orhan Kemal, toplumsal aksaklıkları anlatırken hoşgörü eksikliğinin zararını ortaya koyan olaylar kurgusuyla bu değer eksikliğinin hayatımızda ne gibi sorunlara yol açabileceğini anlatmaya çalışmış ve hoşgörü sayesinde kötü insanların bile iyi yanlarının ortaya çıkacağını göstererek romanlarını umutla sonlandırmıştır.

Otobiyografik roman olma özelliği gösteren *Baba Evi*'nde⁴⁸⁷ ismi kullanılmayan genç adamın babasının siyasî fikirlerinin Türkiye'de kabul görmemesinden dolayı ailece yerleşmek zorunda kaldıkları Beyrut'ta yaşadıkları zor zamanlar anlatılır hatta ailenin açlıkla imtihan olacak raddeye geldiği ifade edilir. Genç adamın babasının açtığı lokantanın iş yapmaması ve Türkiye'den de kendilerine para gelmemesi dolayısıyla genç adam bir matbaada işe girer ancak kazandığı para evi geçindirmeye yetecek miktarda değildir. Bir gün balık tutmaya giden genç adamın yaşadıkları tüm maddî zorluğa rağmen tuttuğu tek balığı Ermeni arkadaşı Virjin'e vermesi ve onun günlerdir boğazından tek lokma bir şey geçmeyen annesini doyurmasına yardımcı olması genç adamın duyarlılık seviyesinin ölçüsünü gösterir. Genç adamın babası ise oğlunun tuttuğu tek balığı başkasına vermesini hoş görmez çünkü onların da o akşam için yiyecekleri bir şey yoktur. Genç adamın, babasından işittiği azara rağmen içi rahattır çünkü o, halden anlayan biridir.

Genç adam dilini bilmediği insanların arasında bir türlü mutlu olamaz ve babasından kendisini Adana'ya göndermesini ister. Babası bu fikre ilk başta karşı çıksa da genç adamın kaçma planları yaptığını fark edince onu Adana'ya gönderir. Genç adam Adana'ya dönünce mahallede futbol oynadığı arkadaşlarıyla bir araya gelir. Onlar da kendisi gibi parasız ve amaçsızdır. Yakın kasabalardan birinin futbol kulübüne maç teklifi yaparlar. Niyetleri gezmek ve maçı kazanacaklarından emin oldukları için birkaç lira para kazanmaktır. Maç teklifi mektubunu postaya vermesi için arkadaşları Kasafan Cemal'i görevlendirirler. Maç günü geldiğinde ellerindeki paraları denkleştirerek gittikleri kasabanın futbol sahasında rakip takımı bulamazlar. Hatta böyle bir maç yapılacağından kimsenin haberi yoktur ancak o kadar uzun yoldan geldikleri için kendilerine rakip takımla bir egzersiz yapmaları için fırsat tanınır. Genç adam ve arkadaşları açtır, ceplerindeki son parayı kendilerini kasabaya geri götürecek bir

⁴⁸⁶ Asım Bezirci, *Orhan Kemal*, 2. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1984, s. 50

⁴⁸⁷ Orhan Kemal, *Baba Evi*, 30. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

kamyona mı yoksa atıştırılacak bir şey almak üzere yemeğe mi vermeleri gerektiğini düşünürler ve yemekte karar kılarlar. Kimseye ne kadar çaresiz olduklarını anlatmayacak kadar gururlu olduklarından kasabaya yürüyerek dönmeye karar verirler. Egzersiz maçını yapmak üzere oyuna katılanların daha fazla yorulması ve acıkmasıyla günü sonlandırır ve yürüyerek kasabalarına dönmek üzere yola koyulurlar. Yolda harman yerlerinden birine dökülmüş buğdayları yiyerek açlıklarını bastırmaya çalışırlar. Sonunda arkadaşları Yorgi, saatini satar ve bir işçi kantininden aldıklarıyla karınlarını doyururlar ve evlerine ertesi gün dönebilirler. Kasafan Cemal, başlarına bu durumun neden geldiğini sonunda arkadaşlarına itiraf eder. Mektubu postaya vermek üzere kendisine verilen pul parasıyla ayran içmiştir. Bunun üzerine genç adam şöyle düşünür:

“Ey açlık! Seni midemde, iliklerimde, kanımın yuvarlarında duydum. Ve sen, benim iyi, benim şefik ve rahim olan soyum, insan soyu, sen ebedi tokluğu fethedeceksin!”⁴⁸⁸

Açlık insanlar için oldukça zor hatta insanları suç işlemeye bile sevk edebilecek bir durumdur ancak genç adamın, açlığı insan soyunun temel sınavından biri olarak görmesi ve insanoğlunun bunu bir gün yeneceğine inanması onun içinde bulunduğu zorlu durumu bile hoşgörüyü karşılamasından ileri gelir. Böylece isyan edilecek bir durum dahi hoşgörü sayesinde daha katlanılabilir bir hal alır ve umut ortadan kalkmadığı için insanın mutlu yaşama ihtimali artmış olur.

Baba Evi ve *Âvare Yıllar* romanlarının devamı niteliğindeki *Cemile*'de⁴⁸⁹ ismi kullanılmayan genç adamın sevdiği kadın Cemile, bir fabrika işçisidir. O dönemde pek çok genç kadın evinin geçimine katkıda bulunmak için fabrikalarda çalışıyor olduğundan Cemile'nin fabrika işçisi olması yadırgatıcı bir durum değildir fakat kadınların iş hayatında erkeklerle yan yana çalışmalarına ne erkekler ne de kadınlar alışmışlardır. Toplum, fabrikada çalışan kadının namusundan şüphe eder. Cemile, ağabeyi Sadri'yle aynı fabrikada çalışsa da erkek duyarsızlığına ve hoşgörüsüzlüğüne maruz kalan genç kadınlardan biridir. Musa isimli arkadaşı Sadri'ye, Cemile'yi fabrikadaki işinden çıkartmasını salık verir çünkü Cemile güzel bir kadındır ve onunla birlikte olmak isteyen erkekler vardır. Bu nedenle Musa, Cemile'nin fabrikada

⁴⁸⁸ Orhan Kemal, *Baba Evi*, a.g.e., s. 96

⁴⁸⁹ Orhan Kemal, *Cemile*, 22. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

çalışmasını doğru bulmaz ve Sadri'ye öğüt verir. Musa'nın ağzından çıkan kısacık cümle çalışan kadınlarla ilgili erkek anlayışını özetler:

*"[...] Avrat kısmı değil mi, anam olsa şüphelenirim. Kızını dövmeyen, dizini döver."*⁴⁹⁰

Musa, Sadri'nin kardeşinden şüphelenmesine sebep olacak bu cümleyi kurmakta hiçbir sakınca görmediği gibi bir gün Cemile'nin fabrikadan çıkışının gecikmesi üzerine Sadri'ye:

*"Eyice sıkarla ha! Kız kısmının başından yumruğu eksik etmeğe gelmez, eyice sıkarla!"*⁴⁹¹

diyebilecek kadar da ileri gider. Kadınları çalıştıkları yerlerde rahatsız eden erkekler olmasına rağmen kadınları namussuzlukla yaftalayan ve onları ev hayatına mahkûm etmeye çalışan yine erkeklerdir. Erkek egemen toplum yapısının erkeklerde yarattığı sağlıksız bakış açısı ve kadınlara yönelik hoşgörüsüzlük Musa'nın ağzından çıkan bu sözlerle örneklendirilmiştir.

Murtaza'da⁴⁹² "vazifesinin aslanı" olmaya çalışan karakter Murtaza'nın, görevlerini düzgün yapmayan insanlara yönelik hoşgörüsüzlüğü dolayısıyla başına gelenler anlatılır. "Kurs görmüş, amirlerinden çok sıkı disiplin ve terbiye almış" bir mahalle bekçisi olan Murtaza, sorumlu olduğu sokaklarda üzerine vazife olmayan işlere bile karıştığı için mahalleli Murtaza'dan şikâyetçi olur. Bunun üzerine Murtaza bir fabrikada bekçi olarak görevlendirilir ama bu iş değişikliğini kendi hoşgörüsüz tavrına ve aşırıya kaçan disiplin anlayışına bağlamaz. Murtaza'nın görevini yerine getirirken disiplinli davranması anlaşılabilir bir durumdur ancak bazı durumlarda insanlara hiç esneklik payı vermemesi fabrikadaki çalışma arkadaşlarıyla da sorun yaşamasına sebep olur. Arkadaşları Murtaza'nın katı ve hoşgörüsüz tutumundan sıkılır hatta onun hakkında kötü şeyler düşünürler ama Murtaza bunu umursamaz:

*" 'Arkadaş,' dedi. 'Başladık yeni vazifemize şükür. Duydun ne hisli sözler söylediy müdürümüz? Dedi: Edeceğiz tatbik fabrikaya çok sıkı disiplin. Doğru söyler. Çünkü yaramaz güler yüz bizim millete. Gördün saplaşmış çamurlara, koşmayacaksın yardımına zinhar. Atacaksın bir tekme de sen. Çünkü yaramaz gevşek muamele.'"*⁴⁹³

⁴⁹⁰ Orhan Kemal, *Cemile*, a.g.e, s. 46

⁴⁹¹ Orhan Kemal, *Cemile*, a.g.e, s. 47

⁴⁹² Orhan Kemal, *Murtaza*, 20. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁴⁹³ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 148

Murtaza disiplinli davranarak her şeyi düzene sokabileceğini düşünür ama koca fabrikanın bütün sorunlarını tek başına çözenin mümkün olamayacağını hesap edemez. Çevresinden gelen eleştirilere rağmen fabrikadaki tüm aksaklıkları düzeltmek için mücadele eder. Hatta bir gün kızını, vazifesi başında uyuyakalmış görür. Kızını uyandırıp durumun hesabını sorarken ona bir tokat atar ve bu tokat dolayısıyla küçük kız başını yere çarpar ve ölür. Murtaza kızının ölümüne sebep olduğuna üzülür fakat yine de hareketlerindeki aşırılığı görmez. Onun katı tutumu fabrikada bazı işlerin yoluna girmesini sağlamış olsa da hoşgörüsüzlüğü dolayısıyla önce kızı ölmüş sonra da Murtaza'ya karşı fabrikada isyan çıkmıştır. Böylece Orhan Kemal, hoşgörünün önemini hoşgörüsüzlüğün ne gibi durumlara sebep olabileceğini göstererek açıklamıştır.

Suçlu'da⁴⁹⁴ Cevdet'in babası İhsan Efendi'nin, eşinin ölümünden hemen sonra evdeki genç hizmetçi Şehnaz'la evlenmesi mahalleli tarafından hoşgörüyü karşılanmaz. Mahalleli İhsan Efendi'nin hem kendisinden yaşça çok küçük bir kadınla evlenmiş olmasına, hem de yeni eşinin lafına uyararak Cevdet'i okuldan alıp işportacılığa başlatmasına kızar. Ayrıca herkes Şehnaz'ın mahallenin delikanlılarından şoför Adem'le yakınlaşmasının farkındadır ve İhsan Efendi'nin buna göz yummasını kimse hoş görmez:

*“Kısaca anlattı. Berber Latif, ‘Boynuzlu!’ dedi. ‘İnsan, Adem gibi anasının gözünü genç karısının yanına sokar mı be?’
‘Sokar mı?’
‘Aklı olan sokmaz!’
‘Aklı olsa, kızı yaşındaki karıyı almazdı!’
‘Ben en çok o yavrucağa acıyorum...’
‘Cevdet’e mi?’
‘Boynunda işporta, bütün gün...’
‘Anneciğinin gözü görmeli!’”⁴⁹⁵*

Mahallelinin İhsan Efendi hakkındaki bu hoşgörü içermeyen düşünceleri aslında çok da yersiz değildir. Belki bir insan yaşça kendisinden küçük biriyle evlendiği için eleştirilemez ama bir babanın evlendiği kadının lafına uyararak çocuğunu okuldan alması hoş görülecek bir durum değildir. Aynı şekilde bir erkeğin karısının gönlünü hoş tutmak için karısının uygunsuz ilişkisine müdahale etmemesi ve olan biteni görmezden gelmesi ahlaki açıdan hoşgörü götürmeyen bir durumdur. Bu örnekte toplumumuzun çocuklara

⁴⁹⁴ Orhan Kemal, *Suçlu*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

⁴⁹⁵ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 120

yönelik merhameti, duyarlılığı ve toplumun ahlak anlayışına ters yaşantılar sürenlere yönelik tavrı görülmektedir.

Toplumumuzda annelerin çocuklarına yönelik hoşgörülerini düzeyleri oldukça yüksektir. Hatta bazen kadınların eşlerine göstermedikleri hoşgörüyü çocuklarına gösterdikleri görülür. *Devlet Kuşu*'nda⁴⁹⁶ da Mustafa'nın ismi kullanılmayan annesinin oğluna gösterdiği hoşgörü dikkat çeker:

*“Kapalı kapı önünde anne, elindeki idare lambasıyla hâlâ dikiliyordu. Alışkındı. Ne yapsa kızmazdı oğluna. Çünkü oğlu haklıydı. Hem de yerden göğe kadar. İlle kocasının ileri geri söylenmesi... İfrit oluyordu. Bu yaştaki hangi delikanlı oğlundan başka türlüydü? Günün birinde o da başkaları gibi aklını başına alır, durulurdu elbette.”*⁴⁹⁷

Mustafa'nın ev bütçesine katkıda bulunması beklenirken düzgün bir işte çalışıp para kazanmaması babası Memet'in hoş görmediği bir durumdur. Ancak anne, bu durumu anlayışla karşılar. Oğlu yaşındaki her gencin benzeri şekilde davranacağını düşünür. Oysa Mustafa'nın davranışı aslında tam bir sorumsuzluk örneğidir ve bu davranış biçiminin hoş görülecek bir yanı yoktur. Orhan Kemal, Mustafa ve annesi üzerinden annelerin çocuklarına yönelik hoşgörülerinin bazen çocuklarını sorumsuzca davranmaya ve tembelliğe ittiğini gösterir. Hatta romanda Mustafa'nın, mahallelerine yapılan apartman inşaatının sahibi Züfekar Bey'in çirkin kızı Hülya ile evlendiği ve böylece ailesini içinde buldukları maddî sıkıntıdan kurtarmayı hedeflediği görülür. Mustafa'nın Hülya ile gerçekleştirdiği mutsuz evlilik uzun sürmez. Böylece hoş görülmeyecek bazı özelliklerin anneler tarafından anlayışla karşılanmasının hem aile kurumuna hem de bireye verdiği zararlar ortaya konmuş olur.

Gâvurun Kızı'nda⁴⁹⁸ Müslüman Kâmrân ile gayrimüslim Evdoksiya'nın birbirini sevmeleri ancak din farklılığı nedeniyle evlenme isteklerinin Evdoksiya'nın dedesi Barba Komyanos tarafından hoşgörülle karşılanmayışı anlatılır. Barba Komyanos tutucu bir Rum'dur. Torununun farklı dinden bir erkekle gönül ilişkisine hoşgörülle bakmayacağı bellidir çünkü o kendi kızını öldürmüş bir adamdır:

“Barba Komyanos o zamanlar domuz kasabıydı. Kızının şarap tüccarı Kozmîdi'nin oğluyla kırıştırdığı kulağına çalınmıştı, huylanıp duruyordu zaten. Beyaz çerçevele gözlüğünün üstünden damadına şöyle bir bakmış, sonra, Yunan

⁴⁹⁶ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁴⁹⁷ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 6

⁴⁹⁸ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, 6. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

*kurtuluş savaşlarından kalma dede yadigârı Rus kapaklısını duvardan alıp uzatmıştı: ‘Yap vazifeni yavrurum!’*⁴⁹⁹

Barba Komyanos kızını öldürme görevini ilk önce damadına verir ancak damadı bunu gerçekleştirmek istemeyince kızını kendisi öldürür. Barba Komyanos’un, evli olduğu halde bir erkekle gönül ilişkisi yaşayan kızının durumunu hoş görmemesi bir dereceye kadar anlaşılır bir durumdur ancak ona ceza olarak ölümü biçmesi kabul edilebilir değildir. Barba Komyanos kızını öldürmeyi bir namus görevi addetmiş ve başka çözüm yollarını kullanmayı denememiştir. Dolayısıyla böyle bir adamın torununun ilişkisine de hoşgörüyü yaklaşması beklenemez.

Barba Komyanos, Evdoksiya’yı Kâmran’la görüşmesine engel olmak için teyzesinin evine gönderir. Bu sırada Evdoksiya’nın izini bir süreliğine kaybeden Kâmran için hayat çok zor geçer. Şoförlüğü bırakır ve para kazanamaz. Bu süreçte Kâmran’a maddî manevî destek olan Antranik isimli arkadaşıdır:

*“Tam manasıyla işsizdi. Günlerce bomboş dolaştı. Elindeki üç beş kuruşu da içkiye verdikten sonra büsbütün zil kaldı. Antranik’in dostça ilgisi olmasa acından ölmese bile meteliksiz kalacaktı. Antranik ufak ufak yardım ediyordu. Hem de asla, ‘Yardım ediyorum!’ kokusu vermeden. Ama, ne zamana kadar sürüp gidecekti? O da tamamıyla yabancı biriydi nihayet.”*⁵⁰⁰

Antranik’in Kâmran’ın halinden anlayıp ona her şekilde destek olması, onu hoş görmesiyle alakalıdır ancak Evdoksiya’nın Kâmra’ya kaçmasıyla Antranik’in Evdoksiya’nın evinin kapısına dayanması ve genç kadını kendisiyle birlikte olmaya zorlaması kabul edilebilir bir durum değildir. Şartlar değişince ve Evdoksiya’yı görünce Antranik’in tavrının değişmiş olması onun yardımsever ve hoşgörülü tavrının etkisinin silinmesine neden olur. Böylece Orhan Kemal, şartlar değiştiğinde insanların bazı davranışlarının değişebileceğini ve insanların değer kaybına uğrayabileceğini göstermiştir.

Kâmran ve Evdoksiya geçirdikleri kötü yaşantıları unutmak için yeni bir semtte yeni bir hayat kurmayı denerler. Evdoksiya’nın Rum olduğu gittikleri yeni mahallede hemen öğrenilir. Kadınlar Evdoksiya’ya ilk başta önyargılı yaklaşırlar:

“[...] İlk zamanlar çekinen, görüşmekten sakınan Türk komşuları şimdi canciğer dost olmuşlardı. Kendi aralarında bile ondan bahsederken, ‘Doğrusu ağırlığına altın değer şu gâvur kıızı!’ deseler, ötekiler paylayıveriyorlardı:

⁴⁹⁹ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 97

⁵⁰⁰ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 128- 129

*'Yooo... Gâvur mavur yok. Kaldırın bu lafları. Dininden bize ne? Bize insanlığı, güler yüzü, tatlı dili yeter!' diyorlardı.*⁵⁰¹

Evdoksiya komşularına Rum olsa da onlardan farklı olmadığını davranışlarıyla gösterir. Bu da komşuları tarafından takdirle karşılanır ve insanlar Evdoksiya'ya karşı önyargılı davranmaktan vazgeçip onunla dostluğa dayalı bir ilişki kurmaya başlarlar. Hatta kendi aralarında bile ağız alışkanlığı üzere Evdoksiya'dan "gâvur" diye bahsedenleri uyarırlar. Evdoksiya din farkının insanlar arası ilişkilere zarar vermeyeceğini göstermiş olur. Böylece hem Evoksiya'nın etrafındakilere hem etrafındakilerin Evdoksiya'ya hoşgörülü davrandığı ve sorunsuz yaşadıkları görülür. Yüzyıllarca farklı dinlerden ve farklı milletlerden pek çok insana ev sahipliği yapmış topraklarda hoşgörü sayesinde bazı problemlerin ortadan kolayca nasıl kalkabileceği Evdoksiya ve komşularının ilişkisi üzerinden okuyucuya gösterilmiş olur.

*Dünya Evi*⁵⁰²; *Baba Evi*, *Âvare Yıllar* ve *Cemile* romanlarının devamı niteliğinde, otobiyografik özellik gösteren bir romandır. Bu romanda ismi kullanılmayan genç adam soylu bir aileden gelmektedir. Özellikle babaannesi aile geçmişleri dolayısıyla genç adamın kendileri gibi soylu bir ailenin kızıyla evlenmek yerine bir işçi kıza gönül vermiş ve onunla evlenmiş olmasını hoş karşılamaz:

*" 'Senin olmasa bile, babanın ismi, şerefi var. Memleket dışında bulunması mühim değil. Bütün mesele namda, şanda. Halbuki sen, alelâde bir işçi kıızı nikâhlamakla... "*⁵⁰³

Toplum, fabrikalarda çalışan kızların/ kadınların ahlakının iyi olmadığı algısına sahiptir çünkü toplumda bu kızların/ kadınların birlikte çalıştıkları erkeklerle düşüp kalktıklarına dair bir kanaat gelişmiştir. Bu kanaat çok da yersiz değildir. Romanlarda anlatılanlara göre bazı genç kızlar/ kadınlar erkeklerle gönül ilişkileri hatta cinsel ilişkiler kurmaktadır ancak bütün kadınların aynı şekilde değerlendirilmesi ve bu tarz ilişkiler dolayısıyla erkeklere değil sadece kadınlara kötü gözle bakılması toplumsal açıdan cinsiyet eşitliği algısının olmadığını gösterir. Bu problemin yanı sıra fabrikada çalışan bütün kadınların onaylanmayacak ilişkiler yaşadığının düşünülmesi de kadınların maruz kaldığı hoşgörüsüzlüğü ortaya koyar.

⁵⁰¹ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 187

⁵⁰² Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 2. B., İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1972

⁵⁰³ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 25

Romanda genç adamın bir fabrika işçisiyle evlenmiş olmasını hoş karşılamayan sadece babaannesini değildir:

“Bir işçi kızla evlenmek gibi dünyanın en büyük ayıbını işlediği farzolunan bir torunun fikri sorulmamıştı. Hem kimbilir, belki de bildik, gördük, tanıdık, hısım akraba lâf çekmiş, iğnelemişlerdi ihtiyarı.”⁵⁰⁴

Babaanne fabrika işçisi bir kızla evlendiği için torununa saygı duymaz, onun hayat anlayışını ve eş tercihi hoş görmediğini belli eder. Ancak bu durumun etraflarındaki insanlar tarafından da aynı tepkiyle karşılanması dikkat çekicidir. Sınıf yapısı olmayan bir toplum düzeninde insanların kendilerini başkalarından üstün görerek, kendileri gibi olmayanları aşağılamaları ve o insanlarla kurulan ilişkileri hoş görmemeleri dikkat çekicidir. Tüm bunlara rağmen genç adamın eşi Cemile, kocasının babaannesinin kendisi hakkındaki düşüncelerine ve sözlerine kulak asmaz, o kendisine olan hoşgörüsüzlüğü hoşgörüyü karşılar.

Dünya Evi'nde genç çiftin arkadaşları Aliş ve karısı Şöhret, kızlarının evliliği üzerine düşünürken para pul, makam mevki, şan şöhrete önem vermez, kendilerine uygun, birlikte ailece mutlu olabilecekleri damatları olsun isterler. Aliş, müstakbel damatları için şöyle düşünür:

“ ‘Haklısın,’ dedi Aliş. ‘Bakmayacağım kızlarıma zengin koca. Olsun fakir. Ama olsun namuslu. Bir de isterim şen! Şen olmalı damatlarım. İşte kahve... Versinler kızlarımla sırt sırta, işletsinler, onlar da yesin ben de!’”⁵⁰⁵

Aliş'in damat adaylarının maddî durumunun iyi olmasını değil namuslu olmalarını istemesi önemlidir. Ayrıca bu çingene çiftin şen bir hayatları olduğu için damatlarının da onların şen hayatına daha da neşe katacak cinsten olmasını önemseydiği görülür. Aliş, damatları fakir olsa bile işlettiği kahvehaneyi onlara devretmeyi düşünecek kadar hoşgörülüdür. Bu da göstermektedir ki hayatta bazı insanlar hoşgörülü algıları sayesinde mutluluk odaklı yaşamaktadırlar.

Dünya Evi'nde genç adam ciddi maddî sıkıntılar yaşamaktadır. Karısının hamile oluşu dolayısıyla yapılacak hazırlıklara bile para bulamamaktadır. Genç adam çalıştığı fabrikada babasının geçmişi bilindiğinden düşük maaşlı bir göreve getirilir. Genç adamın görevinde usulsüzlük yaparak hesabına para geçirme olanağı vardır. Bunu o

⁵⁰⁴ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 22

⁵⁰⁵ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 74- 75

göreve getirildiği ilk gün fark etmiştir. Hatta eskiden babasıyla arkadaş olduğunu söyleyen bir tüccar ona usulsüz para kazanma imkânını kullanması konusunda açıkça teklif getirmiş ancak genç adam paraya çok ihtiyacı olmasına rağmen hırsızlık yapmamıştır:

“Evet, namussuzlukmuş gibi geliyordu, düşünmesi bile. Çalmıyacaktı. Ne Allah korkusu ne de kul. Elinden gelmiyordu. Hamal Sadık’ın deyip durduğu gibi, kendinden öncekilerin hiçbir zaman ele geçmeden gemilerini yürütmüş olduklarını biliyordu. Defterler, fişler, şu, bu her şey önündeydi. İstese hiç kimsenin ruhu bile duymadan binlerce lira vurabilirdi. İstemiyordu, istemiyecekti. İçinden gelmiyordu. Böyle bir şey yapacak olsa kendi içinde kendini kaybedeceğini sanıyordu. Sarı demirleri pırıl pırıl karyola, mavi ipek yüzlü yorgan, misafirlere dağıtılacak lohusa şerbeti.. Öyle küçük, öyle değersiz şeylerdi ki. Bütün bunlarla karısının etrafa caka satmak değilse bile, hoş görünmek istemesini anlıyor, hak veriyor, ama anladığı, hak verdiği şeyleri satın almak için kendi içinde kaybolmaya yanaşamıyordu. Ne olursa olsun, koskoca bir hükümete karşı koymuş bir adamın oğluydu. Kendinin olmasa bile, babasının haysiyetini düşünmek zorundaydı. Kaldı ki, kendi de insandı. Belirmiş, yahut belirmeye başlamış bir kişiliği vardı.”⁵⁰⁶

Doğruluk, duyarlılık, hoşgörü, dindarlık, cesurluk gibi değerlerin iç içe geçmiş olduğu bu alıntıda genç adamın içinde bulunduğu tüm sıkıntılara rağmen dürüstlüğü tercih etmesi önemlidir. Üstelik genç adam böyle bir tercihi Allah’tan ya da işvereninden korktuğu için yapmamıştır. O, hem babasının onurunu hem de kendi şerefini düşünmüş ve hırsızlığı, yolsuzluğu kendisine yakıştıramamıştır. Karısının doğum hazırlığı için almak istediği şeyleri alacak parası olmamasına karşılık anlayışla karşılması da genç adamın duyarlılığının ve hoşgörüsünün göstergesidir.

*El Kızı*⁵⁰⁷ avukat Mazhar Bey, annesi Hâcer Hanım ve karısı Nâzan’ın hikâyelerinin anlatıldığı bir romandır. Romanda özellikle Hâcer Hanım’ın gelini Nâzan’a yönelik saygısız, duyarsız ve hoşgürsüz davranışları oğluyla gelininin evliliğinin bitmesine sebep olmuş ve bu durum önceki bölümlerde incelendiği için burada tekrar ele alınmamıştır. Romanda erkek bakış açısıyla hoşgörü değerinin hoşgürsüzlük üzerinden vurgulandığı şu satırlar ise önemlidir:

“Yeni moda olmaya başlayan âile gazinolarından birinde karşılıklı çay içiyorlardı. Devrimlerin getirdiği yeniliklere hemen uyuveren Mazhar için karisiyle bir bahçe, yahut herhangi bir gazinoda çay, kahve, hattâ rakı içmek aykırı değilse de, etraf henüz böyle şeyleri yadırgıyordu. Nitekim gazinoya girip çıkan erkek müşteriler –velev karısı olsun- avukat Mazhar’a iyi gözle

⁵⁰⁶ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 162- 163

⁵⁰⁷ Orhan Kemal, *El Kızı*, 10. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992

bakmıyorlardı. Erkeklerin arasına kadın getirilir miydi? Görülmüş şey miydi?''⁵⁰⁸

Mazhar Bey ve karısı Nâzan küçük bir Anadolu kasabasında yaşamaktadırlar. Mazhar Bey İstanbul'da yetişmiş ve tahsil görmüş bir kişi olarak yeniliklere açıktır ve bunları kendi hayatında uygulamak ister. Ancak toplum bazı yeniliklere henüz hazır değildir. Alıntıda da görüldüğü üzere adı "aile gazinosu" olan bir yere bir erkeğin gündüz vakti karısıyla birlikte gitmesi hoş görülmemektedir. Mazhar Bey böyle bir yerde çay, kahvenin dışında karısıyla rakı bile içebileceğini düşünür ama çevredeki erkekler bunu yadırgar. Yeniliklere olan kapalılık ve kadınların toplum hayatındaki yerine yönelik algı dolayısıyla Mazhar Bey'e kötü gözle bakılır. Mazhar Bey bunu umursayan bir kişi değildir fakat erkeklerin hemcinslerine bile hoşgörüsüz bakışı dikkat çekicidir.

Yeniliklere karşı direnç, toplumdaki her kesimden insanda görülebilmektedir. Nâzan, eşinden ayrılıp İstanbul'a döndükten sonra arkadaşı Nesrin gibi manto giymeyi çok istediği halde bunu yapamamakta, çarşafı dolaşmaya devam etmektedir:

"Nesrin:

'Peçeni kaldırsana,' dedi.

Nâzan küçük bir tereddütten sonra kaldırdı. Yanakları al aldı. Yanbaşında mantoyla sekercesine yürüyen Nesrin'e oldu bitti imrenir, mantonun hızla yayılvermesini isterdi. Yayılmıştı da. Hattâ bir baloda Mustafa Kemal Paşa'nın bâzı muallime hanımlara başlarını açmalarını tavsiye ettiği bile işitilmişti. Peşin iyice yadırganmışsa da, sonraları serbest fikirli muallimlerle, bir kısım memur hanımlarının tavsiyeye uyuverdikleri duyulmuştu."⁵⁰⁹

Nesrin, uygunsuz ilişkiler yaşayan ve Nâzan'ı da içinde bulunduğu kötü yola çeken bir kadındır ancak Beyoğlu'na çıktıkları bir gün Nesrin'in Nâzan'a peçesini kaldırmasını tavsiye etmesi onun pervasız yaşantısından değil Nâzan'ın halinden anlamasından ve onun içinde bulunduğu durumu hoşgörüsüyle karşılaşmasından ileri gelmektedir. Bu sayede Nâzan, kadınlara başları açık gezmelerini tavsiye eden Atatürk'ü düşünmüş ve kendisinde en azından peçesini kaldırma cesareti bulmuştur. Böylece Mustafa Kemal Atatürk'ün kadınların başlarını açmalarına yönelik tavsiyesi okurlara hatırlatılmış ve onun yenilikçi liderliğiyle, hoşgörülü kişiliğine vurgu yapılmıştır. Kadınların başlarını açmalarının ilk başta kadınlar arasında bile yadırganmış olması ise yenilikleri benimseyerek hayata geçirmenin ne kadar zor olduğunu gösterir. Bu durumdan

⁵⁰⁸ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 57

⁵⁰⁹ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 213

kurtulma yolunun kadınların birbirlerine destek olması ve hoşgörülü davranmasından geçtiği anlatılmak istenmiştir denebilir.

Hanımın Çiftliği'ndeki⁵¹⁰ çiftliğin sahibi Muzaffer Bey, kadınlara cinsel düşkünlüğü olan bir erkektir. Ancak bu özelliğini her yerde belli etmesi hatta çiftliğinde çalışan kadınlarla bile birlikte olmakta bir sakınca görmemesi özellikle çiftlikte Muzaffer Bey'in hizmetini yapan, gerektiğinde cinsel ihtiyaçlarını karşılayan Gülizar ve çiftliğin emektar hizmetlilerinden Yasin Ağa'nın hiç hoşuna gitmez. Gülizar şöyle düşünür:

*"[...] Çünkü Bey, Kızılbaş değildi ama, Kızılbaştan da kötüydü. Her yıl çapa, yahut pamuk toplama mevsiminde çiftliği dolduran sürüyle kadına; aptal, pis, pişikli demeyip azgın boğa gibi dalandığını, eline geçirdiğini ahura, kütlü ambarına nasıl sürüklediğini biliyordu. Bilinen şeydi. Çiftçibaşı Yasin Ağa küplere biner: 'Tövbe estağfurullah, tövbe estağfurullah... Sen taksiratını affet Yarabbi! Nedir bu adamın azgınlığı...' derdi."*⁵¹¹

Gülizar'ın Muzaffer Bey hakkında düşünürken kafasından "*Çünkü Bey, Kızılbaş değildi ama, Kızılbaştan da kötüydü.*" diye geçirmesi onun halk arasında "Kızılbaş" denen Aleviler hakkındaki cehaletini ve Alevilere yapılan kötü niyetli yakıştırmalara inandığını gösterir. Aynı zamanda bu mukayese, Gülizar gibi insanların farklı mezheptekilere olan hoşgörüsüz ve saygısız tavrını örneklendirir. Muzaffer Bey'in pek çok kadınla fütursuzca birlikte olması ise sadece Gülizar'ı değil durumun farkında olan Yasin Ağa'yı ve diğer tüm insanları rahatsız eder. Toplumun son derece hassas olduğu bir konuda Muzaffer Bey'in keyfince davranması, birlikte olduğu kadınların daha sonra ne yaşayacaklarını düşünmeden onları sadece zevk aracı olarak kullanması hem insanlık açısından hem de toplumumuz açısından hoş görülecek bir durum değildir. Bu nedenle insanların Muzaffer Bey'i hoş görmemesi anlaşılabilir bir durumdur.

Eskici ve Oğulları'nda⁵¹² Topal Eskici'nin romanın başından sonuna kadar devam eden hoşgörüsüz bir tavrı vardır. O, etrafındakileri küçük şeyler için bile kırmaktan çekinmeyen, aksi, huysuz bir adamdır. Topal Eskici'nin böyle biri olmasının altındaki sebepler onun ağızından aktarılmıştır:

"[...] Demek müşterilerini yitiriyordu yavaş yavaş. Karşıdaki ne türlü davranıyordu da müşteriler ona kaçıyordu? Daha mı kibardı? Daha mı ucuzcu?"

⁵¹⁰ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, 5. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

⁵¹¹ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 7

⁵¹² Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

Bilmiyordu, bilmiyordu bu kahpe dünyanın işini. Tüyü bozuk karşıkı göçmen kalkmış ta Allah'ın Bulgaristan'ından mı, Sırbistan'ından mı ne gelmiş, rızkına ortak oluyordu. Ne hakla? 1912'de 'Memâlik-i mahrûse-i şâhâne'nin' (Osmanlı ülkesi) bütünlüğü için Trablus'ta dövuştüğü, sol bacağını 'kahpe bir İtalyan kurşunu'na verdiği sıra neredeydi? Bulgaristan, Yunanistan ya da Sırbistan da, gâvur yumruğu altında değil miydi? Sıfatı sıfat değildi deyyusun. Camiye gittiğini görmemişti. Cenab-ı Allah nûr-u ilâhisini silmişti yüzünden. Şu hükümetin de işine akıl ermiyordu vesselam. Gâvur içinde gâvurlaşmış tohumu bozukları al, getir, yıllar yılı bu topraklar üzerinde, bu toprakların iyi kötü günlerinin kahrını çekmiş yerlilerinin rızkına ortak et!"⁵¹³

Topal Eskici hem geçim derdi yaşaması hem de Trablusgarp Savaşı'nda bacağını kaybetmiş olması dolayısıyla isyan halindedir. Yaptığı ayakkabı tamirciliğinden kendisi doğru düzgün para kazanmazken bir göçmenin onunla aynı işi yaparak kazancına ortak olması vatan için bacağını vermiş biri olan Topal Eskici'nin affedebildiği bir durum değildir. Ayrıca yazar, Topal Eskici üzerinden toplumdaki bazı insanların göçmenlere olan hoşgörüsüz tavrını da dile getirmiştir.

Ekonomik şartların zorluğu Topal Eskici'yi Allah'a bile isyan edecek duruma getirir. O, sadece kendisiyle aynı işi yapan göçmen esnafa kızmaz, işten çıkarılan ve başka iş bulamadığı için babasının yanında çalışarak kazanca ortak olan büyük oğlu Memet'e de hoşgörüsüzlükle davranır. Küçük oğlu Ali'nin, babasına bu hoşgörüsüz tavrı için kızması Topal Eskici'nin gücüne gider:

"[...] Kızmak marifet değil, marifet, babaya yük olduğunuzu anlayıp başınızın çaresine bakmak. Kızıyorsam, haklıyım da kızıyorum, üveyim değil ya o benim. Toz da kondurmaz ağasına. Ağam şöyle, ağam böyle... Bana ne ağanın şöyleliği böyleliğinden? [...]"⁵¹⁴

Ali, ağabeyinin yaşadığı maddî sıkıntı haricinde bir de babasından kötü muamele görüyor oluşunu sindiremez. Bu nedenle babasına kızar ve babasıyla arası sık sık bozular. Topal Eskici ise daima kendisini haklı görür. Evlatları onun için kıymetli olsalar bile maddî şartlar onun hoşgörü düzeyini en aza indirmiştir ve bu durum evlatlarla baba arasında sürekli problem yaşanmasına sebep olur. Bu da göstermektedir ki insanların içinde buldukları ekonomik koşullar insanların hoşgörü düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

⁵¹³ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 3- 4

⁵¹⁴ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 22

Ekonomik şartların kötülüğünün insanlar üzerindeki olumsuz etkisi Topal Eskici'nin sert tavırlarıyla açıklanmaya çalışılsa da aşağıdaki satırlar devir ve şartların değişimini oldukça net biçimde gözler önüne sermektedir:

“Dedesinin konağı gibi konaklar yeryüzünde bile kalmamıştı artık. O biçim konaklar ortadan kalkarken hatırı gönülü, kadir kıymet bilirliği, daha kötüsü de fakir fukaranın dilinden anlamayı da birlikte götürmüşlerdi.”⁵¹⁵

Konak kültürünün hatırlanmasına vesile olan Topal Eskici'nin dedesinin konağıdır. Topal Eskici bir konakta refah içinde yetişmiş olduğu için ülkenin yeni ekonomik şartları onu diğer insanlara göre daha fazla sıkıntıya sokmaktadır. Varsıl hayattan gelmiş biri olarak Topal Eskici yokluğa karşı hoşgörüsüzdür. Konaklar hem aile birliğinin sağlandığı ve ortak yaşamın başarıyla sürdürüldüğü hem de geniş aile yapısının korunduğu mekânlar olarak kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. Konaklarda büyük anne ve babalarla çocukları, gelinleri, damatları ve torunları bir arada yaşar. Erkekler kazancını evin diğer bireyleriyle birleştirir böylece konaklar varıllığın sembolü olan yerler haline gelir. Konaklarda yaşayanlar sahip oldukları maddî imkânları etraflarında bulunan zor durumdaki ailelerle paylaşırlar. Böylece yardımlaşma, duyarlılık ve hoşgörü değerleri toplum bazında canlı kalır. Ancak savaşlar ve uzun yıllar devam eden ekonomik sıkıntılar konaklarda büyük ailelerin bir arada yaşama olanağını ortadan kaldırdığı gibi yardımlaşma, duyarlılık ve hoşgörü değerlerinin yitimine de neden olmuştur. Yazar, eski konak kültürünü hatırlatarak yaşanan değer kaybına vurgu yapmıştır.

Gurbet Kuşları'nda⁵¹⁶ İflahsızın Yusuf'un oğlu İflahsızın Memed'in İstanbul'da yaşadıkları anlatılırken karşılaştığı hoşgörüsüzlük ortamına vurgu yapılır. Özellikle trenin Haydarpaşa Garı'na giriş sahnesinde İflahsızın Memed gibi şehre çalışmaya gelmiş insanlara şehirlilerin bakışının son derece sert ve hoşgörüsüz olduğu görülür:

*“‘Aylara hele aylara!’
‘Şerefsizim sürü!’
‘Her gün bu, her gün bu. Köylerinden ne diye ürkütürler bu hayvanları bilmem ki?’”⁵¹⁷*

Şehirliler, köylerinden İstanbul'a çalışmak için gelenleri aşağılamakta hiçbir sakınca görmezler. Birçoğu İstanbul'a aynı sebeplerle gelip yerleşmiş olan şehirlilerde yeni

⁵¹⁵ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 377

⁵¹⁶ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁵¹⁷ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 3

gelenlere tepeden bakma, onları hor görme tavrı hâkimdir. Bu durum şehirde bir süre yaşayan insanın yaşadığı değer yitimini ifade eder.

İflahsızın Memed'in vapura binmek üzere bilet alacağı sırada onu ve onun gibileri görenlerin aralarında şu konuşma geçer:

“ ‘Şu rezalete bakın Allah aşkına!’
‘Rezalet, sefalet...’
‘Bu sefaletlerini köylerinde saklayıp da İstanbul’da yabancılara teşhir etmeseler olmaz mı?’
‘Hükümet efendim, suç hükümette. Yasak et, bitti. Hükümet gevşek olmasa bunlar köylerinden kımldayabilirler mi?’
‘Ne yapsın yani, kanun mu çıkarsın hükümet?’
‘Çıkarsın efendim!’”⁵¹⁸

İnsanların tahammülsüzlüğü had safhadadır. Şehirliler köylerinden çalışmak için gelmiş insanları hor görerek kendilerini yüceltmek isterlerken, düştükleri durumun vahametini fark etmezler. Köylülere yönelik hoşgörüsüzlüklerinin bu insanları inciteceğini düşünmedikleri gibi yabancılara karşı rezil olduğumuzu düşünmeleri bazı şehirlilerin kültürel zenginlik fikrinden ne kadar uzak olduklarını gösterir. “*Köylü milletin efendisidir.*” diyerek Atatürk gibi köylüyü yücelten bir liderin kurduğu devlette yaşayanların, hükümetin duruma el atması gerektiğini ve hatta köylülerin şehre gelmesinin yasaklanması gerektiğini düşünecek kadar ileri gitmeleri şehirliler ile köylüler arasında kısa sürede peyda olan yabancılaşmayı gösterir. Dolayısıyla şehirlilerin hoşgörüsüzlüğünün ne kertede olduğunu gösteren bu diyalog önemlidir.

İflahsızın Memed, kendisi gibi büyük şehre çalışmaya gelmiş ve sebze halinde iş tutturmuş köylüsü Gafur Ağa'nın yanına gider. Gafur Ağa'nın işvereni Kabzımal Müteahhit Hüseyin Bey ise zamanında Niğde'nin bir köyünden şehre çalışmaya gelmiş sonradan kurnazlıkla patron olmuş bir adamdır. Hüseyin Bey, patronu ölünce patronun karısı Nesibe'yle evlenerek kendisi için büyük bir servet demek olan haldeki dükkânın ve konağın sahibi olmuştur. Nesibe ile imam nikâhı kıyarak evlenmiş olan Hüseyin Bey, bir gün Tepebaşı Gazinosu'nda Nermin isminde bir kadınla tanışmış, Nesibe'yi tekrar nikâhına almak sözüyle köyüne göndermiş ve Nermin Hanım'la nikâhlanmıştır. Nermin Hanım'ın yarattığı imkânlarla müteahhitliğe başlamış, bu sayede büyük bir patron olmuştur. Hüseyin Bey, eşi Nermin aracılığıyla kurduğu siyasî temaslar sayesinde çevresinde “önemli insan” havası yaratır:

⁵¹⁸ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 3

“Sağdan soldan çeşitli sorular sorulmaya başlanınca memnunluğu daha da arttı. Falan yerin istimlaki için hükümet, daha çok da Başbakan ne düşünüyordu? Hani sevgili Başbakanlarının aklına gelen her şey en doğru, yaptığı şeyler de en yerinde, millet ve memleket için en hayırlı, en uğurluydu, buna şüpheleri yoktu ama, halk, cahil halk vardı ortada! Kuyruklarda sabahlardan akşamlara kadar beklesen, zaman zaman homurdanan, kavga eden ya da dünyadaki tek dayanağı dededen kalma harap evinin de başka evler gibi tepeden inme bir emirle istimlake gidip gitmeyeceğini öğrenmek isteyen halk!”⁵¹⁹

Hüseyin Bey kendisine sorulan soruları aslında konu hakkında doğru düzgün bilgisi olmadığı halde cevaplayarak insanları etkilemeye çalışır. Bıraktığı etki kendi başını da döndürmüştür. Geldiği yerleri, içinde bulunduğu koşulları çoktan unutmuş olan Hüseyin Bey, halkla ilgili düşüncelerini dile getirirken halkı “cahil” olarak addetmekten çekinmez. Kendisi de tahsil görmemiştir ancak kurnazlıkla elde ettiği ekonomik güç dolayısıyla kendisinden aşağı seviyede olanlara hoşgörüsüzlükle bakmaktadır. Orhan Kemal, Kabzımal Müteahhit Hüseyin Korkmaz Bey üzerinden geldiği yeri çabuk unutan insanları ve ekonomik güç elde ettikten sonra bazı insanlarda görülen değer yitimini örneklendirmiştir.

Hüseyin Bey’in ikinci karısı Nermin, bir doktorun kızıdır. Yabancı dil bilir, güzel bir kadındır ve geniş bir çevresi vardır. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sırasında CHP’li bir politikacıyla evlidir ve eşini aldatan bir kadındır. Demokrat Parti başa geçince o da DP saflarına katılmış ve geniş çevresini kişisel çıkarlarını yönetmek için kullanmaya başlamıştır. Bu ilişkiler sayesinde İstanbul’daki inşaat işlerini yürütmektedir. O da hoşgörü sahibi bir insan değildir:

“ Şahsi prestij meselesi değil, vallahi değil. Bana sövmüş, saymış... Fakat kuyruktaki halkın önünde... Dikkat ediyorum, bizim halkta hususilere, apartmanlara, köşklere, varlığa, refaha karşı tuhaf bir sinirlilik başladı. Niçin? Ne hakları var başkalarının varlığını kıskanmaya? Açsınlar gözlerini, onlar da mal mülk edinsinler efendim.”⁵²⁰

Nermin sokakta karşılaştığı alt tabakadan insanların kendisine kötü muamele etmesine tahammül edemez. Maddî açıdan o insanlardan üstündür ve insanların kendisine sırf bu sebeple bile saygı duymalarını bekler. Buna karşılık Nermin’in sıradan insanlara hoşgörüsü yoktur. Arabası, evi olmayan insanların kendisini kıskandığını ve bu nedenle kendisine kötü muamele ettiğini düşünür. Oysaki Nermin, halkın kötü davranışlarına

⁵¹⁹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 47

⁵²⁰ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 55

maddî gücü yüksek bir insan olduğu için değil, alt seviyedeki insanlara yönelik saygısız ve hoşgörüsüz tavrının karşılığı olarak maruz kalmaktadır.

Nermin, Hüseyin Korkmaz'la onun yakışıklılığından etkilendiği ve Hüseyin Bey'in değişmeyen köylü yanını kullanarak onu Demokrat Parti'den milletvekili yapabileceğini düşündüğü için evlenmiştir. Her fırsatta Hüseyin Bey'in köylülüğünü, kabalığını yüzüne vurmaktan, ona son derece ağır laflar söylemekten çekinmeyen Nermin, Hüseyin Bey'i de aldatır. Hüseyin Bey, Nermin için rahat yaşamanın ve dönemin siyasî ortamını kendi maddî çıkarlarına yönelik kullanmanın aracıdır. Aslında Nermin'in eşine bile hoşgörüsü yoktur ancak çıkarları gereği ona katlanmaktadır.

Toplumumuzda bazı insanların işlerini yürütmek ve elde ettikleri maddî gücü yitirmemek adına başa geçen siyasîlere kendi fikirlerini temsil etmeseler bile yakın olma eğilimleri vardır. *Gurbet Kuşları*'nda da Hüseyin Korkmaz, bu kişilerden biridir. Onun bu özelliğini Şempanze lakabıyla anılan DP'li bir bakanla yaptığı görüşmedeki ifadelerinden anlamak mümkündür:

“ İşte o biçim partili beyim. Milletimizi bilmez değersiniz a. Epmek virme, su virme, gaz, şeker, giyim kuşam virme, yeter ki dinlerinden diyanetlerinden geri koma. Lakin bu CHP'liler temelli mikrop beyim. Partimizin gelişme ve yükselmesini istiyorsak, siz büyüklerimizden recamız, bu yalan yuvasını kapatmak, başları olacak İnönü'yü yurtdışına atmaktır!”⁵²¹

İnönü ve arkadaşlarını CHP'nin dini değerlere zarar vermiş olduğunu ileri sürerek eleştirse de aslında Hüseyin Korkmaz dindar bir kişi değildir. Hüseyin Bey ve toplum hayatına yönelik yapılan inkılapları sindirememiş diğer insanlar, fırsatçılıkla elde ettikleri maddî gücü kaybetmemek adına dini kullanarak CHP'ye nefret kusmakta bir sakınca görmezler. Böylece iktidar partisi DP'ye liyakatlerini göstermiş olduklarına inanırlar. İktidar sahiplerine yakın olmak işlerini yürütmeleri için neredeyse elzem bir durum olduğundan Hüseyin Bey ve benzer durumda olanların inanmadıkları değerleri bile savunma eğiliminde oldukları görülür. Ancak bunu yaparken kendileriyle aynı görüş ve aynı davranış biçiminde olmayan insanlara büsbütün bir hoşgörüsüzlük ve duyarsızlık tavrı sergilemeleri, kabul edilebilir bir davranış biçimi değildir.

Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan inkılapları, üzerinden çok zaman geçtikten sonra bile hazmedemeyen insanlar vardır. Bu hazımsızlığın sebebi o insanların

⁵²¹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 65

inkılapların yapılma gerekçesini anlamamaları veya bazı yeniliklerin çıkarlarına ters düşmesidir. *Gurbet Kuşları*'nda İflahsızın Memed'in ev sahibi Hacı Emmi'nin inkılaplara ve inkılapları temsil edenlere yönelik bakış açısı, onun da yenilik hareketine karşı olan insanlardan biri olduğunu gösterir:

“ ‘Şimdi Demirkırası. Neden? Cenab-ı Allah kızdı İsmet İnönü'ye, Bayar'la Menderes'i çıkarttı karşısına. O istemese çıka mı bilirlerdi? Sen beni dinle, bırak o gâvur elifbesini. Şeriatça yazı sağdan sola yazılır. Soldan sağa yazmak pek günah. Hani insan bin koyun kurban etse gene de günahlarını affettiremez. Bakma o Kastamonuluya sen. O dinsiz, kâfir o. Kâfir olmasa namaz kılar. Niye kılmıyor? ’’⁵²²

Hacı Emmi demokrasi değerlerini anlamamış ve hazmedememiş bir insan olarak demokrasi karşıtı fikirlerini serbestçe ifade edebilmesinin bile demokrasi sayesinde olduğunun farkında değildir. O, toplum hayatında yapılan değişiklikleri İslam değerlerini yok etmeye yönelik bir girişim olarak görmektedir. Gerçekten dindar olan bir insanın yaratılana yaratandan ötürü hoşgörü göstermesi gerekir ancak Hacı Emmi dindar görüldüğü halde bu anlayışa da sahip değildir. Kiracısı olarak odalarından birinde kalan Kastamonuluyu namaz kılarken görmediği için onu dinsiz, kâfir addetmekte olan Hacı Emmi, Kastamonulunun Memed'e okuma yazma öğretmesine de kızar. O, Latin kökenli Türk alfabesinin öğrenilmesine de öğretilmesine de karşıdır çünkü ona göre Latin Kökenli Türk alfabesini öğrenmenin dine, imana hiçbir faydası yoktur ve bu işlerle uğraşanlar günaha girmektedir. Aslında Hacı Emmi, Kastamonulu üzerinden Arap alfabesi yerine Latin kökenli Türk alfabesini kullanıma sokan herkese hakaret ederek, herkesi dinsiz ve kâfir ilan etmektedir. Bu durum, toplumda nereden geldiğini bilmedikleri şeylere körü körüne bağlanıp kalmış insanların varlığını ve bu insanların başkalarını hiç düşünmeden yargılayabilecek kadar hoşgürsüz olabileceklerini gösterir.

Romanda, Hacı Emmi'nin sığ hayat görüşüne ve hoşgürsüzlüğüne karşılık okula gidip eğitim görmediği halde kendini yetiştirmiş insanların varlığına da işaret edilir. İflahsızın Memed'in arkadaşı Kastamonulunun babası böyle biridir:

“[...] Kendisi de yıllarca önce İstanbul'a gelip o devrin eline çabuk ustalarından duvarcılığı bellediği sıra bu Memed yaşında var yoktu. Onun elinde başkaları nasıl tuttularsa, o da şimdi bu açık göz, kabiliyetli çocuğun

⁵²² Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 172

*elinden tutacaktı. Böyleydi bu dünya: ‘Yap bir iyilik, denize at. Balık bilmezse Hâlik bilirdi!’*⁵²³

Kastamonulunun babası Murat Usta, ekmeğini kazanmak için İstanbul’a gelmiş, burada duvar ustalığını öğrenmiştir. Daha sonra kendisi gibi köylerinden para kazanmak için gelmiş, çalışmaya istekli gençlere de hiçbir hazımsızlık duymadan mesleğini öğretmiştir. Ondaki bu yardımseverliğin “İyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlik bilir.” anlayışından kaynaklandığını görürüz. Murat Usta, ayrıca kendisi gibi duyarlı ve etrafındakilere karşı hoşgörülü gibi bir evlat da yetiştirmiştir. Murat Usta’nın meslek öğretmedeki tavrı ve çocuk yetiştirmedeki anlayışı, duyarlı ve hoşgörülü insanların çevrelerindeki ve dolayısıyla topluma yapabilecekleri katkıyı ifade etmektedir.

Bir Filiz Vardı’da⁵²⁴ Filiz isimli genç kızın ve ailesinin yaşadıkları anlatılır. Filiz’in babası Hüseyin Bey eskiden arabacılıkla ailesinin geçimini sağlayan bir adamdır. Demokrat Parti’nin iktidara gelişi ve askerinin darbe yapması gibi süreçlerde Hüseyin Bey’in işleri bozulmuş, atlarını ve arabasını satmak zorunda kalmıştır. Hüseyin Bey’in karısı Leman ise bir çorap atölyesinde ütü yaparak kazandığı parayla evin geçimine katkıda bulunmaya çalışır. Üç kızları olan ailenin geçim sıkıntısı had safhaya ulaşınca büyük kızları Filiz de işe girmek zorunda kalır. Ancak Hüseyin Bey evine para getiremiyor oluşundan dolayı çok üzgündür ve sık sık eski zamanları hatırlar:

*“Hüseyin ufacıktı o zamanlar, ama babasının hatırı için herkes severdi onu. Komşu dükkânlara dalar, raflardaki kavanozlardan kuru üzüm avuçlar, fındık avuçlar, boyalı halka şekerleri alır, ama para lafı olmazdı. Canım bet bereketten başka, esnafta hatır saymak vardı. Şimdikiler gibi aç gözlü müydüler? Dünya böylesine sen sensin, ben benim miydi? Bir Ramazan, bir Bayram gelmez mi? ‘Allah sizi inandırsın, evimizin içi güm güm gümülerdi. Evet, babam bir arzuhalciydi, ama sabahlardan akşamlara kadar mecediye, sarı lira keserdi. Neden? Bet bereket vardı, bet bereket!’*⁵²⁵

Çocukluğunu hatırlayan Hüseyin Bey o dönemin kazanç ortamının bereketine vurgu yapar. Girdiği dükkânlardan izinsiz olarak aldığı şeyler için kimsenin ona kızmadığını belirtir. Ancak durum değişmiştir. İçinde buldukları dönemin ekonomik şartları orta ve alt gelirli her aileyi olumsuz etkilemektedir. Bu ailelerden biri de Hüseyin Bey’in ailesidir. Burada öne çıkan durum ekonomik şartlar iyi olduğunda insanların

⁵²³ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 198

⁵²⁴ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁵²⁵ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 32

birbirlerine karşı daha hoşgörölü davranmalarıdır. Bu da insanlardaki hoşgörü değerinin ekonomik şartların yarattığı sıkıntıdan olumsuz etkilendiğini gösterir.

Bir Filiz Vardı romanında toplumda kadına yönelik algının çarpıklığı gözler önüne serilmiştir. Kadınlar iş yerlerinde, sokaklarda, otobüslerde, alışveriş yaptıkları mağazalarda çeşitli sarkıntılıklara maruz kalmaktadırlar. Bu kadınlardan biri de Filiz'dir. Filiz, ailesinin ekonomik koşulları iyi olmadığı ve ihtiyaçlarını karşılaması gerektiği için çalışıp para kazanmaya karar vermiştir. Güzel bir genç kadın olan Filiz, çalıştığı kitap deposunda hem işverenin hem de handa çalışan diğer erkeklerin cinsel sarkıntılıklarına maruz kalır. Filiz'in, fiziksel özellikleri dolayısıyla maşaya benzettiği ve roman boyunca "Maşa" diyerek andığı işvereni, Filiz'le evlenmek istediğini söyler. Filiz'den yüz bulamayan Maşa, Filiz'in ailesiyle yakınlık kurar. Varlıklı genç adamın evlilik teklifi hem Filiz'in ebeveynlerine hem de haberi alan komşularına çok cazip gelir. Onlar bu genç adamı bir kurtarıcı olarak görmektedirler. Ancak Filiz evlenmeyi düşünmek bir yana, uygunsuz davranışları dolayısıyla patronundan nefret etmektedir. Bir erkekle sırf maddî durumu iyi olduğu için evlenmek ya da beraber olmak Filiz'e bir çeşit hırsızlık gibi gelmektedir:

"Bütün gün deponun ana caddeye bakan penceresi önünde eş dost, ahabın, hısım akrabaların verdikleri öğütleri hatırlıyor, öğreniyordu hepsinden. Bu ne korkunç bir riyakârlıktı! Hırsızlıktan ne farkı vardı? Hırsız bir yeri cesaretiyle soyardı, beğenilen kadın da demek aynı işi güzelliğiyle yapacaktı?"

*Bunalar arada kalkıyor, depo içinde dolaşmaya başlıyordu. Dolaşırken kafasındakiler bir başka biçimde, bir başka sinema filmi gibi aklımdan geçiyor, kendini yitiriyordu. Demek içinde yaşadığı dünyanın ölçüsü buydu? Saf, samimi hatta âşık gözükiüp, karşısındakini aldatacaksın? Değer verilen bütün ölçüleri çıkarın için kullanacak, onları ayaklar altına alacak, bunu gizlemesini bileceksin? Ne çekilmez, ne alçaltıcı şeydi bu?"*⁵²⁶

Filiz hem patronundan hem patronu gibi davranan tüm erkeklerden hem de kendisine Maşa'yla evlenmesini salık veren herkesten öğrenmeye başlar. Filiz'in eleştirdiği kişiler sadece ailesi, yakınları ve Maşa değildir. O, parası için erkeklerle birlikte olan hemcinslerine de kızmaktadır. Kadınların sırf rahat yaşamak, iyi giyinmek ve gezmek için güzelliklerini ve kadınlıklarını bir sermaye gibi kullanmalarına tahammülü yoktur. Kadınların hoşgörölüyle karşılanamayacak bu anlayışını Filiz, başlı başına bir değer yitimi olarak görmektedir. Kadınların kendi cinslerine verdikleri zarar Filiz açısından

⁵²⁶ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 226

kabul edilebilir bir durum değildir dolayısıyla Filiz'in bu algıdaki kadınlara ve kadınları sadece zevk aracı olarak gören erkeklere hoşgörüsü yoktur.

Müfettişler Müfettişi'nde⁵²⁷ Anadolu'nun küçük bir ilinde kendisini devlet müfettişi gibi göstererek insanları dolandıran Kudret Yanardağ'ın yaşadıkları anlatılırken toplumun değer yapısını örneklendiren birçok duruma da yer verilir. İnsanlar “sözde müfettiş”ten çekinirler çünkü herkesin bir açığı vardır. Sadece esnaf değil, devlete bağlı kurumlarda çalışanlar bile bu kim olduğu belli olmayan gizemli müfettişten korkar çünkü onların yaptıkları işlerde de usulsüzlükler almış yürümüştür:

“Zoma yaklaşan ağalarda bu sözler heyecan yarattı. Hemen hepsi bankalardan, daha çok da Ziraat Bankası'ndan yakınmaktaydı. Gerçi banka, yetkisi dahilinde çiftçilere gerekli krediyi açmıştı ama, yetmemişti aldıkları kredi. Çoğu paraları ev, apartman yaptırmaya, pek çoğu da içkiye, kumara, büyük şehirlerdeki bar kararlarına yatırmışlardı. Bankaydı bu. Versindi efendim! Ne diye vermiyordu? Tükenecek miydi? Vermiyordu, çünkü paraları geceleri valinin evindeki briçlere, pokerlere, konkenlere yatırıyorlardı.”⁵²⁸

Kudret Yanardağ'ın kim olduğunu anlamaya çalışan büyük toprak sahibi ağalar, devlet kurumlarından şikâyetlerini dile getirebilecekleri bir insanın şehirlerine gelmiş olduğunu düşünerek sevinmektedirler. Ağalar devletten aldıkları tarım kredilerini tarım yerine farklı işlerde kullanarak usulsüzlük yapmakta ve aldıkları paralar yapmak istedikleri işlere yetmediği için durumdan şikâyetçi olmaktadır. Ağalara göre banka personeli, onlara ihtiyaç duydukları krediden çok daha azını vermekte, kalan parayı ise kendi zevkleri için kullanmaktadır. Bu bir iftira değildir ancak ağaların kendileri de dürüst davranmıyorken banka personeline nefret duymaları ve onları hoş görmemeleri dikkat çekicidir. Çıkarların çatıştığı durumlarda benzer davranışları sergileyen insanların birbirini hoş görmediklerini sergileyen bu örnek aynı zamanda devlet kurumlarının içinin nasıl boşaltıldığını da göstermektedir.

Kudret Yanardağ gizli bir görev için gelmiş gibi davrandığı küçük Anadolu şehrindeki ilk gecesinde şehrin ucuz otellerinden birinde kalmak ister. Kendisine verilen odada çarşafın pis olduğunu, tahtakurularının bulunduğunu, otelde devlet tarafından aranan bazı kaçak kişilerin kaldığını fark eder ve durumla ilgili bilgi almak üzere resepsiyondaki adama bazı sorular sorar. Resepsiyon görevlisi durumu derhal otelin sahibine iletir. İsmi kullanılmayan otelci daha fazla açık vermemek ve durumu telafi

⁵²⁷ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁵²⁸ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 24- 25

etmek için hemen otele gelerek Kudret Yanardağ'ı evinde ağırlamak istediğini söyler. Kudret Yanardağ aslında o pis otelde para vererek kalmaya niyetli değildir. Bu nedenle otelcinin davetini kabul eder. Otelci, Kudret Yanardağ'ı kendi evinde ağırladığını kimseye söylemeyeceğine dair söz verir. Böylece Kudret Yanardağ, kendisini takip eden sivil polislerden kurtulur ve otelci farkında olmadan Kudret Yanardağ'ın işini kolaylaştırmış olur.

Otelci, evinde nikâhlı eşinin yanı sıra metresi Sema ile yaşamaktadır. Bir müfettişin evlerine misafir geldiğini öğrenen ev sahibi kadın derhal otelcinin uygunsuz ilişkisini Kudret Yanardağ'a anlatarak onun bu sorunu çözmesini ister. Kudret Yanardağ, otelcinin ismi kullanılmayan nikâhlı karısını sakinleştirir, bir yandan da Sema'yla temas kurar. Sema'yı, otelciyi terk etmesi konusunda ikna ederek onu İstanbul'a davet eder. Otelcinin karısına ise bir miktar para karşılığında Sema'nın otelciyi terk etmeye hazır olduğu yalanını söyler. Kocasına tekrar kavuşacağını düşünen kadın Sema'ya verilmek üzere istenen parayı Kudret Yanardağ'a seve seve teslim eder. Otelcinin karısının, kocası ve Sema hakkındaki düşünceleri önemlidir:

“[...] Yalnız kapatmayı hapse atsalar, yahut daha iyisi ipe çekseler, bir an bile durmazdı. Kocasına gelince... Hayır. Erkeğin elinin kınasıydı. Sonra erkek, küçük Tanrı'sıydı kadının. Bundan da geçtim, İstanbul mektebinde okuyan oğluyla kocadaki kızının babasıydı bugünden bugüne, adam. Yapmazdı. Şimdiye kadar evinin aşını, ekmeğini, tatlısı tuzlusunu, giyimini kuşamını geri mi tutmuştu? Hayır. Adamdan nefret edemezdi.[...]”⁵²⁹

Otelcinin karısı, eşini eve gelen suçuyla aldatan bir kadın olduğu halde son derece namuslu biri gibi davranarak Sema'yı namussuzlukla suçlamakta ve onun hapse atılmasını istemektedir. Kocasını affetmeye ise dünden razıdır çünkü “erkek kadının küçük tanrısıdır” ve çocuklarının da babasıdır. Bu noktada otelcinin karısının erkek ve kadına yönelik algısındaki farklılık dikkat çekicidir. Kadının, Sema'ya toleransının olmaması kadınların benzer yaşantılar geçirmelerine rağmen birbirlerine olan hoşgörüsüzlüğünü; kendisini aldatan eşini affetmeye hazır oluşu ise kadınların evlerinin geçimini sağlayan ve ihtiyaçlarını karşılayan varlıkları başkalarına kaptırmak istememelerini örnekler. Yani bazı kadınların, çıkarlarını korumak amacıyla eşlerine hoşgörülü, hemcinslerine ise hoşgörüsüz davrandıkları söylenebilir. Erkeklerin

⁵²⁹ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 80

kadınlara bakışının çok farklı olmadığını ise Kudret Yanardağ'ın otelcinin karısına verdiği tavsiyeden anlamak mümkündür:

“ ‘Dinle beni!’ dedi. ‘Meşhur atasözüdür: Erkeğin elinin kınası, kadının yüzünün karası! Bir erkek evine, barkına, karısı çoluk çocuğuna bakar, onları aç susuz bırakmaz, giyiminde kuşamında kusur etmezse, üst yanı helaldir, anladın mı? Bunu kanun da böyle kabul etmiştir. Onun için, ben kadının ifadesini alıverdim. O da duruculardan değil, çekip gitmek istiyor. Üstelik, kocanı da sevdiği mevdiği yok. Sen ona benim vasıtamla birkaç kuruş ver, çekip gitsin buralardan. Bu mesele de kapansın. Oldu mu?’”⁵³⁰

Kudret Yanardağ kendi çıkarını düşünerek otelcinin karısına, kadının eşini aldatmasının yüz kızartıcı bir durum olduğunu, bunun kanunda bile böyle kabul edildiğini; erkeklerin eşlerini aldatmasının ise “el kiri” olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Kudret Yanardağ bu söylemiyle aslında toplumun bu konudaki düşüncesini ortaya koymuştur. Yani Orhan Kemal, aldatma ve aldatılma konusunda toplumsal hoşgörünün cinsiyete göre nasıl değiştiğini vurgulamıştır.

Şehirlerine Kudret Yanardağ'ın geldiğini öğrenen insanları bir telaş alır. Herkesin olası bir teftiş durumunda ceza almasına sebep olabilecek bir açığı vardır. Bu nedenle Kudret Yanardağ'ın ne zaman, nerede olduğunu öğrenmek ve ne yaptığını anlamak adına peşine sivil polis takılır. Sivil polisin Kudret Yanardağ ve şehirdeki çarpıklıklar üzerine düşünceleri şöyledir:

“ ...Eline geçse, itoğlu itin anasından emdiğini burnundan getirirdi. Ulan anlamıştı işte müfettiş mi ne Allanın belası olduğunu... Buraya da ne için gelirse gelsin. Yarattığı, zıbardığı yeri saklamakta ne mana vardı? Sonra, müfettiş, bilmem ne? Teftiş edecek de ne olacaktı? Otellerin pisliği, lokantaların sağlık kurallarına uymaması, sokaklar, esnaf, A'dan Z'ye kadar her şeyin bozuk olduğuna dair düzenleyeceği rapordan ne çıkacaktı? Düzelecek miydi? Bütün bunları Ankara bilmiyor muydu?”⁵³¹

Sivil polis, Kudret Yanardağ'ı Ankara'dan gönderilmiş bir müfettiş sanmakta ve onun şehirlerinde bulunuşunu hoş görmemektedir çünkü hiçbir aksaklığın ya da çarpıklığın bir teftiş sonrasında düzelmediğini bilir. Bu nedenle Kudret Yanardağ'ı takip eden sivil polis, kendisine verilen görevi sadece bir angarya olarak görür. Sivil polisin düşünceleri hem kurumların işleyişindeki problemleri hem de sağlıklı işlemeyen devlet düzenini gösterir niteliktedir.

⁵³⁰ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 106

⁵³¹ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 137

Müfettişler Müfettişi'nde kültür ve değerlere uygun davranan tek insan Kudret Yanardağ'ın ismi kullanılmayan yaşlı annesidir. Bu kadın, oğlunun içinde bulunduğu çarpık işlerden kurtulması için Allah'a dua ederken gelininin ve torunlarının da ıslahını ister. Gelini Şehvar, Kudret Yanardağ'ın sahtekârlık işlerinin düzenleyicilerindendir. Torunları ise anne babalarından düzgün bir terbiye almadıkları için boş işlere vakit ve para harcayan, babaannelerine bile saygı göstermeyen bireylerdir. Babaanne, hoşgörüsü yüksek bir insan olarak torunlarına daima tolerans gösterse de bazen onun bile hoş göremeyeceği şeyler yaşanmaktadır:

*“Babaanne kırış kırış, ufacık yüzü, süt mavisi gözleriyle ürktü, sonra da ‘Allah sen gösterme Yarabbi...’ diye mırıldandı. Rakı değil de kitap alacak olsaydı, birikmiş kırk lirasının kırkını da verirdi. Ama rakı? İçen kadar, içki parasını verenin de günaha gireceğine inanan yanı ağır basıyordu.”*⁵³²

İslami açıdan alkol haram kabul edildiği için dindar birinin alkol içmemesi gerektiği gibi içecek olana da aracılık etmemesi gerekir. Bu nedenle babaanne, torunlarının farklı isteklerini hoşgörüsüyle karşılayıp zar zor biriktirdiği parasını yeri geldiğinde onlara verse de alkol almak için istenen parayı vermeyi uygun görmez. Yine de beş parasız dolaşmasın diye torunu Tunç'a on lira verir hatta Tunç evden ayrıldıktan sonra arkasından “üç Kulhüvallah bir Elham” okur. Dini değerlere bağlı yaşayan babaannenin bu davranışı onun hoşgörü ve duyarlılığının ne ölçüde olduğunu gösterir. Babaannenin kitaba verilecek parayı alkole verilecek paradan üstün tutması da ayrıca dikkate değer bir durumdur.

*Yalancı Dünya*⁵³³ film yıldızı olmak isteyen Neriman isimli genç kızın yaşadıklarının anlatıldığı bir romandır. Neriman'ın babası Haydar, sonradan dindar olmuş bir adamdır ve kızının ve karısının hayatına sınırlandırmalar getirerek onları sürekli baskı altında tutar. Gençliğinde her türlü hayatı tatmış olan pazarcı Haydar'ın dindar yaşantıyı seçtikten sonra hiçbir şeye hoşgörüsü kalmamıştır:

“Omuzundan hırsla itip önüne katmak isteyince, ekmeklerden biri yere düştü. Neriman korkuyla ekmeği yerden aldı, tozunu üfledi ama, öpüp başına koymadı. Bu, yüksek tansiyonlu babayı dinsel, belki de atavik bir ökeyle küplere bindirdi:

*‘Eşşek, eşşoğlu eşşek... Yere düşen ekmeğin öpülüp başa konmaz mı? Dinsiz, imansız!’*⁵³⁴

⁵³² Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 200

⁵³³ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

⁵³⁴ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 17

Ekmeği yerden aldıktan sonra öpüp başına koymadığı için Haydar'ın Neriman'ı dinsizlik, imansızlıkla suçlaması onun ne kadar kırıcı biri olduğunu gösterir. Oysaki İslam anlayışında insanların kalbini kırmak Allah'ı üzmele eşdeğerdır. Ancak İslam'ı gerçek anlamıyla sindirememiş bir baba olan Haydar bunu düşünmemekte, kızına karşı hoşgörüsüz ve kırıcı olmakta hiçbir sakınca görmemektedir.

Haydar'ın gençlik yıllarında hızlı bir hayat yaşadığı ve İslami yaşantıyı tercih ettikten sonra İslam'a aykırı olduğu halde herkese karşı hoşgörüsüz bir tavır sergilediği görülür. Haydar'ın Atatürk'e olan düşmanlığında da hoşgörü değerine uzak düşünce ve yaşantı biçiminin etkisi vardır:

“Gençliğinde içmiş, çalmış, çığırılmış bu ellilik ama sıırım gibi adamın öfkesini yapan şeyin altında amansız bir Atatürk düşmanlığı vardı. Bilinçli bir düşmanlıktan çok, kasabaya âdeta taht kurmuş, saltanat sürmekte olan Nurcularla, çeşitli tarikat ehlinin zaman zaman körüklediği şeylerle, bilinçsiz olarak yer etmiş bir düşmanlık. Mustafa Kemâl, Osmanlı saltanatını yıkmak, Allah'ın yeryüzünde gölgesi olan Padişah ve Halifeyi memleketten atmakla, dinin gerekli koşullarıyla birlikte dini de zayıflatmıştı. Altıyüz yıllık Osmanlı hânedanının kılıç zoruyla elde ettiği on milyon kilometrekarelik topraklar, gevşeyen din yüzünden yavaş yavaş elden çıkmış, sonunda da Mustafa Kemâl...

Bunun için kıziyordu Mustafa Kemâl'e de, arkadaşlarına da!”⁵³⁵

Haydar okumadan, araştırmadan, kulaktan dolma bilgilerle “dindar” yaşantıyı seçen biridir. Toplumdaki tüm sorunların temelinde Atatürk'ün ve inkılapların etkisi olduğunu düşünürken de yine hiçbir araştırma yapmamış, tarikat üyeleri ve imamların kendisine anlattıklarının etkisiyle tüm yenilik girişimlerini reddetmiştir. O, Atatürk'ün amaçlarını anlamamış, inkılapların toplum hayatına yaptığı katkıyı idrak edememiş biridir. İslam ve Atatürk arasındaki ilişkiyi yanlış kurmuş olmasından dolayı da Atatürk'ün gerçekleştirmeye çalıştığı yeni düzene hoşgörüsü yoktur. Haydar düşünceleri ve tavırlarıyla dindarlığı, İslam'ı ve inkılapları yanlış yorumlayan insanlara örnektir.

Haydar İslam'ı ve İslam'a uygun yaşantı biçimini *Vukuat Var* ve *Hanımın Çifliği* romanlarında okuyucunun karşısına çarpık dindar yaşantısıyla çıkan imam Kabak Hafız'dan öğrenmiştir. Kabak Hafız İslam'ı kendi çıkarına uygun olarak yorumlayan ve haramı helali kendine göre düzenleyen ancak insanlara İslamiyet'i anlatırken yalan yanlış ifadelerle insanların kafasını zehirleyen bir adamdır:

⁵³⁵ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 17

“ ‘...sokağa çorapsız salmayın karı kancıklarınızı, sinemaya, tiyatroya salmayın. Nisâ tayfasının tepesinden yumruğu eksiltmeğe gelmez. ‘zât-ı Kibriyâ’nın işaret buyurduğu ‘Şeytan-ı lâin’ bunlar işte!’”⁵³⁶

Kabak Hafız özel hayatında içki içer, kadınlarla düşüp kalkar ancak sohbetine katılanlara kadınları kötüler ve onların erkeklere gönderilmiş bir ceza olduğunu ifade eder. Kabak Hafız’ın yaşantısının da sohbetlerde salık verdiği bilgilerin de İslam’la alakası yoktur. Ancak onu dinleyen insanlar Kabak Hafız’ın söylediklerine körü körüne inandıkları için Kabak Hafız’ın yanılıyor olabileceğini düşünmezler. Dolayısıyla Kabak Hafız’ın söylemlerindeki hoşgörüsüzlük sohbetine katılanlara da geçer. Yazar, Kabak Hafız gibi toplumda dini liderlik görevini üstlenmiş kişilerin aslında dinden ne kadar uzak olabileceklerini göstermeye çalışmış ve insanın hayatını düzenleyen kuralları belirlerken kendi aklını, fikrini kullanmasının önemi üzerinde durmuştur. Kabak Hafız’ın yarattığı hoşgörüsüzlük ve sevgisizlik ailelerin parçalanmasına bile sebep olacak boyuttadır. Bu nedenle yazar insanların kendi doğrularını kendilerinin bulmalarının önemini vurgulamıştır.

Haydar, Kabak Hafız’dan öğrendiği sözde dini değerleri hayatının merkezine alarak maneviyata yönelmiş olsa da zenginlerden insanlara zarar gelmeyeceğini düşünecek kadar da maddiyata önem veren biridir. Kızı Neriman’ın kimseyle görüşmesine izin vermezken zengin ailelerin kızlarıyla görüşmesinde bir sakınca bulmaz:

“ ‘Ha,’ dedi, ‘bak onlara, avukatlara, fabrikatörlere gitsin. Öyle büyük zengin insanların terbiyeli kızlarıyla düşüp kalksın. Fırına murına hayır. Çünkü, bütün muzirlik fakir fikiradadır, zenginlerde değil!’”⁵³⁷

Haydar kadar tutucu bir adamın kızının görüşeceği insanları belirlerken fakir zengin ayrımı yapması ve zenginlerin mutlaka terbiyeli insanlar olduğunu düşünmesi Haydar’ın ne kadar büyük bir yanlgı içinde olduğunu gösterir. Neriman’ın gittiği bu zengin evlerinden birinde tanıştığı Bülent Nejat Coo ile kaçmasından sonra bile Haydar suçu zenginlerde değil kızında bulmuştur. Yazar, insanların terbiye ve ahlak anlayışlarının zenginlik veya fakirlikle ilişkili olmadığını göstermeye çalışırken ekonomik açıdan alt gelir grubunda olan insanların kendileri gibi olanlara yönelik hoşgörüsüzlüğünü de gözler önüne sermiş olur.

⁵³⁶ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 18

⁵³⁷ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 39

Haydar yeniliklere karşı bir adam olarak öğretmenleri de memlekete zarar veren insanlar arasında görmektedir. Öğretmenler, ülkenin her yerinde inkılapları benimsetmek ve yaşatmak adına mücadele verdikleri için Haydar'ın nefretine maruz kalan kişilerdir:

“Neriman gayet iyi biliyordu ki babası, öğretmene kız vermezdi. Hacı, hoca, bakkal, çakkal olsundu da öğretmen olmasındı. Sinemaların, tiyatroların artması, dinin imanın gevşemesi, karıların kızların kabak çiçeği gibi açılması hep öğretmenlerin yüzündendi!”⁵³⁸

Öğretmenler zorlu ülke şartlarında vatanın her köşesine giderek kadınlara toplumda hak ettikleri değeri kazandırmak için çabalayan ve inkılapların benimsenmesi, ülkenin ilerlemesi için mücadele eden insanlardır. Ancak Haydar öğretmenlerin verdiği mücadeleyi takdir etmek bir yana onları insan oldukları için bile hoş görmez. Babasının bu hoşgörüsüzlüğünün ve nefretinin farkında olan Neriman, çok sevdiği komşusu Süheylâ Abla'nın tavsiyesine rağmen kasabalarında çalışan Yalçın Öğretmen'le evlenmek üzere bir yakınlık kurmaz. Babasının öğretmene kız vermeyeceğinden emindir. Ancak öğretmene kız vermeyen Haydar'ın sonradan kızını büsbütün elinden yitirdiğinde bile pişman olmadığı görülür. Haydar, Neriman'ın evi terk etmesi üzerine onu hayatından silerek Neriman'a yönelik sorumluluklarından kurtulmuş olmanın hafifliğini hisseder.

Hoşgörüsüzlük bir ailenin parçalanmasına sebep olabilecek kadar kötü bir durumdur. Neriman, babasının baskıcı tavrına daha fazla dayanamayarak hayallerinin peşinden gitme kararı alır ve Noter'in evinde tanıştığı sevgilisi reji asistanı Bülent Nejat Coo ile giderek evi terk eder:

“Neriman gene, bundan önceki gecelerde olduğunca, babasını, babasının gerici, yobazlığını, gençliğinde kırmadık ceviz bırakmadığı halde, yaşı elliyi aşınca şaşılacak bir ham sofuluğa kendini kaptırdığını uzun uzun anlatmış, sonunda da ‘Allah canını almıyor ki ben de kurtulayım!’ demişti.”⁵³⁹

Neriman'ın bu düşüncelerle evi terk etmiş olması Haydar'da hiç üzüntü yaratmaz. O tavrından pişman olup, nerede hata yaptığını düşünmek yerine kızı evi terk ederek gittiği için sorumluluğundan kurtulmuş olmanın ferahlığını hisseder. Böylece bir genç kız daha kötü yola düşmüş olur. İslam'ın ebeveynlere yüklediği gerçek sorumlulukların

⁵³⁸ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 44

⁵³⁹ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 120

bilincinde olmayan bir babanın, kızının kötü yola düşeceğini bildiği halde buna engel olmaya çalışmaması hoşgörüsüzlüğün insan hayatında nelere yol açabileceğini gösterir.

Kültürümüzde kadınlara özel bir değer atfedilmiş olsa da günlük yaşantıda bu kültürel mirasın genellikle canlı tutulmadığı ve kadınların zor bir hayatla karşı karşıya getirildiği bilinen bir gerçektir. Orhan Kemal, kadının iş hayatında ve sokakta yaşadığı sıkıntıları kadın fabrika işçileri, kadın ırgatlar veya kadın çalışanlar üzerinden çeşitli romanlarında ele almıştır. Ev kadınlarının durumunu ise *Evlerden Biri*⁵⁴⁰ romanındaki Hediye Hanım karakteri üzerinden sergilemiştir:

“Neydi bu çektiği yıllar yılı. Otuz beş, koskoca otuz beş yıldır şu eve geçen emeği... On beş, on altı yaşında, körpecik bir kız, bir çocuktan kart herife vardığında. Varış o varış. Bitmez tükenmez sabahlar, akşamlar, süpürülen sofalar, silinen merdivenler, yıkanan çamaşırlar, aksi herifin koynuna girip çıkmalar, boyuna gebe kalmalar, çocuk doğurma ya da düşürmeler. Neydi bütün bunlar? Alt tarafı bir lokma ekmek, yarı buçuk bir üst baş için değil mi? Bir günden bir güne ellerin arsız karuları gibi sinema dememiş, çalgılı gazino dememiş, süslü üst baş istememiş, alıp getirirse giymiş, getirmezse eskileri bozup bozup değiştirerek idare etmiş, erkeğine yük olmamak için elinden geleni yapmıştı. Gençliğinde baba evinde çek, evlen koca evinde çek, yarın belki de evlat evlerinde el kızlarından çekecekti. Suçu neydi?”⁵⁴¹

Ev işleri, çocuk doğurma, çocukların bakımı, ev ekonomisine kendisi bizzat katkı sağlayamıyorsa “yük olmama” anlayışıyla her şeyi idare etme tavrı kadınların omuzlarına toplum tarafından yüklenmiş ağır sorumluluklardır. Toplumda kadınlar, sadece karın tokluğuna bütün zorluklara katlanması gereken varlıklarmış gibi algılanır. Kadınların çoğunun ömürleri boyunca bir kez bile bu duruma isyan etme veya bu durumu değiştirme şansı olmaz. Hediye Hanım da bu kadınlardan biridir. O, önce baba evinde sonra koca evinde yaşadıklarını dile getirmiş ve durumunu talihsizliğine bağlamıştır. Yaşadığı zorluklar onu hayata karşı hoşgörüsüz bir insan haline getirmiştir. İlerleyen yaşına rağmen rahat bir hayata kavuşamayan Hediye Hanım, bu yaştan sonra da istediği rahatlığı elde edemeyeceğini bildiğinden bir çeşit isyan halindedir. Bu da okuyucuya insanların hoşgörü algısının geçirdiği hayatla ilintili olduğunu ve aslında kadınların yaşadıkları tüm zorluklara rağmen ömürlerinin sonuna kadar hoşgörülü tavırlarını muhafaza etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Bu hoşgörülü tavır sayesinde toplumun temel birimi olan “aile”nin devamlılığının sağlandığı açıktır. Hediye

⁵⁴⁰ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, 14. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁵⁴¹ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, a.g.e., s. 15- 16

Hanım'ın hayatının değişmeyeceğine dair kanaati kesinleştikten sonraki serzenişi ise kabul edilebilir bir durumdur.

Evlerden Biri'nde hikâyesi anlatılan ailedeki baba Sadi Bey, yaşadıkları geçim sıkıntısına isyan etmekte, ekonomik koşulların yarattığı gerilim, duruma tahammülü zorlaştırdığı için hoşgörüyü bir kenara bırakmakta hatta Allah'a bile isyan etmektedir:

*“Yeni bir sigara yaktı. İttihat ve Terakki'den beri hep bu ‘cek cek, cak cak’ları dinlerdi. İşte gelmiş gidiyordu. Ne zaman ‘cek cek, cak cak’lar yerlerini ‘Hah, tamam. Oldu, bitti’lere bırakacaktı? ‘Allah bilir!’ diye geçirdi. ‘Allah bilir ya, bu asırda Allah da bildiğini unuttu. Tövbe tövbe, insanlar Allahlarından çok biliyorlar!’”*⁵⁴²

Savaş ortamı olmadığı halde ülkede geçim sıkıntısı vardır. Gaz yağı yoktur, sebze meyve pahalıdır, insanların temel ihtiyaçlarını karşılaması bile neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Dolayısıyla Sadi Bey'in bu türden bir hayata hoşgörüsü kalmamıştır. Devrin ekonomik şartları insanları tahammülsüz ve hoşgörüsüz kişiler haline getirmiştir. Bu kadar zor şartlar altında yaşayan insanların aynı çatıyı paylaştıkları aile bireyelerine bile hoşgörülerinin kalmaması anlaşılır bir durumdur.

Sadi Bey karısına açıklamadığı bir sebeple onca yıllık eşinden ayrı yatmaya başlamıştır. Hediye Hanım sebebini bilmediğı ve anlamadığı bu ayrılığın suçunu kendinde aramakta ve yataklarını ayırmalarına sebep olacak net bir sorun görememektedir:

*“[...] Aylardır yalnız, yatağını değil odasını bile ayırmıştı. Neden kaçıyordu? Hastalıklı mıydı? Ağız mı kokuyordu? Asıl onun ağız kokuyordu da, kocası diye kusuruna bakmıyordu.”*⁵⁴³

Hediye Hanım, eşinin yalnız yatağını değil odasını bile terk etmiş olmasına içerler ve sorunu önce kendisinde arar ama bu ayrılığın yaşanmasına sebep olacak bir kusurunu bulamaz. Hatta kocasının ağız kokusunu bile sırf eşi olduğu için hoş gördüğünü kendi kendine itiraf eder. Kadınların eşlerine yönelik hoşgörüsü toplumumuzda aile kurumunun yüzyıllarca başarıyla ayakta kalmasında etkili olmuştur ancak erkeklerin bazı kararlarında ve davranışlarında sergiledikleri bencillik kendilerine gösterilen hoşgörünün son bulmasına sebep olabilmekte ve aile kurumu bu durumdan zarar görebilmektedir. Dolayısıyla yazar, kadınların hoşgörülü tavırlarının önce aile sonra

⁵⁴² Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, a.g.e., s. 47

⁵⁴³ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, a.g.e., s. 133

toplum için aslında ne kadar önemli olduğunu Hediye Hanım ve Sadi Bey arasındaki yatakların ve odaların ayrılması meselesi üzerinden dile getirmiştir.

Orhan Kemal, eserlerinde genellikle hoşgörüsüz kişiler ve hoşgörüyle karşılanmayan durumlar üzerinden hoşgörünün önemini vurgulamaya çalışmıştır. Aile bireyleri arasında, iş ortamlarında veya günlük hayatta hoşgörünün varlığıyla yokluğu arasındaki keskin farkı göstermiş, insanlara hoşgörülü olduklarında her şeyin daha kolay ve güzel olacağını anlatmak istemiştir. Onun, hoşgörü değerine önem vermesinin nedenini kendi hayat anlayışından çıkarmak da mümkündür: “[...] Demek isterim ki, ‘içinde yaşadığımız toplum düzensizliği insanlarımızı buralara kadar düşürürse, asıl suçlu toplumdaki düzensizlik olsa bile, insanlarımız aslında iyidir, güçlüdür, kahramandır. Ey insanoğlu, kendi ellerinle bozduğun toplum düzenini gene sen, kendi ellerinle düzeltip, kendini bu çıkmazdan kurtaracaksın.’”⁵⁴⁴ Orhan Kemal’e göre insan hata yapabilir, önemli olan insana bu hatasını telafi etme fırsatının verilmesidir. O, bu telafi fırsatının ancak insanı hoş görmekle verileceğini düşünen, eserlerinde de bunu anlatmaya çalışan bir yazardır.

1.4. SEVGİ

Türk Dil Kurumu’nun *Güncel Türkçe Sözlük*’ünde sevgi “İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu”; *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*’nde “1. (Genel olarak) Hoşa giden bir şeye eğilim; tutkuya dek varabilen bir ruh durumu. 2. (Felsefede) Eski Yunan felsefesinde sevgi evrende birleştirici ilkedir (Empedokies), Platon’da güzele duyulan sevgi (Eros) ideaların bilgisine götüren yoldur. Hıristiyanlıkta: yardım elini uzatma anlamındaki sevgi (Caritas) ve hastalara, acı çekenlere, yoksullara duyulan sevgi (agape), yakın sevgisi, giderek hiç bir ayırma yapmaksızın tüm insanlara gösterilen sevgi (insanlık sevgisi) ve Tanrı sevgisi; çağımızda Max Scheler’in felsefesinde sevgi temel kavramlardan biridir; Scheler’in baş sorunu olan kişiliğin asıl özü sevgi olduğu gibi, insanları birbirine bağlayan da sevgidir; kendi içine çekilmiş ayırık yaşayan kişi değil, dünyaya ve

⁵⁴⁴ Nurer Uğurlu, *Orhan Kemal’in İkbal Kahvesi*, 1. B., İstanbul, Cem Yayınları, 1972, s. 39- 40

insanlara sevgi ile yönelen kişi, yine böyle kendisi gibi sevebilen kişilerle kendini bir-duyan kişi değer taşır.”⁵⁴⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Abraham Maslow, 1943 yılında ortaya koyduğu “İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi”nde⁵⁴⁶ insanın güvenlik ihtiyaçları ve fizyolojik ihtiyaçlarından sonra karşılanması gereken ihtiyacının “sevgi” olduğunu söyler. Maslow’un, insanın bir kategorideki ihtiyaçlarını karşılamadan bir üst kategorideki ihtiyaçlarını karşılayamayacağı savını ileri sürdüğü düşünülürse sevginin insan hayatındaki önemi netleşmiş olur.

Orhan Kemal’in romanlarına sosyal değerler açısından bakıldığında yazarın romanlarda sevgi değerine 1672 kere yer verdiği görülür. Orhan Kemal, insanın problemlerini, toplumun sorunlarını dile getirirken özellikle eksik olanın, tamamlanması gerekenin üzerinde duran bir yazardır. Bu nedenle Orhan Kemal’in sevgi değeri üzerinde bu kadar çok durması onun okuyucularına her şeyin sevgiyle başladığını ve sevgi sayesinde hayatın daha yaşanılabilir olacağını anlatmak istediğini gösterir.

*Baba Evi’nde*⁵⁴⁷ hikâyesi anlatılan genç adamın babasıyla arasının pek iyi olmadığı görülür çünkü babası, evlat sevgisini açıkça gösteren biri olmadığı gibi çocuklarına hatta eşine karşı son derece otoriter davranan biridir. Genç adamın annesi ise çocuklarına karşı daima sevgi, şefkat ve merhametle yaklaşan bir insan olarak okuyucunun karşısına çıkar:

*“Hastalandığımız zamanlar annem, benim iyi annem, başucumuzda, gözlerimizin içine bakarak, fakat ağlamadan, bütün gece beklerdi. Koltukaltlarımıza sık sık derece koyar, şakaklarımızı kolonya veya sirkeyle ovar, arkamıza kuru bez yatırır, acı ilaçları içmiyoruz diye dövmez, kızmaz, diller dökerek, güzellikle içirirdi.”*⁵⁴⁸

Bu durum genç adamın anılarında annesi ve babasını farklı kefelere koyarak hatırlamasına sebep olur. Babasından daima içten içe bir öfkeyle bahseden genç adam, annesini hep sevgiyle anımsar. Babasının siyasî fikirlerinin hayatî tehdit oluşturması dolayısıyla Türkiye’den ayrılarak yaşamak zorunda kaldıkları Beyrut’ta pek çok sorunla mücadele ederlerken, yaşadıkları yeri bir parça çekilir kılan genç adamın annesinin

⁵⁴⁵ <http://www.tdk.gov.tr> (04.06.2016)

⁵⁴⁶ Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, 7. B., İstanbul, Beta Yayınları, 1999, s. 468- 470

⁵⁴⁷ Orhan Kemal, *Baba Evi*, 30. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁵⁴⁸ Orhan Kemal, *Baba Evi*, a.g.e., s. 11

çocuklarına gösterdiği sevgidir. Böylece sevgi sayesinde insanların zor şartlara daha fazla direnç gösterebildikleri anlaşılır.

Beyrut bilmedikleri dili, samimiyet kuramadıkları insanlarıyla genç adam ve ailesi için yaşanması çok zor bir yerdir. Genç adam sık sık geride bıraktıkları Türkiye topraklarına özellikle de doğup büyüdüğü Adana'ya hasret duyar:

“Ufuk hâlâ mosmordu. Bir Çukurova türküsü tutturdum. Aklıma vatanım geldi... Okulum, cin Memet, Kürt Ado, Kertiş Süreyya, Cin Memetlerin mahallesindeki tozlu arsa... Gözlerim doldu.”⁵⁴⁹

Genç adamın memleketine, arkadaşlarına duyduğu bu özlem gayet anlaşılır, insanî bir durumdur. Memleket özleminin genç adamda bazen karşı konulamaz tepkilere bile yol açtığı görülür:

“Bir gün Beyrut limanında dolaşırken bir Türk vapuru gördüm. Direğinde bayrağımız... Bu vapur, bu bayrak, bu benim memleketimin, vatanımın bir parçası... Saatlerce oralardan ayrılamadım. Büyülenmiş gibiydim, gözlerim bayrağımıza dikili, heyecandan çalkalanarak, oralarda dolaştım durdum. Sonra o çılgın heyecanla konsoloshanemize koştuğumu hatırlıyorum... Neler söyledim? Beni dinleyenler kimlerdi? Bilmiyorum. Akşam eve döndüğüm zaman hâlâ kendimi bulamamıştım.”⁵⁵⁰

Genç adamın Türk Bayrağı'nı görmesiyle davranış kontrolünü yitirerek Türk Konsolosluğu'na koşması ve oradakilerden kendisini Türkiye'ye göndermelerini istemesi genç adamın vatan hasretinin hangi boyuta ulaştığını gösterir. Hasretin bu denli kuvvetli olmasının sebebi vatana duyulan sevgidir. Genç adam babasının büyük tepkisine yol açacağını bilmesine rağmen memlekete dönmeyi tutkuyla arzulamış hatta bu konudaki talebini yetkililere iletmiştir.

Genç adamın memleket sevgisini ve vatan hasretini şu satırlardan da anlamak mümkündür:

“Bu çarşı, Türkçe konuşması, Türkçe şakalaşması, Türkçe söviip saymasıyla memleketimden bir parça gibiydi.”⁵⁵¹

Dil, bir insanın kendini ifade etmesini sağlayan en temel iletişim aracı olmasının yanı sıra kişinin kimliğini duyumsamasını sağlamasıyla insan hayatında çok özel bir yere sahiptir. *Baba Evi*'nde de genç adam, alışamadığı Beyrut'ta yalnızca Türk esnafın

⁵⁴⁹ Orhan Kemal, *Baba Evi*, a.g.e., s. 30

⁵⁵⁰ Orhan Kemal, *Baba Evi*, a.g.e., s. 65

⁵⁵¹ Orhan Kemal, *Baba Evi*, a.g.e., s. 66

yoğunlukta olduğu çarşıya gitmekten mutlu olur. Mutluluğunun sebebi orada insanların rahatça Türkçe konuşup anlaşmasıdır. Genç adamın sevmediği Beyrut'ta benimseyebildiği tek yer olan bu Türkçe konuşulan çarşığı tasvir ediş biçimi, onun diline duyduğu sevgiyi gösterir.

Büyük şehre çalışmaya giden üç arkadaşın hikâyesinin anlatıldığı *Bereketli Topraklar Üzerinde*⁵⁵² romanında da vatan hasretiyle vatan sevgisinin iç içe geçtiği ifadeler rastlanır. Bunlardan biri şu şekildedir:

“ ‘Tümden kötü. Adamın gözü ardında kalıyor. Ben Sivas'tayken köy aklımdan töbe çıkmazdı. En biri emmim. Gurbete düştün mü, sılayı yüreğinden atacan, derdi, derdi ya, kendi atabildi mi? Ne mümkün? Adamın vatani, derdi, vatan başka, derdi... ’”⁵⁵³

İflahsızın Yusuf daha önce Sivas merkeze gitmiş olması ve büyük şehirde çalışarak para kazanmış olan “emmi”si dolayısıyla kendisini büyük şehirde yaşama konusunda arkadaşlarından daha tecrübeli görür. O günün şartlarında bile Sivas'tan ulaşması çok zor olmayan Adana'ya gidecek olmaları daha yola çıktıkları ilk anda bu üç arkadaşın içlerinde sıla hasreti duymalarına sebep olur. Sıla hasretinin diğer sebepleri ise bu üç arkadaşın köylerinden ilk defa ayrılıyor oluşu, büyük şehirde neyle karşılaşacaklarını bilmemenin yarattığı korku ve köylerine duydukları sevgidir. Köyleri onları ana rahmi gibi her türlü kötülükten koruyup kuşatan bir yerdir ve bu insanlar nereye giderlerse gitsinler köylerini sevgi ve özlemlerle anar, gurbeti kötülerler:

“ ‘Lakin bu gurbet,’ dedi. ‘Gurbet gibi kötü var mı? Gâvurdan beter dinime imanıma... ’”⁵⁵⁴

Gurbete ilk defa ve büyük umutlarla çıkıyor olmalarına rağmen gurbette olmayı kötülerleri İflahsızın Yusuf, Köse Hasan ve Pehlivan Ali'nin büyük şehir yaşantısı konusundaki tecrübesizlikleriyle ilişkilidir. Korktukları durumu kötülerle kendilerini güçlü hissetmeye çalışırlar. Üç arkadaşın uzağına düştükleri için doğdukları, büyüdükleri toprakları sevgiyle ve hasretle anması ise insanın en ilkel davranış biçimlerinden olan bildiği şeye sevgiyle bağlanma durumuyla açıklanabilir.

Sevginin öneminin ve sevgisizliğin yol açabileceği felaketlerin en çarpıcı biçimde anlatıldığı romanlardan biri *Suçlu*'dur.⁵⁵⁵ Cevdet küçük yaşta annesini

⁵⁵² Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 12. B., İstanbul, Can Yayınları, 1998

⁵⁵³ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 9

⁵⁵⁴ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 9

kaybetmiş ve babasından da ihtiyaç duyduğu sevgiyi bulamamış bir çocuktur. Bu nedenle evi terk eder, sokaklarda yaşamaya başlar, işportacılık yaparak para kazanmaya çalışır ve gelecekte kahraman olmaya dair hayaller kurar. Cevdet'in sevdiği iki arkadaşı vardır; çingene kızı Cevriye ve Kosti. Cevdet, Cevriye'yi kendisini karşılıksız sevdiği ve her zor durumunda yanında olmaya çalıştığı için sever. Cevdet'in Cevriye'yi sahiplenici tavırlarına bakılırsa ona yönelik sevgisinde eril benliğinin etkisi olduğu da düşünülebilir. Cevdet, Kosti'yi ise kendisi gibi işportacılık yaparak para kazanması, hayallerine ortak olabilmesi dolayısıyla sever. Bu iki arkadaşıyla zaman zaman bozuşa da Kosti'nin ailesine karşı da sevgi duymaktadır:

“Cevdet, Kosti'nin ablasını da seviyordu annesini de. Başka zaman başka yerde olsa böyle pervasız davranmaz, utanır, kulak memelerine kadar kıpkırmızı kesilirdi ama burada nedense utanmıyor, sıkılmıyordu.”⁵⁵⁶

Cevdet'in normalde utanabileceği bir durumdan Kosti'nin ailesinin yanında utanmaması onları hayatına dâhil edebilmesinden ileri gelmektedir. Kosti'nin annesi ve ablasının Cevdet'e merhametle karışık sevgiyle yaklaşımları Cevdet'in sevilme ihtiyacını karşıladığı için Cevdet, Kostilerin evinde mutlu olabilmektedir. Bu durum okuyucuya her yaştan insanın sevme ve sevilme ihtiyacı olduğunu gösterdiği gibi bunun karşılanmasının özellikle bir çocuk için ne kadar önemli olduğunu ifade eder.

İnsan sevme ve sevilme ihtiyacının aile dışında karşılamaya çalışabilir ancak özellikle çocuklar için bu ihtiyacın ebeveynleri tarafından karşılanması çok önemlidir. Cevdet anne sevgisini annesinin ölümü dolayısıyla erken yaşta kaybetmiş, baba sevgisi görmemiş, üvey annesi tarafından sevilme bir yana daima onun nefretine maruz kalmış bir çocuktur. Bir gün arkadaşlarıyla maç yaparken burnuna aldığı darbe sonucu fena sarsılmış olan Cevdet'i arkadaşı Kosti evine götürür ancak Cevdet Kosti'yi evine, yemeğe davet edemez çünkü üvey annesi Şehnaz'ın bunu hoş karşılamayacağını bilir. Bu nedenle Cevdet annesini anar:

“ ‘İnsanın öz annesi gibi var mı? Öz annem sağ olsaydı şimdi... ’”⁵⁵⁷

Cevdet annesini zor durumda kaldığı zamanlar özellikle anmakta ve annesi hayatta olsa her şeyin bambaşka olacağını düşünmektedir. Yaşı tam belirtilmemekle

⁵⁵⁵ Orhan Kemal, *Suçlu*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

⁵⁵⁶ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 67

⁵⁵⁷ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 105

beraber Cevdet'in ilkokul çağlarında bir çocuk olduğu anlaşılmaktadır. O yaşta bir çocuğun normal şartlarda anne sevgisine çok da ihtiyacı yokmuş gibi düşünülür ancak Cevdet sayesinde okuyucu, bir insanın kaç yaşında olursa olsun özellikle başının sıkıştığı anlarda anne sevgisine ihtiyaç duyduğunu görmektedir.

Cevdet, üvey annesi Şehnaz'ın Adem'le olan ilişkisinin mahalleli tarafından öğrenildiğini hatta mahallenin küçük çocuklarının bile bu ilişkiyi konuştuğunu mahallede Perili Konak adı verilen terk edilmiş bir evin duvarlarına çizilen resimlerden ve bu resimlerin altına babası hakkında yazılan "boynuzlu" sözünden anlar. Bir gün bu resimlerin, arkadaşı Erol tarafından çizildiğini öğrenir ve Erol'u döver. İhsan Efendi, Cevdet'e Erol'u niçin dövdüğünü sorsa da cevabı öğrenemez, bu sefer İhsan Efendi Cevdet'i döver. Mahalleli Cevdet'in aksi tavırlarından rahatsızdır. Bu kavga bardağı taşıran son damla olur ve Erol'un babası durumu karakola bildirir. Komiser Cevdet'i çağırır, arkadaşını neden dövdüğünü sorar. Cevdet sebebini söylemeyince komiser ona şunları söyler:

*" 'Durup dururken kavga çıkarmadığına göre sebep neydi?'
İçini çekti. Gözleri doldu. Komiser devam etti:
'Mahallede hiç kimse sevmiyor seni oğlum. Baban bile!'"*⁵⁵⁸

Komiserin Cevdet'e hiç kimsenin onu sevmediğini açıklıkla söylemesi Cevdet'i yaptıklarından pişman olmaya değil, kimse tarafından sevilmediği için daha farklı suçlar işlemeye sevk edebilecek bir durumdur. Ancak komiser bunu hesap edemeyip Cevdet'te pişmanlık duygusunu yaratabileceğini düşünerek böyle söylemiştir. Ne olursa olsun bir insanın davranışı sevgisizlik tehdidiyle değiştirilmeye çalışılmamalı, insanlarda istendik davranış değişikliğinin sevgiyle olabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca sevgiyle kazandırılan davranışın daha kalıcı hale geldiği unutulmamalı ve sevgi bir pazarlık unsuru olarak insanların önüne çıkarılmamalıdır. Komiserin sevgiyi adeta bir pazarlık unsuru yapması dolayısıyla ki Cevdet, babasının bile kendisini sevmediği yüzüne söylendiğinde davranışını değiştirerek babasının ve diğer insanların sevgisini kazanmaya çalışmamış, canı istediği gibi davranmaya devam ederek onların sevgisini onların istediği gibi davranarak kazanma yoluna gitmemiştir. Yazar sevginin önemini böylece gözler önüne sermiş olur.

⁵⁵⁸ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 142

Geç gelen adalet gibi geç gösterilen sevginin de insan için bazen faydası olmamaktadır. İhsan Efendi'nin oğluna olan sevgisini göstermekte gecikmesi oğlula arasında büyük bir duygusal uçurumun oluşmasına sebep olmuştur. Cevdet, Erol'u dövdükten sonra karakola götürülüp sorguya çekilmiş, eve döndüğünde İhsan Efendi de Cevdet'e kızmıştır. Durum Cevdet'in canına tak etmiştir. Babasına mahallelinin onun hakkında neler konuştuğunu söyleyememiş, babasının hoşgörüsüz ve sevgisiz tavrına daha fazla dayanamayacağını hissettiği için evi terk etmiştir. Bu olay İhsan Efendi'yi son derece üzmüş ve Cevdet'in evden ayrılmasının ardından bir gece içki içerken ağlamaya başlamış ve Şehnaz'ın, oğlu için kendisini bu kadar hırpalamaması konusunda teselli vermeye çalışması üzerine İhsan Efendi şunları söylemiştir:

*“ Beni ayıplıyorsun değil mi Şehnaz? Ayıplıyorsun beni değil mi? Ne yapayım? Elimde değil. İçim yanıyor. Ayıplama beni. Evlat sevgisi nedir bilmezsin yavrum. İçim yanıyor, kendimi öldürmek geliyor içimden! ”*⁵⁵⁹

İhsan Efendi, eşi Şehnaz'ın kendisini ayıpladığını düşünerek kaygılanmaktadır. Oğluna duyduğu sevgiyi açık etmesini Şehnaz'ın bir zayıflık olarak görmesini istememektedir. İhsan Efendi'nin bu durumu eşi ile oğlu arasında kalmış olmasına bağlanabilir ancak sevgi muhatabına doğrudan gösterilmesi gereken bir duygudur. İhsan Efendi'nin sevgisini oğluna direkt göstermemesi oğlula arasındaki bağın kopmasına sebep olmuştur. Çocuğu olmayan bir kadının evlat sevgisini anlamasının zor olacağını anlatıldığı bu durum aynı zamanda bir babanın evladına duyduğu sevgiden dolayı yaşadığı utancı da gözler önüne sermektedir. Oysa sevgi duygusu hiçbir zaman seven kişide utanç sebebi olmamalıdır.

Şehnaz ve Adem, İhsan Efendi'nin çalıştığı fabrikanın emaneti olarak eve getirdiği paranın bir kısmını çalarlar. İşledikleri suçtan dolayı polis tarafından aranır ve bu sırada Anadolu'nun farklı yerlerinde gizlenirler. Yine böyle gizlendikleri bir köyde rastladıkları yaşlı kadının beslediği hayvanlara duyduğu sevgi önemlidir:

*“ Kaybolursunuz anam, çalarlar sizi. Çalarlarsa ben ne yaparım? Varım çoğum sizsiniz. Evlatlarım benim. Sizden başka kimim var? Evlatlar, gene de Allah işlerini rastgetirsin, kendi havalarında. Ben yanarım yavruma, yavrum yanar yavrusuna hesabı! Onlar da haklı. Gözü çıksın yokluğun. Nedir, herkesinki de bir boğaz derdi. Hadi, yayılın, yayılın ama uzaklara gitmeyin, gözümden yitmeyin hayırsızlar! ”*⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 152

⁵⁶⁰ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 260

Yaşlı kadın hayvanlarını evlatları gibi görerek onların kaybolması durumunda yaşayacaklarını kendi kendine söylemekte, hayvanlarına insan muamelesi yapmaktadır. İnsanların insan dışı varlıklara gösterebilecekleri bu sevgi ve bağlılık sevginin bir çeşidi olması dolayısıyla önemlidir. Bu nedenle daha önce duyarlılık değeri işlenirken kullanılan alıntıya sevgi değerinde de yer verilmiştir.

Hanımın Çiftliği serisinin ilk romanı *Vukuat Var*'da⁵⁶¹ Güllü'nün babası Cemşir'in sevgisizliği etrafında kendisine aşkla bağlanan kadınların bile kötü bir hayat sürdürmelerine sebep olur. Cemşir hem eşlerine hem de çocuklarına değer vermeyen, sevgi duymayan bir adamdır. Onun yakışıklılığından etkilenip sahip oldukları her şeyi geride bırakarak peşinden gelmiş ve ona aşkla bağlanmış kadınlara bile sevgi göstermemiştir. Cemşir'in bu sevgisizliğine karşılık romanda sevginin önemini kavramış "Kemal'in anası" gibi karakterler de mevcuttur:

*" [...] Kocasını öldükten sonra... Bu ölümü de unutamiyordu bir türlü. Önceki yıl birdenbire hastalanıp mosmor ölüvermişti ki, o zamana dek çocuklarının yokluğuyla birden meydana çıkıveren yalnızlığı pek anlamamıştı. Kocasını ölünce anlamıştı ki, artık yeryüzünde yapayalnız kalıvermiştir. Kocasını yanı başında dolaşan, evini sigara dumanıyla dolduran erkek, kadını için dünyanın en sağlam direğidir. Erkeği çevresinde dolaşan kadına çoğu zaman Allah bile vız gelir. Ama kocasını öldü mü, içini dimdik tutan direk yıkılır, tavan çöker. Artık ne yapılırsa, ne edilse boştur. [...]"*⁵⁶²

Kemal'in annesi on yedi yaşındayken su yüzünden sık sık tartıştıkları tarla komşularının oğluyla bir gece, topladıkları bamyaları şehre götürürken anlaşmış ve sonra da onun karısı olmuştur. Bu evlilikten çocukları olmuşsa da her biri kendi yoluna gittiği için Kemal'in annesi eşini kaybettikten sonra tıpkı eşine benzeyen Kemal'le kalmıştır ve eşini sevdiği gibi Kemal'i de çok sevmektedir. Kemal'in annesi romanda gerçek sevgiyi tatmış sayılı insanlardandır. Kemal de böyle sevgi dolu bir çiftin çocuğu olarak Güllü'yü gerçek anlamda sevmiştir. Kemal Güllü'yü sevmekten annesinin ve Muhsin Usta'nın itirazlarına rağmen vazgeçmemiş, sonunda canından olmuştur. Yazar, birbirini seven ebeveynlerin ve sevginin olduğu ortamda büyüyen çocukların kendi hayatlarında da sevgiyi ön plana koyduklarını Kemal'in Güllü'ye olan sevdası üzerinden anlatmıştır.

⁵⁶¹ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, 12. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2009

⁵⁶² Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 30- 31

Vukuat Var'da Güllü'nün sevgilisi Kemal'in fabrikada birlikte çalıştığı işçi arkadaşı Muhsin Usta, sevginin farklı türlerinin olabileceğini gösteren geniş yürekli biridir. Bir gün Kemal'le aralarında sevgiye dair şöyle bir konuşma geçer:

“ *Kimi sevdin?*
Kimseyi, ama herkesi!
Anlamadım.
Anlayamazsın da. Bir kadını sevmek kolaydır, ama bütün kadınları, bütün çocukları, bütün insanları sevmek, sevebilmek...
Mümkün mü bu?
Pek çok yürek için mümkün olmayabilir henüz, ama öyle yürekler vardır ki, insanlığı topyekûn severler, sevebilirler, sevmeden edemezler!
Nasıl?
Nasıl değil mi? Haklısın. Benim sevmemde, daha doğrusu bu türlü seven yüreklerde tek kadını olduğu gibi, kucığına oturup okşama yoktur. Öyle bir düzen için çaba sarf ederler ki, insanlar kadın kadın, erkek erkek, çocuk çocuk mutlu olsunlar, dünya nimetleri önelerine bir kardeş sofrası gibi açılıp saçılınsın. Bilmem, anlatabiliyor muyum? ”⁵⁶³

Muhsin Usta, Kemal'e sevginin yalnızca karşı cinse beslenebilecek bir duygu olmadığını, insanın herkesi ve her şeyi karşılıksız sevmesinin mümkün olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Muhsin Usta'ya göre dünya ancak böyle bir sevmeye biçimiyle daha yaşanılır bir yer haline gelecektir. Orhan Kemal'in Marksist dünya görüşünün de etkisiyle sahip olduğu genel insanlık sevgisinin aslında bir dünya düzeni oluşturabilecek güçte olduğunu anlattığı bu satırlar, sevgi değerinin tüm insanlar açısından önemini vurgulamaktadır.

Muhsin Usta sevgiye dair düşüncesini ve sahip olduğu dünya görüşünü okuduğu kitaplardan edinmiş biridir. Kemal'in de kendisi gibi kitaplar okuyarak hayat görüşünü oluşturmasını istemektedir. Bu nedenle mesai saatlerinde Kemal'in davranışlarını gözlemler ve onunla çeşitli yollarla iletişim kurmaya çalışır:

“*Kalktı. Sigarasının dibini ayağıyla ezip içeri girdi. Kemal bir kıyıda pusulayı okuyordu. Sezdirmeden göz hapsine aldı. İlk zamanlar ne umutlar beslemişti! Kitap okuma sevgisini aşılacaktı ona. Aydınlık, pırıl pırıl romanlardan birinin bir kahramanı gibi görmekten hoşlanıyordu onu.*”⁵⁶⁴

Muhsin Usta, Kemal'in Güllü'yle olan ilişkisini hoş karşılar ama Güllü'nün ağabeyi Hamza'nın bu ilişkiye karşı çıktığını bildiği için Kemal'e Güllü'den ayrılmasını söyler. Kemal, Güllü'ye âşıktır, bu nedenle Muhsin Usta'ya son derece saygı duysa da Muhsin

⁵⁶³ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 134

⁵⁶⁴ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 135

Usta'nın tavsiyesine uymaz ve canından olur. Muhsin Usta'nın, Kemal'in Güllü'yü sevmesinden Kemal'deki sevme kabiliyetini görmüş olması ve bu kabiliyetini farklı sevgi türleri için de kullanmasını sağlamak adına Kemal'i düşündürmeye ve geliştirmeye çalışması dikkat çekicidir. Böylece sevginin tek türlü ve tek yönlü bir duygu olmadığı ayrıca sevgi sayesinde dünyanın dönüşümünün bile sağlanabileceği okuyucuya anlatılmaya çalışılmıştır.

*Gâvurun Kızı*⁵⁶⁵ Evdoksiya isimli Rum kızı ile Kâmran adlı Müslüman gencinin aşklarını anlatan bir romandır. Evdoksiya'nın dedesi Barba Komyanos katı bir Rum'dur. Namus, din, milliyet değerleri onun için çok önemlidir. Öyle ki kızının kocasını aldattığını öğrenince namusuna hanel getirdi diye kızını öldürmekte bir sakınca görmemiştir. Kızını öldürmüş olduğu için de torunu Evdoksiya'yı kendisi yetiştirmiştir. Barba Komyanos'un Evdoksiya'yla ilgili en büyük hayali onu yardımcısı Mihal'le evlendirmektir:

“ [...] Evdoksiya olmasa imkânı yok çalışmazdı bu kadar. Ne için çalışacaktı? Para mı biriktirecek? Ne münasebet? Bundan böyle ne para, ne pul artık. Onun için tek arzu, son nefesine kadar dini bütün bir Hıristiyan olarak yaşamak, bu arada Evdoksiya'yı baş göz etmek...”

Ne zaman Evdoksiya'yı baş göz etmeyi düşünse aklına hemen Mihal gelirdi. Çok seviyordu kocaoğlanı. Kendi gençliğini hatırlıyordu onu gördükçe. Mihal de kendi gibi iriyarı, az konuşan, icabında öfkeli biriydi. Dinine, milliyetine de bağlı görünüyordu. Ne zaman Yunan milli kurtuluş savaşlarından yahut din ulularının menkıbelerinden söz açsa iki eli kanda bile olsa her şeyi bırakır, Barba'yı can kulağıyla dinlerdi. Sonra, kızda gözü olduğunu anlamıyor da değildi ama, anlamamazlıktan geliyor, hiç olmazsa birkaç yıl geçmesini bekliyordu. [...]”⁵⁶⁶

Barba Komyanos'un fırınında çalışan Mihal sessiz sakın, kendi halinde biridir. Barba Komyanos'a karşı son derece saygılı olan bu genç Evdoksiya'dan da hoşlanmakta ama bunu patronuna açıkça söyleyememektedir. Durumun farkında olan Barba Komyanos da Evdoksiya için Mihal'den uygun birini görmez. Ancak işler Barba Komyanos'un düşündüğü gibi gelişmez:

“Kaçmıştı, kaçmıştı ha? Kendi dininden, kendi milletinden birini bırakıp, din, milliyet düşmanı birine, bir Türke kaçmıştı demek? Demek dinine, milliyetine dair yıllar yılı anlattığı şeyleri çiğneyip bir düşmana kaçmıştı ha?”

Tepesinde sanki dünya fırl fırl dönüyordu.

⁵⁶⁵ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, 6. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

⁵⁶⁶ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 152

*Dinini, milletini bırakıp kaçmıştı!*⁵⁶⁷

Evdoksiya dedesinin kendisini, sevdiği adam olan şoför Kâmran'a vermeyeceğini bildiği için çareyi Kâmran'a kaçmakta bulur. Kâmran ve Evdoksiya birbirlerini çok sevdikleri için Barba Komyanos'un kendilerine yapabileceklerini göze alır ve bir araya gelirler. Buradan sevginin insanlarda cesaret duygusunu geliştirdiğini ve beraber olmak için insanlara mücadele gücü verdiğini söylemek mümkün olur. Ancak Barba Komyanos'un sevgisizliği ve katı yürekliliği önce kızını sonra torununu kaybetmesine sebep olmuştur. Barba Komyanos namus, din, milliyet gibi değerleri hayatının merkezine koyduğu halde sevgi değerine yüreğinde ve hayatında yeteri kadar yer açmadığı için hep mutsuz olmuş ve çevresindekilere de mutsuzluk vermiştir.

Kâmran'la bir araya gelen Evdoksiya artık dedesiyle olan hayatını geride bırakmış, Kâmran'la yeni bir hayata başlamıştır. Sevgiyle kurulan bu birlikteliğin daha da güçlenmesi için çabalamaktadır:

“Evdoksiya kocasını yanaklarından heyecanla öperek, ‘Kâmran,’ dedi. ‘Kâmrancığım. Beni sen kurtardın. Sen olmasan ben şimdiye genç yasımda kara toprağa girecektim. Onun için, dinle beni sevgilim: Sen hayatta benim her şeyimsin bundan sonra. Anam, babam, dedem ve kocam tabii. Beni kendi Türklüğüne ve dinine kabul eder misin?’

*Genç adamın gözlerinden yuvarlanan sevinç yaşları genç kadının yüzüne damladı. [...]*⁵⁶⁸

Evdoksiya'nın Kâmran'ı “her şeyi” ilan ederek onun milletine ve dinine geçmeyi istemesi Kâmran'ı nasıl bir tutkuyla sevdiğini gösterir. Bir insanın dinini ve milliyetini değiştirmek istemesi için ya hayati bir tehdit altında olması ya da geçmek istediği millet ve dini çok sevmesi gerekir. Evdoksiya Kâmran'ı ve yıllardır birlikte yaşadığı insanları sevdiği için bu değişikliği gerçekleştirmeyi talep etmiştir. Bu da bir insanın belli temel özelliklerini değiştirmesinin bile ancak sevgiyle olabileceğini göstermektedir. Mehmet Narlı da bu konuda şunları söyler: *“Orhan Kemal'in sosyal gerçekçiliği içinde dikkat çekmeyen bu romanda (aşk yine proleter değildir) ırk, din ve kültür zıtlıklarının sevi ile aşılmasının mümkün olacağı gösterilmek istenir.*⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 153

⁵⁶⁸ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 191- 192

⁵⁶⁹ Mehmet Narlı, *Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, 1. B., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 471

Küçük'te⁵⁷⁰ Erol isimli genç bir erkeğin sevgilisi Ayten'le yaşadıkları anlatılır. Erol sorumsuz, çalışmayan bir gençtir. Futbol oynayarak para kazanmaya çalışır ve gelecekte iyi bir kulüpte oynama hayali kurarak oyalanır. Bu sırada mahallenin genç kadınlarından Ayten'le hem duygusal hem cinsel boyutu olan bir ilişki yaşamaktadır. Erol'un annesi, Ayten hakkında çıkan dedikodular dolayısıyla Erol'un Ayten'le birlikteliğini hoş karşılamaz ve ilişkilerinin resmiyet kazanmasını desteklemez. Zaten Erol da bir evin geçimini sağlayacak kadar para kazanmıyordur ve farklı işlerde çalışmaya da niyeti yoktur. Bu nedenle annesinin tavsiye ettiği fabrika işçisi kızla da evlenmeyi kabul etmez. Ayten, Erol'dan kendisine hayır gelmeyeceğini anlayınca ayrılırlar ve para karşılığında farklı erkeklerle birlikte olmaya başlar. Bir gece Ayten'in "iş ararken" arkadaşlarından biriyle arasında geçen diyalogda şöyle söylediği görülür:

*"Görmedim şekerim. Bana boş veriyor artık. Ben de malum, işler bırakmıyor ama çok göreceğim geldi. Canım Erol. Bir zamanlar annesi benim inadıma çok istedi evlendirsin diye ama evlenmedi. Fabrika kızından karı olur mu şekerim? O kadar erkeğin içinde..."*⁵⁷¹

Bir kadının kendisi, bedenini sermaye yaparak para kazanırken fabrikada çalışanları namussuz addetmesi dikkat çekicidir. Aslında burada Ayten onların açıktan yaptığı işi fabrikada çalışan kadınların gizliden yaptığını ima ediyordur. Haklılık payının olabileceği bu eleştiride üzücü olan kadınların para kazanmak için erkeklerin zevk aracı olmaktan kurtulamamaları ve birleşip bu duruma karşı koymak yerine birbirlerini kötüleyerek içinde buldukları bataklığın daha da dibine gömülmesidir. Erol'un annesinin, oğlunu Ayten yerine bir fabrika işçisine yakıştırması anlaşılır bir durumdur. Ancak bu durum erkek annelerinin evlatlarını yere göğe sığdıramayacak kadar çok sevmelerini ve çocukları bir kadınla hayatlarını birleştirmek istediğinde ellerinden hazinesi alınan biri gibi davranmalarını da örneklendirir. Yazar, annelerin erkek evlatlarına yönelik bu sevgisinin sağlıklı olmadığına dikkat çekmekle kalmamış aynı zamanda Ayten'in Erol'un annesi hakkındaki olumsuz düşüncelerinden, kadınlar arasında erkekler dolayısıyla çıkan anlaşmazlığı da ortaya koymuştur. Her annenin çocuğunun namuslu insanlarla birlikte olmasını istemesi normaldir ancak çocuğunun mutsuzluğu pahasına çocuklarının ilişkilerini engellemeleri doğru değildir. Erol Ayten'den ayrıldıktan sonra bir daha mutlu olamayıp sürekli onu arayarak ve içinde

⁵⁷⁰ Orhan Kemal, *Küçük*, 8. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁵⁷¹ Orhan Kemal, *Küçük*, a.g.e., s. 32

bulunduğu bataktan kurtarmak isteyerek vakit geçirdiği gibi Ayten de bedenini satarken bile Erol'u bir an olsun aklından çıkarmamıştır. *Küçücük*, sevginin önüne geçilmemesi, sevenlerin ayrılmaya zorlanmaması gerektiğini anlatan bir romandır.

Baba Evi, *Avâre Yıllar* ve *Cemile* romanlarının devamı niteliğindeki *Dünya Evi*⁵⁷² romanında hikâyesi anlatılan genç adam ve Cemile'nin bir arada olmalarını sağlayan tek unsur sevgidir. Onlar karşılaştıkları hayat zorluklarına birbirine duydukları sevginin verdiği güçle karşı koymaktadırlar. Cemile hamiledir ve hamileliğin verdiği duygusallıkla zaman zaman geçmiş yaşantısını, en çok da küçük yaşta kaybettiği annesini anımsamaktadır:

“ ‘Benim de annem vardı. Şöyle bir hatırlıyorum. Beş yaşındaymışım öldüğünde. Beni kucaklar, göğsüne bastırır yavrum der miydi acaba? ’”⁵⁷³

Anne adayı Cemile'nin, annesini kendisini kucaklar, göğsüne bastırırken hatırlaması insanın kaç yaşına gelirse gelsin anne sevgisine duyduğu ihtiyacı gösterir. O sevgiden erken yaşta mahrum kalan bir çocuğun başına gelenler *Suçlu*'da çarpıcı biçimde anlatılırken *Dünya Evi*'nde anne sevgisine olan ihtiyacın hiç bitmeyeceğine vurgu yapılır.

İnsanların sevgi duygusunu sadece hemcinslerine yönelik sergilemeyeceği, insanın hayatta farklı şeylere sevgiyle bağlanabileceği bilenen bir durumdur. *Vukuat Var*'da kitaplarını seven, Kemal'e kitap sevgisi aşlamaya çalışan Muhsin Usta'dan sonra *Dünya Evi*'nde ismi kullanılmayan genç adamın da kitaplara sevgiyle bağlı olduğu görülür:

“Bir kenardan uzun uzun seyrettikten sonra, merdiveni çıktı. Masasına geçip oturdu. Kaç vakittir ihmâl ettiği kitaplarını, onlardan af diler gibi, çocuğunu okşar gibi okşamaya başladı.”⁵⁷⁴

İnsanın kitaplara ilişkisi yazının bulunduğu zamana kadar gitmektedir. Ancak her insan kitapları ve kitaplardan öğrendiklerini hayatının merkezine koymayabilir. Genç adam için ise kitaplar hayatın zorluklarına dayanmayı kolaylaştıran dostlar gibidir:

“[...] Ne tuhaftı şu küçük insanlar! Kendileri de çoğu sefer küçük, küçücük oldukları halde, gene de kendileri gibi küçük, küçücük insanları burunluyorlardı. Aliş meselâ. Bir kahvesi, kahvesinin gerisinde küçücük

⁵⁷² Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 2. B., İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1972

⁵⁷³ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 36

⁵⁷⁴ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 133

oldukları halde, gene de kendileri gibi küçük bir evi var diye kendini küçük insanlardan ayrı görüyordu. Mal, mülk, para... Kafa zenginliği olmadıktan sonra neye yarardı? Hiçbir zaman sâdece mal, mülk düşünmemişti. Kitapları vardı. Kitaplarının dünyasına kendini kaptırmıştı. Onlar, o kitapları yazanlar gibi olabilmek istiyordu. Olamazmış, önemli değildi. Günün birinde olabilmek ümidini yaşıyordu ya. Yetiyordu.”⁵⁷⁵

Genç adamın arkadaşı Aliş’in sahip olduğu kahve ve ev dolayısıyla çevresindekileri kendisinden aşağıda görmesi genç adama tuhaf gelir. Aliş’in sahip oldukları onun bu hayatta diğer insanlara nazaran daha rahat yaşamasını sağlayabilir ama genç adam için bu maddî güç bir anlam ifade etmemektedir. O, kitapları seven, kitap okuyan biri olarak kendisini güçlü hissetmektedir. Maddiyatın verdiği gücün geçiciliğinin farkında olan genç adam, kitapların kendisine kazandırdığı zenginliği hiçbir maddi güçle karşılaştırılmaz görmekte ve kendisi de bir yazar olmayı hayal etmektedir. Böylece Orhan Kemal, bazı insanların insan dışı varlıklara besledikleri sevginin onları daha güçlü ve zengin bireyler yaptığını anlatmış olur.

*El Kızı’nda*⁵⁷⁶ Avukat Mazhar Bey, annesi Hâcer Hanım ve karısı Nâzan arasındaki sevgisiz ilişki anlatılır. Hâcer Hanım oğlunu seven bir anne gibi görünmektedir ama oğluna bağlılığının sebebi ona duyduğu sevgiden ziyade maddî çıkarlarını koruma isteğidir. Nâzan ise eşi ve çocuğunu sever görünmekte ancak bu sevgisini belli edememesinin sıkıntılarını yaşamaktadır. Nâzan’ın sevgisini belli etmesine mani olan kendi kişilik yapısı olduğu kadar kayınvalidesi Hâcer Hanım’ın Nâzan üzerinde yarattığı baskıdır. Avukat Mazhar Bey ise karısıyla severek evlenmiş bir erkek olarak karısında görmek istediği duygu yoğunluğunu açığa çıkarmak için bir yandan karısı bir yandan annesiyle mücadele eder:

“Karısına şahane bir sürpriz olacaktı. Bu sefer de sevinçten coşmayacak mıydı bakalım! Hani bir coşsa, kocasının boynuna sarılıp onu çılgın gibi öpse... Böyle olmasını istiyordu karısının. Ama nerede? Her zaman, her yerde, her şeyde arka plânda kalmayı tercih ediyordu. Tuhaf bir hüznün tesiri altında, boynu bükük, zavallı bir hali vardı. Yıllar yılı o kadar beklemiş, hattâ zorlamıştı da bir kere, bir kerecik olsun ‘Kocacığım!’ dedirtememişti.”⁵⁷⁷

Mazhar Bey karısına iyi de davransa kötü de davransa, ona hoş sürprizler yapıp onu farklı yerlere götürse de karısını istediği kadar mutlu ve sevgi dolu görememenin sıkıntısını yaşar. Nâzan, Hâcer Hanım’ın kendisini sindirmiş olmasından dolayı

⁵⁷⁵ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 170- 171

⁵⁷⁶ Orhan Kemal, *El Kızı*, 10. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992

⁵⁷⁷ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 12

kocasının istediği gibi davranmаса da duruma çözüm bulmaya çalışmaması ve kayınvalidesiyle yaşadıkları gerginlikleri bertaraf etmek için hiçbir şey yapmamasıyla dikkat çeker. Mazhar Bey, karısını bir kez olsun kendisine sevgiyle yaklaşır vaziyette görmediği için karısından soğur ve aile içinde sevginin açığa çıkarılmaması durumundan usanarak başka kadınlara yönelir, Nâzan'la evliliğini bitirir:

“Ötekini ne kadar severse sevsin, berikinin bırakacağı iz kolay kolay silinemezdi. Bunu biliyordu. Oğlunu her görüşünde annesini hatırlayacağına şüphesi yoktu. Demek oluyordu ki, aşktan başka şeyler de vardı kadınla erkeği bağlayan!

Merhamet mi?

İyi bir şey değil bu. Merhamet, âciz zavallı insanlara karşı duyulan bir histi. Halbuki Nâzan'ın âciz olmamasını istiyordu.”⁵⁷⁸

Mazhar Bey, Nâzan'la ilişkisini bitirirken oğlunu annesine vermez. Onu yanında tutar. Mazhar Bey'in bu şekilde karar almasında etkili olan oğluna duyduğu sevginin yanı sıra ona sunacağı ekonomik imkânlar ve annesinin telkinleridir. Hâcer Hanım'ın torununu geliniyle göndermek istememesi torununu çok sevmesinden değil onun üzerinden kendi isteklerini oğluna kabul ettirebileceğini düşünmesinden kaynaklanır. Hâcer Hanım etkili olduğu ayrılıkta, torununu alıkoyarak yine çıkarlarını korumanın derindedir. Mazhar Bey annesinin neyi niçin yaptığının farkındadır ancak annesinde istediği davranış değişikliğini sağlayamaz. Nâzan'ın da evliliği sürdürmek adına bir mücadele vermediğini görünce Mazhar Bey, evliliği ve yaşantısı adına kararlar almak ve uygulamak zorunda kalır. Bu kararları alırken Mazhar Bey'in gaddar bir tutumla hareket etmediği görülür. Onun, çocuğunu her gördüğünde Nâzan'ı hatırlayacağını düşünmesi, eşine merhamet duygusuyla yaklaşmak istememesi, ayrılса bile Nâzan'ın güçlü olmasını istemesi aslında Mazhar Bey'in içindeki insanlık sevgisini gösterir. Mazhar Bey'in sahip olduğu bu sevgi evlilik hayatında mutlu olması için yeterli olmamış olsa da daha sonra gerçek adı Neriman olan Jale takma adlı hayat kadınıyla yaptığı evlilikte aradığı mutluluk ve huzuru yakalamasını sağlamıştır. Zaten geçmişi bilinen bir kadını hayatına kabul etmesi bile Mazhar Bey'in aslında ne kadar anlayışlı ve sevgi dolu olduğunu gösterir.

Kültürümüzde yaratılmış olana yaratandan ötürü sevgi besleme anlayışı vardır. Bu anlayış sayesinde insanlar farklı olanlara hoşgörölü ve saygılı yaklaşır, toplumsal

⁵⁷⁸ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 107

düzende birlik ve uyumu sağlamak kolaylaşır. *Hanımın Çiftliği*'nde⁵⁷⁹ çiftliğin hizmetlilerinden Yasin Ağa, çiftliğin sahibi Muzaffer Beyin yeğeni Zaloğlu Ramazan'ı bu anlayışla uyarır:

“ ‘Cenâballahın özene bezene yarattığı insanları hor görme Ramazan! Onlar da senin benim gibi insan. Onlar da Allahın kulu!’ ”⁵⁸⁰

Ramazan çiftlikte ve tarlalarda çalışanları küçümser, onları beğenmez. Çiftliğin sahibi dayısı olduğu halde çiftlik kendisininmiş gibi büyüklenir. Bu durum Yasin Ağa'nın hoşuna gitmez çünkü ekonomik açıdan Ramazan ve ailesinden aşağı seviye de olsalar bile çiftlikte çalışanlar da insandır. Üstelik bu insanlar olmasa Muzaffer Bey'in ve Ramazan'ın mevcut rahatlıklarını elde imkânları olmaz. Yasin Ağa'nın bunu hatırlatacak şekilde Ramazan'ı uyarması ve kültürümüzün sevgi temeline vurgu yapması önemlidir.

Eskici ve Oğulları'nda⁵⁸¹ Topal Eskici ve oğullarının geçim sıkıntısıyla mücadele ederken yaşadıkları ailevi sorunlara temas edilir. Topal Eskici hoşgörüsüz ve evlatlarını sevmeyen bir adam rolündedir. Topal Eskici'nin hoşgörüsüz, aksi bir insana dönüşmesinde katılmış olduğu Trablusgarp Savaşı'nda bir bacağına kaybetmesinin ve devrin ekonomik şartlarının zorluğunun etkisi vardır. Topal Eskici'nin gazi olduğu savaşta yaralandıktan sonra hissettiklerini anlattığı şu satırlar önemlidir:

“Yaşamak istiyordu oysa. Gözlerinin önünden demirci dükkânı, arkadaşı Nişan, tiyatronicin sigara dumanı, rakı kokusu yüklü havasında, göbek atan kantocu kızlar geçiyordu. Ölmemeliydi, ne olursa olsun ölmemeli. Dünyayı asker kaçaklarına bırakmamalıydı. Asker kaçağı vatan hainlerinin keleş keleş sırttan yüzlerini hayalliyordu. Acıyarak bakıyorlardı sanki, ‘Zavallı!’ diyorlardı. Ah şuradan kurtulsa, yarasını sardırsa, hava değişimiyle memlekete dönse...”⁵⁸²

Ölümlerle burun buruna gelen Topal Eskici her hücresiyle yaşamak istemektedir. Başına ne geldiğini tam olarak anlamamış olsa da Topal Eskici'nin hayatta kalmayı arzulaması gayet insani bir durumdur. Bacağına kaybettiğini öğrendiğinde bir uzvunun bundan sonra olmayacak olması ona çok dokunsa da vatan uğruna bacağına feda etmiş oluşuna üzülmemektedir. O, savaşa katılmayıp asker kaçağı olarak hayatını rahatlıkla

⁵⁷⁹ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, 5. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

⁵⁸⁰ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 15

⁵⁸¹ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁵⁸² Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 14

sürdürenlere kızar. Topal Eskici varlıklı bir ailenin hayat dolu bir çocuğuyken gazi olmuştur. Ancak o, vatan sevgisi karşılığında başına gelenleri affedememektedir.

Topal Eskici'nin evlatlarına bile hoşgörüsüz ve sevgisiz bir tavırla yaklaştığı görülür ancak o görüldüğü kadar hoşgörüsüz ve taş yürekli biri değildir. Topal Eskici'yi kızdıran ve onu fevri hareketlerle kalp kıran biri haline getiren aslında devrin şartlarıdır:

“ ‘... Torunlarım, ciğerlerim benim. Tırnaklarına taş dokunsun istemem. Onları ağlar görsem ciğerim yanar. Lakin biliyor musun, insan bazen dünyaya geldiğine lanet ediyor. Kendi tatlı canından beziyorsun. En biri, torunlarımın babası, büyük oğlum benim. Bugün ne dedim benim küçük oğlana biliyor musun? Dedim ki, söyle ağana dedim, başının çaresine baksın!’ ”⁵⁸³

Topal Eskici'nin işten çıkarıldığı için yanında çalışarak kazancına ortak olan büyük oğlu Memet'e başka iş yapmasını söylemek zorunda kalması Topal Eskici'yi üzmüştür. Bu da aslında babaların evlatlarına karşı göründükleri kadar gaddar olmadıklarını ancak bazı durumlarda babaların evlatlarına duydukları sevgiyi ikinci plana alarak duygularıyla değil akıllarıyla hareket ettiklerini gösterir. Böylece Orhan Kemal, kötü insanların bile içinde muhakkak iyi bir yan olacağına dair inancını Topal Eskici karakteri üzerinden okuyucuya gösterdiği gibi bir babanın aslında büsbütün evlat sevgisinden uzak olamayacağını da örneklendirmiş olur.

*Kanlı Topraklar*⁵⁸⁴ fabrikatör Nedim Ağa, yardımcısı Topal Nuri ile işçisi Kantarcı Mustafa üzerinden devrin sosyal ortamının anlatıldığı bir romandır. Nedim Ağa, zamanında ülkeyi terk etmek zorunda kalan gayrimüslimlerin işlerini onlara düzenlerini muhafaza edeceği ve kazancı göndereceği sözünü vererek devralmış ancak sözünde durmayarak elde ettiği kazancı kendi adına tasarruf etmiştir. Bu sayede sıradan bir işçiyken ciddi paralar kazanmaya başlayan Nedim Ağa yine gayrimüslimlerin yok pahasına satılan gayrimenkullerinden bir fabrika alarak bölgenin sayılı zenginleri arasına girmiştir. Topal Nuri ise annesiz ve babasız büyümüş, kendisine kimse acımadığı için kimseye acımamayı ilke edinmiş bir adamdır. Kantarcı Mustafa ise Nedim Ağa'nın fabrikasında kantarcı olarak çalışan, dürüstlüğünden ödün vermediği için de kazandığı düşük parayla evinin geçimini bile zor sağlayan biridir. Topal Nuri, Kantarcı Mustafa'nın dürüstlüğüne hayret etmiş, onu bir gece yemeğe götürerek

⁵⁸³ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 42

⁵⁸⁴ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

dürüstlüğünün kendisine ve memlekete hiçbir faydası olmayacağını çeşitli örneklerle açıklamış, Kantarcı Mustafa'nın gözünü açmış ve onu kendi kirli hesaplarına ortak etmiştir. Topal Nuri'nin düzgün insanları bile yoldan çıkarıp her türlü kirli işi yapmasının temelinde aslında sevgisiz bir ortamda büyümüş olmasının etkisi vardır:

“ ‘Ben olsam inanmam. Sahiden onu sevdiğimi sanıyor. Hiç kimseyi sevmiyorum paradan başka. Parayı kazanabilmek için de insanları kafese sokmak lazım. İnsanları kafese sokmak içinse yalan söylemek şart. Yalan ama, usturuplu. Ulan Kabak Hafız, önüme sen çıkmasaydın ben şimdi kim bilir, belki de hımbıl bir Kantarcı Mustafa hâlinde sürter Allah kerim sürter dururdum. [...]’
„585

Topal Nuri, Kantarcı Mustafa'yı kendi dolandırıcılık işlerine alet etmiş, oradan istediği kazancı elde edince Mustafa'nın hapse girmesini sağlamıştır. Karısı Emine'den ayrılmış, Mustafa'nın güzel karısı Şehnaz ile ilişki kurmuş, onunla hem kendisi beraber olmuş hem de onu patronu Nedim Ağa'ya peşkeş çekmiştir. Topal Nuri'nin Şehnaz'ı çok beğendiği ve onunla birlikte olmayı sevdiği halde onu Nedim Ağa ile paylaşmasında bile para kazanma hırsının etkisi vardır. Topal Nuri'nin, Şehnaz'ın kendisini sevdiğini düşünüp mutlu olması gereken yerde kadına “enayi” muamelesi yaparak sevdiği kadını bile küçümsemesi onun değerlerden, özellikle de sevgi değerinden ne kadar uzak biri olduğunu gösterir. Topal Nuri, *Vukuat Var, Hanımın Çifliği* ve *Yalancı Dünya* romanlarında sahtekârlığıyla okuyucunun karşısına çıkan Kabak Hafız'dan akıl alarak planlarının yürümesini sağlamıştır. Sözde imam olan Kabak Hafız, Topal Nuri'nin kendisine yapacağı maddî yardımı düşünerek ona elde etmek istediği “Kanlı Topraklar”ın sahipleri hakkında bilgiler vermekle kalmamış, o toprakları asıl sahiplerinin elinden alabilmenin yollarını da anlatmıştır. Böylece bozacının şahidi şıracı misali, Topal Nuri de, Kabak Hafız da istediklerine ulaşmış olmanın mutluluğunu yaşarken Kantarcı Mustafa gibi dürüst ve namuslu insanları küçük görmüşler, bu insanların “akılsızlık”larıyla dalga geçmişlerdir. Orhan Kemal, sahtekârlığıyla insanların hayatını karıştıran ve her türlü değeri hiçe sayan Kabak Hafız'a dört farklı romanında yer vererek bazı insanların dindar görünüp çevirebileceği işleri okuyucuya göstermeye çalışmıştır. Topal Nuri karakteri ile de sevgisiz büyüyen insanların hayatında hiçbir manevi değer olmayabileceğini ve bu tarz insanların kişisel çıkarları dışında bir şeyi önemsemeyen insanlara dönüşebileceklerini dolayısıyla sevginin insan hayatı için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

⁵⁸⁵ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 242- 243

Kanlı Topraklar'da millet ve vatan sevgisi Adana yöresinde “fellaḥ” denen Arap halkın durumu üzerinden dile getirilmiştir. Fellaḥların aslında kimler olduğunu ve tarihî süreçte neler yaşadıklarını ve millet sevgisi ve dayanışma eksikliğinin ne gibi sonuçlar doğurduğunu aşağıdaki satırlardan anlamak mümkündür:

“[...] Ta sultan bilmem kim zamanında Mısır'dan getirilip Adana, Mersin, Tarsus'a, tüm Hatay'a, İskenderun'a yerleştirilen bu Araplara yerliler Arap uşağı, fellaḥ diyorlardı ki, Arap uşağı, Türk uşağı, fellaḥ da çiftçi anlamına geliyordu. Yerlilerden hiçbir farkları yoktu. Onlar da yurdun düşmanlarına karşı yerliler gibi, yerliler kadar silah kullanıyor, vergi veriyorlar, ama yerlilerin haklarına kanun önünde sahip olsalar bile, tuhaf bir çekimserlikle yerlilerden kaçınıyorlardı. Oysa, onlarında inadına, zenginleri, mecliste mebusları, okumuş doktor, avukat, mühendisleri vardı ama, her koyun kendi bacağında asılır, mebuslar mecliste memleketin genel meseleleri, daha çok da mal mülk sahiplerinin malları mülkleriyle ilgili meseleler üzerinde duruyor, bu meseleler üzerinde konuşup, kanun teklifleri yapıyor, komisyoncu, tefeci, çeteciler elinde harap olan bahçecileri düşünmüyorlardı bile. [...]”⁵⁸⁶

Mısır'dan çalıştırılmak için Osmanlı topraklarına getirilen Arap kökenli insanların bir kısmı zaman içinde eğitim görmüş, zenginleşmiş hatta cumhuriyet döneminde meclise milletvekili olarak girmiştir. Arap kökenli bu insanlar elde ettikleri siyasî gücü kendileri gibi insanların haklarını korumak için kullanmadıklarından ırgat olarak çalışanların çoğu ırgat kalmaya devam etmişlerdir. “Fellaḥ”lar hiçbir zaman yerli halkla eşit şartlara sahip olamamışlar, toprak edinemedikleri gibi ırgatlıktan kazandıkları parayı bile ya eksik ya da çok geç almışlar böylece hiçbir zaman ülke standartlarında bir refah seviyesine erişememişlerdir. Türkiye topraklarında yüzlerce yıl yaşayarak Türkleşen, vatan söz konusu olduğunda ise vatanın menfaati için her şeyini ortaya koyan bu insanların haklarının yenmesi Orhan Kemal'e göre kabul edilebilir bir durum değildir. İnsanların bu şekilde ezilmesine ve sömürülmesine sahip olduğu Marksist dünya görüşünün de etkisiyle karşı çıkan yazar, sorunu aslında insanların içinde tüm insanlığı kucaklayan bir sevginin olmamasına bağlamış, böylece sevgi değerinin önemini gözler önüne sermiş aslında insanlığın kurtuluşunun bir nevi formülünü de vermiştir.

Bir Filiz Vardı'da⁵⁸⁷ Filiz, ailesinin içinde bulunduğu zorlu ekonomik şartlar dolayısıyla çalışmaya başlar. Çalıştığı yerde patronu Maşa ve handa çalışan diğer erkekler tarafından taciz edilir. Ailece içinde buldukları maddî sıkıntılar dolayısıyla varlıklı bir erkekle birlikte olma ve bu sayede rahat bir hayata kavuşma fikri Filiz'e hoş

⁵⁸⁶ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 251- 252

⁵⁸⁷ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

gelse de Filiz arada sevgi bağı olmadan bir erkekle birlikte olmayı içine sindirememektedir:

“ ‘Abla be,’ dedi Nur.
‘Hi?’
‘Tavlasana şu adamı!’
‘Aklımdan geçmiyor değil şekerim ama, bilmiyorum ki... Çok ayıbıma gidiyor.
Sevmeden, parasının, arabasının hatırı için... Ha?’
‘Boş ver. Necla seni düşünüyor mu?’
‘Anlamadın dediğimi... Diyorum ki, insan, parası için yabancı bir erkeğin
koynuna nasıl girebilir?’”⁵⁸⁸

Filiz’in kardeşi Nur, arkadaşları Necla’nın patronunu varlığı dolayısıyla beraber olunabilecek erkeklerden biri olarak görür ve ablasına bu adamla birlikte olmasını salık verir. Bu adam evli olduğu halde Necla ile cinsel birliktelik sürdüren ayrıca Filiz’e de ilgi duyan biridir. Filiz, Necla’nın kendisine sergilediği tüm kötü davranışların intikamını onun patronuyla birlikte olarak alabilecek pozisyonundadır ancak bunu yapmaz. Filiz’e göre bir erkekle birlikte olmak için lazım olan erkeğin parası, varlığı değil birbirlerine karşılıklı olarak besleyecekleri sevgidir. Bu nedenle Filiz, değerlere önem veren bir kişi olarak Necla’nın patronuyla da kendi patronuyla da birlikte olmaz ve sevgisini parayla değişmediği için kendisiyle çelişmez. Filiz ve Necla’nın ilişki anlayışları, dönemin genç kızlarının sevgi değerine yaklaşımlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Filiz çalıştığı kitap deposunda okuduğu bir romandan çok etkilenir. Kitabın kahramanı olan “Küçük Adam” ona yıllardır tanıdığı biri gibi gelmektedir ve Filiz adeta bu roman kahramanına âşık olmuştur:

“ ‘Ben ona o biçim âşık olmadım ki. Ensesine yıkılı kasketini yenleri patlak postallarını seviyorum. Onda kendimi buluyorum galiba. Hani bir gün karşıma çıkıverse, hiç yadırgamam, o zaman gerçekten âşık olabilirim!’”⁵⁸⁹

Filiz’in kendinden bir şeyler bulduğu için defalarca okuduğu romanın yazarı Filiz’in çalıştığı handaki ressam arkadaşına ziyarete gelir ve ressam, Filiz’in romana olana tutkusunu bildiğinden Filiz’i romanın yazarıyla tanıştırır. Yazar, Filiz’e kitabı imzalayınca dünyalar Filiz’in olur. Yazar, Filiz’in roman kahramanına beslediği sevgiden ve Filiz’in güzelliğinden etkilenmiştir. Bunun üzerine ressam ve yazar arasında bir konuşma geçer. Yazar, ressama romanlarda bireysel çıkarları için her türlü

⁵⁸⁸ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 162

⁵⁸⁹ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 165

değeri çığneyen tipler yerine artık Filiz gibi değerlerine sahip çıkarak var olmaya çalışan kişilere yer verilmesi gerektiğini söyler. Yazar, bu düşüncesinin sebebinin şöyle açıklar:

“ ‘Gerçekçilik, içinde yaşadığın topluma yer yer ayna tutmaktan ibaret değil ki. Asıl gerçekçilik, asıl yurtseverlik, içinde yaşadığın toplumun bozuk düzenini görmek, bozukluğun nereden geldiğine akıl erdirmek, sonra da bu bozuklukları ortadan kaldırmaya çalışmak. Yurtseverlik, yurdunun insanlarını sevmek, yani, insan gibi yaşamalarını sağlamaya çalışmak, Buna engel olanlarla savaşmak... ’”⁵⁹⁰

Gerçekçiliğin ne olduğunun anlatıldığı bu alıntıda öne çıkan değer sevgidir. İnsanın yurdunu, milletini sevdiği zaman bozuk düzeni değiştirmek için kendinde güç bulacağını söyleyen yazar ancak bu sayede toplumun hak ettiği insanlık seviyesinde yaşayabileceğini bildirmektedir. Yazarın toplumsal sorunlar için geliştirilecek çözümün sevgi temelli olması gerektiğini söylemesi dikkat çekicidir. Yazar, söyledikleriyle çelişmeyen bir insan olarak Filiz’le kurduğu arkadaşlıkla Filiz’in hayatında önemli değişimlerin kapısını açmıştır. Filiz, iş yerinde ve sokakta erkekler tarafından uğradığı tacizleri yazara anlatınca yazar, Filiz’e yazarlar sendikasında iş ayarlamış ve Filiz ilk defa kadın oluşuna değil insan oluşuna değer veren insanlarla bir araya gelmiştir. Böylece Filiz, sahip olduğu sevgi değerini lekelemeden erkeklerle iletişim kurma ve çalışma imkânını elde etmiştir. Sevginin her güzel şeyin başlangıcı olduğu düşünülürse Orhan Kemal’in bu değere roman boyunca vurgu yapması anlaşılır olur. Zaten romanda bahsi geçen yazar, aslında Orhan Kemal’in kendisidir ve Orhan Kemal, kendi hayatından yola çıkarak yazdığı bu romanda sevgi değerinin maddî çıkarılara alet edilmemesi gereken bir değer olduğuna işaret etmiştir.

Filiz’in, patronu Maşa ve diğer erkeklere yüz vermeyişi herkese dert olur çünkü insanlar Filiz’in ekonomik açıdan hem kendisini hem de ailesini rahatlatacak büyük bir fırsatı kaçırdığını düşünürler. Filiz’in haminnesi bile Filiz’e nasıl davranırsa rahat edeceğini anlatmak ister:

“ ‘[...] Çevrende madem seni beğenen, senin için deli divane olanlar vardı, içlerinde en halli mallısına bakacak, alacaksın avucunun içine, takacaksın yuları, sımsıkı tutacaksın. Gak diyeceksin et getirecek eşek, guk diyeceksin su. Ne eti? Ne suyu? Dirseklere kadar bilezik getirecek, hususi arabayı çekecek altına, apartmanı adına geçirtecek, bankaya para yatıracak... Bütün bunla olduktan, bastığın yeri sağladıktan sonra dilersen vereceksin pasaportunu.

⁵⁹⁰ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 192

Kaldı ki, aklını başına toplayıp ne pasaport vermeliydi, hatta ne de budalaya yüz eğrisi göstermeli. Seven yaşlı, zengin koca sağmal inekti be! Sütü tükenene kadar sağ ha sağ! Aşk neydi? Sevgi neydi? İnsan deli olmalıydı ki el adamına gönül versin. Sever görünecek sevmeyeceksin, yanar görünecek yamayacaksın. [...]”⁵⁹¹

Hayatta çok sıkıntı çekmiş insanların kadın erkek ilişkilerinde sevgiyi değil varlığı önemsemesi anlaşılabilir bir durum olabilir ancak yaşlı kadının sevgi değerini hiçe sayıp Filiz’e verdiği nasihat Filiz’in hayat anlayışına uygun değildir. Haminne erkekleri geçim kapısı gibi görmekte ve yaşına, tipine bakmadan bir erkekle beraber olarak rahat yaşamanın yolunu bulmakta bir sakınca görmemektedir. Haminne bu tavsiyesiyle sadece sevgi değerini hiçe saymamakta ayrıca kişinin özsaygı, saygı, duyarlılık, namus, gurur, aile değerlerini de zedeleyici laflar etmiş olmaktadır. Filiz haminnesini dinlemez ama yazar haminne ve Filiz’in görüş ayrılığı üzerinden insanların yaşlarının ve hayat tecrübelerinin değerleri benimsemeye her zaman olumlu etkileri olmayabileceğini, ileri yaştaki insanların değerler konusunda gençlere göre daha yoz olabileceğini göstermiş olur.

*Müfettişler Müfettişi*⁵⁹² Kudret Yanardağ’ın devlet görevlisi gibi davranarak Anadolu vilayetlerini gezmesini ve buradaki usulsüzlükleri tespit ederek rüşvetle haksız kazanç elde etmesini anlatan bir romandır. Kudret Yanardağ değerlerini yitirmiş bir adam olarak kendi çıkarı için insanların vatan ve millet sevgisini kullanmakta bir sakınca görmez:

*“ ‘Demek, bu gayrisihhi pis yerde, iğrenç şaraplarla yurttaşları zehirlemek pahasına para kazanıyorsun? Bu mu yurttaş sevgin? Vatanperverlik bu mu?’”*⁵⁹³

Vatanı için çalışan bir kişi gibi davranarak insanların vatan ve millet sevgisini sorgulayan Kudret Yanardağ, vatandaşa sağlıksız ürünlerle hizmet veren insanları eleştirir ancak kendi yozlaşmasını umursamaz. Zaten onun amacı insanların yozlaşmış değer anlayışını kendi çıkarlarına yontmaktır. İstedikini de elde eder ve yaptığı işlerde kusuru olanlar Kudret Yanardağ’a, devletle karşı karşıya gelmemek için rüşvet vererek açıklarının görmezden gelinmesini sağlamaya çalışırlar. Orhan Kemal, Kudret Yanardağ ve teftiş ettiği insanlar üzerinden toplumun değer yozlaşmasının ne seviyede olduğunu

⁵⁹¹ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 225

⁵⁹² Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁵⁹³ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 5

gösterir ve aynı zamanda insanların, özellikle sevgi değerini resmî kurumlar adına nasıl sömürebileceklerini okuyucuya göstermiş olur.

Müfettişler Müfettiş'inde düzenbaz bir adamın gerçekte sahip olmadığı devlet iradesini kendi çıkarları için kullanarak değerleri nasıl hiçe saydığı anlatılırken *Yalancı Dünya*'da⁵⁹⁴ gerçekten devlet görevlisi olan bir noterin davranış biçimi kızının ağzından aktarılır:

“ [...]*biliyorsun memleketimiz çok geri, ne yapsın? Halka kendini sevdirep saydıracak. Yoksa ne namaz, ne oruç. Benim babam kimin arabasına binerse onun düdüğünü çalar!*”⁵⁹⁵

Noterin kızı, babasının geri olan memleket şartlarından olumsuz etkilenmemek ve kendi çıkarını korumak için nasıl davrandığını açıklar. Noterler dürüstlükleriyle iş yapması gereken devlet memurlarının başında geldikleri halde romanda ismi kullanılmayan noterin işlerini yürütmek adına değerleri hiçe sayması ve insanları kandırması dikkat çekicidir. Bu nedenle halka yapılan saygısızlığı incelemek adına saygı değerinde de kullanılan bu alıntıya sevgi değerinde de yer verilmiştir. Orhan Kemal devlet görevlisiymiş gibi davranarak insanların saf, temiz yönlerini kullanan Kudret Yanardağ'dan başka devletin gerçek memurlarının bile insanları aldatacak davranışlar sergileyebildiğini göstermiş olur. Bu örneklerle yazar, halkın sevgisini kazanmanın ne kadar kolay olduğunu ancak önemli mevkilerdeki bazı kişilerce bu sevginin kullanıldığını böylece vatan ve millet sevgisinin satıhta kalmış değerlere dönüştürüldüğünü vurgulamaktadır.

Yalancı Dünya romanında herkes birbirine yalan söylemekte ancak kimse kendisini yalancı addetmemektedir. Romanın başkahramanı Neriman, babası Haydar'a; Haydar, kızı ve karısına; Neriman'ın annesi, kocası ve kızına; imam Kabak Hafız, sohbetine katılanlara ve karısı Gülizar'a; Gülizar, Kabak Hafız ve etrafındakilere; noter, iş yaptığı insanlara,; Neriman'ın sevgilisi olan Bülent Nejat Coo hem Neriman'a hem arkadaşlarına ve romandaki diğer tüm şahıslar birbirlerine yalan söyler. Bu yalanlarla hayatlarını sürdürmeye çalışan insanların hepsi mutsuzdur. Buna karşılık Neriman'ın aşk hakkındaki düşünceleri sahte olmayacak kadar çocuksudur:

⁵⁹⁴ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

⁵⁹⁵ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 64

“İfade böyle olunca yakışıklı jön’e hiçbir zarar gelmez. Zarar gelmeyince de adamakıllı büyür Jön’ün gözünde. Süksesi artar da artar. Hastanede pek pek ikin gün yatsa, yakışıklı jön artık saat başı uğrar, telefon telefon üstüne, çiçekler çiçekler. Demet demet çiçekler yağar. Derken aralarındaki dostluk, ardından da tabî temiz, tertemiz bir aşk!”⁵⁹⁶

Neriman’ın hayali İstanbul’a gidip burada film yıldızı olmaktır. Bunu gerçekleştirmek çok da kolay olmayacağı için arkadaşlarına İstanbul’a gidecek olsa nasıl davranacağını anlatır. Araba kullanmayı öğrenirken yanlışlıkla çarptığı bir artistin kendisine âşık olacağını ve onu meşhur edeceğini düşünür. Bu küçük kazayla tanışıp bir araya gelen iki gencin arasındaki aşkın ne kadar temiz olacağı tartışılır bir durumdur ancak Neriman’ın aşk hakkındaki saf düşünceleri o dönemin belki de pek çok genç kadının düşünceleriyle paralel olduğu için önemlidir. İnsanların yalanlara dayandırarak sürdürdükleri hayatta saf aşkın hayalini kurmaları ise ancak naiflik olarak değerlendirilebilir.

Neriman İstanbul’a gidip saf aşkı yaşayacağı film artistiyle tanışmasa da babasına yalan söyleyerek gittiği noterin evinde bir reji asistanı olan Bülent Nejat Coo ile tanışır. Bülent Nejat, Neriman’ın güzelliğinden etkilenir, Neriman ise Bülent Nejat Coo’nun hem yakışıklılığına hem de film yapımında çalışıyor olmasına hayran kalır. Sevgili olan iki genç, bir süre sonra Bülent Nejat’ın İstanbul’a dönmesiyle bir süre ayrı kalır. Bu sırada Bülent Nejat, kendi filmini çekebilmek için Neriman’ın arkadaşı Fatma ile yakınlaşır ve Fatma’nın babasından film çekmek için para alır. Yani Bülent Nejat da çıkarları için hem sevgilisi Neriman’a hem de başka insanlara sürekli yalanlar söylemektedir. Sonunda Bülent Nejat, Neriman’ı İstanbul’a getirir ancak Neriman’ı meşhur etmek bir yana bu işleri cinsel arzularını tatmin etmek için kullanan erkeklerin zevkine sunar. Böylece Neriman’ın hayalindeki temiz aşk imgesi de değerini yitirir. Romanda dürüst olan ve gerçek sevginin peşinde koşan tek kişi kasabanın öğretmeni Yalçın’dır. Yalçın Öğretmen Neriman’la komşuları Süheylâ ablanın evinde gizli saklı birkaç görüşme gerçekleştirir. Yalçın Öğretmen, bu görüşmelerde Neriman’ı aydınlatmaya ve onun dikkatini hayattaki daha önemli konulara çekmeye çalışsa da başarılı olamaz. Neriman’ın Bülent Nejat Coo ile İstanbul’a gitmesinin ardından, Neriman’ın durumuna çok üzülen annesini teselli etmek ve onun üzüntüsüne bir son vermek adına İstanbul’a gidip Neriman’ı aramaya karar verir. Yalçın Öğretmen’in

⁵⁹⁶ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 14

Neriman'ın peşine büyük bir fedakârlıkla düşmesinde Neriman'a duyduğu sevginin etkisi büyüktür:

“Onu neden herhangi bir felâketin içinde, belâya bulaşmış gördüğünü, koca Dünya’da, böylesine, hattâ bundan da daha korkunç felâketlerin belâsıyla kucak kucağa Neriman’lar olduğu halde, bu tanış Neriman’ın üzerinde böylesine durduğuna şaşıyordu. Şaşmıyordu belki de. Anlıyordu işi. Seviyordu onu. Şiir, şiirler yazmıştı onun için. Ne çıkardı sevilmiyorsa? Onu hiçbir zaman Dünya’nın hiçbir yerinde bulamayacaksa ne çıkardı? Bu belki de çok daha güzeldi. Kavuşamadan ama günün birinde kavuşuvermeyi umutluyarak dolaşmak!”⁵⁹⁷

Yalçın Öğretmen'in doğru düzgün hiçbir bilgiye sahip olmadan Neriman'ı aramaya koyulması onun sevgisinin ne kadar saf olduğunu göstermektedir. Yazar, Yalçın Öğretmen'i romanın en dürüst kişisi olarak okuyucuya sunarken gerçek sevginin nasıl olduğunu da sergilemiş olur.

*Evlerden Biri’nde*⁵⁹⁸ Sadi Bey, Hediye Hanım ve çocukları İskender, Ayşe ve Erdal'ın aile birliğini sürdürmekte zorlandıkları ilişkisi anlatılır. Sadi Bey emekli bir adamdır ve emekli ikramiyesiyle almış olduğu evinde, komşuları Leman Hanım'ın genç kızı Nursen'e âşık vaziyette ve aşkını kimseye belli etmemeye çalışarak yaşamaktadır. İskender ve Ayşe evin geçimine katkıda bulunmak için çalışırlar ancak Erdal hukuk fakültesinde okumaktadır. Eve giren kazanç ihtiyaçları karşılamaya yetmediği için İskender ve Erdal evin satılmasını isterler. İskender'in niyeti o parayla kendi işini kurmaktır, Erdal ise eğitimine yurt dışında devam etmenin hayalini kurar. Ayşe ise çirkinliği dolayısıyla evlenemeyeceğini düşünür, bu nedenle evin satılmasına karşı çıkar. Sadi Bey evin satılmasıyla ilgili yapılan tartışmalarda başlarının çaresine bakmalarını söyleyerek çocuklarını evden kovar. Hediye Hanım ise çocuklarına ayrı ayrı hak verse de evin satışı konusunda nasıl bir tavır sergilemesi gerektiği konusunda kararsız kalır. Hediye Hanım'ın gönlü evin satılması halinde ele geçecek paranın Erdal'ın tahsili için harcanmasından yanadır. Annesinin niyetinin farkında olan Ayşe, annesine bu sebeple kızdığı zaman Hediye Hanım şöyle düşünür:

“Annenin yüreğine battı. Ne yanlış anlıyordu onu, istediği kadar çirkin, talihsiz olsun, bir anne evlatlarını birbirinden ayırt eder miydi hiç?”⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 354

⁵⁹⁸ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, 14. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁵⁹⁹ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, a.g.e., s. 128

Ayşe, annesinin Erdal'ı daha çok sevdiğini düşünmekte haksız değildir. Hediye Hanım rahat yüzü görmediği hayatının son demlerini Erdal'ın tahsilini tamamlamasıyla ona sunacağı maddî imkânlar sayesinde sıkıntısız geçireceğini düşünür. Bu nedenle de evin parasını Erdal'ın kullanmasını destekler. Ancak Ayşe'nin kenar mahalledeki bu evin satılmasını kabul etmemesi ve annesinin evlatları arasında ayırım yaptığını yüzüne söylemesi Hediye Hanım'a dokunur. Hediye Hanım tüm anneler gibi evlatları arasında ayırım yapmadığını düşünse de aslında Erdal'ın tarafını tutmakla açıkça ayırım yapmaktadır. Yazar, Hediye Hanım'ın yaşadığı durum üzerinden annelerin evlatlarına besledikleri sevginin bazı durumlarda annelerin evlatları arasında ayırım yapmaya engel olamayabileceğini ifade etmektedir.

Arkadaş Islıkları'nda⁶⁰⁰ ismi kullanılmayan bir genç adamın sorumsuzca davranışları dolayısıyla hayatını paylaştığı kadını kaybedişi ve ilk başta kadının gitmesini şaka sanırken bunun gerçek bir terk ediş olduğunu anlamasıyla yaşadığı pişmanlık anlatılır. Genç adam, zaman içinde karısına ne kadar âşık olduğunu anlar ancak onu kaybetmiş olmanın acısını atlatamaz ve hastalanır. Bilincini bile kaybedecek kadar hastalandığı bir sıra annesinin eve çağırdığı doktor, genç adamı muayene edip kendine getirdikten sonra ona şu tavsiyede bulunur:

“ *Böyle yatmakla olmaz. Kalk, gezi dolaş, hava al. Sonra, unutma ki, aşk işsizlerin işidir!*”⁶⁰¹

Genç doktor, aslında genç adamın babasının, zamanında okuması için maddî destek verdiği öğrencidir. Bu çocuk, şimdi kendisini okutan adamın oğlunun düştüğü hali görünce üzülmüş ve ona ilaç yazmak yerine neler yapması gerektiğini salık vermiştir. Doktorun “[...] *aşk işsizlerin işidir!*” demesi onun aşka inanmamasından değil, aşkı kendine tek meşgale sayıp başka hiçbir işle uğraşmayan ve üretime katılmayan insanların zamanla nasıl sağlıksız bir ruh haline kapıldıklarını bilmesindedir. Orhan Kemal, genç doktorun tavsiyesiyle aşkı kötülemez çalışmamış, insanlara aşkın marazi etkilerinden kurtulmanın yolunu göstermiştir.

Suçlu ve Sokakların Çocuğu romanlarının devamlı niteliğindeki *Sokaklardan Bir Kız*⁶⁰² romanında Nuran, babası Cemal, üvey annesi Leyla ve sonradan kocası olacak

⁶⁰⁰ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁶⁰¹ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, a.g.e., s. 144

⁶⁰² Orhan Kemal, *Sokaklardan Bir Kız*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

Cevdet'in hikâyeleri anlatılır. Nuran'ın babası Cemal, bir kumpanya oyuncusu olan Leyla isimli kadına gönül vermiş, onunla evlenmiştir. Leyla, Cemal'i sevmediği halde onun çalışıp para kazanıyor ve günlük işlerini hallediyor oluşundan dolayı Cemal'den ayrılmamakta, başı sıkışınca ondan para istemektedir. Leyla, Cemal'in sevgisini sömüren bir kadındır ayrıca Cemal'i, kumpanya arkadaşı yakışıklı jön Nejat'la aldatmaktadır. Bir gün Leyla'nın Nejat'la ilişkisini öğrenen Cemal duruma tahammül edemez ve Nejat'ı boğarak öldürür, hapse girer. Nuran ise üvey annesi Leyla kendisine bakmayacağı için amcası Kemal'in yanına gönderilir. Nuran amcasının evinde yıllar boyunca itilip kakılır. Anne sevgisi görmemiş, babasının hapse girmesiyle baba sevgisinden de mahrum kalmış olan Nuran, amcasının evinde de ihtiyacı olan sevgiyi bulamaz.

Nuran, amcası Kemal'le İstanbul'a gitmek üzere yola çıktığında nasıl bir ev ortamıyla karşılaşacağını ve yengesiyle kuzenlerinin kendisine nasıl davranacağını düşünür. Bu sırada aklına babasıyla kurdukları okul hayali gelir. Nuran'ın okul sevgisi dikkat çekicidir:

“Babası yakışıklı Jön’ü boğmadan önce oturdukları mahallesi ne iyiydi. Annesinden ötürü ayıp sözler söylerlerdi ama okullu kızlara da bayılırdı. Siyah önlükleri, beyaz kurdele, beyaz kısıcık çorapları, rugan iskarpinleri, sarı çantalarıyla her sabah köşe başında toplanıp, güle oynaya okula gidişleri, akşamları okuldan gene güle oynaya dönüşleri, yolda okuldan, öğretmenlerinden konuşmaları. Nuran bayılırdı. Bir an önce büyüyüverip onlar gibi okullu olmaya can atardı.”⁶⁰³

Çoğu çocuk özellikle okula başladığı ilk aylarda evden ve annesinden ayrılmış olmanın üzüntüsünü duyarak okula adapte olamazken Nuran'ın okula gidenleri gördükçe heyecanlanarak bir an evvel büyüyüp okula gitmenin hayalini kurması önemlidir. Ancak Nuran, başına gelenler dolayısıyla hayaline kavuşamayacaktır. Amcası onu okula gönderse bile okulda elde ettiği başarılar kuzeni tarafından değersizleştirilecektir. Bu noktada yazar, Nuran'ın okul sevgisine rağmen amcası Kemal'in himayesindeyken istediği okul yaşantısını geçiremeyeşinden yola çıkarak sevgisizliğin okumaya istekli bir çocuğun hayatını nasıl kararttığını anlatmış olur.

Orhan Kemal sevgi değerine vatan, dil, evlat, anne, baba, arkadaş, görev, kitap, okul sevgisi ve aşk boyutlarında yer vererek sevginin türlerini göstermiş, her insanın bir

⁶⁰³ Orhan Kemal, *Sokaklardan Bir Kız*, a.g.e., s. 58

şeylere karşı sevgi beslemesinin mümkün olduğunu anlatmaya çalışmıştır. İnsanların yaşadıkları sorunların temelinde sevgi eksikliğinin yattığını fark etmiş olan yazar, bunu okuyucuyla da paylaşmış ve sevginin insan için ekmek, su kadar önemli bir ihtiyaç olduğunu göstermek istemiştir. Fidan Uğur; “*Orhan Kemal’in romanlarında ‘aşk’, yaşam koşullarının, ekonominin, göç ve gurbetin gerisinde kalmaktadır. Yazarın eserlerinde aşk, bu etkenlere bağlı olarak şekillenir.*”⁶⁰⁴ şeklindeki yerinde tespitiyle romanlardaki kadın- erkek ilişkilerinin çoğunun aşk ilişkisi olmadığına dikkat çekmiştir. Bu durumu, yazarın romanlarını yazmaktaki temel amacının aşk hikâyeleri anlatmak olmaması ve aşkın gerçek hayatta ender rastlanan bir duygu olmasıyla açıklamak mümkündür. Buna rağmen yazar, *Vukuat Var, Gâvurun Kızı, Dünya Evi* gibi romanlarında aşk duygusuna açıkça yer verdiği gibi diğer romanlarında da aşka yakın bir sevgiyi işlemiştir. Ayrıca Fidan Uğur’un Orhan Kemal’in romanları için; “[...] *Aşk daha çok cinsel hazza indirgenir; aşkla cinsellik eşitlenir. [...]*”⁶⁰⁵ demesi çok da doğru bir çıkarım olarak görülemez çünkü yazar, cinsel birliktelikler yaşattığı kahramanlarının bu birleşmeyi aşk duygusunun sevkiyle yaptıklarını değil tam aksine tamamen içgüdüsel bir atılımla veya çıkar için gerçekleştirdiklerini gösterir, sevgi veya aşkın bu olmadığını anlatmaya çalışır. Yani Orhan Kemal, aşk ve sevgi duygusunu ayırt etmiş, sevgiyi farklı açılardan ele almış ve bu değerlerin bir insanın ve toplumun en temel ihtiyaçlarından biri olduğuna dikkat çekmiştir.

1.5. DOĞRULUK

Türk Dil Kurumu’nun *Güncel Türkçe Sözlük*’ünde doğruluk “*Doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet*”; *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*’ünde “(Yun. *alétheia* = açık olma, kendini açık olarak ortaya koyma durumu) : 1. *Düşüncenin gerçeğe uyuşması. Yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması, verilmiş bir olguyla uyuşması (içeriksel doğruluk). 2. Düşüncenin kendi kendisiyle uyum içinde olması, çelişik olmaması (biçimsel doğruluk-biçimsel mantıkta-). //Leibniz doğruları ikiye ayırır: Olgu doğruları (vérités de fait): Deneye dayanan doğrular. Bunlar zamana bağlıdır, belirli koşullar altında, belirli bir zaman noktasında*

⁶⁰⁴ Fidan Uğur, “Orhan Kemal’in Romanlarında Kadın ve Aşk”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, s. 392

⁶⁰⁵ Uğur, a.g.m., s. 392

gerçekleşmiş olmakla içerik kazanırlar (deneysel doğruluk). Us doğruları (vérités de raison): Doğruluk nedeni yalnızca usta bulunan, zamana bağlı olmayan, zamandışı olan, her zaman her yerde geçerli olan doğrular (mantıksal doğruluk). Olgu ve us doğruları kavramlarını ilkin Leibniz kullanmıştır.”⁶⁰⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Dürüstlük kelimesi ise Güncel Türkçe Sözlük’te “Doğruluk”⁶⁰⁷ şeklinde tanımlanırken Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü’nde bu kelimenin anlamına yer verilmemiştir.

Türk Dil Kurumu’nun tanımlarına istinaden doğruluk değerinin dürüstlüğü de içeren bir değer olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle doğruluk ve dürüstlük ayrı ayrı iki değer olarak değil, tek bir değer olarak incelenecektir. Orhan Kemal’in romanlarında doğruluğa 1667 kere yer verildiği görülür. Yazarın doğruluk değerine bu kadar önem vermesinin nedeni toplumdaki bazı sorunların özellikle doğruluktan ödün verilmesinden kaynaklandığını görmüş olmasındandır.

*Baba Evi’nde*⁶⁰⁸ ismi kullanılmayan genç adam ve ailesi Türkiye düşman işgaline uğradığında çeşitli yerlere göçmek durumunda kalırlar. Genç adamın hatırında Kurtuluş Savaşı’ndan sonra babasının kiraladığı ve bir süre yaşadıkları bir çiftlik evi kalmıştır. Genç adam bu çiftlik evinin Rum ya da Ermenilerden kalma olduğunu düşünür. Genç adam ve ailesinin oturduğu katın altında evin asıl sahiplerinden kalma eşyalarla dolu, kapısı asma kilitle kilitlemiş ve devlet tarafından mühürlenmiş bir daire daha vardır. Genç adamın ismi kullanılmayan babası bu daireye girilmemesi konusunda ailedeki herkesi özellikle uyarır. Buna rağmen genç adamın babası bir seyahatleyken alt evin kilidi mahalleli tarafından kırılır, eşyalar yağma edilir ve genç adamın annesi duruma müdahale edemez. Genç adamın babası seyahatten döndüğünde durumu öğrenir, karısının üstüne yürür. Olayın nasıl gerçekleştiğini bile sormadan karısını döver ve ona şunları söyler:

“ ‘Söyle,’ diye babam gene gürlledi, ‘ne cesaretle yaptın bu işi? Düşünmedin mi, düşünmedin mi ki benim şerefim, haysiyetim söz konusu? Ya yarın seni alır hapsederlerse? Ya yalnız seni değil, beni de seninle birlikte mahkemelere sevk ederlerse? Bu ne cehalettir, yarabbi, bu ne düşüncesizliktir! Hükümetin mührü nasıl bozulur, buna nasıl cesaret edilir?’”⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ <http://www.tdk.gov.tr> (22.06.2016)

⁶⁰⁷ <http://www.tdk.gov.tr> (22.06.2016)

⁶⁰⁸ Orhan Kemal, *Baba Evi*, 30. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁶⁰⁹ Orhan Kemal, *Baba Evi*, a.g.e., s. 18

Alt evdeki eşyalar her ne kadar genç adamın ailesine emanet edilmiş olmasa da evin belki de hiç geri gelmeyecek asıl sahiplerine ait olduğu için bu eşyaları korumak genç adamın babası için önemli bir görevdir. Kimsenin malına zarar vermek istemeyen adam, evin yağmalandığını duyunca şerefini düşünmekten başka hükümetin mührü bozulduğu için devlete karşı kendini suç işlemiş gibi hisseder. Buradan emanete sahip çıkmaya çalışan genç adamın babasının ne kadar dürüst bir adam olduğu anlaşılır. Ancak karısından olayın nasıl gerçekleştiğini tam olarak öğrenmeden, annesi tarafından kulağına çalınan haberin doğruluğuna inanarak karısını önce dövmesi, sonra boşaması aşırı bir tepkidir. Bu durum okuyucuya doğruluk konusunda çok titiz olan insanların bile doğruluğunu teyit etmediği bilgilerden yola çıkarak hareket ettiklerinde hayatî hatalar yapabileceklerini gösterir.

Genç adamın babası, siyasî fikirlerinin hayatî tehdit oluşturması dolayısıyla, ailesiyle birlikte Beyrut'a yerleşir. Burada ailece maddî açıdan çok sıkıntılı günler geçirirler. Bu nedenle genç adam ve kardeşi Niyazi'nin çalışarak eve para getirmesi gerekir. Genç adam, bir gün babasından İbrahim Efendi adında bir matbaa sahibinin yanında çalışmaya başlayacağı haberini alır. Habere çok sevinen genç adam kardeşiyle kazandıkları parayla neler yapabileceklerine dair hemen hayaller kurar. Genç adamın verilen yevmiyenin azlığına karşın umutlu olduğu görülür:

*“ Namuslu çalışınca, iş sahipleri bakar, yevmiyemi artırırlar herhalde...’
‘Tabii... Her işin başı namus...’”⁶¹⁰*

Genç adam daha işe başlamadan yevmiyesini nasıl arttıracığına dair düşüncelere dalar. Namuslu olursa kazanacağı paranın artacağına inanır. Henüz ortaokul öğrencisi yaşlarında olmasına karşılık işinde “namuslu” olmak düşüncesi kafasına yerleşmiştir. Bunun sebebi babasının doğruluğa önem veren bir insan olmasıdır. Zaten genç adamın “namus”tan kastı işini doğru, düzgün ve hakkıyla yapmaktır. Genç adam, gözü açılmamış bir genç olduğu için değil ailesinin ona kazandırdığı değer sistemi dolayısıyla böyle düşünmektedir. Her ne kadar işverenler çalışanlarının bu özelliklerini çok dikkate almaz olsalar da genç adamın doğruluğa verdiği önem dikkat çekicidir. Bu da göstermektedir ki bazı değerler aile ortamında mevcutsa o değerler yaşı kaç olursa olsun çocuklara aktarılmakta ve bu sayede değer sahibi gençlerin yetişmesi mümkün olmaktadır.

⁶¹⁰ Orhan Kemal, *Baba Evi*, a.g.e., s. 42

Baba Evi romanının devamı niteliğindeki *Ávare Yıllar*'da⁶¹¹ genç adamın, ailesini Beyrut'ta bırakıp Adana'ya dönmesiyle başından geçenler anlatılır. Genç adam, okumaya hevesli olmadığı için tahsiline Adana'da da, İstanbul'da yaşayan halasının yanında da devam etmez. Adana'da kendisi gibi okumayan, futbol oynayan gençlerle vakit geçirir. Bazı arkadaşları evlerinin geçimine katkıda bulunmak için çalışırlar ancak genç adam bunu da yapmaz. Bir ara bir dokuma fabrikasında işe girse de daha ilk iş gününde işin ağırlığı onu sarsar. Üstelik iş güvenliğinin sağlanmamış olmasından dolayı bir işçinin yaralanarak ölmesine tanık olur. Bunun üzerine genç adam daha o gün işi bırakır. Kırlarda dolaşarak hayatın anlamını sorgulamaya başlar. Dokuma fabrikasında çalışmaya devam eden arkadaşlarıyla bir araya geldiği bir vakitte İzzet Usta'yla tanışır. İzzet Usta, genç adamın "öbür taraftaki adamın oğlu" olduğunu bilir. Yirmi yaşında, okulu bırakmış, işsiz güçsüz bu gençle dünya meseleleri hakkında konuşur ve sorumlulukları üzerine onu düşündürmeye çalışır. Tüm bunları yaparken de açık sözlülüğü elden bırakmaz:

*" Kendinize fazla ehemmiyet veriyorsunuz.. İnsanların, işlerini güçlerini bırakıp sizinle, yalnız sizinle meşgul olduklarını sanıyorsunuz. Bu bir hastalıktır. Atan inip eşeğe binenlerin, daha doğrusu eşeği de bulamayıp yayan yürüyenlerin hastalığı.. Bu hastalığı mutlaka yenmelisiniz, mahvolabilirsiniz.. Bu hiç faydası olmayan vıdıvıdıculığı yenin kardeşim, mutlaka yenin. Sonra... Sizinle fazla meşgul oluyorum diye tuhafınıza gidiyordur ihtimal.. Fakat görüyorum ki, işliyen bir kafanız var, gözlerinizdeki bağ düşmeli. İnsanlığa işliyen kafalar lâzım, et kafalar değil. Onun için meşgul oluyorum..."*⁶¹²

İzzet Usta o devrin işçi sınıfında az rastlanır tiplerden biridir. Okur, düşünür, etrafında düşüncelerini anlayabilecek insanlara denk geldiği zaman fikirlerini bu insanlarla tartışır. İzzet Usta'nın amacı insanların aydınlanması, sorumluluklarının ve haklarının farkında olarak yaşaması, herkesin kabul edilebilir şartlarda çalışması ve toplumun yaşam kalitesinin yükselmesidir. İzzet Usta, genç adamın babasının kim olduğunu bildiğinden ve genç adamın açık bir zihni olduğunu fark ettiğinden onunla ilgilenir. Genç adamın babasından bahsederken onu siyasî fikirleri dolayısıyla yermediği gibi genç adamı da sorumsuz tavrı dolayısıyla suçlayarak toplum dışına itmez. Bilakis genç adamın güzel yönlerini ortaya çıkararak onu topluma yararlı bir birey haline getirmeye çalışır. İzzet Usta'nın genç adamın hayatında yaratmaya çalıştığı dönüşüm ciddi bir duyarlılık meselesi olduğundan yukarıdaki alıntıya duyarlılık değerinde yer verilmiştir

⁶¹¹ Orhan Kemal, *Ávare Yıllar*, 2. B., İstanbul, Varlık Yayınevi, 1957

⁶¹² Orhan Kemal, *Ávare Yıllar*, a.g.e., s. 65

ancak İzzet Usta'nın genç adam hakkındaki düşüncelerini tüm çıplaklığıyla ve doğrulukla ifade etmesinden dolayı aynı alıntı doğruluk değeri için de kullanılmıştır. İzzet Usta'nın genç adama yönelik hoşgörüsü, onu kazanma konusundaki duyarlılığı ve tüm bunları yaparken doğruluktan şaşmaması İzzet Usta gibi birinin sahip olduğu değerleri göstermesi açısından önemlidir. Orhan Kemal, insanlarda dönüşüm yaratılmak istendiğinde, acı da olsa, doğrulardan ödün verilmeden bu doğruların muhatabıyla uygun bir dille paylaşılması gerektiğini İzzet Usta karakteri üzerinden dile getirmiştir.

*Bereketli Topraklar Üzerinde*⁶¹³ romanında büyük şehre çalışmaya gelen üç arkadaştan İflahsızın Yusuf'un şehirde çalışmış bir emmisi vardır. Bu adam şehir hayatına dair tecrübelerini Yusuf'la paylaşmış ve ona çeşitli tavsiyeler vermiştir. Yusuf, daha önce Sivas'ın merkezine giderek büyük şehri görmesi ve emmisinin ona tavsiyeler vermiş olması dolayısıyla şehir hayatı konusunda kendisini arkadaşlarından daha tecrübeli görür. Emmisinin tavsiyelerini yola çıktıkları ilk andan itibaren arkadaşlarıyla paylaşır. Bu tavsiyelerden biri şu şekildedir:

*“Şehir adamı yeyime alışkın olur. Emmim derdi ki, siz siz olun, şehirlie yeyimi eksik etmeyin, derdi.”*⁶¹⁴

İflahsızın Yusuf'un emmisi şehir insanını “yeyime alışkın” olarak tanımlamıştır. Aslında emmi, bu ifadesiyle büyük şehirlerde yaşayan ve çalışanların dürüstlük değerine sahip olmadıklarına dikkat çekmiştir. Emminin neden böyle düşündüğünü romanın ilerleyen bölümlerinde, bir fabrikada zar zor işe giren bu gençlerden haraç alındığını okuyunca anlamak mümkün olur. Onlardan haraç alan ırgatbaşı şöyle tasvir edilmiştir:

*“Az sonra ırgatbaşı geldi. Daracık omuzları, uzun boylu, yüzünden ne anasının gözü olduğu belli, hinoğluhin bir Alasonyalı. Bin tarakta bezi vardı. Birbirine yakın gözleriyle, kuşku içindeydi. İşe adam kayırır, kayırdığı adamlardan avanta alır, şuna buna para karşılığı çırcırlardaki kadınları, kızları tavlara; para vermeyen, hele hele para vermeyip bir de kafa tutanların anasını beller biri.”*⁶¹⁵

Köse Hasan getirildiği sulu koza görevinde daha ilk haftadan hastalanıp işe gidemez hale geldiği için ödeme günü para alamayacaktır ama İflahsızın Yusuf ve Pehlivan Ali on beş günlük paralarını eksiksiz alacaklarını düşünerek sevinirler. Ödeme günü

⁶¹³ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 12. B., İstanbul, Can Yayınları, 1998

⁶¹⁴ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 40

⁶¹⁵ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 50

geldiğinde hak ettikleri para onlara verilir ancak yukarıda tasvir edilen ırgatbaşı ikisinin de beşer lirasına el koyar. Yusuf ve Ali, durumu kendilerini işe alan fabrika sahibine iletmek isterler ancak hemşerileri olan fabrika sahibine ulaşmak kolay değildir. Önce onun odacısına giderler, odacı fabrika sahibiyile neden görüşmek istediklerini sorar, olayı anlatırlar. Irgatbaşının işçilerden haraç alması odacının zaten bildiği bir şeydir. Sorunu çözeceğini söyleyerek üç arkadaşı gönderen odacı, ırgatbaşını bulup ondan haraç kesmesinin hesabını soracağı yerde aldığı haraçtan kendisine pay vermediği için ırgatbaşına kızar. Odacı, durumu düzeltmek, elde edilen haksız kazancı ortaya çıkarıp hak sahiplerine iade etmek yerine kendisi de bu kazançtan payını alır ve ertesi gün İflahsızın Yusuf’la Pehlivan Ali’ye işten çıkarıldıklarını söyleyip onları fabrikadan kovar. Bunun üzerine iki arkadaş bir inşaatta iş bulurlar ancak orada da amele çavuşu, daha ilk tanıştıkları anda ödemeler dağıtıldığı zaman kendisine haraç vermeleri gerektiğini, usulün böyle olduğunu söyler. İki arkadaş işsiz kalma korkusuyla isteneni kabul ederler. Böylece İflahsızın Yusuf’un emmisinin sözünün doğruluğu kanıtlanmış olur. Çukurova’da işini dürüstlük yapan insana rastlamak çok zordur.

Murtaza’da⁶¹⁶ “görevinin aslanı” olan mahalle bekçisi Murtaza’nın, damarlarında şehit dayısı Kolağası Hasan’ın asil kanını taşıyor olmaktan dolayı hissettiği sorumluluk duygusu had safhadadır. Bu duygu dolayısıyla Murtaza, üstüne vazife olmayan işleri bile yapmakta, mahallede sokak kedilerinden erken yatmayan insanlara kadar her şeye ve herkese karışmaktadır. Bir gece mahallede bidonlardan çöp çıkaran bir kediyi kovalarken bir “Kılıksız” a denk gelir. Adamın tipine bakıp taşıdığı valizden şüphelenir çünkü o valiz “beyler, beyefendilere mahsus yepyeni bir valiz”dir. Murtaza adamı durdurur, valizin kime ait olduğunu sorar, “Kılıksız”ın açıklamaları Murtaza’ya mantıklı gelmez. Yoluna gitmek isteyen adamla Murtaza arasında tartışma çıkar. Murtaza şüphesinde haklıdır; “Kılıksız”, valizi ve içindekileri bir yerden aşmıştır. Murtaza’nın onu karakola götüreceğini söylemesi “Kılıksız”ı korkutur. Bunun üzerine “Kılıksız”, valizde taşıdığı güzel kıyafetlerden Murtaza’ya hediye edebileceğini söyler. Bunu duyan Murtaza daha da sinirlenir:

“ Nasıl dallandırmam, nasıl dallandırmam be muzır hem de akılsız vatandaş? Madem tanırırsın beni, madem işittin namımı, nasıl teklif edersin rüşvet? Bu Murtaza eder mi sanırsın rüşvete tenezzül? Yerim dişlerimi, tükürürüm kan,

⁶¹⁶ Orhan Kemal, *Murtaza*, 20. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

derim içtim kızılık şerbeti. Etse idim tenezzül, kalır idim memleketimde, dinler idim çan seslerini gâvurun!’’⁶¹⁷

Murtaza, roman boyunca okuyucunun karşısına işini doğrulukla yapmaya çalışan biri olarak çıkar. Ondaki sorumluluk duygusu ve görev bilinci, insanları rahatsız eder hatta kendi kızının ölümüne sebep olur. Buna rağmen Murtaza, tavrından ödün vermez. Murtaza'nın sorumluluk ve doğruluk değerlerine aşırı bağlılığı onu sevilmeyen bir insana dönüştürür. Bu nedenle Murtaza'nın topluma kazandırmaya çalıştığı değerlere kimse önem atfetmez hatta insanlar Murtaza karşısında bilerek değerlerden uzak tavırlar sergilemeye başlar. Böylece Orhan Kemal, değerler konusunda aşırı davranışlarda bulunmanın örnek alınacak bir durum olmaktan çıkıp insanlarda değerleri büsbütün hiçe sayma eğilimi yaratacağını göstermiş olur.

Murtaza bir gün mahalle kahvesine girer, etraftakilere selam verir ama kimse selamını almaz. İnsanlar oynadıkları oyunlara dalmışlardır. Murtaza bu duruma çok sinirlenir, nutuk çekecek bir insan edasıyla “*Eeey muhterem vatandaşlar...*” diyerek söze başlar. Murtaza'nın niyeti kahve halkına, hiçbir vatan evladının boş zamanını böyle yerlerde oyun oynayarak geçirmeye hakkı olmadığını hatta vatan evladının boş zamanının olmaması gerektiğini söylemektir. Ancak onu umursayan olmaz. İnsanların Murtaza'nın söylemek istediklerini dinlemeyişlerini anlatıcı şöyle açıklar:

“Kahve halkı bu, ‘Eeey muhterem vatandaşlar...’la başlayan sesi duymuş, oy avcılığına çıkmış bir aday sanarak, ‘Tıraşa karnımız tok!’ gibilerden önemsememiş, boş vermişlerdi. Nasıl boş vermesinler ki, yıllar yılı seçimler olur, irili kalınlı, inceli uzunlu adayla ‘ceğiz, çağız’larla dolu nutuklar çekip oylarını alır, sonra da unutulardı oylarını avladıkları vatandaşlarını.”⁶¹⁸

Anlatıcı, kahve halkının umursamazlığını Murtaza'yı yaklaşan seçimler için oy istemeye gelen bir partili zannetmelerine bağlar. İnsanların, kapılarına gelip oy istedikten sonra kendilerini unutan partililere karnı toktur. Siyasî parti temsilcilerine halkın umursamaz davranmasının nedeni iktidara gelenlerin, doğruluk değerine uygun olmayan davranışlar sergilemeleri ve verdikleri sözleri tutmamalarıdır. Yazar, doğruluk değeri eksik kişilere, siyasî parti temsilcisi olsalar bile, insanların nasıl bir tavır sergilediklerini göstermiştir.

⁶¹⁷ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 36

⁶¹⁸ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 103

Murtaza bir gün bir simitçiye burnunu sümkürüp elini üstüne başına silerken görür. Duruma hemen müdahale eder. Simitçi ilk başta Murtaza'yı dikkate almayacak olsa da Murtaza'nın laflarının büyüklüğü karşısında başına iş almamak için alttan almaya hatta onu övmeye başlar. Murtaza simitçiye bir süre azarlar ve ona kim olduğunu belletmeye çalışır. Murtaza ile simitçi arasındaki konuşmaya kulak misafiri olan bir avukat kâtabi, kısa sürede Murtaza'nın davranışlarındaki tuhaflığı fark eder ve onu sarakaya alır. Kendisiyle dalga geçildiğini anlayamayan Murtaza, bir çöp bidonunun üzerine sıçrayarak etrafta biriken kalabalığa hitaben konuşmaya başlar. Konuşmasının ortasında aklından bu ortamı ve ona verilen değeri, her konuda onu eleştiren ve sadece aldığı maaşla ilgilenen karısının da orada olup görmesi gerektiği geçer. Bu yüzden Murtaza, konuyu kadınlara getirir. Murtaza'yı dinleyen kalabalığın içinden bir kadın, Murtaza'nın sözünü keserek kadınların eşlerinin maaşlarını sormaya hakları olduğunu çünkü para olmadan ev geçimini sağlamanın mümkün olmadığını söyler. Kadının eleştirisi Murtaza'yı sinirlendirir:

“İlk bakışta kadın haksız değildi şüphesiz. Gerçekten de bakkal şekeri, kuru fasulyeyi, nohudu, mercimeği; kasap eti; fırıncı ekmeği şerefle şanla vermiyor, para istiyorlardı. Doğruydular. Yanlış olan, paraya önem verenlerin, paraya değil, şerefe şana önem vermemeleriydi. İşte Murtaza'yı çileden çıkararak nokta buradaydı! Bütün vatandaşlar paraya değil, şerefe, şana, namusa tapmalıydılar. O zaman para değerini yitirir, esnaf şerefi, şanı makbul tutar, zamanla da şeref, şan, namus paranın yerini alırdı ki, 'cahil halk' para kazanmaya değil, şeref, şan kazanmaya bakar, millet topyekûn şeref, şan ve namus sahibi olurdu. Bu da bütün vatandaşların 'çelik bilek, tunç yürek'li olmalarını sağlar, bu sağlanınca da düşmanlar ürker, yurda saldırmayı göze alamazlardı.”⁶¹⁹

Murtaza kendi kendine düşünürken kadına hak verir. Bir evi para olmadan döndürmenin imkânı yoktur. Murtaza'nın kızdığı nokta insanların sadece paraya değer verip namı, şerefi, şanı bir kenara bırakmalarıdır. Murtaza'nın doğrulara itiraz etmemesi ve değerlerle örülü bir toplum yaşantısını maddiyattan üstün tutması onun, değerleri ne kadar önemseydiğini gösterir.

Suçlu'da⁶²⁰ Cevdet'in babası İhsan Efendi karısının ölümünün hemen ardından evin genç hizmetçisi Şehnaz'la evlenir. Şehnaz'ın yaşça kendisinden çok küçük oluşundan dolayı aldatılmaya dair korkusu vardır. Bu korkuyu kendisine verdiği şu telkinle yenmeye çalışır:

⁶¹⁹ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 122

⁶²⁰ Orhan Kemal, *Suçlu*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

“Kocasına sadık oluşu dünya malına değerdi. Onun gibi genç, güzel kadınların değil ihtiyar kocaya, genç kocalara bile ne oyunlar oynadıklarını az mı işitmişti?”⁶²¹

İhsan Efendi, Şehnaz’ın sadakatine dair yaptığı yorumun ne kadar yanlış olduğunu ancak Şehnaz’ın, sevgilisi Adem’le kendisine oynadıkları oyunu öğrendiğinde anlar. Şehnaz, İhsan Efendi’yi komşuları şoför Adem’le aldatmakla kalmamış, İhsan Efendi’nin çalıştığı fabrikanın eve emaneten getirdiği parasının bir kısmını da çalarak onun hapse girmesine sebep olmuştur. Bu olaylar İhsan Efendi’nin üzüntüden ölmesine yol açmıştır. Böylece eşler arasında doğruluk değerine önem verilmediğinde ve sadakat değeri hiçe sayıldığında yaşanabilecekler İhsan Efendi ve Şehnaz arasında yaşananlar üzerinden ele alınmıştır.

Şehnaz, doğruluk değerinden ve sadakatten uzak tavrı nedeniyle İhsan Efendi’nin ölümüne yol açacak işler yaparken, romanın çocuk olduğu halde değer sahibi karakterleri Cevdet ve Kosti arasında hırsızlığa dair şöyle bir konuşma geçer:

*“Birdenbire soruverdi:
‘Ya çalmaktan vazgeçseydi!’
Cevdet hayretle döndü:
‘Kim? Neyi çalmaktan?’
Kosti güldü:
‘Hiç canım... Şu filmi düşünüyorum.’
‘Çalmasa serseri olur kalırdı!’
‘Ne filmi değil mi?’
‘Sana tam koydu ha!’
‘Bütün gece hiç uyumadım, hep düşündüm. Hırsızlık, evet, iyi bir şey değil ama, filmdeki büyük kemancıyı düşün! Bir keman çaldı. Koskoca mağaza değil mi?
Ne çıkar?’
‘Hiç canım...’
‘On tane bile çalsa, ne?’⁶²²*

Kosti ile Cevdet’in konuşmalarına konu olan “Büyük Müzisyen” isimli bir filmdir. Bu filmde bir mağazadan keman çalan bir çocuğun daha sonra o kemanla geliştirdiği yeteneği sayesinde tanınmış bir sanatçıya dönüşmesi anlatılır. Filmin Kosti’yi çok etkilemesinin nedeni onun da müziğe merakının olmasıdır. Tenor olmak isteyen Kosti, babası öldüğü için evin geçimine işportacılık yaparak katkıda bulunmak zorunda olduğundan müzik eğitimi alamamaktadır. İki çocuk, hırsızlığın doğru bir davranış olup olmadığı konusunda düşünürken bir tane keman çalmanın çok büyük bir hırsızlık

⁶²¹ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 28

⁶²² Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 125

sayılmayacağına ve çalan kişi kemani iyi emelleri ve yeteneği için kullandığından o kişinin hırsız olarak görülmemesi gerektiğine kanaat getirirler. Konuşmalarının devamında Cevdet'in Amerika'ya gitmekle ilgili hayallerine yer verilir. Cevdet, bir motosiklet çalmaktan bahseder. Kosti ise keman çalmakla motosiklet çalmanın aynı şey olmayacağı konusunda Cevdet'i uyarır ve hayal kırarken bile dürüstlükten ödün vermeyen yapısıyla dikkat çeker. Cevdet, Kosti'nin itirazını mantıklı bulur ama nihayetinde bir hayal olduğu için anlatmaya devam eder. Cevdet, hayalinde motosiklet çalmaya dair bir sahneye yer verdiği için dürüstlükten uzak biriymiş gibi algılanabilir ama Cevdet'in roman boyunca hiçbir zaman dürüstlükten ödün verdiği görülmez. Sadece babasını hapisten kurtarmak için babasına atılan iftirayı üstlenerek paraları kendisinin çaldığını söylerken yalan konuşur. Bu yalanı da babasının iyiliği için söylemiştir. Yani Cevdet de Kosti kadar dürüst bir çocuktur. Orhan Kemal, yetişkin bir insan olan Şehnaz'ın dürüstlükten eser taşımayan davranışlarına nazaran çocukların ne olursa olsun dürüstlüğü elden bırakmamalarına dikkat çekerek dürüstlüğü yaşla değil kişilik yapısıyla ilgili bir değer olduğunu gösterir.

Devlet Kuşu'nda⁶²³ hikâyesi anlatılan ailenin Mustafa isimli oğulları işsiz güçsüz bir gençtir. Bir gün kahvede arkadaşlarıyla otururken açmak istedikleri köfteci dükkânına dair hayaller kurarlar. Bu sırada konuşmalarını dinleyen kahveci Taşkasaplı gençlere bu hayatta çok para istemediğini sebebiyle birlikte açıklar:

*“ ‘Yalan mı? Şimdi tutsa Cenabı Allah, piyangodan bir yüz bin çarptırsa... Ha? Anam avradım olsun burnum Kafdağı'na çıkar, sizinle selamı sabahı keserim belki de. Neden? İnsanız çünkü, çiğ süt emmişiz!’ ”*⁶²⁴

Maddî gücü iyi olmayan Taşkasaplı lakaplı kahvecinin, parası olsa neler yapacağını açıkça söylemesi onun doğruluk değerini haiz bir insan olduğunu gösterir. İnsanların çoğu Taşkasaplı'nın aksine bir gün çok parası olduğunda gerçekte yapmayacağı şeyleri vadeder daha sonra bu vaatlerini bekledikleri para ellerine geçtiğinde yerine getirmezler. Bu açıdan bakıldığında Taşkasaplı, doğruluk değeri ve maddiyat ilişkisinde insanlardaki genel bir zaafa parmak basmıştır denebilir.

Mustafa işsiz güçsüz bir genç olarak gezinirken mahallelerinde beklenmedik bir gelişme yaşanır. Bir iş adamı Mustafaların mahallesinde apartman yaptırmaya başlar.

⁶²³ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁶²⁴ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 33

Apartman inşaatının sahibi Zülfikar Bey, karısı ve kızını da inşaatı görmeleri için bir gün mahalleye getirir. Mahallelinin yoğun ilgisine maruz kalan aileyi, Mustafa'nın ailesi konuk eder. Bu sırada Mustafa'nın fotoğrafını gören Zülfikar Bey'in kızı Hülya, Mustafa'dan hoşlanır. Mustafa kızla karşılaştığında Hülya'yı beğenmese de ailesinin ısrarı üzerine Hülya'yla yakınlık kurar hatta iş evliliğe kadar uzanır. Mustafa, Hülya ile onu sevmeden evlenir. Doğruluk ve sevgi değerinden ödün verilerek kurulmuş olan aile bağı uzun süre dayanmaz.

Hülya'nın babası Zülfikar Bey'in zengin olma hikâyesi onun doğruluk değerinden ne kadar uzak olduğunu gösterir:

“Görevden alındıktan sonra elindeki parayı uzun zaman aşırı faizlerle çoğaltıp, kaymakamlık günlerinin gözü açık, işbilir, sır saklar yanındaki memurlarından biri aracılığıyla karaborsaya el attı. Şaşılacak bir sezgiyle her tuttuğu sanki altın oluyordu, İkinci Dünya Savaşı sırasında otomobil lastiği, şeker, bu yakınlarda da çivi, nal, kalay, demir, kahve, boru karaborsasından binler değil, yüz binler vurup da iyice kalınlaşınca, İstanbul'un büyük iş hanlarından birinde büyük bir yazıhaneyi maroken koltuk, kanepeler, bambu iskemleler, ceviz masalarla döşedi.”⁶²⁵

Zülfikar Bey memurluk görevini kötüye kullanmaktan memurluktan çıkarılan bir kaymakamdır. İlk kez karısının sağlık sorunları için gereken parayı edinebilmek adına görevini kötüye kullanmış olsa da daha sonra bunu alışkanlık haline getirmiştir. Elindeki parayı önce faizcilik yoluyla sonra da dönemin şartlarını kendi lehine çevirecek işler yaparak arttırmıştır. Ancak Zülfikar Bey'in para kazanma yolu dürüstlükten çok uzaktır. Yaptığı usulsüz işler dolayısıyla hüküm giymese de hayattaki tek kızının mutluluğunu hiçbir yolla temin edememesi Zülfikar Bey'e ilahi adalet tarafından verilen bir ceza gibidir. Zülfikar Bey olaya bu açıdan hiç bakmadığı için kızı ölüm döşegindeyken bile parasını kullanarak kızını mutlu etmeye çalışır. Kısacası doğruluk ve dürüstlükten uzak bir şekilde elde edilen kazancın kimseye bir yararının dokunmayacağı Zülfikar Bey ve ailesinin yaşadıkları mutsuzluk üzerinden dile getirilmiştir.

Mustafa sorumsuz bir genç olsa da babası Memet, onun gibi değildir. Zülfikar Bey inşaatına bir bekçi ararken Memet'in arkadaşı Bayram'la konuşur. Onu işe almak istediğini söyler ancak Bayram, Memet'in işten çıkarılmış sorumluluk sahibi biri

⁶²⁵ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 69

olduğunu söyleyerek işin ona verilmesini rica eder. Bayram, Zülfikar Bey'e Memet hakkında şunları söyler:

*“ Var bir idare müdürü basimevinda, satar bobin patlaki kâğıtları, takozları hem da. Korkar Memet'tan, süylemesin deyi patrona. Eder gammazlık, verdirir işine son. Lakin yok kendi, var Allahı, namuz onda, helal sut onda. Dök hazinelari, bakmaz dönüp!”*⁶²⁶

Memet, haksız kazanç elde eden idare müdürü dolayısıyla işten çıkmıştır. İşsizliği aile bireyleri arasında sorun yaratmaya başlamışken, Bayram'ın aracılığıyla Zülfikar Bey'in yaptığı bekçilik teklifi Memet'i çok sevindirir:

*“Diyil kum, tuğla, çimento... Et teslim hazinelerini!”*⁶²⁷

diyerek işe alınma sevincini dile getirir. Memet gerçekten kendisine teslim edilen onca değerli inşaat malzemesine gözü gibi bakacak dürüstlüktedir. Çimentonun karaborsa olduğu bir dönemde inşaata gelen malzemeye sahip çıkacak birinin çok dürüst olması gerekir ki Memet de böyle davranarak Bayram'ı yalancı çıkartmadığı gibi kendi adını da lekelemez. Her ne kadar Bayram ve Memet işçilere kumar oynatarak buradan gelir elde etseler de Zülfikar Bey, bu duruma kendi çıkarına ters düşmediği için göz yumar. Yalancılığın, dolandırıcılığın kol gezdiği bir zamanda Memet'in yaşadığı maddî zorluğa rağmen dürüstlükten taviz vermemesi dikkat çekicidir.

Zülfikar Bey sahip olduğu maddî güce rağmen biricik kızı Hülya'nın mutluluğunu temin edemez. Hülya'nın Mustafa ile evliliği ayrılıkla sonlanır. Mustafa Hülya ile Zülfikar Bey'in kendisine sağladığı iş imkânı ve oturmaları için ailesine verdiği daire dolayısıyla evlenir. Ancak Mustafa, Hülya'dan önce tanıdığı ve sevdiği Ayten'le birlikte olarak Hülya'yı aldatmış sonra da Hülya ile kurdukları hayatın sahteliğine daha fazla dayanamayarak evi terk etmiştir. Mustafa evi terk etmeden önce Zülfikar Bey'le aralarında bir tartışma geçmiş, Hülya merdivenlerden yuvarlanmış, bu olay hem Hülya'nın bebeğini kaybetmesine hem kendi salığının düzelmeyecek derecede bozulmasına sebep olmuştur. Hülya'nın hastanede ölüm döşeginde yatarken istediği tek şey Mustafa'yı son bir kez daha görmektir. Mustafa, Hülya'nın sağlık durumunun ciddiyetini bilmesine karşılık Hülya ve ailesiyle karşılaşmak istemediğinden hastaneye gitmemektedir. Anne babası, sürekli Mustafa'yı sayıklayan Hülya'ya Mustafa'nın

⁶²⁶ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 81

⁶²⁷ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 81

hastaneye gelmemesiyle ilgili çeşitli yalanlar uydurmakta, doğruyu Hülya'dan saklamaktadırlar:

“ ‘Demin niçin dışarı çıkmıştınız?’

Ferdane Hanım kekeledi.

‘Hiç yavrum, babanın bir ahbabı gelmişti de...’

‘Yoksa Mustafa mı?’

Dirseklerine dayanarak, heyecanla doğrulurken annesi yatırdı.

‘Yok yavrum, değil. Gelse sana haber vermez miyim?’

‘Niçin gelmiyor?’

‘Dedim ya, sevgili karımı o halde görmeye tahammül edemem diye haber yollamış!’⁶²⁸

Hülya'nın annesi Ferdane Hanım'ın Hülya'ya yalan söyleyerek onu avutmaya çalışması doğruluk değerine sahip olmayışından değil kızının sağlık durumunun gerçeklerden etkilenerken daha da bozulmasının önüne geçmek istemesindedir. Kültürümüz açısından da hastalara kötü haber vermek doğru bulunmaz. Böylece bazı durumlarda yalan söylemenin doğruluk değerini hiçe saymak anlamına gelmediği ortaya konmuş olur.

Zülfikar Bey kızının son arzusunu yerine getirmek için Mustafa'yı hastaneye getirtmenin yollarını arar. Mustafa'ya defalarca haber gönderir ama Mustafa hastaneye gitmez. Bunun üzerine Zülfikar Bey Mustafa'ya para vermeyi teklif eder. Mustafa ve arkadaşları bu teklife şöyle yanıt verir:

“ ‘Al paralarını amca. Biz zannettiğin gibi, insanlığımızı parayla satmayız.

Kalk, sok paralarını cebine...’⁶²⁹

Mustafa ve arkadaşlarının verdiği tepki aslında onların onur sahibi olduklarının göstergesidir. Ayrıca Zülfikar Bey gibi yalan üzerine bir hayat kurup bu hayatta mutlu olmaya çalışmayan insanlar olduklarından Mustafa, Hülya'nın yanına gidecekse bunu para için değil kendi istediği için gerçekleştirecektir. Yani Mustafa ve arkadaşları bir kişiye son görevlerini yerine getirirken sahtekârca bir davranışla hareket etmek yerine içlerinden geldiği gibi davranarak doğrulukla hareket etmeyi seçerler. Mustafa, Hülya'yı ziyarete gider ve bunun için Zülfikar Bey'den para almaz, bunu kendi isteğiyle yapar. Orhan Kemal, Mustafa ve arkadaşlarının para teklifi karşısındaki tavırlarından ekonomik açıdan güçlü olmasalar da bazı insanların değerlerinin satın alınmayacağını göstermiş olur.

⁶²⁸ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 225

⁶²⁹ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 244

Vukuat Var'da⁶³⁰ Cemşir sorumsuz, ailesini ve çocuklarını sevmeyen bir babadır. Onun tek önemseydiği kendi rahatıdır. Çocuklarının kazandığı paraya el koyarak çalışmadan yaşamının yolunu bulmuştur. Kızı Güllü'nün büyük çiftlik sahibi Muzaffer Bey'in yeğeni Ramazan tarafından istendiğini öğrenince arkadaşı Berber Reşit'le Güllü'yü evliliğe ikna ederek kazanacakları paranın hayalini kurar. Güllü, Kemal'i sevdiği için bu evliliği kabul etmez ve babasına karşı çıkarak tüm doğruları yüzüne söyler:

*“ ‘Babamsın da şimdiye kadar ne babalığını gördüm? Şu kadardan beri çalışır, kazanır, kazandığımı veririm. Baba olup da sordun mu bir günden bir güne aç mıyım, susuz muyum? Giyecek sırtım var mı? Hı? Sordun mu? Madem sormadın, ister babam ol, ister olma!’ ”*⁶³¹

Cemşir pek çok kadınla ilişki kurmuş, bu kadınlardan boy boy çocukları dünyaya gelmiştir. Ancak kendisine âşık olarak Cemşir'in peşine takılan hiçbir kadın Cemşir'den beklediği ilgiyi görmediği gibi çocukları da hiçbir zaman rahat yüzü görmemişlerdir. Cemşir'in sorumsuzluğu dolayısıyla tüm çocukları kendi başının çaresine bakmak durumunda kalmıştır. Güllü, çocuklarının en açık sözlüsü olarak gerçekleri babasının yüzüne haykırdığında ise Cemşir için değişen bir şey olmamıştır. O, Berber Reşit'le Güllü'yü Ramazan'la evlenmeye ikna etmeye dair plan kurmaya devam etmiştir. Yazar, Güllü'nün bu haykırışıyla bazı babaların ne kadar sorumsuz olduğunu gösterdiği gibi bu adamların yüzlerine doğrular söylendiğinde bile ne kadar kayıtsız kalabileceklerini ortaya koymuştur.

Gâvurun Kızı'nda⁶³² Kâmran bir gün arkadaşı Niyazi'yle konuşurken Niyazi, Kâmran'a kızar. Kâmran'ın yakışıklılığının pek çok kadının gönlünü çeldiğinin farkındadır. Ancak Niyazi'ye göre Kâmran yakışıklılığını kullanarak bu kadınlarla beraber olmadığı yani jigololuk yapmadığı için zengin olma fırsatını kaçıırıyordu. Niyazi, Kâmran'ın bu işlere girse ne kadar çok para kazanabileceğini göstermek için patronlarını örnek verir. Çalıştıkları taksi durağının sahibinin hikâyesini şöyle anlatır:

“ ‘[...] Dev gibi herif. Zengin kocakarılar tavlamaş. Sonra da Alaman harbinde lastik karaborsası yaptı, tuttu yükünü... Ayıp mı? Ayıp ne? Yakalanmak ayıp.

⁶³⁰ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, 12. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2009

⁶³¹ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 156

⁶³² Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, 6. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

İstersen adam öldür, kerhane işlet. Yeter ki ele geçme. Ele geçmedin de mangırı demetledin mi, ne ayıp var ne de bir şey!’’⁶³³

İnsanların, içinde buldukları dönemin şartlarını kendi çıkarları için kullanarak başkalarını zor duruma sokmaları ayıplanması gereken bir davranış olduğu halde Niyazi böyle düşünmez, bilakis bunu gayet normal karşılar. Kurnazlıkla ve karaborsa yoluyla elde edilen kazançta hiçbir anormallik görmediği gibi bir insanın ne suç işlerse işlesin yakalanmadığı sürece yaptıklarının suç sayılmayacağını söyler. Niyazi doğruluk değerinden o kadar uzaklaşmıştır ki düşüncelerinin bir izanı kalmamıştır. Yazar, toplumda kötü işler yapanların veya yapanları destekleyenlerin anlayışına dikkat çekmiş, bu insanların neredeyse hiçbir değer sistemlerinin olmadığını vurgulamıştır.

Kâmran ve Rum kızı Evdoksiya’yı birbirlerini büyük bir aşkla severler ancak Evdoksiya’nın dedesi Barba Komyanos bu ilişkiye karşı çıkarak Evdoksiya ile Kâmran’ın görüşmelerine engel olur. Kâmran, Evdoksiya’dan ayrı geçirdiği sürede şoförlüğü bırakır, beş parasız kalır hatta kendini öldürmeyi düşünür. Bu zor zamanlarında Kâmran’ın halinden anlayan ve ona yardımcı olan tek kişi Rum arkadaşı Antranik’tir. Ancak bu yardımsever arkadaşı, Kâmran’a hiç beklenmedik bir şey yapar. Evdoksiya’nın Kâmran’a kaçmasıyla Evdoksiya’yla tanışan Antranik, genç kadının güzelliğine hayran kalır ve onu Kâmran’ı bırakıp kendisiyle birlikte olması için ikna etmeye çalışır:

“ ‘Bu mobilyaya siz layıksınız matmazel!’ dedi. ‘Kâmran arkadaşımıdır, lakin sizin denginiz olmadığı da muhakkak. Nerden baksanız bir şoför parçası. Ev sahibi de iyi bir boyamış. Verememiş kirayı... Bense, ev sahibim hatırımı dirhem dirhem sayar. Neden? Kiralarımın vaktini geçirmem hiç. Öderim zamanında. Param var, kazanıyorum, ne için geciktireyim? Kâmran ise ödeyemez tam zamanında. Hem biliyor musun, kendini öldürecek idi!’’⁶³⁴

Antranik, Evdoksiya’nın Kâmran’a ihanetini talep ederken kendisi de arkadaşının karısına yaptığı teklifle arkadaşına ihanet etmiş olur. Zor zamanlarında Kâmran’a maddî manevî destek vermiş biri olarak kendisinden beklenmeyen bir davranış içinde bulunan Antranik’in, Evdoksiya’yı ikna etmek için Kâmran hakkında söyledikleri ise doğrudur. Doğruları kendi çıkarı için kullanmaya çalışan Antranik karakteri ile okuyucu, insanların sahip olduğu özellikleri her zaman iyi niyetlerle muhafaza etmeyebileceğini

⁶³³ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 87

⁶³⁴ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 147

görmüş olur. Bu durumda Antranik'in Kâmran için yaptıklarının da doğru konuşmasının da bir önemi kalmaz çünkü niyeti dürüstlük içermemektedir.

Kâmran ile Evdoksiya evlendikten sonra Barba Komyanos'un anlayışsızlığından kurtulmuş olsalar da evlilikleri, çevrelerindeki insanlar tarafından sınanır. Önce Antranik'in Evdoksiya'yı Kâmran'a karşı ihanete zorlaması sonra Kâmran'ın patronunun metresinin Kâmran'a yaptığı uygunsuz teklif dolayısıyla genç çiftin ilişkisi bir açmaza girer. Evdoksiya da Kâmran da başlarına gelenleri birbirlerine nasıl anlatacaklarını düşünür. Üstelik Kâmran, patronunun metresinin teklifini reddettiğinde işsiz de kalacağını da bilmektedir. Ancak patronun metresi karşısında net bir tavır sergilemesi gerektiğinde Kâmran, bu tavrı sergilemekten çekinmez:

“Kâmran bunları duydu, aldırmadı. Önce kabinden, sonra meyhaneden nefretle çıktı. Oh be, dünya vardı! İş alamazsa kıyamet mi kopardı? Dünya onların kapısından mı ibaretti? Sabahtan beri bir türlü veremediği kararı rakı verdirivermişti. Karısının üstüne gül koklamayacak, ona ihanet etmeyecekti. Para pul, araba şu bu... vız gelecekti!”⁶³⁵

Kâmran işsizliği göze alarak kendisine yapılan uygunsuz teklife gereken cevabı vermiştir. Böylece iş için karısına ihanet etmemiş, doğruluktan ödün vermemiştir. Pek çok erkeğin kararsız kalacağı ve reddetmekte zorlanacağı teklif karşısında Kâmran'ın tavrı, onun ne kadar sadık ve doğruluk değerini önemseyen biri olduğunu gösterir. Kısacası insanların bazen değerlerden taviz vermemek adına maddî veya manevî sınavlardan geçebilecekleri Kâmran ve Evdoksiya çiftinin yaşadıkları üzerinden anlatılmıştır.

Dünya Evi'nde⁶³⁶ ismi kullanılmayan genç adam, hamile karısı Cemile'yle zor şartlar altında yaşamaktadır. Genç adamın babasının siyasî geçmişi dolayısıyla genç adama yüksek maaşlı işlerde çalışma fırsatı tanınmamaktadır. Soruna çözüm bulamayan genç adam, çalıştığı fabrikada getirildiği yeni görevde usulsüzlük yaparak çok para kazanabileceğini fark etmiştir. Karısıyla bu durumu konuşurken ne olursa olsun tercihini dürüstlükten yana yapacağını, hırsızlıktan uzak duracağını söylemiştir:

⁶³⁵ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 177

⁶³⁶ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 2. B., İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1972

“ ‘Babama boşver. Hırsızlığı, hangi şekilde olursa olsun, yapamam. Yakalanacağımdan korktuğum için değil. Babamın isminden dolayı da. Sırf kendimden utandığım için.’ ”⁶³⁷

Genç adam ne babasının ismine leke sürmekten ne de yakalanmaktan korkar. O, başta kendisine olan saygısı dolayısıyla hırsızlık yaparak para kazanmayı reddeder. Böylece genç adamın, içinde buldukları kötü şartlara rağmen doğruluk değerinden ödün vermemekte kararlı olduğu görülür.

Genç adamın doğruluk değerine kararlı bağlılığı bir gün babasının eski arkadaşı olduğunu söyleyen tüccar Hilmi Efendi tarafından sınanır. “*Baba dostu*”, genç adama açıkça birlikte hırsızlık yapmayı teklif eder. Genç adam fabrikanın ambarından çuvallara ince bezle ince iplik dolduracak ama muhasebe kayıtlarında kalın bezle kalın iplik verilmiş gibi geçecektir. Bu sayede aylık kazancı yirmi dört lira doksan beş kuruş olan genç adam her hafta ekstra yüz lira kazanma imkânı elde edecektir. Genç adam bu teklifi daha yapıldığı an reddeder. Bu durum karşısında hayrete düşen “*Baba dostu*”, fabrika sahibiyle ilişkilerinin bozulmaması için ne yapması gerektiğini düşünür:

“*Artık yaşlı sayılan şişman karısı kalkmasına yardım etti. Kalktı, aptes aldı, namaza durdu. Dört rekât boyunca, geceki kararını tekrar düşündü: Başka çaresi yoktu. Ticarî şerefi bahis konusuydu. Oğlanın fabrika sahibine gevezelik etmesini önlemeliydi. Maksadı ona yardım etmek. Kendinden öncekiler gibi müstakil bir iş sahibi olabilmemesini sağlamaktı. Ama, işi yokuşa sürmüş, doğruluk taslamıştı. Onun bildiğine göre, her küçük memur, her az kazanan çalardı. Kaideydi bu. Bu kaideye aykırı hareket edeceğini nereden bilecekti?*”⁶³⁸

Hilmi Efendi’nin namazda, Allah’ın huzurundayken bile dürüstlükten uzak planlar kurduğu görülür. Önce genç adama yaptığı teklifin aslında kendi çıkarı için değil genç adamın yararı için olduğunu düşünerek vicdanını rahatlatmaya çalışır. Sonra bu durum kendi başına iş açmasın diye fabrika sahibine gidip genç adamın kendisine hırsızlık yapmayı teklif ettiği iftirasını atarak bu işten sıyrılma kararı alır. Planlarında istediği başarıyı elde eden “*Baba dostu*”, genç adamın işten çıkarılmasına sebep olur. Hilmi Efendi’nin bu tavrından değer sisteminin ne kadar yozlaşmış olduğu anlaşılır. Orhan Kemal, bu olay üzerinden varlık sahibi hatta dindar insanların bile doğruluk değerini hiçe sayabileceğine işaret ederken maddî zorluklar içinde olan bazı insanların dürüstlükten ödün vermeyebileceğini göstermiştir. Ayrıca dindar insanların mutlaka doğruları söyleyeceğine inanarak işaret ettikleri kişiler hakkında hüküm vermenin ne

⁶³⁷ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 155

⁶³⁸ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 215- 216

kadar yanlış olabileceğini ve toplumda dindarlığıyla tanınan insanların her zaman güvenilir insanlar olmayabileceğini anlatmıştır.

İnsanların arasındaki ilişkilerin bozulmaması için bazı durumlarda gerçekler saklanabilir. *El Kızı*'nda⁶³⁹ da benzer bir durum gerçekleşir. Avukat Mazhar Bey, oğlu Haldun'u bazı günler yazıhanesine götürür. Böyle günlerde Haldun'un isteklerini yerine getirerek gönlünü hoş tutmaya çalışır ama çocukça işler yaparak etrafa zarar vermesini istemez. Mazhar Bey, mahkemeye gideceği zaman Haldun'u, yanında çalışan kâtime emanet eder. Kâtibin ise Haldun bir kabahat işlediğinde onu babasının azarından korumak adına doğruluktan ödün vererek yalan söylediği görülür:

*“Rüştiye ikiden ayrılmış otuzluk kâtip, yeni evliydi. Çocuğu olmuyordu. Çocukları da çok sevdiği için, Haldun'la arkadaş oluvermişti. Mazhar bey gittikten sonra yazıhanenin kapısını kapatıyor, tül perdeleri de indiriyordu. Ondan sonra ver yansın! Birinde Haldun topla yazıhanenin camını kırmişti. Öyle korkmuştu ki. Ama kâtip, babasına Haldun'un kırıldığını söylememiş, silerken ben kırdım demişti. Haldun bunun üzerine kâtime büsbütün bağlanmıştı.”*⁶⁴⁰

Kâtip, çok istediği halde çocuğu olmayan bir adam olduğu için Haldun'un tüm yaramazlıklarını hoş görmekte hatta onun yol açtığı bazı zararları kendi üzerine alarak Haldun'u Mahzar Bey'in öfkesinden korumaktadır. Yazıhanenin camının kırıldığı gün, kâtip söylediği yalanla hem Haldun'la babasının arasında bir sorun çıkmasına engel olmuş hem de Haldun'un gönlünü kazanmıştır. Orhan Kemal, bazı durumlarda yalanın yumuşatıcı etkisinden yararlanan kâtip üzerinden çocukların üzülmemesi için bazen doğruların gizlenebileceğini ifade etmiştir ancak çocukların bu durumu suiistimal edebileceği veya çocukların bu yolla yalan söylemeyi öğrenebileceği de unutulmamalıdır.

Avukat Mazhar Bey, doğruluk değerini haiz bir insan olarak yaptığı işlerde canı pahasına da olsa gerçeklerin peşinde olmaktan vazgeçmeyen biridir. Baktığı bir davada karşı taraf, mahkemeyi manipüle etmek için sürekli çabalar, Mazhar Bey'i tehdit eder ama Mazhar Bey, davanın peşini bırakmaz:

“Dâva, karşı tarafın akla hayâle gelmez çelmelerine rağmen, yürüyordu. Sonu ölüm bile olsa, onu yürütecekti, ahdetmişti. Bu dürüstlüğe yalnız annesi, yalnız geri kafalı insanlar, yalnız karşı taraf değil, dâvalarına baktığı mirasçılar bile

⁶³⁹ Orhan Kemal, *El Kızı*, 10. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992

⁶⁴⁰ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 200

şaşıyordu. Bu ne dürüstlük, bu ne inat, paraya, hem de muazzam paraya karşı bu ne iradeydi!"⁶⁴¹

Mahzar Bey'in davayı yürütmekteki kararlılığı herkesi şaşırtır. Mazhar Bey, davadan vazgeçmesi için kendisine teklif edilen yüklü miktardaki parayı bile reddeder. Bu durum, Mahzar Bey'in doğruların ortaya çıkması için sarf ettiği çabayı ve doğruluğa verdiği önemi gösterir. Günün birinde karşı taraf Mazhar Bey'i bir suikastla öldürür. Mazhar Bey doğruluktan ödün vermemek için yaşamını feda etmiş biri olarak anılır. Böylece doğruluğun, uğruna can verilebilecek kadar önemli bir değer olduğu okuyucuya gösterilmiş olur.

Vukuat Var romanında Ramazan'la Güllü'nün evlenmesini sağlamak için Muzaffer Bey'e Ramazan'ın soyundan mehdi geleceğine dair rüya gördüğü yalanını söyleyen köyün imamı Kabak Hafız, *Hanımın Çiftliği*'nde⁶⁴² de yalanları ve doğruluktan uzak davranışlarıyla okuyucunun karşısına çıkar:

*"Bıksa da bıkmasa da, bu böyle daha bir zaman sürecekti. Bu yılki çapa ya da harman zamanlarını bırakamazdı. İrgat çalıştıran toprak sahiplerinin arzusuna uyarak sabah ezanlarını erken okumak suretiyle ırgatların vaktinden çok önce işe kaldırılmalarını bu yıl da sağlayıp, ağalardan dünyalığını alacaktı."*⁶⁴³

Kabak Hafız insanlara dinden, İslam'dan bahsederken anlattığı şeylerin doğruluğuna inanmayan, bireysel yaşantısında harama helale dikkat etmeyen, insanların din konusundaki zaafını kendi çıkarı için kullanmakta hiçbir sakınca görmeyen sahtekârın biridir. Böyle bir kişiliği olduğu için ırgatbaşılarda işbirliği yaparak sabah ezanı ile işe başlayan ırgatları daha erken kaldırmak amacıyla ezanı erken okur. Kabak Hafız'ın din sömürüsü ve doğruluktan eser görülmeven davranışları, toplumda bazı insanların din kisvesi altında ne tarz işler çevirebileceklerini gösterir. Orhan Kemal, her şeyi akıl ve mantık yoluyla düşünerek halletmek gerektiğine inanan bir yazar olduğu için dini alet ederek insanları kandıran Kabak Hafız'a dört farklı romanında yer vermiş ve insanların bu tarz sahtekârlara inanmaması gerektiğini göstermiştir.

Eskici ve Oğulları'nda⁶⁴⁴ yaptığı eskicilik işinden doğru düzgün para kazanamayan Topal Eskici'nin, işsiz kaldığı için babasının yanında çalışarak para kazanmaya çalışan büyük oğlu Memet'e hoşgörüsü yoktur. Topal Eskici, zaten az olan

⁶⁴¹ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 233

⁶⁴² Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, 5. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

⁶⁴³ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 214

⁶⁴⁴ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

kazancın bölüşülmesini istememektedir. Bu nedenle küçük oğlu Ali'ye, ağabeyinin başının çaresine bakarak başka bir iş bulmasını istediğini iletmesini söyler. Ali, babasının bu katı yürekliliğine kızarak zaten ağabeyinin yakında kütlü toplamaya gideceğini söyler. Kütlü toplamak en aşağı seviyedeki ailelerin işidir ve Topal Eskici kendi çocuğunun ırgatlık yapacak olmasına kahrolur. Kazandıkları para iki ailenin geçimine yetmediği için oğlunun, yanında çalışmasını istemeyen ama oğluna ırgatlığı da yakıştıramayan Topal Eskici, Ali'yle aralarında geçen konuşmanın akşamında şarap içip sarhoş olur ve Memet'in evinin kapısına dayanır. Memet, babasının bu davranışına bir anlam veremese de babasını yatıştırmaya çalışır. Topal Eskici kusup rahatlayınca bir parça kendine gelir ve Ali'nin ağabeyine bir şey söyleyip söylemediğini sorar. Memet, babasına kardeşinin kendisine bir şey söylemediği yalanını uydurur:

“ ‘Sonra sağlık. Zorla içirdik, kendine gelebildi. Gelebildi ama bu sefer de tutturdu ille söyle, kardaşın sana bir şey söyleyecekti söyledi mi? Çaktım tabii, dedim yook, hiçbir şey söylemedi. Bir şey mi söyleyecekti? Beni uzun uzun süzdü, sonra inandı, sevindi. Sana sorarsa söylemedim de bari... ’”⁶⁴⁵

Memet, babasına kardeşinin bir şey anlatmadığını söyleyerek doğruları babasından gizlemiştir. Bunu, babasını üzmemek adına yapmıştır. Kültürümüzde de insanlar arası ilişkilerin bozulmaması için bazen doğruların saklanması hoş görülmektedir. Bu nedenle Memet'in davranışı yalancılık olarak değil hassasiyet olarak değerlendirilmelidir.

Gurbet Kuşları'nda⁶⁴⁶ *Bereketli Topaklar Üzerinde* romanındaki İflahsızın Yusuf'un oğlu İflahsızın Memed İstanbul'a çalışmaya gelir. Memed, iş bulmak için köylüsü Gafur Ağa'nın yanına gider. Gafur Ağa'nın patronu Kabzımal Müteahhit Hüseyin Korkmaz, İstanbul'a Niğde'den ilk geldiğinde saf bir köylüken doğruluktan ciddi ölçüde ödün vererek zengin bir iş adamı olmuştur. Hüseyin Korkmaz, zenginliğin ilk adımını patronunun karısıyla cinsel ilişkiye girerek atmıştır:

“[...] Kadın kısık ama istekli kısırak sesiyle öyle şeyler söylemişti ki, çaresiz, girmiş odaya, kendini kadına bırakmıştı. Gençti, toydu, o işlerden pek anladığı yoktu. Kadınsa alev alev, bileğinden tutmuş, yatağa çekmiş, erkek kendisiymiş gibi... O zaman şimdiki gibi değil, yüreğinde Allah korkusu, içinde ağasına saygı, sevgi, daha kötüsü 'Yediği çanağa sıçmak' gibi gelen ekmezsizlik, sütsüzlük düşüncesi. Kadınsa, 'Hadi hadi,' demişti. 'Er olup da beni şuna buna muhtaç etmesin. Sen olmasan başkası olacak. Hem bana bak, Hazreti Yusuf

⁶⁴⁵ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 51

⁶⁴⁶ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

kıssasını bilin mi? Vallaha dirim ki, Hüsüyün bana böyle böyle didi dirim, tozunu tozağını attırırım senin!’’⁶⁴⁷

Nesibe, kocası cinsel isteklerini karşılayamıyor diye dürüstlükten ödün vererek kocasını aldatan, bu konuda da kendini haklı gören bir kadındır. Hüseyin ise Nesibe'nin isteğine ve tehdidine karşı koyamayan saf bir köylüdür. Hüseyin daha sonra bu işi kendi çıkarları için sürdürmüş, patronu ölünce de Nesibe'yle dükkânı ve oturdukları evi kendi üstüne yapması şartıyla imam nikahı kıydırarak evlenmiştir. Böylece servetinin ilk parçalarını edinmiş olan Hüseyin Korkmaz, Nermin adlı bir kadınla tanışmış ve onunla evlenmek için Nesibe'yi köyüne göndermiş, Nermin'le de onun siyasî ilişkilerini kullanarak inşaat işine girmiş ve servetini alabildiğine büyümüştür. Orhan Kemal, Nesibe ve Hüseyin Bey üzerinden köylerinden gelmiş saf insanların bile zaman içinde gözleri açılarak, kurnazlıkla nerelere gelebileceğini ve insanların doğruluk değerini ne büyük hızla kaybedebileceklerini; Hüseyin Bey'in Nermin'le olan ilişkisinden de kendi çıkarları için siyasî güç kullanarak dürüstlükten uzak bir şekilde servetini büyüten insanları okuyucuya göstermiştir.

Kanlı Topraklar'da⁶⁴⁸ fabrikatör Nedim Ağa'nın yanında çalışan Topal Nuri, küçük yaşta anne ve babasını kaybetmiş, kimseden merhamet görmediği için kimseye merhamet duymayan, hayatta paradan başka hiçbir şeye değer vermeyen bir insandır. Topal Nuri bir değer sistemine sahip olmadığı için değerlere sahip insanlar ona tuhaf gelir. Karısı Emine'nin bile Allah inancını, evini sahiplenişini sorgular ve karısının böyle davranmakla mutlaka bir çıkarı olduğunu düşünür:

“Babası çeşitli remiller, efsun, büyülerle fakir fukarayı soymuş bir adam olmasına karşılık, bu kadında zerrece babasına özgü hâller yoktu. Mevlit okutuyor, beş vakit alnını seccadeden kaldırmıyorsa, bu, sırf Allah-u Teâlâ'ya inandığındandı. Eteklerini beline sokup kocasının evini öyle bir omuzlamıştı ki, Topal Nuri bile şaşıyordu. Şaşıyordu, çünkü onda ister karısı olsun, hiç kimseye karşı sadakat, yüzde yüz bağlılıktan eser yoktu. Beygire torba boşuna takılmazdı. Boşuna yaralı parmağa işenmez, başkalarına saygı boşuna gösterilmezdi.”⁶⁴⁹

Emine'nin babası dini, para kazanma aracı olarak kullanan bir adam olduğu için Topal Nuri, Emine'nin, babası gibi davranmayarak dini saf bir şekilde yaşamasına hayret eder. Eşini seven bir kadın olan Emine'nin evine ve kendisine bağlılığını da samimi bulmaz.

⁶⁴⁷ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 60

⁶⁴⁸ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁶⁴⁹ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 12

Topal Nuri, eşini bile kendi yozlaşmış değer yargılarıyla değerlendirir. Orhan Kemal, hayatta değerleri hiçe sayarak yaşayan insanların çevrelerindeki de o şekilde değerlendirdiklerini Topal Nuri karakteriyle örneklendirmiş olur.

Vukuat Var, Hanımın Çiftliği ve Yalancı Dünya'da okuyucunun karşısına insanların dini duygularını sömüren ve kendi çıkarlarına alet eden bir imam olarak çıkan Kabak Hafız, *Kanlı Topraklar*'da da yine aynı özelliklerle yer alır. Topal Nuri ile aralarında geçen bir konuşmada Kabak Hafız şunları söyler:

“ ‘Peki, madem böyle, neden imamlık yapıyor, inanmadığına başkalarını inandırmaya çalışıyorsun?’
Kabak Hafız ciddilemişti:
‘Dünyada iyi ve rahat yaşamak için!’
‘Yani?’
‘Yani, başkalarının kuru kuruya inançlarından faydalanıp geçineceğim. Bu suretle ekmeklerin en hası, en rahatına ulaşıyorum. Hem de hiç terlemeden. Sana da tavsiye ederim, insanları şuurlandırıp gözlerini açmaya kalkışma. Bunun sana hiç faydası olmaz. Tam tersi, zararı olur. Körlerin arasında şaşı, badem gözlüdür!’⁶⁵⁰

Kabak Hafız, dindar olmayan ama dini kullanarak rahat bir hayat sürdürmenin yolunu bulmuş olan uyanık biridir. Toplumumuzda din, daima insanların zayıf karnı olmuştur; insanlar din uğruna nice savaflara katılmış, dayanılması güç durumlar karşısında Allah'a karşı gelmemek adına sabır göstermiştir. Kabak Hafız gibi toplumun bu hassasiyetinin farkında olan bazı kişiler de bu durumu kendi çıkarlarına yontmuşlardır. Yazar, dürüstlikle hiç alakası olmayan, yalan söylemekten çekinmeyen, değer sistemi yokmuş gibi davranan Kabak Hafız gibi sahte bir din bezirgânına dört farklı romanında yer vererek din adamı kılığındaki bazı kişilerin, insanların sömürülmeye en açık duygularını kendi çıkarları için nasıl kullandığını gözler önüne sermiş ve toplumun bu insanları önemseyerek aldanmaması için adeta okuyucunun gözünü açmaya çalışmıştır.

Fabrikatör Nedim Ağa da, *Gurbet Kuşları*'ndaki Hüseyin Korkmaz gibi dürüstlükten uzak davranışlarıyla zengin olmuştur. Nedim Ağa; gayrimüslim işvereninin, dönemin şartları gereği, ülkeyi terk etmek zorunda kalmasıyla patronuna dükkânı onun adına işleteceğini ve kazanacağı parayı kendisine göndereceğini söylemiş ancak sözünde durmamış, elde ettiği tüm kazancı kendi çıkarı için kullanmıştır. Bu

⁶⁵⁰ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 14

şekilde para kazanmaya başlayan Nedim Ağa yine ülkeyi terk etmek zorunda kalan bir Ermeni'ye ait fabrikayı dönemin siyasî liderlerine yakın durarak çok ucuz bir fiyata ele geçirmiştir. Doğrulukla elde edilmeyen bu servet, Nedim Ağa'yı istemediği halde partiye maddî yardım yapmaya ve parti işlerine katılmaya zorlamaktadır:

“Nedim Ağa için bundan başka yapacak şey yoktu parti ileri gelenlerine karşı. Çünkü bu şimdi ceviz masasından il idare başkanıyla konuştuğu fabrikayı yıllar önce, ‘Sahipleri Bilinmeyen Mallar’dan, gene bu parti mebusu, hatırlı birinin yardımıyla ucuza almış, yıllar yılı da geliştirip büyütmişti. Particilerin elinde bir çeşit Demokles’in kılıcıydı bu fabrika. Kafaları kızdı mı, elinden alıverecekler gibi geliyor, geceleri uykuları kaçırıyordu.”⁶⁵¹

Nedim Ağa, partililerin bağış, yardım, davetiye yoluyla kendisinden sürekli para istemesinden rahatsızdır ancak onların sayesinde ele geçirdiği fabrikayı elinden alırlar korkusuyla partililerin isteklerine karşı gelememektedir. Nedim Ağa, yüzyıllarca bu topraklarda yaşayan ve ülke ekonomisine katkıda bulunan gayrimüslimlere şartların değişmesiyle haksızlık yapan insanlardan biri olduğu gibi servetini dürüstlükle, alınının teriyle kazanmadığı için hayatta aradığı huzuru bir türlü bulamayan insanlara da örnektir.

Kanlı Topraklar'da romanın başında, doğruluğuyla dikkat çeken tek kişi Kantarcı Mustafa'dır. Kantarcı olduğu için fabrikada, haksız kazanç elde etmeye en müsait pozisyondaki kişi olduğu halde Mustafa'nın böyle bir şeye tenezzül ettiği görülmez. Hatta Mustafa, Topal Nuri'nin fabrikayı ve Nedim Ağa'yı zarara uğratacak işler çevirdiğini fark ettiğinde rahatsız olur ve bunu Nedim Ağa'ya iletmesi gerektiğini düşünür:

“Evet evet, sabahleyin erkenden çıkmalıydı ağaya. Durumu anlatmalıydı. Kapısında çalışıp ekmeğini yediği insana karşı bağlılığı böyle zamanlarda belli olurdu. Hem ekmeğini yiyordu herifin, hem de ardından kuyusunu kazıyordu. Olur muydu, olur muydu be? İnsan ne kadar alçak, ne kadar vicdansız, ne kadar sütsüz olmalıydı ki, ekmeğini yediği kapıya... Sonra Allah vardı, Allah! Haydi, kuldan sakladın, gizledin, duyurmadın diyelim, her yerde hazır nazır, her şeyi gören Cenab-ı Allah'tan nasıl gizlersin? Korkmaz mısın? [...]”⁶⁵²

Kantarcı Mustafa, Nedim Ağa'nın kâtibi Topal Nuri'yi bir akşam Vitali Sabun Fabrikası'nın kâtibiyle yemek yiyip sohbet ederken görür. Kulak misafiri olduğu konuşmadan Topal Nuri'nin Vitalilerin kâtibiyle bir anlaşma yapmaya çalıştığını anlar.

⁶⁵¹ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 16

⁶⁵² Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 40

Topal Nuri, Vitalilerin istediği çiğidi istenenden eksik verecek, Vitalilerin kâtibi ise tam almış gibi kayıtlara geçecektir. Mustafa, evinin geçimini zor sağlayacak bir maaş olsa da dürüstlükten ödün vermeden çalıştığı için Topal Nuri'nin Nedim Ağa'ya atmaya çalıştığı kazığa göz yumamaz, Nedim Ağa'nın huzuruna çıkararak durumu Ağa'ya anlatmayı düşünür. Ertesi gün Nedim Ağa'yla görüşen Mustafa, ağaya gördüklerini ve duyduklarını anlatır. Nedim Ağa, anlatılanları dinledikten sonra Mustafa'ya da Topal Nuri'ye de kızar. Bazı usulsüz işlerini gördürdüğü Topal Nuri'ye kızmasının nedeni üç kişinin arasında kalmasını tembihlediği bir işi başkalarına duyurmasındandır. Mustafa'ya ise kendisini alakadar etmeyen işlere burnunu soktuğu için sinirlenmiştir. Böylece Mustafa'nın hırsızlığı önlemeye yönelik girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır.

Mustafa'nın kendisini Nedim Ağa'ya şikâyet ettiğini öğrenen Topal Nuri, bundan sonra yapacağı işlerde Mustafa ayak bağı olmasın hatta onun işini kolaylaştırsın diye Mustafa'yı yanına çekmeye çalışır. Onunla şöyle bir konuşma yapar:

“ ‘Kendini satmasını bilmiyorsun. Bu dünya öyle bir dünyadır ki, çok çalışmak para etmez. Az çalışmak, hatta hiç çalışmamak, ama çok çalışıyor hissini vermek, verdirebilmek!’

Kantarcıyı uzun uzun gözden geçirdi, devam etti sonra:

‘...Namus, şeref, sadakat... Boş laflar. Kabak Hafız, kulakları çınlasın, zayıf insanların budalalığıdır bunlar derdi. Doğru. Zayıf insanların hapsedildikleri kafeslerdir bunlar. Mustafa! Gerçekten namuslu, şerefli, haysiyetli olmak değil, namuslu, haysiyetli, şerefli görünmek, görünebilmektir marifet. Bu ise, sanattır!’⁶⁵³

Topal Nuri, Kantarcı Mustafa'yı sarhoş ettiği bir gece, bu konuşmayla kendi hayat görüşünü Kantarcı Mustafa'ya benimsetir. Böylece Mustafa enayiliğin lüzumu olmadığını, daha iyi bir hayata kavuşmaya hakkı olduğunu düşünerek Topal Nuri'ye yardımcı olmaya başlar ve dürüstlüğünden ödün verir. Mustafa bu yanlıgısının bedelini, Topal Nuri'nin oynadığı oyunlar dolayısıyla hapse girerek öder. Karısı Şehnaz da Mustafa'yı terk edip Topal Nuri'yle birlikte olmaya başlar. Topal Nuri, değer sistemi olmayan biri olduğu için çok beğendiği ve birlikte olmaktan büyük keyif aldığı Şehnaz'ı bile Nedim Ağa'nın metresi yapar ve bu işten ciddi bir maddî kazanç elde eder.

⁶⁵³ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 95

Topal Nuri, Şehnaz'a Nedim Ağa'yla rahatça görüşmesi için bir konak tutar. İnsanların dürüstlükten uzak davranışlarının etkilerinin, Şehnaz'a tutulan konağın hikâyesine bile sindiği görülür:

“Topal Nuri, Ermeni mahallelerinden birinde iki katlı bir konak buldu. Kırmızı Marsilya kiremitli damıyla bu zarif ahşap konağı ilk sahibi, kocaya vereceği kızı için özene bezene yaptırmış, hediye etmeye vakit bulamadan, İttihat ve Terakki'nin göç ettirmesiyle Halep'e kapağı atmıştı. Sonradan çeşitli eller değiştiren konak, Milli Mücadele'yle birlikte 'Sahipleri Bilinmeyen Mallar'a kalmış, oradan da, Ermeni mallarının yağmasıyla zenginleşmiş bir yeni zenginine eline geçmişti ki, Topal Nuri, Nedim Ağa'nun isteği üzerine bu evi Şehnaz'a yirmi bin liraya satın almıştı.”⁶⁵⁴

Kanlı Topraklar romanında Nedim Ağa gibi fırsatçıların, ülkenin geçirdiği zor zamanlarda ülkeyi terk etmek zorunda kalan gayrimüslimlerin mallarına nasıl hücum ettiği ve bunları kendi zimmetlerine hiç rahatsız olmadan nasıl geçirdikleri anlatılmıştır. Topal Nuri, Emine, Kantarcı Mustafa, Şehnaz ve diğer karakterlerin hikâyeleri üzerinden de insanlardaki doğruluk değerinin hangi şartlarda ve ne büyük hızda yozlaştığı gözler önüne serilmiştir.

Herkesin birbirine yalanlar söyleyerek hayatını sürdürdüğü *Yalancı Dünya*⁶⁵⁵ romanında, romanın ana karakteri Neriman'ın arkadaşlarından Fatma, bir fabrikatörün kızıdır. Fatma'nın babasının hikâyesi şaşırtıcı niteliktedir:

“ ‘Sıfırdan başlayıp, şây-i zâtisiyle milyoner olduğunu anlatmak isterdi. Zevk de duyardı bundan üstelik. Demokrat Partinin iktidara geçeceği sıralarda, İstanbul'daki fabrikanın paralarıyla sırta kadem bastığını, birkaç yıl önce kalp sektesinden ölmüş kardeşinin kimliğiyle bu kasabaya yerleşip, deniz kıyısındaki konserve fabrikasını kurduğunu, asıl adının Hayri değil, Muharrem olduğunu hemen hemen kimse bilmiyordu. Yalnız, karısı. O, biliyordu ama ne çıkardı? Bütün mesele, gemiyi yürütebilmekteydi. Hayri Muharrem... hem ne, kardeşiydi nihayet, yabancı değil ya! Herkes deveyi hamudıyla yutuyordu!”⁶⁵⁶

Hayri Girsavaş ismiyle tanınan adam, İstanbul'da çalıştığı fabrikanın paralarını çalmış daha sonra bu paralarla Anadolu'nun küçük bir şehrine gelip ölmüş kardeşinin kimliğine bürünerek konserve fabrikası açmıştır. Asıl adı Muharrem olan Hayri Girsavaş, yaptığı dolandırıcılık dolayısıyla hikâyesini herkesten saklamak zorunda kalsa da bundan rahatsızlık duymamaktadır. Hayri Girsavaş, doğruluk değerini hiç önemsemeyen biri olarak hırsızlıkla elde ettiği rahat yaşantıyı sürdürmenin keyfini

⁶⁵⁴ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 163

⁶⁵⁵ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

⁶⁵⁶ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 106

yaşar. Tek evladı Fatma'nın mutluluğundan başka bir şeyi önemsemez. Hayatlarına giren Bülent Nejat Coo ismindeki reji asistanı, aslında Neriman'ı sevdiği halde Fatma'yı seviyormuş gibi davranarak Fatma'yla yakınlık kurar. Onu film yıldızı yapmak istediğini söyler. Fatma'nın hep hayali olan bir şeyin gerçekleşmesi için Hayri Girsavaş, Bülent Nejat'a yüklü miktarda para verse de Bülent Nejat ne filmi çeker ne de Fatma'yla olan ilişkisinde ilerleme kaydeder. Böylece Hayri Girsavaş, kızını mutlu etmek adına girdiği film yapımcılığı işinde Bülent Nejat Coo tarafından dolandırılmış olur. Orhan Kemal, Hayri Girsavaş'ın hikâyesi üzerinden dolandırıcılıkla kazanç elde eden insanların maddî açıdan rahat yaşasalar da kesinlikle mutlu olamadıklarını göstermiştir.

Türkiye Tarihi'ne bakıldığında 1960'lı yıllarda Nur cemaati üyelerinin İslam devleti kurmak düşüncesiyle hareket ederek halkı örgütlemeye çalıştığı görülür. Devlet, bu kişileri kontrol altında tutabilmek için sivil polisler aracılığıyla cemaat üyelerini takip eder. Romanda da Kabak Hafız, Nur cemaati mensubu olmadığı halde Nur cemaatinin din risalelerini ve Nurculuk kitaplarını satarak para kazandığı için olaya sivil polislerin el attığını duyunca korkar. Başına bir iş geleceğini düşünerek insanlara karşı söylemlerinde daha dikkatli olmaya başlar, hükümete ve devlete yönelik atıp tutmalarını, İslam devleti kurulması gerektiğine dair düşüncelerini ortalık yerde anlatmayı keser. Hatta diyanet işlerine başvurup başka bir ilçeye tayin istemeyi düşünür. Kabak Hafız'ın her dediğini doğru kabul eden kahve halkı ve Neriman'ın babası Haydar, Kabak Hafız'daki tavır değişikliğinin farkındadır. Onu korkaklıkla itham ederler. Haydar, kızı kaçıp gittikten sonra *“karı kancık takımı ayak dolaşıklığı etmesin diye”* karısından bile boşanır ve *“dava”*sına ne kadar bağlı olduğunu etrafındakilere gösterir. Kahve halkının hayali, mevcut devletin İslam devletine dönüşmesidir. Hatta bunun rüyalarını görmekte, peygamber onlardan ne beklediklerinin hesabını sormaktadır. Haydar ile kahvedekiler arasında cereyan eden sohbetin üzerine anlatıcı devreye girer. Bazı art niyetli kişilerin halkın damarlarında dolaşan ve her şeye karşı güçlü olmalarını sağlayan *“inanmışlık”* kanını kullandıklarını anlatır. Halkın saf, temiz, aldatılmış oluşunu belirterek dini inançlarının kötüye kullanıldığını açıklar. Sonra da şöyle der:

“Aç, sefil, perişan, sahipsiz ‘Halk’ı aldatıyorlardı. Aldanmış insanlar, aldatılmaktan bıkmış insanlar, artık aldatılmamak için gözlerini dört açmış, insanlar işte gene aldatılmaktaydılar.

Bunu onlara nasıl anlatmalıydı?”⁶⁵⁷

Anlatıcının “*Bunu onlara nasıl anlatmalıydı?*” sorusunda bir çaresizlik havası sezilirse de Orhan Kemal, kalemiyle, yazdıklarıyla, romanlarıyla bu art niyetli, doğruluk değerinden uzak ve kendi emelleri için her güzel şeyi kirletmeye hazır olan kişilere karşı direnmekte ve okuyucularının da gözlerini açmasını sağlamaktadır.

Evlerden Biri’nde⁶⁵⁸ maddî sıkıntıların insanların yaşamına ve aile bütünlüğüne olan olumsuz etkisi anlatılır. Hediye Hanım ve Sadi Bey’in komşuları Leman Hanım da yaşadığı maddî zorluklardan yılmış bir kadındır. Ancak Leman Hanım ve eşi, paralarını düzgün kullanamadıklarından değil dolandırıldıkları için dara düşmüşlerdir:

“Gezip tozuyorlardı da. Para boldu, yiyim, giyim, kuşam, çalgı çığırma... Yıllar böyle geldi geçti. Yaşlı maşlı eli açık, gözü gönü toktu Allah için. Ne olduysa hep bu eli açık, gözü gönü tokluğundan olmuştu zaten. Arkadaş kazığı. Bir yerlere birisi adına imza mı atmış, imzasını taklit edip borçlandırmışlar mı, ne olmuşsa olmuştu, bir gün icra memurları, haciz... Ne ağlamış, ne ağlatmıştı giden arabalar dolusu masalar, sandalyeler, kanepeler, koltuk, büfe, halı, kilimin ardından.”⁶⁵⁹

Leman Hanım maddî rahatlıklarını bir dolandırıcılık vakası dolayısıyla kaybettiklerini anlatır. Bu dolandırıcılık olayı sadece maddî açıdan sıkıntılı günler yaşamalarına sebep olmamış, Leman Hanım’ın eşinden ayrılmasıyla aile birliklerine de zarar vermiştir. Bu nedenle Leman Hanım kızı Nursen’den zengin bir adamla evlenmesini ve kendilerini maddî sıkıntıdan kurtarmasını istemektedir. Orhan Kemal, doğruluk değerini yitirmiş kişilerin yaptığı kötülüklerin insanların hayatını nasıl etkilediğini göstermiştir. Leman Hanım’ın Nursen’i sermaye olarak kullanmak istemesi ise onun nasıl bir değer yitimi içinde olduğuna işaret eder.

Arkadaş Islıkları’nda⁶⁶⁰ sorumsuzluğu dolayısıyla sevdiği kadını kaybeden genç bir adamın yaşadıkları anlatılır. İsmi kullanılmayan genç adam sevdiği kadının kendisini terk etmesini ilk başta ciddiye almaz. Birkaç gün sonra sevgilisinin geri geleceğini düşünür ancak işler adamın düşündüğü gibi olmaz. Kadın, adama geri dönmediği gibi

⁶⁵⁷ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 352

⁶⁵⁸ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, 14. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁶⁵⁹ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, a.g.e., s. 51

⁶⁶⁰ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

izini de kaybettirir. Genç adam, iş işten geçtikten sonra pişman olur ve sevgilisini aramaya başlar. Kadınla ilgili hiçbir yerden haber alamaz. Bir fabrikanın etrafında, sevgilisinin orada çalışıyor olabileceğini düşünerek günlerce dolanır. Fabrikanın etrafında dolaştığı günlerden birinde bir bakkala sigara almak için girer. Burada bakkaldan veresiye yağ isteyen küçük bir çocuğa rastlar. Küçük kız, genç adama hayatının bazı gerçeklerini tüm çıplaklığıyla kısa sürede anlatır:

“ ‘Ohoo... Öte bile geçerler. Benden küçükleri çalışıyor fabrikada. Annemin elini makine kapmadan önce ben de çalışıyordum, pamukta. Ama kaçak! Müfettişler geldi mi, fabrikanın arka kapısından kaçırlılar bizi. Usta öyle kurnaz ki, cin! Bir düdüğü öttürür, anlarız. Haydi arka kapıya. Çıkarız. Bahçe var orda. Oynarız ama gündeliklerimiz işler yine de... ’”⁶⁶¹

Küçük kızın annesi fabrikada işçidir. Elinden yaralanmış olduğu için çalışmıyordu. Babası da işsizdir. Ablası kocaya kaçmıştır. Küçük kız sekiz yaşındadır. İki yıl sonra fabrikada çalışacağı için sevinirken bu iki yılın dolmasına daha çok zaman olduğunu düşünerek hayıflanmaktadır. Genç adam doğru düzgün çalışmayan, mahalle arkadaşlarıyla vakit öldüren, hiçbir sorumluluk taşımayan biri olarak küçük kızın o yaşta omuzlarına yüklenen sorumluluğa ve kızın bundan hiç şikâyetçi olamamasına hayret eder. Küçük kızın anlattıklarından fabrikalardaki çalışma ortamlarında doğruluk değerinin hiçe sayıldığını görmek de mümkün olur. Çocuk işçi çalıştırmak bir yana, denetleme yapılacağı zaman çocukların fabrika dışına çıkartılıp devlet görevlilerinin kandırılması da söz konusudur. Yani işverenler, çocuk işçi çalıştırarak çocuk haklarını ihlal ettikleri gibi devlete karşı suç işlemekte de hiçbir sakınca görmemektedirler. Çocuklarını çalıştıran ailelerin buldukları şartların kötülüğünden istifade etmeye çalışan patronların doğruluk değerinden uzaklıkları okuyucuya gösterilirken dönemin sosyal hayatına da ışık tutulmuş olur.

*Üçkâğıtçı*⁶⁶², *Müfettişler Müfettişi* romanının devamıdır. *Müfettişler Müfettiş*'inde Anadolu'nun küçük bir ilini bir müfettiş edasıyla ziyaret ederek insanların açıklarını tespit edip onlardan rüşvet alarak dolandırıcılık yapan Kudret Yanardağ'ın hikâyesi anlatılır. Kudret Yanardağ bir gün İstanbul'da yakayı ele verince yargılanmak üzere en son vurgun yaptığı küçük ile gönderilir. Burada hapiste tutulduğu halde boş durmayan Kudret Yanardağ, hapisane içinde ve dışında yüksek mevkili kişilerle temas

⁶⁶¹ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, a.g.e., s. 205

⁶⁶² Orhan Kemal, *Üçkâğıtçı*, 11. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

kurar. Onun suçlu olabileceğine inanmayan ya da affedilmesi gerektiğini düşünen insanların çabaları sayesinde dolandırmış olduğu il halkının övgüsüne ve ilgisine mazhar olur. Böylece yaklaşan seçimler için milletvekilliğine aday gösterilir. Delil yetersizliğinden tutukluluğunun devamına gerek görülmez. Mahkemeden çıktıktan sonra onu karşılayanlar arasında Yeni Parti'nin il başkanı da vardır. Kudret Yanardağ bu parti başkanıyla parti binasına gider. Kudret Yanardağ'ın parti binasında olduğunu öğrenen halk, binanın önünde toplanır. Kudret Yanardağ, halka ateşli bir konuşma yapar. Başka zamanlarda da halkla bir araya gelir, onların sorunlarını dinler ve onlara bazı seçim vaatlerinde bulunur. Normalde o ilin parti başkanının yapamadığını Kudret Yanardağ birkaç konuşmada gerçekleştirir; halkı, Yeni Parti'nin başa gelecek tek parti olması gerektiğine inandırır. Bu durumdan rahatsız olan parti il başkanı, kendisinden yüksek makamdakilerin durumdan memnun olması dolayısıyla Kudret Yanardağ'a müdahale edemez. Kudret Yanardağ'ın vaatleri ise yalandan ibarettir ancak bu, Kudret Yanardağ'ın umurunda değildir çünkü o gemisini yürütmeye bakmaktadır:

“Kudret Yanardağ'sa sezmişti adamın huyunu! İl başkanından anlamıştı ki, halkın istediği, ağzı kalabalık biri değildi. Halksa böylelerini istiyordu şu sıra. ‘Tek parti, tek şeflik devirlerine atıp tutsun, bol bol dinden imandan söz etsin, hiçbir zaman yerine getiremeyeceği vaatlerde bulunsun...’”⁶⁶³

Kudret Yanardağ'ın önce yalanlarıyla dolandırdığı sonra yine yalanlarıyla güvenini kazandığı insanlar tarafından siyasî bir lider olarak kabul görmesi ve desteklenmesi insanların kandırılmaya ne kadar müsait olduklarını gösterir. Buna izin veren yine insanların kendileridir. Herkesin yaptığı işlerde devlete veya birbirine karşı bir açığı vardır ve bu açığın ortaya çıkmaması için Kudret Yanardağ gibi iş bilir bir lidere ihtiyaçları bulunmaktadır. Kudret Yanardağ, insanları yerine getirmeyeceği vaatlerle ve dinden, imandan bahsederek etkiler. Halkın duymak istedikleri Kudret Yanardağ'ın ağzından dökülünce halk onu gördükleri en dürüst insan olarak addeder ve destekler. Orhan Kemal, Kudret Yanardağ üzerinden toplumdaki iflah olmaz düzenbazları anlattığı gibi bu düzenbazlara inanan ve onları büyük mevkilere getiren insanların durumunu da ortaya koymuştur. Ayrıca siyasetin boş vaatlerle ve yalan dolanla işleyen yapısını da gözler önüne sererek toplumca doğruluk değerine sahip olmanın ne kadar uzağında olduğumuzu vurgulamıştır.

⁶⁶³ Orhan Kemal, *Üçkâğıtçı*, a.g.e., s. 188

Kudret Yanardağ'ın içinde yer aldığı dolandırıcılık çetesinden arkadaşı Deve'nin, yaptıkları iş hakkında kendi kendine düşündükleri ve söyledikleri şaşırtıcıdır:

“[...] Tıpkı tıpkısına 1930'lardakine benzemişti. O zamanlar henüz futbol oynayan bir mektep çocuğuydu ama, gayet iyi hatırlıyordu olanları. Bugünkünden de beter bir kargaşalık içine yuvarlanmıştı memleket. Yer yer boğazlaşmalar, birbirlerini tabanca, bıçakla çekip çekip vurmalar, karakolluk olmalar, çekilen nutuklardan çığına dönen kalabalıkların gözü dönmüş haykırışları, bayılıp ayılmalar, kanlı kinli olmalar, kardeşin kardeşe düşmanlığı... Tıpkı tıpkı o günlere dönmüştü memleket. Deve hoşlanmıyordu demokrasiden. Ona huzur lazımdı. Millet işiyle gücüyle uğraşsın, açık göz müesseseler çeşitli yollarla milleti üçkâğıda getirsinler. Deve de 'sahte teftiş heyeti' baskınlarıyla esnafı kessin! 'Hırsızlardan dolandırıcılık yoluyla kesinti yapıyorum, ayıp mı? Hırsızdan hırsızlık. Hangisinin vergi kaçakçılığı, alavere, dalaveresi yok? Ciddi bir inceleme yapılsın, her birinin verdiği verginin en az on, yüz, bin hatta milyon katı vergi kaçırdıkları meydana çıkar. Ama yapmazlar. Madem yapmıyorlar, ben de kendi usulümle söğüşlerim onları!’”⁶⁶⁴

Romanda anlatılan zamanın tek parti döneminin kapanmasından hemen önceki seçim dönemi olduğu anlaşılır. Deve, seçim dönemlerinde insanların birbirine saygısızca davrandığını hatta hayatî tehdit oluşturacak tavırlar sergilediğini söyler. Böylece toplumun, farklı fikirlerden insanlara toleransının olmadığı anlaşılır. Demokrasi böyle bir şey olmadığı halde demokrasi adına yapılan kötülükler Deve'yi rahatsız ettiği için Deve, demokrasiden hoşlanmadığını bildirir. Eleştirdiği insanlarla kıyaslandığında Deve'nin de çok masum olmadığı ortadadır. Nihayetinde Kudret Yanardağ'ın içinde yer aldığı dolandırıcılık çetesinin elemanlarından biridir. Deve, yaptığı işten rahatsızlık duymamaktadır çünkü zaten ülkede toplumu kazıklayan açıkgozlu insanlar daima olmuştur ve olacaktır. Bu nedenle Deve de bu insanlardan daha açıkgozlu davranarak onları dolandırmakta hiçbir mahsur görmez. Deve, yaptıkları işi “*hırsızdan hırsızlık*” olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle Deve ve arkadaşlarının musallat oldukları insanlar, halkı kandıran kişiler oldukları için kandırılmaya müstahaktır. Deve, bu noktada görevini tam olarak yerine getirmeyen devleti de suçlamaktadır; müessese sahiplerinin vergi kaçırmasına, kamu sağlığını bozan ürünler satmasına göz yuman devlettir. Devlet, bazen oy için bu sahtekârlara göz yumarken bazen de devlet görevlileri rüşvet yoluyla gerçekleri sakladıkları için ülkede işler yoluna bir türlü girmemektedir. Kısacası ülkenin genelinde başta devlet yöneticileri olmak üzere nerdeyse herkes doğruluk değerinden yoksun biçimde yaşamaktadır. Balık baştan kokmakta ama insanlar bunu düzeltmek

⁶⁶⁴ Orhan Kemal, *Üçkâğıtçı*, a.g.e., s. 213

yerine görmezden gelmeyi veya bu durumu çıkarına göre kullanmayı uygun bulmaktadır.

Orhan Kemal, kişisel yaşantısında doğruluk değerinin önemini benimsemiş, her türlü olumsuz durum karşısında doğruluktan taviz vermemiş bir yazar olarak romanlarında da bu değerini önemini göstermeye çalışmıştır. Doğruluk değerini haiz olan ve olmayan kahramanlarının yaşadıkları üzerinden bu değer topluma açısından gerekliliğine işaret etmiştir. Başta siyasî liderler olmak üzere, toplumun her ferдинin bu değere sahip olması gerektiğini, bozulmuş sosyal düzenin doğruluğa önem verildiğinde yeniden düzelebileceğini anlatmaya gayret göstermiştir. Bedri Aydoğan, Orhan Kemal'in eserleri için: “[...] Orhan Kemal, değişmeyi yakalayan ve önemseyen bir yazardır. İnsan da, toplum da yaşam da değişmektedir. Orhan Kemal, düşünce olarak bu değişimin farkındadır ve eserlerinde bunu yansıtır. Ayrıca değişme kadar değişmeyen şeyler de vardır. Özellikle her şeye rağmen insanların bazı hâlleri, tutumları değişmeye direnmektedir. Bazı çelişkileri sonlandırmak da mümkün olmamaktadır. İşte Orhan Kemal, değişen yanında değişmeyenleri de yakalamayı başaran bir yazardır. İnsanlar iyi yönleriyle olduğu kadar engelleyemedikleri yönleriyle, zaflarıyla insandırlar. Orhan Kemal, bu durumu da iyi tespit etmiştir. Değerler, erdemler, iyiler, iyilikler karşıtlarıyla her zaman var olacaklardır. [...]”⁶⁶⁵ derken Orhan Kemal'in değişenin içinde değişmemiş veya yanlış yönde değişime uğramış değerleri hatırlatmaya çalıştığını söyler. Bedri Aydoğan'ın tespiti, Orhan Kemal'in değerlere verdiği önemi ve doğruluk değerini önemsemesinin nedenini açıklar niteliktedir. Orhan Kemal, toplumda değişmemesi gereken değerlerden birinin doğruluk değeri olduğunu söylemek istemiştir.

1.6. SORUMLULUK

Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde sorumluluk “*Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet*”⁶⁶⁶ şeklinde tanımlanmıştır.

⁶⁶⁵ Bedri Aydoğan, “Orhan Kemal'in Tiyatroları ve Tiyatro Yazarlığı”, *Orhan Kemal*, Editörler: Ahmet Ümit, Işık Öğütçü, I. B., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, s. 381

⁶⁶⁶ <http://www.tdk.gov.tr> (22.07.2016)

Sorumluluk, insanların bireysel yaşantılarını düzenlemede etkili olduğu kadar toplumsal yaşantının da sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde büyük önem taşır. Bu nedenle Orhan Kemal, sorumluluk değerine romanlarında 1622 kere yer vererek sorumluluk sahibi olmanın önemini gözler önüne sermiştir. İnsanların sorumlu olduğu konularda üstlerine düşeni yapmamalarının hem kişisel hayatlarında hem de toplum yaşantısında ne gibi aksamalara yol açtığını göstermiş ve sorumluluklarını bilen insanlar sayesinde hayatın nasıl daha rahat işlediğini anlatmıştır.

*Cemile*⁶⁶⁷; *Baba Evi* ve *Âvare Yıllar* romanlarının devamı niteliğinde otobiyografik roman olma özelliği gösteren eserlerden biridir. Cemile, ailesinin bütçesine katkıda bulunmak amacıyla ağabeyi Sadri ile aynı fabrikada çalışır. Babaları Malik, çalışıp para kazanacak güçten düşmüş olduğu için ev işlerinin bir kısmını yaparak çocuklarının hayatını kolaylaştırmak için uğraşır. Yine de Cemile'nin fabrikadan döndükten sonra yapması gereken pek çok iş vardır. Çamaşır yıkamak, babasına banyo yaparken yardımcı olmak, evi temizlemek, bulaşık yıkamak hep Cemile'nin halletmesi gereken işler arasındadır. Bu nedenle Cemile, iki vardiya arasında uykusuz kalmasına rağmen bu işleri yapar. Kendileri gibi işçilerin oturduğu gecekondu mahallesinde Cemile'nin kadın komşuları da Cemile gibi fabrikada çalışmaktadır. Çalışmayanlar ise ev işleri ve çocuklarının bakımıyla geçen, maddî açıdan da sıkıntılarla dolu bir hayat sürdürmektedir. Bu kişilerden biri de Cemilelerin üst kat komşusu ve ev sahipleri dokumacı Musa'nın karısı Zahide'dir:

*“Duru mavi gözleriyle kocasına halsiz halsiz bakan kadın, kıskanmadı. Çocuk doğurmak, şif denilen kurumuş koza kabuğu, yahut tezek ateşinde tencere kaynatmak, boklu bez veya çamaşır yıkamak, Musa'nın işi ters gittikçe de çocuklarını ortaya saçıp fabrikaya gitmekten başka her şeyi unutmuytu.”*⁶⁶⁸

Zahide, peş peşe doğurduğu çocuklarıyla ilgilenen, kocası Musa bu çocukların bakımı için gerekli olan parayı kazanamadığında kocasına yardımcı olmak amacıyla fabrikada işe girip çalışan bir kadındır. Zahide, gücünü aşan sorumlulukları dolayısıyla, eşi Musa'nın bazı çapkın tavırlarını bile görmezden gelmektedir. Zahide, omuzlarına yüklenmiş olan zor hayat dolayısıyla dişilik özellikleri yokmuş gibi davranmakta, eşini bile kıskanmamaktadır. Böylece Orhan Kemal, işçi mahallelerinde oturan kadınların

⁶⁶⁷ Orhan Kemal, *Cemile*, 22. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁶⁶⁸ Orhan Kemal, *Cemile*, a.g.e., s. 69

sorumluluklarının büyüklüğünü Cemile ve komşuları Musa'nın karısının yaşadıkları zorlu hayattan söz ederek örneklendirmiş olur.

Sorumluluk değerine sıklıkla yer verilen romanlardan biri *Murtaza*'dır.⁶⁶⁹ Murtaza, damarlarında şehit dayısı Kolağası Hasan Bey'in kanının dolaştığını düşünerek kendisine verilen her türlü işi büyük bir sorumluluk duygusuyla kabul eder. Üstüne vazife olmayan şeylere bile müdahil olur. Bu abartılı sorumluluk duygusu, Murtaza'nın etrafındaki insanların canını sıkırsa da Murtaza bunu umursamaz. Ona göre;

“ ‘Bir vazife büyüktür bir namuzdan!’ ”⁶⁷⁰

Bu anlayışla hareket ettiği için Murtaza, mahalle bekçiliği görevinde aşırıya kaçan davranışlarıyla mahalleliyi bıktırır ve mahalleli kendisinden şikâyetçi olur. Murtaza, çöp bidonlarını karıştıran kedileri kovalamayı, erken yatmayan insanların camlarına vurarak onları uyumaları için uyarmayı, kahvede vakit öldüren insanlara kızmayı kendine görev addetmiştir. Ona göre herkesin vatana ve millete karşı sorumluluğu vardır ve bu insanlar, bu sorumluluğu yerine getirecek bir yaşam biçimi sürdürmediklerinden Murtaza'nın onları uyarması gerekmektedir. Murtaza'ya göre herkes düzenli bir hayat sürdürmeli, zamanında yatıp zamanında kalkmalı, vaktini boşa harcamamalı, spor yapıp sağlıklı yaşamalı ve gerektiğinde vatani müdafaaya hazır olmalıdır. Murtaza, bu şekilde yaşamayan insanlara müdahale etmekte kendinde hak görür. O kadar ki Murtaza, bir gün kızı Zehra'yı kendisiyle oyun oynamıyor diye şikâyete gelen tenekecinin oğluna bile şunları söyler:

“ ‘Vazife bir sırasında görmeyecek gözün evladını bile,’ dedi.
‘Sakınmayacaksın gözünü budaktan. Demeyeceksin yavrum, ciğerparem.
Neden? Çünkü kutsaldır herhangi bir vazife, herhangi bir evlattan!’ ”⁶⁷¹

Murtaza ne iş yaparlarsa yapsınlar insanların, görevlerini namustan daha üstün görmelerini ister. Bu yetmez, bir kişinin görevini yerine getirirken evladını bile görevinden üstün tutmaması gerektiğini düşünür. Ona göre vazife, evlattan daha kutsaldır. Murtaza'nın bunu bir çocuğa bile böylece belletmeye çalışması değerlere ne denli bağlı olduğunu gösterir. Murtaza özellikle erkek çocuklarının geleceğin, subayları, erleri olarak vatan için çarpışacaklarını, düşmanı alt edeceklerini düşündüğünden erkek

⁶⁶⁹ Orhan Kemal, *Murtaza*, 20. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁶⁷⁰ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 8

⁶⁷¹ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 58

çocuklarının bu bilinçle yetiştirilmesi gerektiğine kanaat getirmiştir. Bu nedenle küçük bir çocuğa bile vazife sırasında yapacakları ve sorumlulukları konusunda nasihat verir.

Bir gün bir simitçinin burnunu sildikten sonra elini üstüne başını sildiğini gören Murtaza, simitçiyle tartışmaya girişir. Derken Murtaza kendini etraflarında toplanan kalabalığa nutuk atarken bulur. Onlara kim olduğundan ve nasıl bir görev bilinciyle çalıştığından söz eder. Murtaza, bakayadan askere alınmış olmasına rağmen her fırsatta askerlik anılarını anlatmaktan keyif aldığı için topluluğa bir askerlik anısından söz eder:

“ ‘Trakya’da kazdık kocaman kocaman hendekler, yaptık Çakmak Hattı’ni. Yağğar idi yağmur, çakkar idi şimşek, savrulur idi yıldırımlar ki görmeye şayeste. Kaçmış idi bütün arkadaşlar koşullara. Ben? Ha haaa... bıraktım idim kazmamı elimden! Ne için? Çünkü bir kazma değil idi manto, dudak boyası, iskarpin... Bir kazma orada namuz idi namuz!’”⁶⁷²

Murtaza yaptığı her işte önce vatanını düşünür. Bu nedenle askerdeyken olumsuz hava şartlarına rağmen kendisine verilen görevi bitirmeden koşullarına dönmeyi düşünmediğini açıklar. İnsanlar Murtaza’nın bu aşırı sorumluluk duygusuyla hareket edişiyse dalga geçerlerken Murtaza bunu gururlanarak hatırlar. O, şehit dayısı Hasan Bey’in kutsal kanını taşımaktadır. Ancak Murtaza’nın karısının dediğine göre dayısı da gerçek bir kahramanlık sonucu şehit olmamış, Balkan Savaşı’nda kendisine öyle bir emir verilmediği halde düşmanın karşısına atılmış olmuş olduğu için ölmüştür. Murtaza da aslında kötü hava şartlarında çalışması emredilmemişken kendi inisiyatifiyle yağmurun altında hendek kazmaya devam etmiştir. Yani Murtaza’daki görev bilinci ve sorumluluk algısı değerler bilinciyle hareket eden bir insanı aşan boyuttadır ancak dayısının da Murtaza’nın da bu algı biçimlerinin vatana, millete bir faydasının olmadığını anlamalarına imkân yoktur.

Murtaza görev bilinci son derece yüksek bir kişi olduğu için çalıştığı ortamlarda laubaliliğe tahammül edemez. Karşısındaki kim olursa olsun o kişiyi ciddiyete davet eder. Mahalle bekçiliğinden sonraki görevi olan fabrika bekçiliğinde Murtaza’yı işe alan Fen Müdürü Kâmuran, Murtaza’ya şunları söyler:

⁶⁷² Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 120

“ ‘Elbette... sonra, velev babam olsun, ufak bir laubalilik, ihmal falan filan...çünkü benim için her şeyden önce ve her şeyden üstün olarak vazife vardır. Önce vazife, sonra vazife, daha sonra gene vazife. ’”⁶⁷³

Fen Müdürü Kâmuran, aslında Murtaza'nın hassasiyetiyle dalga geçmek istediği için Murtaza'yla bu şekilde konuşmuştur. Ancak Murtaza Fen Müdürü'nün sözlerini ciddiye almakla kalmamış kendisi de aynı düşüncede olduğundan kendisinden beklenen disiplini sağlama konusunda hırslanmıştır.

Murtaza bir gece fabrikada rutin kontrollerini yaparken fabrikadan masura çalan işçileri görür ve cezalandırır. Vardiya usulü çalışılan fabrikanın tuvaletlerine uğradığında ise sigaralarını yakmış sohbet eden işçilere rastlar. Tuvalet bekçisi Azgın, uykuda olduğu için görevini yapmamakta, işçiler de Azgın'ın uyuyor oluşunu fırsat bilerek tuvaletlerde gereğinden fazla oyalanıp işten kaytarmaktadır:

“Uykusuz geçmiş bir gecenin yorgunluğu içinden sıyrılıp çıktı: ‘Yorulmak mı? Ne demek yorulmak? Kabul edemem, zinhar. Dayım Hasan Bey, geceleri uyumaz idi ve yorulmaz idi asla. Haçan bu Mürteza da madem taşır onun mübarek kanını, ne demek yorulmak? Bir vazife elbette çok yüksektir bir yorulmaktan. ’”⁶⁷⁴

Dokuma şefinden işçisine kadar herkes, Murtaza'dan şikâyetçi olur. Fen Müdürü Kâmuran, insanların Murtaza'dan şikâyetçi olmalarının sebebinin Murtaza'nın, gece vardiyasında işlerini aksatanları açığa çıkarmasından olduğunu anlar. Fen Müdürü, işçilerin beklediği şekilde Murtaza'ya kızmak yerine Murtaza'yı tam yetkiyle donattığı gibi fabrikanın spor mükelleflerine talim yaptırma görevini de verir ve Murtaza sevinçten deliye döner. Kendisine verilen bu sorumluluk sağlıklı bir uykuyu gerektirse de Murtaza umursamaz. İşçilere spor yaptırarak onları vatanın müdafaasına her an hazır halde tutacağını düşünerek sevinir ve böylece fabrikadaki gece bekçiliği sorumluluk alanını arttırmış olur.

Murtaza sonunda fabrikayı istediği düzene sokar:

“Baş döndürücü, yepyeni bir çalışmaya kendini kaptırmıştı. İşe her zamandan daha erken geliyor, çok daha geç paydos ediyordu. İplikhanede masura çalıp kâtime yeni baştan yutturmak suretiyle fazla kazanç sağlanması tarihe karışmıştı. Hiçbir usta, iş saatleri içinde görevini bırakamıyordu. Hele Fen Müdürü'nün yakınları tarafından apteshane bekçiliğine yeniden atanan Azgın öylesine değişmiş, kendini Murtaza'nın baş döndürücü çalışmasına öylesine

⁶⁷³ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 124

⁶⁷⁴ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 221

*kaptırmıştı ki, yüz numaraya çıkan işçiler, değil çeneyi çeneye verip yarenlik etmek, sigara bile içemez olmuşlardı.*⁶⁷⁵

Murtaza'nın sorumluluk algısı aksayan işlerin yoluna konması için toplumdaki herkeste var olması gereken bir özellik olarak düşünülebilir. Ancak romanın daha başında, mahallelinin Murtaza'nın bu aşırı sorumluluk algısıyla her şeye müdahale etmesinden sıkılıp onu emniyet müdürüne şikâyet etmeleri, daha sonra Murtaza'nın çalıştığı fabrikada iş arkadaşlarının ona karşı isyan başlatması aslında sorumluluk algısının fazlasının da iyi sonuçlara yol açmayacağını gösterir. Bunu kanıtlayan en çarpıcı durum ise Murtaza'nın kendi kızının ölümüne sebep olmasıdır. Murtaza, görevli olduğu fabrikada çalışan kızının bir gün iş başındayken uyuduğunu görür ve kızına bir tokat atar. Bu tokatla yere düşüp başını çarpan kız, günlerce kendine gelemez ve ölür. Böylece Murtaza, vazifenin evlattan üstün olduğunu ve işini hakkıyla yapmayan kızı dahi olsa affetmeyeceğini gösterir ama evladını öldürmüş olmasının acısını da yaşar. *Murtaza*, sorumluluk değerinin önemine vurgu yapılan ancak ironi yöntemiyle bu değerlin fazlalığının zararlarının da gösterildiği bir romandır. Mehmet Narlı da Murtaza'nın sorumluluk anlayışı hakkında “[...] Fakat romanda bu ‘vazife sadakati’ olumlu değerler seviyesinde yansıyan bir olgu değildir. Çünkü Murtaza'nın sadakati sadece vazifesine değildir. O, vazife vasıtasıyla ekonomik otoriteye hizmet eder. Dolayısıyla Marksist terminolojide komik bir ‘işbirlikçi’dir.”⁶⁷⁶ diyerek Murtaza'yı kapitalist sistemin işbirlikçisi ilan eder. Ancak Murtaza'nın sahip olduğu değerler dolayısıyla ortaya koyduğu tavrın onu istemeden bir “işbirlikçi” yaptığı gözden kaçmamalıdır.

Suçlu'da⁶⁷⁷ erken yaşta annesini kaybeden ve babasından da ihtiyaç duyduğu sevgi ve ilgiyi göremeyen Cevdet isimli çocuğun bir “suçlu”ya dönüşme hikâyesi anlatılır. Cevdet'in babası İhsan Efendi, her gece alkol alan, eve geldiğinde karısını döven ve çocuğuna iyi davranmayan biridir. Karısının ölümünün ardından evin genç hizmetçisiyle evlenir ve oğlu Cevdet'e de yeni karısı Şehnaz'ın doldurmasına gelerek muamele eder. Cevdet'i okuldan alan İhsan Efendi, ondan işportacılık yaparak evin geçimine katkıda bulunmasını ister. Cevdet, annesinin ölümünden babasını sorumlu

⁶⁷⁵ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 226

⁶⁷⁶ Mehmet Narlı, *Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, 1. B., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 567

⁶⁷⁷ Orhan Kemal, *Suçlu*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

tutmaktadır ama yine de babasının kendisinden istediklerini yapar. Bu sırada babasından duygusal olarak daha da uzaklaşır. İhsan Efendi ise oğluyla arasına giren duygusal mesafenin farkında değildir ya da farkında olsa da genç karısının gönlünü hoş tutmak için bunu önemsemez görünür. Cevdet, Şehnaz'ın İhsan Efendi'yi mahallelerindeki genç delikanlı, şoför Adem'le aldattığının farkına varır ama bunu babasıyla konuşamaz. Sadece babasına karşı daha aksi tavırlar sergiler. Cevdet'in eve geç geldiği bir akşam İhsan Efendi, Cevdet'e kızar. Ertesi sabah da işportasını kapının yanında görünce aklından şöyle geçirir:

“Evet, sertti, haşindi, dik kafalıydı ama gene de evlat, düşünmesi gerekirdi. İstanbul'du burası. O yaşta, ondan çok küçük yahut büyüklerinin başından neler geçmiyordu!”⁶⁷⁸

İstanbul yetişkinler için bile son derece tehlikeli olabilen bir şehirdir. Bu nedenle İstanbul'da bir çocuğun sokaklarda çalışması ve evine geç saatlerde gelmesi çok büyük riskler barındıran bir durumdur. Bunun farkında olan İhsan Efendi, Cevdet'le ilgili ciddi bir kaygıya kapılır ama bunu Cevdet'le paylaşmaz, soruna çözüm aramaz. Baba ile oğul arasındaki gerilim son kerteye ulaştığında ise Cevdet evi terk ederek sokaklarda yaşamaya başlar. Çocuğuyla ilgili sorumluluklarını yerine getirmeyen İhsan Efendi, arkasından çevrilen işlerin de farkında değildir. Karısı Şehnaz'ın, Adem'le bir olarak işledikleri hırsızlık suçunu ona atmaları dolayısıyla hapse girer. Cevdet, babasının hapse atıldığını öğrenince onun hapisane şartlarında yaşamayacağını düşünerek işlemediği halde suçu üstlenir ve babasını hapisten kurtarır. *Suçlu*, sorumluluklarını yerine getirmeyen yetişkinlerin bir ailenin parçalanmasındaki etkisini anlatırken bir çocuğun kendisinden beklenmeyecek sorumlulukları üstlenebileceğini de gösteren bir romandır. Böylece Orhan Kemal, ebeveynlerin çocuklarına yönelik sorumluluklarını hatırlatırken çocukların da bazı durumlar karşısında yetişkinlerden daha olgun davranabildiğini ifade etmiş olur.

Devlet Kuşu'nda⁶⁷⁹ Mustafa ve ailesinin hayatları anlatılır. Mustafa, mahallelerinde oturan Aynur isimli genç kadını sevse de onunla ciddi bir ilişki içine giremez çünkü doğru düzgün para kazandığı bir işi yoktur:

⁶⁷⁸ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 110

⁶⁷⁹ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

“Diyemezdi, öldürseler diyemezdi. Aynur’la evlenebilmesi için, iyi kötü bir işi olmalıydı. Ama babasının gibi kapıcılık değil. Çalıştıkça kazancının artacağı, alının teriyle dünya nimetlerini bol bol hak edeceği bir iş. Yoksa babasının yaptığı gibi, karısını, çoluk çocuğunu yokluğun acı karanlığına kapıp koyuvermeyecekti.”⁶⁸⁰

Mustafa, babasının kapıcılık yaparak kazandığı parayla bir aileyi geçindiremediğini görür. Bu nedenle kendisi için kapıcılıktan başka ve doğru düzgün para kazanabileceği bir işin hayalini kurar. Mustafa’nın arkadaşlarıyla birlikte yapmayı istediği işlerden biri köfteci dükkânı açmaktır ancak bu işi kuracak sermayeleri yoktur. Bu nedenle Mustafa, çok sevdiği Ayten’le evlenemez ama iyi kötü para kazanabileceği bir işte de çalışmaz. Mahallelerine yapılmaya başlanan apartman inşaatı Mustafa ve ailesinin hayatlarının dönüm noktası olur. Mustafa, inşaatın sahibi Zülfikar Bey’in çirkin kızı Hülya ile evlenerek ailesini, içinde bulunduğu kötü koşullardan kurtarır. Kendisi de kayınpederinin yanında çalışmaya başlar. Böylece bir süreliğine herkes rahat bir hayata kavuşur ama Mustafa, Hülya ile evliliğinden mutlu değildir. O, Ayten’i sevmeye ve Ayten’le görüşmeye devam eder. Mustafa Ayten’den ayrılamayacağını anlayınca Hülya ile ayrılır, evini terk eder. Hülya ise Mustafa’nın gitmemesi için yalvarırken kaza sonucu merdivenlerden yuvarlanır, bebeğini kaybeder ve sağlığı düzelmeyecek şekilde bozulur. Mustafa’nın sorumluluk sahibi biri olmaması ve kolay yoldan kazanç elde etmeye çalışması hem kendi hayatının hem de bir genç kadının hayatının düzeltilemez şekilde bozulmasına yol açmıştır. Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*’nda sorumluluk alıp kendi emeğiyle bir yerlere gelmekten kısa yoldan rahatlığa kavuşmaya çalışan insanların istediklerini elde etmelerinin mümkün olmadığını göstermiştir.

Dünya Evi’nde⁶⁸¹ ismi kullanılmayan genç adamın, Cemile isimli karısıyla yaşadıkları anlatılır. Genç adam bir fabrikada çalışmaktadır ancak babasının siyasî kimliği nedeniyle kendisine doğru düzgün işler verilmemekte, maaşı da oldukça düşük tutulmaktadır. Genç adam, kendisine yapılan haksızlığın farkında olsa da karısı hamile olduğu ve kazandığı yirmi dört lira doksan beş kuruşa bile muhtaç bulunduğu için duruma itiraz edemez. Bir gün genç adamın babasının eski arkadaşlarından biri olduğunu söyleyen tüccar Hilmi Efendi, genç adama çalıştığı fabrikada hırsızlık yapmasını salık verir. Hilmi Efendi hırsızlık teklifinde bulunmadan önce genç adamın gönlünü hoş edebilmek ve yapacakları işe onu ikna edebilmek için genç adamın

⁶⁸⁰ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 26

⁶⁸¹ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 2. B., İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1972

babasının mücadelesindeki haklı yanları över. “Diktatör”e ve “teşebbüsü şahsi” yerine devlet teşebbüsünü güçlendirenlere, inkılapları ortaya koyarak “*millette ırz, namus bırakmayanlar*”a sövüp sayar. Genç adam ise Hilmi Efendi’nin sövgüsü karşısında şaşkınlığa kapılır:

“Genç adam sadece dinliyordu. Ne babası, ne babasının fırkası, ne de ‘Teşebbüsü şahsi’ umurundaydı. İnkılâplara gelince. İnkılâplar içinde yetişmiş bir genç için ‘İnkılâplar’ olağandı. Başka türlüşünü düşünmek aklından bile geçmiyordu. [...]”⁶⁸²

Genç adam, kendi siyasî fikirlerinde babasının ve Hilmi Efendi’nin aksine, cumhuriyet inkılaplarının sorumluluğunu taşıyan biridir. Dolayısıyla Hilmi Efendi’nin yapacağı iş teklifine rağmen onun siyasî fikirlerini paylaşmaz. Zaten Hilmi Efendi’nin fabrika sahibini dolandırarak kendi çıkarına para kazanmak niyetinde olduğunu ama bunu genç adamın iyiliği için yapıyormuş gibi davrandığını fark eder. Hilmi Efendi’nin genç adamdan isteği fabrikadan ince bezle ince iplik aldığı halde kayıtlara kalın bezle kalın iplik aldığı yazılmasıdır. Bu iş karşılığında Hilmi Efendi, genç adama her hafta yüz lira verecektir. Ayda yirmi dört lira doksan beş kuruşa çalışan genç adam için her hafta yüz lira kazanmak rahat bir hayata kavuşmak anlamına gelse de genç adam bu teklifi kabul etmez ancak “*Baba dostu*”nun, fabrika sahibine kendi itibarını düşünerek genç adam hakkında anlattığı asılsız şeyler dolayısıyla işinden olur. Genç adam ne yapacağını bilemez halde günlerce iş arar fakat bulamaz. Bu açmaz içindeyken birkaç günlüğüne evini terk eder. Aslında genç adam, sorumluluklarını bilen özellikle de doğum yapmak üzere olan karısını düşündüğü için iş bulma konusunda her yolu deneyen biri olduğu halde ihtiyacı olan parayı kazanabileceği bir iş bulamadığından evini utançtan terk etmiştir. Genç adam, “*öteki taraftaki adamın oğlu*” olduğu ve birçok zorluk yaşadığı halde hem millî hem de kişisel sorumluluk anlayışından ve değerlerinden ödün vermeden yaşamayı seçmiştir.

El Kızı’nda⁶⁸³ avukat Mazhar Bey ve karısı Nâzan’ın sorunlu evlilikleri ve yaşadıkları kötü olaylar anlatılır. Mazhar Bey duyarlı ve sorumluluk sahibi bir eş olmasına karşılık annesi Hâcer Hanım’ın Nâzan’a yönelik kötü davranışları, Mazhar Bey’le Nâzan arasında sorunlar çıkmasına sebep olmaktadır. Nâzan, saygıda kusur etmemek için kayınvalidesinin hakaretlerine karşılık vermeyen ama hayattan da zevk

⁶⁸² Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 204- 205

⁶⁸³ Orhan Kemal, *El Kızı*, 10. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992

almayan ve eşine de sevgisini gösteremeyen bir kadındır. Karısının durumunun farkında olan Mazhar Bey, Nâzan'ı değiştirmeye çalışır ama başarılı olamaz. Nâzan'da aradığı kadınsılığı ve sevgiyi bulamayan Mazhar Bey, Jale isimli bir bar kadınıyla beraber olmaya başlar. Jale'yle ilişkisi iyi giden Mazhar Bey, Nâzan'dan ayrılır. Çocukları Haldun'un velayeti Mazhar Bey'de kalacak şekilde boşanmalarının ardından Nâzan, İstanbul'a teyzesinin yanına gider. Mazhar Bey de gerçek adı Neriman olan bar kadını Jale ile evlenir. Neriman'la evliliğinde aradığı mutluluğu yakalayan Mazhar Bey, Nâzan'ın İstanbul'da nasıl bir hayat yaşadığıyla ilgilenmez. Bir gün gazetede okuduğu bir haberden sonra Mazhar Bey, Nâzan'ı gerekli tedbirleri almadan İstanbul'a göndermiş olduğunu anlar ve bu duruma hayıflanır:

“Mazhar boş, bomboş gözlerle bakıyordu. Ne takdiri ilahî umrundaydı, ne de hatta canı gibi sevdiği şimdiki karısı Neriman. Avucunun içi gibi tanıdığı Nâzan'ın felâkete sürüklenmesinde tek sorumlunun kendisi olduğuna inanıyordu. Suçluydu. Allah mallah da vız gelirdi. Eğer kadını boşayıp palaspandıras yollamasaydı... Kimbilir belki de teyzesini bulamamış ortaya düşmüştü.”⁶⁸⁴

Gazetede haberde yakalanan bir kalpazan çetesinin üyelerinin fotoğrafları arasında Nâzan'ın fotoğrafına da yer verilmiştir. Mazhar Bey her ne kadar oğlu ve yeni eşi Neriman için güzel bir hayat kurmak adına gerekli sorumlulukları almış olsa da Nâzan'ı düşüncesiz bir şekilde İstanbul'a göndermiş olmasından dolayı kendini suçlu hisseder. Mesleği olmayan, parası da bulunmayan Nâzan'ın İstanbul'da kötü yola sürüklenmesinde Mazhar Bey'in sorumsuzluğunun payı vardır. Her ne kadar Nâzan biraz da kendi saflığından kötü yola sürüklenmiş bir kadın olsa da başına gelen tecavüz, kadın tüccarlarının eline düşme, kalpazan çetesine karışma, uyuşturucu satıcısı olmaya zorlanma gibi durumları yaşamayı hak etmemiştir. Orhan Kemal, Nâzan'ın İstanbul'da başına gelenler üzerinden o dönem kadınlarının içine sürüklenebileceği kötü ortamlara ve şehir hayatındaki kötü niyetli insanlara dikkat çekmekle kalmamış, erkeklerin kadınlara yönelik duyarsızlıklarının ve sorumsuzluklarının geri dönülemez problemlere yol açtığına işaret etmiştir. Böylece yazar, boşanmış kadınların hukuken koruma altına alınmadığında yaşadıklarını da özetlemiş ve kadın haklarına da bir vurgu yapmıştır denebilir.

⁶⁸⁴ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 278

Eskici ve Oğulları'nda⁶⁸⁵ Topal Eskici'nin büyük oğlu Memet, fabrikadaki işinden çıkarıldığı için babasının yanında ayakkabı tamirciliği yaparak geçimini sağlamaya çalışır. Dönemin ekonomik şartları o kadar kötüdür ki dükkâna gelen işler iki ailenin geçimini sağlamaya yetmemektedir. Topal Eskici kazancın bölüşülmesinden rahatsızdır, bunu da sık sık dile getirir. Çareyi ırgatlık yapmakta bulan Memet, kararını kardeşine açıkladığında beklemediği bir destekle karşılaşır. Ali de ağabeyiyle tarlada pamuk toplama işine geleceğini söyler. Oğullarının ırgatlık yapacağını öğrenen Topal Eskici ilk başta bu fikre kızsada Memet'in kazanacakları parayı söylemesi üzerine kendisi de onlarla tarlada çalışmaya karar verir hatta Topal Eskici'nin karısı da mahallelinin diline düşeceklerini düşünse de oğulları ve kocasının yanında gitmeye razı olur. Memet'in, kardeşi Ali'ye tarlada ırgatlık yapma konusundaki fikrini açıklarken kullandığı şu cümle önemlidir:

“ ‘Sıcak, sinek, yağmur, çamur, ayaz... Hayat bu. Geçim derdi. Savaşmak lazım, savaşacağız!’ ”⁶⁸⁶

Topal Eskici ve oğulları aslında hayatlarında bir kez olsun tarlada çalışmadıkları ve o zor şartlarda yaşamaya alışık olmadıkları halde ırgatlık yapma kararı alırlar. Başka bir iş bulamadığı için böyle bir iş alanına yönelmek zorunda kalan Memet, ırgatlık yapma konusunda kararlıdır çünkü eşinin ve çocuklarının geçimini bir şekilde sağlamak zorundadır. Memet'in, babasının aksi tavırlarına rağmen babasının kalbini kırmadan farklı yoldan para kazanma arayışı içine girmesi ve daha önce hiç yapmadığı bir iş olan ırgatlığa soyunması onun ne kadar sorumluluk sahibi biri olduğunu gösterir. Her ne kadar tarlada çalışmanın zorlu şartları tüm aileyi perişan etse de Memet'in kararlılığı ve sorumluluk duygusu dikkat çekici boyuttadır. Memet, ailesini düşünen ve ailesi için zorlu çalışma ortamlarına bile gözünü karartarak giren sorumluluk sahibi erkeklere örnek bir karakterdir.

Topal Eskici'nin kızgınlığı, aksiliği sadece çocuklarına yönelik değildir. O, katıldığı ve bir bacağına kaybettiği Trablusgarp Savaşı'ndan beri savaşa katılmayanları da hoş görmemekte, o insanları vatan hainliğiyle suçlamaktadır. Kendisi rahat bir aile yaşantısından gelmiş biri olduğu halde savaş sonrası hem bacağına hem de maddî gücünü kaybetmiş olduğu için askere gitmeyip ekonomik açıdan güçlenen akranlarını

⁶⁸⁵ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁶⁸⁶ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 37

görünce sonu gelmez bir nefret duygusuna kapılmıştır. Bu nedenle sık sık asker kaçaklarının yaşantısıyla kendi yaşantısını mukayese eder ve savaşa katılmayanlara karşı öfkesini kusar. Askerlik ve bacağına kaybediş macerasını hep nefretle anan Topal Eskici, savaşa katılmış olduğu için adeta cezalandırıldığını düşünür. Yine de içten içe gazi olmasıyla gurur duyduğu bir yön de vardır. Bunu da kendilerini pamuk toplamaya götüren kamyonda tanıştıkları Ünal isimli gence anlattıklarından anlamak mümkün olur:

“ ‘Şimdiki aklım olsa, töbe kızmazdım o kahpe avratlılara. Vatan hizmetinden kaçan namertlere vatanın ne muhtaçlığı var? Heye, bugün mal mülk sahibidirlar amma, yarın? Öte dünyada?’ ”⁶⁸⁷

Topal Eskici, içine düştükleri zor durumun faturasını savaşa katılmayan ve çeşitli şekillerde zenginleşen akranlarına kesse de Ünal’la konuşurken o insanları alkolün de etkisiyle hoş görür. Bunun nedeni daha yeni başladıkları ırgatlıktan güzel para kazanacaklarını ve çocukluğuyla ilk gençliğindeki şaşaalı hayata kavuşacağını düşünmesidir. Tarlada çalışmanın zorluklarına alışık olmamalarından dolayı Topal Eskici’nin hayalleri gerçekleşmez ancak onun özellikle millî konularda ne kadar sorumluluk sahibi bir insan olduğu bu konuşmadan anlaşılabilir. Orhan Kemal, askerlik görevini yerine getirme konusunda farklı anlayışlara sahip olan insanların hayatlarının farklı yönlerde nasıl geliştiğini gösterir. Topal Eskici sorumluluk sahibi bir insan olarak vatan hizmetini gerçekleştirdiğinden hem sağlığından hem parasından olsa da vicdanen rahattır çünkü o vatan borcunu bir bacağına vatan için vererek ödemiştir.

Gurbet Kuşları’nda⁶⁸⁸ İflahsızın Yusuf’un oğlu İflahsızın Memed’in İstanbul’da yaşadıkları anlatılır. Memed büyük şehre çalışıp para kazanmaya gelmiştir. O, babası gibi Çukurova’ya gitmeyi değil babasından daha da cesur davranarak İstanbul’a gelmeyi seçmiştir. İstanbul, köylerinden çıkıp gelmiş insanlar için zorluklarla dolu bir şehir olduğu halde Memed, kararlılığı ve babasının tavsiyelerine uyması sayesinde İstanbul’un zorluklarına göğüs gerebilmiştir. Memed’in arkadaşlarından Kastamonulu, Memed’e şehir hayatına alışması konusunda yardımcı olmuş hatta ona okuma yazma bile öğretmiştir. Bir gün Memed’le İstiklal Caddesi’ne giderlerken Kastamonulunun aklına 6- 7 Eylül 1955’te yaşanan yağmalama olayları gelmiş ve o gün yaşananları

⁶⁸⁷ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 198

⁶⁸⁸ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

Memed'le paylaşmıştır. Kastamonulunun anlattıklarından sonra devreye giren anlatıcı tarafından dile getirilenler önemlidir:

“ [...] Türk milleti ortaçağdan bile önceki Vandalizm'in 'tahrip' şuuruna itilmişti. İstanbul tahrip ediliyordu. İstanbul yaktırılıyor, yıktırılıyor, yağma ettiriliyordu. Efendisini dövmeyenin uşağını tokatlaması cinsinden bir kin, radyolar dolusu kusulup, millete radyolar dolusu aktarılmış, 'tahrip', bir 'Milli namus' hâline getirilmişti.”⁶⁸⁹

6- 7 Eylül 1955'te yaşanan olaylar, Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığına dair yalan bir haberin yayımlanmasıyla başlamış ve İstanbul'da özellikle Rumlar olmak üzere azınlıklara yönelik bir tahrip ve yağma hareketi şeklinde cereyan etmiştir. Olayları kışkırtanların radyodan yayın yaptıklarını ve halkı yağmaya çağırdıklarını aktaran anlatıcı, devletin siyasî liderlerinin sorumsuzluğunun ne gibi sonuçlara yol açtığını göstermeye çalışmıştır.

Gurbet Kuşları'nda İflahsızın Memed, şehir hayatının cazibesine kapılmadan, İstanbul'a gelme amacını unutmadan çalışır ve yaşar. Çalıştığı inşaatlardan birinin karşısındaki bir köşkte hizmetçi olan Ayşe'ye gönül verir. Ayşe de Memed'i sever. Memed, sorumluluk sahibi bir genç olarak Ayşe ile gönül ilişkisini ciddi boyutlara taşımayı planlarken ailesini de İstanbul'a getirmenin yollarını arar. Bu durum Ayşe'yi rahatsız eder. Ayşe, Memed'in ailesiyle bir arada yaşamak istememektedir ancak Ayşe'nin memnuniyetsizliğine rağmen Memed, ailesini getirtmekte kararlıdır:

“[...] Kardeşlerine gelince, hadi ötekiler erkek, Ümmü? Ümmü kızdı. Büyük kardaş, ağaydı. Kız bacısını düşünmemezlik edebilir miydi?”⁶⁹⁰

Memed'in para kazanınca ailesine sırt çevirmemesi, sevdiği kadının rızası olmasa da içinde bulunduğu nimetlerden onların da yararlanmalarını istemesi onun vefalı bir insan olduğunu gösterdiği kadar sorumluluk sahibi biri olduğuna da işaret eder. Ayşe de Memed'le yaşadıkları kısa ayrılıktan sonra Memed'in kararlılığını anlar ve Memed'in ailesini istemediğini söylemiş olduğundan pişmanlık duyar. Böylece yazar, Anadolu kültüründen gelip şehir hayatına karışmış bazı insanların değerlerini kaybetmeden kalabildiklerini göstermiş olur. Memed'in babası Yusuf'un da ailesinin geçimini sağlamak adına sıra hasretine katlanıp Çukurova'ya çalışmaya gittiği düşünülürse Memed'in ailesine karşı sorumluluk hissiyle davranması şaşırtıcı olmaz. Ayrıca

⁶⁸⁹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 179

⁶⁹⁰ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 236- 237

kültürümüzde kadınları korumaya kollamaya yönelik tavır, Memed'in kız kardeşi Ümmü'ye karşı hissettiği sorumlulukla hatırlanmış olur.

Gurbet Kuşları'nda köylerden büyük şehre göç eden insanların bir ev sahibi olmak adına verdikleri mücadele de anlatılır. Ayşe'nin Hatçe ablası eşiyile birlikte Zeytinburnu'nda bin bir zorlukla bir gecekonduyu yapmıştır. Hatçe ablası Ayşe'ye bir arsa alıp bu arsaya bir gecekonduyu yapmalarını sürekli tavsiye eder. İlk başta bu fikre yanaşmayan Memed, bir süre sonra ikna olur ve onlar da pek çok aile gibi kendi çabalarıyla başlarını sokacakları bir evi yapma mücadelesine girerler. Gecekonduyu yapmak için arsa aldıktan sonra geriye pek paraları kalmadığından evin yapımını ancak borçla sağlayabileceklerdir. Üstelik inşaat yapımına müdahale eden devlet görevlilerine de rüşvet vermek zorunda kalırlar. Ayrıca inşaatta kullanılmak üzere getirttikleri malzemelerin çalınmaması için de azami gayret gösterir, gece gündüz kumun, çimentonun, briketin başında nöbet tutarlar. Kira ödememek için girişilen bu mücadeleyi anlatıcı şöyle ifade eder:

“Çevrelerinde, yıkılan İstanbul'un evsizlik cehenneminden kaçıp gelmiş insanlar. Daha önce gelmiş, barınaklarının temelini kazın, kazılmış temellere duvarları çıkmaya çalışan ya da sadece briket gibi, tuğla gibi, kum, kireç, çimento gibi yarınki barınaklarının araçlarını bekleyen insanlar; yağmurla, karla, ayazla, çamurla savaşmaya ahdetmiş insanlar!”⁶⁹¹

Köyden gelenleri büyük şehirde bekleyen zorlu hayat şartları, yaşamın her alanında insanları büyük sıkıntılara soksa da bu insanlar şehirde tutunmanın yollarını ararlar. Gecekondular da bu insanlar için kiradan kurtulmanın en kestirme yolu olur. Bu nedenle bütün mücadele tek göz odadan ibaret olsa da bir gecekonduyu edinmek için verilir. Memed'le Ayşe de bu mücadeleye katılanlar arasındadırlar. Üstelik Ayşe hamiledir. Hayatlarına katılacak yeni bireyin bir parça daha rahat yaşaması adına genç çift ellerinden geleni yapar, bir gecekondunun temellerini atarlar. Her ne kadar yapımına giriştikleri gecekonduyu belediye ekipleri tarafından yıkılsa da mücadeleden vazgeçmezler. Ayşe ve Memed'in bir ev sahibi olmak için sarf ettikleri çaba onların şehir hayatına tutunma hırslarının ve sorumluluk duygusuyla hareket etmelerinin göstergesidir. Şehir, bu insanlara başka türlü yaşama şansı tanımadığından, bu insanlar kazandıkları paranın her bir kuruşunu gelecekleri adına değerlendirmek ve sorumluluk duygusuyla hareket etmek zorundadırlar.

⁶⁹¹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 353

*Sokakların Çocuğu*⁶⁹², *Suçlu* romanındaki Cevdet'in hapisshaneden çıktıktan sonraki hikâyesinin anlatıldığı romandır. Cevdet, babasını hapisten kurtarmak için işlemediği halde babasına atılan suçu üstlenmiş, bir süre hapis yatmış, suçsuzluğu kanıtlanınca serbest bırakılmıştır. Cevdet, bu süreçte babasını kaybetmiştir. Kısa sürede gelişen olaylar ve hapisshane arkadaşı Hasan'ın tavsiyeleriyle Cevdet, hapisten çıktıktan sonra tahsiline devam etmeye karar vermiş olsa da hapisten çıkınca bu fikrinden caymıştır. Hasan'ın babasının ayarladığı bir iş hanında işe giren Cevdet, çalışma ortamını beğenmeyince işportacılığa geri dönmüştür. Bir gün Kosti'yle boyunlarında işportaları asılı vaziyette bir sokaktan geçerlerken bir balkondan üstlerine su dökülür. Cevdet, suyu döken çocukla ağız dalaşına girer. Kosti'ye en çok bu tarz insanlarla mücadele etmek için kovboy olmak istediğini söyler ve içinden şunları geçirir:

*“Bunlar içindi aslında, elbette bunlar için. Bunlar, onlar, başkaları, daha başkaları, herkes için! Hiç ama hiç kimse dikilememeli karşısında, kendini onunla kıyaslayamamalıydı. Evlerinin balkonunda, kızların yanında caka satmak kolaydı. Erkekse aşağı insindi. İnemezdi. Babası, annesi, belki de amcası, dayısı, teyzesi, halası vardı. Boynuna işporta takıp çalışsındı da, görsündü Cevdet onu. Acından ölürdü be! Cevdet'se, üvey anne, üvey annesinin belalı dostu Âdem'i görmüştü. Hapse girmiş, çıkmış, atölyede çalışmış, şimdi de işportacılık yapıyordu. Amerika'ya bile gidecek, kovboy ya da Pol olacaktı. Adamsa o da olsundu ya!”*⁶⁹³

Cevdet, aksi davranışlarıyla etrafında pek sevilen bir çocuk olmasa da son derece gururlu bir çocuktur. Hayattaki gerçeklerle erken yaşta tanıştığı için bazı durumlar karşısında hırçın tavırlar sergilemektedir. İnsanlar Cevdet'in bu hırçın tavırlarının altındaki nedeni bilmediklerinden Cevdet'i ya sevmezler ya da arkadaşları Kosti, Cevriye, Hasan gibi çocuklar Cevdet'e hep mesafeli yaklaşır, onu kızdırmamaya çalışırlar. Cevdet'in bu sert görünüşünün altında aslında kovboy olmak isteyen, gizlice Amerika'ya gidip orada bir kahramanlık sergileyip ülkeye geri döndüğünde sözü sayılır biri haline gelmeyi ümit eden bir çocuk vardır. Bunun nedenini annesiyle yaptığı bir iç konuşmadan anlamak mümkündür:

“ [...] Seni buralarda bırakmak istemezdim ama ne yapayım? Bana nankör dediler, iyiliklerini başıma kaktılar. Ben herkese borçluyum. Borcumu ödemek, sonra da herkesten büyük insan olmak istiyorum. Bu hâlimle kimse beni adam

⁶⁹² Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu (Suçlu 2)*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2007

⁶⁹³ Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu (Suçlu 2)*, a.g.e., s. 138

yerine koymuyor. Ben de adam olup karşularına dikileceğim. Bu akşam, bu akşam anneciğim...''⁶⁹⁴

Cevdet'in kendini yetişkin dünyasına kabul ettirme çabası onun çocuk yaşta omuzlarına yüklenen ağır sorumluluklardan kaynaklanmaktadır. Cevdet önceleri annesini, babasının hışmından korumak için güçlü olmayı istemiş, sonra babasına atılan iftirayı üstlenip hapse girerek güçlülüğünü ispatlamış, hapisten çıktığında babasını kaybetmiş olduğu için kendi geçimini sağlamak gibi ağır bir sorumluluk altına girmiştir. Daha çocuk sayılan birinin bunca sıkıntılı durumla baş etmesi pek mümkün değildir. Cevdet de etrafına karşı hoşgörüsüz ve hırçın tavırlar sergileyerek insanları güçlü olduğuna inandırmaya çalışmaktadır. Yazar, Cevdet'in başına gelenler karşısında Cevdet'in sergilediği tavırlardan, çocukların da erken yaşlarda sorumluluk alabileceğini ama ağır sorumlulukların çocukların kişiliklerinde ve hayatlarında olumsuz yönde kalıcı izler bırakacağını ifade etmeye çalışmıştır.

Kanlı Topraklar'da⁶⁹⁵ fabrikatör Nedim Ağa ve yardımcısı Topal Nuri'nin usulsüz işlerinden bahsedilirken, Nedim Ağa'nın sorumsuzca davranışlarına da yer verilir. Nedim Ağa, ülkeyi terk etmek zorunda kalan gayrimüslim işverenin dükkanını kendi hesabına işletmeye başlayarak para kazanmış daha sonra bir Ermeni'den kalan fabrikayı yok pahasına edinin işleterek zengin olmuştur. Nedim Ağa usulsüzlükle elde ettiği bu kazançla yetinmez, işçilerini düşük maaşla çalıştırır hatta yaşlı küçük çocukları bile işçi olarak çalıştırmakta herhangi bir sakınca görmez. Nedim Ağa'nın bu sorumsuzluğunun ve duyarsızlığının farkında olan Topal Nuri, bir gün Nedim Ağa'yla ters düşme ihtimalinin buldukları bir durum karşısında Nedim Ağa'ya neler söyleyeceğini tasarlar:

“ Vallaha sen bilirsin Nedim. Benden söylemesi. Yayarım, anam avradım olsun, yayarım. Vitaliler meselesini, ötekileri. Ulan en biri, fabrikanda çalıştırdığın dokuz, on yaşındaki çocuklar! İş Kanunu'nda var mı dokuz, on yaşındaki çocukları çalıştırmak? Yok. Ne diye çalıştırıyorsun? Kaçak. İş müfettişleri de, lüp! Deveden büyük fil var oğlum. Ta Ankara'ya kadar bildiririm. Daha olmazsa derim ki, bakmayın siz o papazın CHP'ye kayıtlı olduğuna. Gizli din taşıyor. Her gün üç beş öğün sizi çekiştirir. Esasta Serbest Fırka'ya az mı para yardımı yaptı? Yeni bir parti çıksın gene yapar. Hepinize, bütün CHP'lilere düşman bu. Sakın, sakın inanmayın! Arada gönderdiğiniz biletleri alıyor ama, ardından da size sövüyor hep!''⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu (Suçlu 2)*, a.g.e., s. 177

⁶⁹⁵ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁶⁹⁶ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 244- 245

Topal Nuri'nin kafasından geçenlere bakıldığında Nedim Ağa'nın servetini haksızlık, usulsüzlük, yalancılık yoluyla elde ettiği, kimseye karşı sorumluluk duymadığı, çıkarı için aynı siyasî fikri paylaşmadığı insanlarla bile iş yaptığı ancak onların da arkalarından kuyularını kazdığı görülür. Topal Nuri ise Nedim Ağa'nın kirli işlerini bilen hatta bu işleri halletmesi için çeşitli planlar kuran biri olarak sorumsuzluk ve vicdansızlık konusunda Nedim Ağa'dan geri kalmaz. Orhan Kemal, Nedim Ağa ve Topal Nuri gibi insanların devrin şartlarını kendi lehlerine çevirmek için bulaşmış oldukları çirkinlikleri ve bu insanların hem devlete, hem işçilerine, hem de etraflarındaki diğer insanlara karşı herhangi bir sorumluluk duygusu taşımadan hareket ettiklerini okuyucuya açık biçimde gösterir.

Bir Filiz Vardı'da⁶⁹⁷ Filiz isimli genç bir kadının iş hayatına atılmak zorunda kalmasının sebepleri ve çalışma hayatında başına gelenler üzerinden devrin ekonomik ve sosyal ortamı anlatılır. Roman, Filiz'in babası Hüseyin'in maddî açıdan dara düşmelerine neden olan siyasî gerilimleri hatırlamasıyla başlar. Anlatıcı, Hüseyin'in aklından geçenleri şöyle açıklar:

"[...] Adamın aklından artık toz duman olmuş DP., VC.'ler, toplar, tanklar ve bir sabahın çok erken bir vaktinde duyulmamış kalın bir sesle konuşan radyosu geçer:

'Türk Silahlı Kuvvetleri.....'

*Babanın aklından bütün bunlar geçer, ama sövemez, sayamaz, karmakarışık bir şeyler homurdanmakla yetinir. Evidir, karısı, çocuklarıdır yanındakiler evet, belli olmaz gene de. Duvarların bile kulağı vardır çokluk."*⁶⁹⁸

Hüseyin, ekonomik şartların iyi olduğu bir dönemde çocukluğunu geçirmiş, evlenip çocukluğa karışınca da ailesinin kazancını arabacılık yaparak temin etmiştir. Ancak ülkede siyasî gerilim tırmandığı için yönetime el konmuş, Hüseyin de işlerinin bozulmasıyla atlarını ve arabasını satmak zorunda kalmıştır. Geldikleri noktayı düşündükçe kahırlanan Hüseyin, içinde bulunduğu duruma bir çare de bulamamaktadır. Üstelik kimsenin kimseye güvenemeyeceği bir sosyal ortam geliştiği için siyasî konularda aklından geçenleri ailesinin yanında bile dile getirmekten çekinir. Orhan Kemal, güvensizlik ortamının insanlar arasında yarattığı gerilimi Hüseyin'in düşüncelerini ailesinin yanında bile özgürce ifade edememesinden yola çıkarak

⁶⁹⁷ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁶⁹⁸ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 15

gösterirken insanların düşüncelerinden bile sorumlu tutulmalarının onları ne kadar mutsuz kıldığına işaret eder.

Filiz okulu bırakmıştır. Annesinin ütü işinde çalışarak kazandığı para evin geçimi için yeterli olmamaktadır. Bu nedenle Filiz, işe girip çalışmak ister. İş bulmak zordur, gazetede bir kitapçının ilanını görür. İlandaki adrese ulaşmak için Kadırga-Karaköy otobüsüne binmesi gerekiyordur. Anlatıcı, otobüsteki ortamı şu şekilde aktarır:

“Önünde kızlı oğlanlı, karılı kocalı, yaşlı ihtiyarlı bir alay insan, arkasında o galiba, esmer delikanlı. Balmumundanmışa benzeyen. Bayıldığından değil, aldırış etmeyişi. İyi köyü bir işi olanlar yılmışıyorlardı pek öyle. Yılışan, sululuk edenler daha çok; işsiz, avare, serseri takımları. İş, güç sahiplerinde bir ağırbaşlılık, bir düşüncelilik...”⁶⁹⁹

Filiz, otobüs durağında beklerken Filiz’e laf atanlar olmuş ancak o, bu durumu sürekli yaşamasının getirdiği bir alışkanlıkla kendisine laf atanları umursamamış ama kendisi gibi otobüs bekleyen esmer bir delikanlı ve onun ağırbaşlı duruşu Filiz’in dikkatini çekmiştir. Anlatıcı devreye girerek bu esmer gencin iş gücü sahibi biri olduğu açıklamasını yapmış böylece romanda sorumluluk sahibi insanların tavırlarındaki ağırbaşlılık okuyucuya aktarılmıştır. Ancak devrin bütün erkekleri, Filiz’in dikkatini çeken bu Niyazi isimli genç gibi değildir. Filiz’in başvurduğu ilan sahibi “Maşa”, Filiz’i yeterliliklerine bakarak değil sadece güzelliğine bakarak işe almıştır. Bu durum Filiz’in canını sıkarsa da Filiz, erkeklerin tacizlerine sokaklardan, toplu taşıma araçlarından, alışveriş yaptığı dükkânlardan alışık olduğu için patronu Maşa’yı da, kitapçının bulunduğu handa çalışıp kendisine askıntı olabilecek diğer erkekleri de savuşturabileceğini düşünerek çalışmaya başlamıştır. Erkeklerin kadınlara yönelik tavırları bazı kadınları son derece rahatsız etse de bazı kadınlar durumdan rahatsız olmaz ve bu erkeklere istediklerini verirler. Bu nedenle erkekler karşlarına çıkan her kadını denemekten çekinmezler. Kısacası erkeklerin de kadınların da değerlerine sahip çıkmanı vardır ancak dönemin sosyal ortamında ahlaki açıdan bir sıkıntı olduğu da ortadadır. *Bir Filiz Vardı*’da çarpık kadın erkek ilişkilerine rağmen sorumluluk sahibi bireylerin ne kadar namuslu olabilecekleri anlatılmış, sorumluluk ve namus arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur denebilir.

⁶⁹⁹ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 61

Filiz, çalıştığı kitap deposunda okuduğu bir kitabı çok sever. Kitabın kahramanını kendisiyle özdeşleştirir ve kitabı elinden düşürmez olur. Filiz’le aynı anda çalışan bir ressam, Filiz’in okuduğu kitabın yazarıyla arkadaşır ve bir gün Filiz’i yazarla tanıştırır. Yazar, Filiz’in güzelliğine hayran kalır ve Filiz’in hikâyesini ressam arkadaşından dinledikten sonra şunları söyler:

“ ‘Mümkün. Çoktandır romanda böyle tipleri işliyorum zaten. Ama, bu kız bana, bu türlü tiplerin üzerinde ciddi ciddi durmanın gerektiğini hatırlatmadıysa da, beni zorunlu kıldı. Düşün: Romanlarımda şimdiye kadar yağınla işçi, köylü tipleri çizdim. Bu tipler, düzensiz bir toplumun yarattığı zorunlu neticeler, pardon sonuçlardı. Sebep ne olursa olsun, kötü yaşamışın gerekli kıldığı mahvedilmiş insanların hikâye, ya da romanları. Bir kelimeyle serüvenleri. Yüz yıllar boyunca dünya romanı yüzde doksan sekiz bu tipleri işlemiş. Çağımız romanı aynı yolda mı yürümeli? Bozuk düzenlerin kaderine boyun eğmeyen, eğmemesi gereken tipleri çizmemeli miyiz? Böyle tipler bugün, bu toplumda da yok mu? Bence var. İnsanoğlu, topyekün, daha iyi olma çabasında. Hırsız daha mutlu bir yaşama ulaşmak için çalar. Dinler, insanları çok daha mutlu kılmak amacındadırlar. Dikkat ediyorum, en kötü insan bile, daha iyi olmak çabasıdadır. Takıştığı yer, toplum düzensizliği. Bilmem anlatabildim mi?’ ”⁷⁰⁰

Burada ismi açıkça belirtilmeyen yazar, aslında Orhan Kemal’in kendisidir. Orhan Kemal, hayatının bir döneminde kitapçıda çalışan genç bir kadına âşık olmuş ve sonra bu aşkın romanı olarak *Bir Filiz Vardı*’yı yazdığını çeşitli röportajlarında dile getirmiştir. Bu nedenle romanda “yazar” şeklinde anılan kahramanın düşüncelerinin, Orhan Kemal’in doğrudan kendi düşünceleri olduğu söylenebilir. Buna göre Orhan Kemal, yazarların topluma karşı sorumlulukları olduğu vurgusunu yapmıştır. Kendisini “aydınlık gerçekçi” olarak tanımlayan ve toplumun aksayan yönlerini şahsi gözlemleriyle birleştirip aktaran bir yazar olarak Orhan Kemal, romanlarında sadece köylü ve işçilerin dertlerini anlatmamış, toplumdaki bozuk düzene rağmen değerlerinden ödün vermeden toplumda var olmaya çalışan insanların hikâyelerini de anlatmaya özen göstermiştir. Orhan Kemal’in bu davranışı onun topluma ve edebiyata karşı duyduğu sorumluluğun gereğini yaptığının göstergesidir.

Müfettişler Müfettişi’nde⁷⁰¹ Anadolu’nun küçük illerine teftiş görevlisi gibi giderek oralardaki işletmelerin açıklarını tespit eden ve bu işletme sahiplerinin verdiği rüşvetlerle geçimini sağlayan Kudret Yanardağ’ın hikâyesi anlatılır. Kudret Yanardağ, gittiği yerlerde bedavaya karnını doyurmanın, içki içmenin ve konaklamanın yolunu

⁷⁰⁰ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 191

⁷⁰¹ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

bulmuştur. Giyimi kuşamı ve tavırları bir devlet görevlisini andırır şekilde olan Kudret Yanardağ, herhangi bir işletmeden içeri girer girmez ortalığı kolağan eden bakışlar atıp dikkatleri üzerine çektikten sonra o yerin sağlığa uygun olmayan yiyecek, içeceklerinden veya prosedüre uygun olmayan yapısından işletmenin sahibine şikâyetçi olur. Kudret Yanardağ'ı titiz bir vatandaş kılıfına girmiş bir müfettiş zanneden işletme sahipleri de bu esrarengiz adamla aralarında tatsızlık çıkmasın ve işletmeleri kapatılmasın diye Kudret Yanardağ'ın yediği, içtiği şeylerin parasını almadıkları gibi ona bir de rüşvet verirler. O da verilen parayı bir kuruma bağışlayacağını söyleyerek kabul eder. Kudret Yanardağ, yine sözde teftiş amacıyla gittiği küçük bir ilde girdiği bir şarap evinde içtiği şarabın kalitesizliğinden ve ortamın pisliğinden dem vurunca şarap evinin sahibi ne yapacağını şaşırır ve Kudret Yanardağ'a kendini affettirmeye çalışır. Teftiş edildiğini düşünen şarapçının aklından geçenleri aktaran anlatıcı şunları söyler:

“[...] Yutkunup duruyor, arada yanlışlıkla gülümsese bile hemen ciddileşiyor, kendine geliyordu. ‘Kodaman’ haklıydı ama, belediyenin sağlık ekibi gelmez, doktor uğramaz, müşteriler daha temiz, daha iyisini istemezlerse, suç şarapçının mıydı? Bunca yıllık esnafta da üstelik. Şimdiye kadar böyle piyangoya benzeyen hiçbir ‘Kodaman’ da gelmemişti.”⁷⁰²

Şarap evinin sahibi temiz bir işletmeye sahip olmadığı ve kötü şaraplar sattığı için suçluluk duyar ancak bugüne kadar onu denetleyen hiçbir yapının olmadığına da dikkat çeker. Suçu hem denetim yapmayan devlette hem de kendisinden daha iyi şartlarda bir meyhane ve şarap istemeyen müşterilerde bulur. Böylece yazar, sorumluluklarını yerine getirmeyen insanlarda suçu başkasına yükleme savunma mekanizmasının devreye girdiğini gösterir. Ayrıca devletin, kamu sağlığına zarar veren ortamları denetlemeyerek bu konudaki sorumluluklarını yerine getirmediğine de dikkat çekmiş olur.

Kudret Yanardağ'ın iyi bir otelde kalmak için yeterli parası yoktur. Bu nedenle gittiği ilin ucuz bir otelinde geceyi geçirme kararı alır. Durumu anlaşılmasın diye kendine, gizli bir görev için gelen ve kaldığı yerin bilinmesini istemeyen bir teftiş memuru havası verir. Ancak gittiği otelin şartlarının kötülüğünü görünce cebindeki az miktardaki parayı böyle bir yere vermekten vazgeçer ve yine oyununu oynar. Önce resepsiyondaki gence sonra alelacele otele gelen otelciye kızar. Otelin pisliğinden şikâyetçi olur ve otelde bazı kaçakların kaldığını fark ettiğini belirtir. Sonra otelciye şöyle der:

⁷⁰² Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 8

“ ‘Vazifede âlicenap vicdan yoktur. Vicdan vazifedir ve bir vazife mukaddestir!’ ”⁷⁰³

Kudret Yanardağ otelciye kızıyor gibi görünüp vicdanla vazifeyi bir tutarken hatta vazifenin kutsal olduğuna işaret ederken aslında otelciyle alay ediyordur. Durumun farkında olmayan otelcinin üzerinde istediği etkiyi bırakan Kudret Yanardağ, sonunda kendini eve davet ettirir. Daveti, nerede kaldığının bilinmesini istemediği için kabul ediyormuş gibi bir tavırla kabul eder. Kudret Yanardağ, oyununu kusursuzca oynadığından kimse ondan şüphelenmemektedir. Romanın ilerleyen kısımlarında banka müdürlerinden, emniyet müdürlerine hatta valiye kadar şehrin idari amirlerinin Kudret Yanardağ’dan çekindiği görülür. Romanda sorumluluklarını yerine getirmeyen insanların haliyle dalga geçilirken sorumsuzca davrananların kendi kendilerine sömürülmeye ne kadar müsait ortamlar yarattıkları ve birilerinin de bu durumu kendi çıkarına rahatça nasıl kullandığı anlatılır.

Yalancı Dünya’da⁷⁰⁴ Neriman’ın babası Haydar, sözde imam Kabak Hafız’ın da etkisiyle ilerleyen yaşında İslami yaşantıyı seçmiş ve hiçbir şeye hoşgörüsü olmayan bir adama dönüşmüştür. Karısını ve kızını kendisine bir emanet olarak değil bir yük olarak addeder ve onların davranışlarının hesabını öbür dünyada vermek zorunda kalacağını düşünerek günah işlemesinler diye ikisini de cendereye sokar:

“ ‘Ben,’ dedi, ‘seni sıkıyorsam nemrutluğumdan değil. Dünya’nın nasıl bozulduğundan haberiniz yok. Allah belâlarını versin, Dünya’da yaşanacak yer komadılar. O sinemalar yok mu sinemalar? Milletın dinini, imanını, ahlâkını sıfıra indirdi. Daha da indirecek. Hocaefendi dün vaazda lût kavminin helâkını anlattı da tüylerim diken diken oldu, esvaptan çıktı Allah sizi inandırın...’ ”⁷⁰⁵

Haydar, kızına ve karısına sinemanın kötülüklerinden söz ederken içi herkese karşı nefretle doludur. Sinemanın dinsizliğe yol açtığını düşünmesine sebep olan Kabak Hafız’dan dinlediği vaazdır. Kendi akli ve fikriyle ulaşmadığı sonuçları hayat felsefesi haline getiren Haydar, dünyayı yaşanacak yer olarak görmez. Normalde İslam’a göre kendisine bir emanet olan karısı ve kızını kendisinin günah hanesini kabartacak varlıklar olarak görür ve onları günah işlemelerine sebep olabilecek her türlü ortamdan uzak tutmaya çalışır. Haydar bu şekilde davrandığında onların günahını yüklenmeyeceğini düşünür. Karısının ve özellikle kızının bu durumdan kaynaklanan mutsuzluğu ise

⁷⁰³ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 127

⁷⁰⁴ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

⁷⁰⁵ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 41

Haydar'ın umurunda değildir çünkü o, iyi bir ahiret yaşantısını en güzel dünya yaşantısına üstün tutmakta ve bu güzel yaşantıyı elde etmek için bütün dünya nimetlerinden uzak durulması gerektiğini düşünmektedir. Yazar, Haydar gibi gençliğinde her türlü ortama girmiş, her türlü dünyevi zevki tatmış insanların ileri yaşlarda İslami yaşantıyı seçmeleriyle geçirdikleri değişimi ve bu insanların sorumluluğu altındaki kişilere bile sözde dine uymak adına ne kadar kötü ve bencil davranabileceğini anlatmıştır.

Neriman İstanbul'a gidip sinema yıldızı olmanın hayalini kursa da babasının buna asla izin vermeyeceğini bilir. Haydar'ın derdi, kızını bir an evvel evlendirip onun sorumluluğundan kurtulmaktır. Haydar, kızını dindar biriyle evlendirmeyi de dinin gereği olarak düşünür. Bu nedenle Neriman'ın annesi, Neriman'ı beğenen, kasabanın genç öğretmeni Yalçın'dan Haydar'a söz edemez. Neriman da babasının bir öğretmene kızını asla vermeyeceğini bilir çünkü Haydar'a göre öğretmenler inkılapları yaymak arzusuyla her şehre, her köye giderek insanları dinden uzaklaştırmaktadır. Haydar, Neriman'ı evlendirerek onun sorumluluğundan kurtulmanın yolunu ararken karşısına Ispartalı, dinine diyanetine bağlı, zengin bir ailenin çocuğu olan bir genç çıkar. Haydar, Ispartalıyla Neriman'ı evlendirmeye dünden razıdır sadece kızının din bilgisinin zayıf oluşunun evliliğe mani olabileceği kaygısını taşır. Ispartalı ve ailesinin, kızına yaşatacakları sınırlandırılmış hayat Haydar'ın umurunda değildir hatta Neriman'ın pencereden bakmasına bile izin vermeyeceklerini düşünerek memnun olur:

"Kıs kıs güldü. Memnundu. Hem de öylesine ki, kızın yüzünden gireceği günahları Ispartalı'nın boynuna yükleyeceği için dehşetli bir ferahlıkla!"⁷⁰⁶

Haydar, tek çocuğu olan Neriman'ın gençlik hayallerini, isteklerini umursamayan sadece kızını başından bir an evvel atmak isteyen bir babadır. Neriman ise babasının anlayışsızlığı karşısında istediği hayatı yaşamamanın yollarını ararken çareyi evden kaçmakta bulur. Haydar, Neriman'ın evden kaçmasına üzülmez. Karısının bu olay üzerine kendisini boşamasına da sevinir. Haydar'a göre kadın kısmından kurtulmak günahlardan uzak durmaktır. Haydar gibi babalar dolayısıyla genç kızların içine sürüklendikleri uçurumların anlatıldığı romanda, Allah'a karşı sorumluluğu yanlış algılayan, eşi ve çocuklarına karşı sorumluluk duymayan insanların ne kadar yanlış

⁷⁰⁶ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 71

davranabileceklerine işaret edilmiştir. Haydar'ın davranış biçimi ve sorumluluk algısı kadına büyük değer veren kültürümüze de İslamiyet'e de uygun değildir.

Arkadaş Islıkları'nda⁷⁰⁷ ismi kullanılmayan genç bir adamın yine ismi kullanılmayan genç bir kadınla birbirlerini severek bir araya gelmeleri ancak kısa bir süre sonra kadının adamı terk etmesi ve izini kaybettirmesiyle genç adamın yaşadıkları anlatılır. Genç adam, işi gücü, düzenli bir geliri yokken birlikte yaşama kararı aldığı genç kadınla önceleri arkadaş evlerinde kalır. Bu şekilde yaşamının zorluklarını gören genç adam, demir yolu işletmelerinde bir iş ve kalacak bir oda bulur. Genç kadın kazançlarını arttırmak ve daha iyi şartlarda yaşamak için fabrikaya işçi olarak girmeyi düşünür ama genç adam, kadının çalışmasına çeşitli bahaneler ileri sürerek karşı çıkar. Sonunda bir gün genç adam, kadına küsme şakası yapar. Kadın bu şakayı ciddiye alır, adam üsteler. Kadın da evi terk eder ve bir daha geri gelmez. Genç adam kadının gelmeyeceğini anlayınca eskiden yaşadığı mahalleye döner. Kadını burada da bulamaz. Genç adamın geri geldiğini gören arkadaşları, durumu öğrenince genç adamın duyduğu ıstırapla dalga geçerler. Genç adam ise arkadaşlarına söyleyemediklerini içinden şöyle geçirir:

“Ortahaf'ın, 'Boş ver!'i para etmiyordu. Kendimi suçlu görüyordum. Demek, ardına takıldığın kızı elde edip sonra cakadan bir tekmeyele iş bitmiyordu. Erkeklik, kızları tavlayıp koleksiyon yapmak değil, onları aldatmamak, onlara sahip olabilmek, ailelerini yok olmaya sürüklememektir! Hoşa giden bir kızın ardına düşüp, 'Şist! Bi dakika bayan. Sizi bir yerlerden tanıyor gibiyim... Sizin de gözünüz beni ısırmıyor mu?' gibilerden başlayıp diller dökerek sonunda onu ardına takmakla bitmiyordu iş, evet. Bu işin içinde yok olmalar da bulunabiliyordu.”⁷⁰⁸

Genç adam, sevdiği kadınla ayrılımlarında suçun kendinde olduğunu bilir. Yaptığı özeleştiride erkeklige de insanlığa da sığmayan tavırlarını sorgular. Sorumsuzluğunun ceremesini çektiğinin farkındadır. Pişman olmuştur ancak iş işten geçmiştir. Genç adamla kadının ilişkisi, sorumluluğunu bilmeyen bazı erkeklerin sonradan pişman olabilecekleri davranışlar sergileyebileceklerine ve ilişkilerinin bitmesine sebep olabilecek eylemlerde bulunabileceklerine örnektir. Genç adamın, sevdiği kadını evlenmiş ve hamile vaziyette bulması ise geç kalınmış pişmanlıklar yaşamamaları için genç erkeklere yapılmış bir uyarı niteliğindedir.

⁷⁰⁷ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁷⁰⁸ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, a.g.e., s. 195

Arkadaş Islıkları'ndaki sorumsuz genç adam, kaybettiği kadının arkasından üzüntü dolu günler geçirirken onu bulma ümidiyle bir fabrikanın etrafında dolanmaya başlar. Genç adamın niyeti, sevgilisine rastlayıp ondan af dilemektir ama bu gerçekleşmez. Bu gezintilerinden birinde genç adam, sigara almak için girdiği bir bakkalda, bakkalın sahibinden veresiye yağ isteyen ve fabrikada çalışmaya başlamak için gün sayan bir çocuğa denk gelir. Çocuk, annesinin de fabrikada çalıştığını ama bir iş kazasında yaralandığı için işten çıkarıldığını, babasının işsiz olduğunu, ablasının ise kocaya kaçtığını söyler. Sekiz yaşındaki bu kız çocuğunun en büyük hayali on yaşına basıp fabrikada işçi olmaktır. Genç adam, o yaştaki çocukların fabrikada çalışmalarının yasak olup olmadığını sorar. Küçük kız, fabrika sahibinin yasak olduğu halde çocuk işçi çalıştırdığını, teftiş yapıldığında ise çocukları sakladığını söyler. Çocuğun anlattıkları genç adamı derinden sarsar ve genç adam aklından şunları geçirir:

"[...] Sekiz yaşındaki çocuk çalışıyordu. Hem de şu incecik bacakları, minnacık bedeniyle. Ben? Biz? Sabahları ıslıklarıyla beni çağıran aylaklar? Şurdan burdan, hiç çalışıp ter dökmeden uydurduğumuz paralarla kahve köşeleri, meyhanelerde aylaklığın daniskası içinde yuvarlanıp gidiyor, geceleri ürperten küfürlerimizi hayasızca savururken, bu çocuklar çalışıyorlardı demek?"⁷⁰⁹

Genç adam, küçük çocuğun sorumluluk alma hevesiyle kendi sorumsuzluğunun yüzüne vurulduğunu düşünür. Sevgilisini kaybetme sebebinin kendisinin sorumsuzca tavırları olduğunu daha net anlar. Hatasını telafi etme çabasıyla fabrika etrafında dolanmaya devam ettiği günlerden birinde yine bir fabrika işçisi olan İlyas Usta'ya denk gelir. İlyas Usta da ona başına gelenlerin tamamen onun sorumsuzluğundan kaynaklandığını söyler. İlyas Usta'nın:

" [...] Unutma, insanoğlu için her şeyden, ama her şeyden önce ekmek gelir!"⁷¹⁰

diyerek genç adamı uyarması manidardır. Genç adam hiçbir zaman ciddi şekilde bu kaygıyı yaşamadığı için hayatta istediklerini elde edememiş, geçici heveslerin peşinde koşmuş ve sonunda derin bir mutsuzluğa kapılmıştır. Bu nedenle İlyas Usta, genç adama insanların ihtiyaç hiyerarşisinin ilk basamağında yer alan beslenme ihtiyacının önemini vurgulamış ve bireyde sorumluluk algısının, hayatın en temel ihtiyaçlarını karşılarken geliştiğini göstermiştir. Genç adam, sevgilisiyle kaçana kadar bir evin

⁷⁰⁹ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, a.g.e., s. 205

⁷¹⁰ Orhan Kemal, *Arkadaş Islıkları*, a.g.e., s. 234

geçimini sağlamak gibi bir kaygı taşımadığından bu sorumluluk duygusunu edinmemiş, sorumsuzluğu nedeniyle de mutluluk fırsatını elinden kaçırmıştır.

Kötü Yol'da⁷¹¹ babası erken yaşta öldüğü için tahsilini yarıda bırakarak evin geçimine katkıda bulunmak zorunda kalan İhsan'ın başından geçenler anlatılır. İhsan, okumak istediği ve başarılı bir öğrenci olduğu halde talihi ona yardımcı olmadığı için çalışmak zorunda kalır. Müteahhit kâtipliği yapan İhsan, babasının ölümüyle hayatın omuzlarına yüklediği sorumluluğu düşünür:

“Derslerde, beden eğitiminden hamarat olmak, başı tutmak yetmiyordu öğrenimini üniversiteye kadar uzatabilmek için. Para lazımdı. Paraları yoktu. Anası, kınalı anacığının el çamaşırı yıkayarak kazandığı geçindiremiyordu. Geçimse kültürden önce geliyordu. Bir sabah annesi el çamaşırı leğeni başında boş bir çuval gibi bayılınca, ortaokulun son sınıfından boş verdi öğrenimine, iş buldu.

*Ekmekti, önce ekmekti. Sonra ötekiler!”*⁷¹²

İhsan, annesinin çamaşır yıkayarak kazandığı parayla evin geçimini sağlayamadığını görür. Bu nedenle para kazanması gerektiğini anlar. Çalışmak için okulu bırakmak zorunda olması İhsan'ı üzse de o, para olmadan tahsiline devam edemeyeceğinin farkında olan ve durumu kabullenen, gerçekçi ve olgun biridir. İhsan'ın ev geçiminin, kültürel ihtiyaçlardan önce karşılanması gerektiğini düşünmesi Maslow'un “İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi”nde belirlediği ihtiyaç sıralamasını doğrular niteliktedir. Orhan Kemal, İhsan'ın düşünceleri üzerinden, *Arkadaş Islıklar* romanındaki İlyas Usta gibi, insanın temel ihtiyaçlarına vurgu yapmış ve bu ihtiyaçların karşılanması için de bireyin sorumluluk sahibi olması gerektiğini ortaya koymuştur. *Arkadaş Islıklar*'nda sorumsuzluğu nedeniyle sevdiği kadını sonsuza kadar kaybeden genç adamın tersine *Kötü Yol*'daki İhsan, sorumluluk anlayışıyla hem annesinin yoldaşı hem de kötü yola düşen kardeşinin kurtarıcısı olmuştur.

*Kaçak*⁷¹³; *Vukuat Var* ve *Hanımın Çiftliği* romanlarının devamı niteliğindedir. *Hanımın Çiftliği*'nde Habip'in, köydeki sahipsiz toprakları kendi zimmetine geçirmeye çalışan Muzaffer Bey'i öldürdüğü görülürken; cinayeti işledikten sonra yaşadıkları *Kaçak*'ta anlatılır. Habip yaralı halde civar köylerden birine kaçmış ve tesadüfen, yalnız yaşayan bir kadın olan Hâcer'in evine sığınmıştır. Hâcer gece vakti evine gelen bu

⁷¹¹ Orhan Kemal, *Kötü Yol*, 2. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁷¹² Orhan Kemal, *Kötü Yol*, a.g.e., s. 4

⁷¹³ Orhan Kemal, *Kaçak*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

yaralı erkeği tanımamakla birlikte ona karşı merhamet duygusuyla yaklaşmış ve günlerce Habip'i evinde sakladığı gibi onun yaralarını temizleyip, onu iyileştirmiş ve ölümden kurtarmıştır. Habip'in sağlığı düzelse de peşini bırakmayan jandarmalarla başı derttedir. Hâcer, hiçbir şey olmamış gibi davranarak her gün çamaşır yıkamak için evlere gitmeye devam eder. Polisler köyde aramadıkları ev bırakmamış, Hâcer'in de yıllardır çocuğuyla yalnız yaşayan bir kadın olması dolayısıyla böyle bir kaçağı saklayacağına ihtimal vermemişlerdir. Bu nedenle Hâcer'in evi ilk aramada es geçilir, Habip yakalanamaz. Aradan bir süre geçer, Habip'in o köyde saklandığı şüphesi artar. Evlerin tekrar aranması ihtimali vardır. Hâcer ile Habip arasında şöyle bir konuşma geçer:

*“ ‘Bir gün beni kaybedersen...’
‘Ölürüm.’
‘Marifet ölmek, yaşamakta!’
‘Biliyorum ama, bana ölürüm gibi geliyor!’
‘Gelmesin. Ölmek kolay, yaşamak zor. İnsanoğlu zora sarılmalı. Yılmamalı
kolay kolay. [...]’”⁷¹⁴*

Hâcer, yedi yıl önce evden çıkıp giden eşinden bu süre boyunca hiçbir haber almadan yaşamış, hem çocuğuna analık etmiş hem de evlere çamaşır yıkamaya ve temizliğe giderek evinin geçimini sağlamıştır. Bu sırada namusuna hanel getirecek en ufak bir davranışta bulunmamış, köylünün de takdirini kazanmıştır. Ancak Habip'in, Hâcer'in evine sığınmasıyla Hâcer, bastırmaya çalıştığı cinsel ve duygusal ihtiyaçlarını hatırlamış ve Habip'i sadece evine sığınan bir Tanrı misafiri gibi görmemiş, ondan bir erkek olduğu için de hoşlanmaya başlamıştır. Habip de Hâcer'den hoşlanmış ve aralarındaki iletişim bir ilişkiye dönüşmüştür. Habip'in yakalanıp hayatından çıkması fikri kısa sürede Hâcer'in en büyük korkusu haline gelmiştir. Arandığının ve başına her türlü şeyin gelebileceğinin farkında olan Habip, Hâcer'i kötü ihtimallere hazırlamak için ona, kendisi ölürse ne yapacağını sormuş, Hâcer de öleceğini düşündüğünü söylemiştir. Habip, Hâcer'in bu cevabını beğenmemiş, ne olursa olsun kendisinden sonra onu yaşamakla sorumlu kılmıştır. Hâcer zaten evine, çocuğuna ve namusuna sahip çıkan, sorumluluklarını bilen bir kadındır fakat hayatına giren bu erkeği de kaybetmeyi göze alamadığı için Habip'e bir şey olursa ölmekten söz etmiştir. Habip'in Hâcer'i yaşamakla sorumlu tutması ise onun ölenle ölmemesi ve hayat mücadelesine devam etmesini sağlamak içindir. Bir anda birbirleri için yaşama amacı haline gelen bu iki insan,

⁷¹⁴ Orhan Kemal, *Kaçak*, a.g.e., s. 181

birbirlerine yükledikleri hayatta kalmaya çabalama sorumluluğuyla içinde buldukları sıkıntılı ortamdaki kaçıp kurtulmuşlardır. Sorumluluk duygusunun insan hayatındaki etkisi adına Habip'le Hâcer'in ilişkisi çarpıcı bir örnektir.

Habip, Muzaffer Bey'i öldürdükten sonra saklandığı tavan arasında düşünürken yaptığı işin aslında hiçbir faydası olmadığını anlar, bir katil olsa da bir insanın canını almış olmanın sorumluluğunu ve pişmanlığını yaşar. Muzaffer Bey hakkındaki kötü planları dolayısıyla zamanında kendisini uyararak Muhsin Usta'nın söylediklerini düşünüp ona hak verir:

“ ‘Ölümü bir değil belki de on bin sefer hak etti ya, Muhsin usta gene de haklı, anlıyorum. Adam öldürmek, çiflik yaktırmakla iş bitmez Habip dedi. Her haklı hakkını haksızdan almak için öldürmeğe kalkışsa, dünyada adam kalmaz!’ ”⁷¹⁵

Habip, Muzaffer Bey'i köylülerin ekip biçtikleri sahipsiz toprakları sahiplenmeye çalıştığı için öldürmüştür. Bu sahipsiz topraklar, ırgatlıktan başka meslekleri olmayan ve hiç toprağı bulunmayan insanların en önemli geçim kaynağıdır. Köylüler, bu toprakların ellerinden alınmasıyla, Muzaffer Bey'in uçsuz bucaksız tarlalarında ölümüne çalışıp, hak ettikleri karşılığı alamadan yaşamaya mahkûm kalacaklarını bilmektedirler. Muzaffer Bey'in o topraklardan elde edeceği gelire ihtiyacı yokken onca ailenin geleceğini düşünmeden toprakları sahiplenmeye çalışması, köylülerle sorun yaşamasına sebep olmuştur. Muzaffer Bey'e dış bileyen köylüler haklarını hukuk yoluyla alabileceklerini düşünseler de hukukun Muzaffer Bey'den yana olduğu anlaşılınca köylülerin sabrı taşmıştır. Bu köylülerden biri olan Habip, Muzaffer Bey'i öldürerek sorunu çözeceğini düşünmüş ve silaha sarılmıştır. Muzaffer Bey'in mirasçılarının o toprakları köylülerin ellerinden alacaklarını geç kavrayan Habip, cinayeti işlediğiyle kalmıştır. Romanda, açgözlü ve diğer insanların hakkını gözetmeyenlerin var olduğu bir dünyada Habip ve Habip gibilerin, karşılaştıkları problemleri sorumluluklarının ağırlığıyla, yeterince düşünmeden çözmeye çalışmalarının sonradan bütün hayatlarını alt üst edecek sonuçlara yol açacağı gösterilmiş olur.

⁷¹⁵ Orhan Kemal, *Kaçak*, a.g.e., s. 196

Yüz Karası'nda⁷¹⁶ tıp fakültesinde okuyan Ahmet'le, tahsilini yarıda bırakmış, doğru düzgün bir işte çalışmayan kardeşi Memet'in hikâyeleri anlatılır. Ahmet hem ailesinin hem de komşularının takdirini kazanmış, Memet'se sorumsuzluğu dolayısıyla babasından her gün azar işiten ama bunu umursamayan bir gençtir. Ahmet İstanbul'da bir bekâr odası kiralamış yaşarken, Memet de ağabeyinin yanına gelir. Gazete dağıtıcılığı yaparak para kazanmaya çalışır. Memet, Ahmet'in kaldığı evin diğer odalarından birinde babasıyla yaşayan Masume adlı genç kızdan hoşlanır. Masume ise eve ilk taşındıkları günden beri Ahmet'i sevmektedir. Masume Ahmet'e yemek yapar, onun odasını temizler ve ev işlerine vakit harcamasının önüne geçerek bir an evvel okulunu bitirmesi için ona destek olur. Ahmet de Masume'yi sever, onunla cinsel birliktelik yaşar ve okulu bitirdiğinde Masume'yle evleneceğine dair Masume'ye ümit verir. Ancak Ahmet'in gözü yüksektir. O, varlıklı bir ailenin kızıyla evlenerek kısa yoldan ün ve para kazanmayı hedefler, karşısına çıkan ilk fırsatı da değerlendirir. Hayatında katıldığı ilk partide Anadolu bir tüccarın kızı olan Asuman'la tanışır. Partinin yapıldığı köşk Asumanlarındır. Ahmet, aradığı zengin kızın Asuman olduğunu anlar ve onunla yakınlık kurar. Masume'den uzaklaşır. Memet, Masume'den hoşlandığı ve onu kendine denk bulduğu halde Masume'nin ağabeyiyle olan ilişkisini bildiği için duygularını kimseye açık etmez ancak ağabeyinin, Masume'nin duygularıyla oynadığını görünce ona şunları söyler:

“ ‘Tahsili yarım kalmakla insan yüz karası olmaz. Asıl yüz karası hem tahsilli olmak hem de tükürdüğü tükürüğü yalayıp, en sıkıntılı günlerinde elini tutmuş, çeyiz parasını esirgememiş sana vermiş masum bir genç kızı yüzüstü bırakıp gitmektir. Yüz karası sensin!’ ”⁷¹⁷

Mehmet tahsilini yarıda bırakmış, haylaz görünümlü bir genç olsa da genç bir kadının duygularıyla oynanmasına tahammül edemeyecek kadar duyarlıdır. Ağabeyinin sorumsuzluğunu affedemez ve gerçekleri yüzüne haykırır. Ağabeyi bu yüzleşmeden etkilenmez ve Masume'yi terk eder. Masume ise canına kıyar. Ahmet gibi okumuş insanların özel ilişkilerinde sergiledikleri sorumsuzluğa karşılık Mehmet gibi tahsilini yarıda bırakmış insanların kadınlara gösterdiği duyarlılık farkının ortaya konduğu romanda tahsilli olan her insanın sorumluluk duygusuyla hareket etmeyebileceği buna

⁷¹⁶ Orhan Kemal, *Yüz Karası*, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2011

⁷¹⁷ Orhan Kemal, *Yüz Karası*, a.g.e., s. 100

karşılık tahsilli olmasa da bazı insanların sorumluluklar konusunda daha dikkatli olabileceği anlatılmıştır.

Orhan Kemal, yazarların topluma karşı sorumlulukları olduğunu düşünen biridir ve bu konudaki fikirlerini: “...hayatta pek çok haksızlık var.. Yazarın görevi bunlarla da savaşmak.. Toplumda gadra uğramış, sosyal bakımdan, insanların iyimserliğe ihtiyaçları var.. Gerçekte iş bununla da bitmez, çünkü iyimserlik uydurma bir şey değildir.. O yaşamının içinde, insanların tabiatlarında vardır.. Bunu hiç dikkate almadan, uydurmağa çalışan yazarlara ben hak vermiyorum.. Yazarın bir amacı olmalı.. Bu amaç, halkın yararına dönük olmalı derim..”⁷¹⁸ diyerek ifade etmiştir. Bu anlayışta bir yazar olduğu için de romanlarında sorumluluk değerine kişisel sorumluluklar ve toplumsal sorumluluklar bağlamında yer vermiştir. O, insanların içinde buldukları kötü durumun ve bozulmuş sosyal ortamın önce kişisel sorumlulukların sonra toplumsal sorumlulukların farkına varılıp yerine getirilmesiyle düzelebileceğini düşünmektedir.

1.7. NAMUS

Namus, Türk Dili Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde “Bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık, iffet; dürüstlük, doğruluk”⁷¹⁹ olarak tanımlanmıştır.

Toplumumuzun namus kelimesini genellikle iffet ve doğruluk anlamlarına gelecek şekilde kullandığı görülür. Toplumumuz, hem kadınlardan hem de erkeklerden namuslu olmalarını bekler hatta namus, toplumumuzun en çok önemseydiği değerlerden biridir. Orhan Kemal'in romanlarında da namus değeri farklı açılardan ele alınarak bu değere 1169 kere yer verilmiştir. Orhan Kemal'in namus değerine bu kadar çok yer vermesinin nedeni kadınların ve erkeklerin iffetli davranışlar sergilemekten uzaklaşmaları ve hem sözlerinde hem de eylemlerinde doğruluk değerini gözetmemeleriyle toplum düzeninin bozulmaya başladığını fark etmiş olmasıdır. Orhan Kemal, namus değerine yaptığı atıflarla yozlaşan bu değer dolayısıyla yaşanan sosyal sıkıntılara dikkat çekmek ister gibidir.

⁷¹⁸ Nurer Uğurlu, *Orhan Kemal'in İkbal Kahvesi*, 1. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1972, s. 135- 136

⁷¹⁹ <http://www.tdk.gov.tr> (12.07.2016)

Baba Evi, *Âvare Yıllar* ve *Cemile* romanları ismi kullanılmayan genç adam ve ailesinin hayatının anlatıldığı romanlardır. *Cemile*⁷²⁰ romanında genç adam, bir dokuma fabrikasında kâtip olarak çalışmaya başlamıştır. Onunla aynı fabrikada çalışan Cemile isimli Boşnak bir genç kıızı sevmektedir. Dönemin ekonomik şartları gereği pek çok kadın fabrikalarda çalışmakta ancak toplum, bu kadınlara onca erkek arasında çalıştıkları için iffetsiz damgası vurmaktadır. Kadınların iş ortamlarındaki erkeklerle flört etmeleri hatta çıkarları için cinsel birliktelikler yaşamaları, kadınlara yapılan bu eleştirinin yersiz olmadığına işaret eder ancak erkeklerin de kadınları devamlı rahatsız etmeleri, kadınların evli veya bekâr oluşlarını gözetmeden her kadını elde etmeye çalışmaları onların da çok masum olmadığını ve toplumun iffet algısına uygun olmayan davranışlar sergilediklerini gösterir. Ancak erkek egemen toplum yapımız gereği, erkeklerin kadınlara yönelik sarkıntılıkları göz ardı edilirken erkeklerle serbestçe ilişki yaşayan kadınlara kötü gözle bakılır. Buna karşılık Cemile gibi fabrikada onca erkeğin arasında çalıştığı halde namusuna son derece düşkün kadınlar da vardır. Amaçları ekmek parası kazanmak olan bu kadınlar, kendilerine yapılan yakıştırmalara kulak asmadan işlerine bakarlar. Yine de bir erkeğin fabrikada çalışan bir kadınla evlenecek olması söz konusu olduğunda özellikle erkek tarafının ailesi olmak üzere, akraba ve çevredekiler böyle bir kadınla yapılacak evliliği onaylamazlar. Genç adam, Cemile'ye olan sevgisini babaannesine açıklayıp babaannesinin Cemile'nin ailesi ile tanışmasını istediğinde babaanesi, Cemile'nin fabrika işçisi olması dolayısıyla bu ilişkiye karşı çıkar. Zaman geçtikte torununun bu evliliği gerçekten istediğini anlayan babaanne, istemeye istemeye genç adamın Cemile ile evlenmesine razı olur. Gidip Cemile'nin ailesiyle tanışır. Cemile'nin babası Malik'in ise günün birinde kızını evlenmek üzere isteyecek adamla ilgili isteği şöyledir:

“ ‘...*Fakir olsun, fakirlik ayıp değil, biz de fakiriz. Yeter ki damadım namuslu olsun.*’ ”⁷²¹

Malik, zamanında Balkanlar'dan göçmüş, karısını kaybettikten sonra çocuklarına hem anne hem baba olmaya çalışmış bir adamdır. Bir işte çalışamayacak durumda olan Malik, çocukları Cemile ve Sadri'nin fabrikada çok düşük maaşlar alarak çalışıyor olmasına üzülür ancak elinden bir şey gelmez. Malik, çocuklarının hayatını

⁷²⁰ Orhan Kemal, *Cemile*, 22. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁷²¹ Orhan Kemal, *Cemile*, a.g.e., s. 59

kolaylaştırmak için onlara yemek yapar, ev işlerinde Cemile'ye yardımcı olur. İşçi mahallesinde kötü şartlardaki bir evde oturuyor olmalarına karşılık Malik'in, kızını zengin bir erkekle evlendirerek rahata ermek gibi bir düşüncesi yoktur. O, damadının fakir ama namuslu olmasını ister. Namus, Malik için paradan daha değerlidir. Kadınlığını bir sermaye gibi kullananların olduğu, kız çocuklarını zengin adamlarla evlendirerek onlardan sağlayacakları maddî kazancı düşünen babaların bulunduğu bir dönemde, Malik'in para yerine namusu tercih etmesi dikkat çekicidir. Malik, parayla satın alınamayacak şeylere değer veren insanların var olduğunun göstergesidir.

*Bereketli Topraklar Üzerinde*⁷²² romanında fabrikalarda ve tarlalarda çalışan kadınların durumu üzerinden namus değerinin nasıl da hiçe sayıldığı gösterilir:

“Bu kızların çoğu, daha memeleri kabarmadan gebe kalırlar. Doğurur, anne olur, yine gebe kalır, yine doğurur, yine gebe, yine doğum. Sonunda ya tanınmayacak kadar çirkinleşir, ya da yeni dostlar ardında koşan kocalarının tekmesiyle elden ele dolaşır, en sonunda da babaları yaşında birinin kahrını çekmek zorunda kalırlar.

*İçlerinde kerhanelere düşenler de olur. Düşmeyenlerse, kim bilir hangi pamuk tarlasında çapa çapalarken, sıtma ya da güneş çarpmasından, bir deri bir kemik, genç yaşlarında ölüp giderler.”*⁷²³

Her yaştan kadın, ailesinin geçimine katkıda bulunmak veya eşine yardımcı olmak adına mevsimlik işçi olarak büyük şehirlere gidip tarlalarda çalışır. Çukurova yöresinde tarlalarda çalışmak, işin zorluğu, sıcak hava ve barınacak doğru düzgün yer olmayışı nedeniyle erkekler için bile oldukça zorken kadınlar bu koşullarda bir de erkeklerin tacizlerine maruz kalabilmektedirler. Sivas'ın bir köyünden para kazanmak için Çukurova'ya gelen İflahsızın Yusuf, Köse Hasan ve Pehlivan Ali'nin hikâyeleri anlatılırken bu kadınların durumuna da yer verilir. Üç arkadaş ilk başta hemşerilerinin fabrikasında çalışmaya başladıklarında işçi kadınlarla erkekler arasındaki çarpık ilişkinin farkına varırlar. Daha sonra bir inşaatta çalışmaya başlayan İflahsızın Yusuf ve Pehlivan Ali, evli kadınların bile eşlerini aldatarak para veya giyim eşyası temin ettiklerini görür. İflahsızın Yusuf, evli ve çocukları olan bir erkek olduğu için sorumluluklarının bilincinde davranır, bu kadınlarla ilişki kurmaz ancak Pehlivan Ali, inşaatta kendisi gibi işçi olan Ömer Zorlu'nun karısı Fatma ile ilişki kurar. Kazancını kadının isteklerine harcayan Pehlivan Ali, inşaattan ayrılıp bir tarlaya çalışmaya

⁷²² Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 12. B., İstanbul, Can Yayınları, 1998

⁷²³ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 61

gittiğinde Fatma'yı da yanında götürür. Burada sıcak havada, zor şartlarda tarlada çalışmakta zorlanan Fatma, güzelliğiyle dikkat çeker ve çiftlikte yemek ve temizlik işlerinde görevlendirilir. Kâtip Bilâl'in Fatma'da gözü vardır, Fatma'yı çiftlik işinden alıp tarla işine vermekle tehdit ederek onu elde eder. Pehlivan Ali de kadının kendisini aldattığına dair dolaşan dedikoduların aslını öğrenmeye çalışırken kendisi de “Aptal kızı” denilen çingene bir kadınla birlikte olur. Boş arazilerde, ahırlarda, hendeklerde cinsel ihtiyaçlarını gideren bu insanlar kendilerini içgüdülerine teslim eder, değerleri önemsemez görünürler. Hatta ırgatbaşı Cemo Ağa'nın kızları Selvi ve Seyran da bu şekilde kötü yola düşmüş, genelevde çalışıyordu. Irgatbaşuya kızan işçiler maaş almak için şehir merkezine gittiklerinde özellikle Cemo Ağa'nın kızlarıyla birlikte olmaya çalışırlar. Pehlivan Ali ilk genelev tecrübesini Cemo Ağa'nın kızı Selvi'yle gerçekleştirir. Pehlivan Ali bu sefer de Selvi'ye âşık olur hatta birlikte oldukları o kısa süre içinde kızı alıp köyüne götürmek istediğini bile söyler. Pehlivan Ali, duygusal anlamdaki saflığıyla dikkat çekse de erkeklerin çoğu kurnazlıkla kadınları elde etmekte ve kadınların başına ne geleceğini düşünmeden onlarla birlikte olmaktadır. Orhan Kemal, çalışma ortamlarında kadınlarla kurulan sağlıksız ilişkileri ortaya koyarken namus değerinin köylülerde bile ne derece yitmiş olduğunu okuyucuya gösterir. Bu değer önemselenmediğinde kadınların ne kadar sağlıksız bir hayat yaşadıklarına dikkat çeker. Mehmet Narlı da *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında kadınlarla erkekler arasında hiçbir şekilde sevgi ya da dostluk ilişkisine rastlanmadığını ve sevgiye en yakın durumun Pehlivan Ali ile genelevdeki ırgatbaşının kızı arasında görüldüğünü ama Ali'nin ölmesiyle bunun da nihayete ermediğini söyler ve “[...] Vakada olan veya olmayan her kadının gayrimeşru ilişki içinde gösterilmesi, ne dönemselsel gerçeklikle ne de roman gerçekliği ile açıklanabilir.”⁷²⁴ der. Kadınların gayrimeşru ilişkilerinin yoğunluğu romanın ya da dönemin gerçekliğiyle alakalı olmayabilir ancak bu durumu Orhan Kemal'in yozlaşan namus değerine dikkat çekmek için bu şekilde aktarmış olabileceği de düşünülebilir.

Romanda namusun sadece iffet anlamını değil, toplumsal değerlere bağlılık ve doğruluk anlamlarını düşündürtecek durumlar da vardır. Köylerinden gelen üç arkadaşın

⁷²⁴ Mehmet Narlı, *Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, 1. B., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 359

fabrikada iş bulduktan sonra yerleştikleri yerin sahibi ile ilgili olarak yapılan açıklamada bunu görmek mümkündür:

“Ahırın üstü iki kattı. Harap yapının sahibi muhtar, eskiden şalgam turşusu satan fakir biri, Ermeni tehcirinden sonra bu evi nasılsa ele geçirmişti. Sonraları yeni kurulan fabrikalar işçiyi çoğaltmış, barınak sıkıntısı başlamıştı ki, muhtar, ahırdan hayvanlarını çekmiş, işçilere kiraya vermişti.

Oda ekşi ekşi fişki kokuyordu.”⁷²⁵

Üç arkadaş, doğru düzgün bir ev tutma imkânları olmadığından kendileri gibi fabrika işçilerinin kaldığı, bu ahırdan bozma yere yerleşirler. Yerin sahibi olan muhtar, Ermeni tehciriyle ele geçirdiği evin ahırını işçilere barınacak yer olarak kiralamaya başlamıştır. Ermeni tehcirinden sonra sahiplerinin geri gelmeyeceği düşünülen mallara siyasîlerle yakınlıkları olanlar ya el koymuş ya da değerinden çok daha aşağıda bir fiyata bu tarz mülkleri satın almışlardır. Muhtar da muhtemelen bu şekilde sahip olduğu evin ahırını kiraya vermiş ancak içinde herhangi bir düzenleme ve insan sağlığına uygun hale getirme çalışması yapmamıştır. Muhtarın evi ele geçiriş biçimi ve insanların sağlık, temizlik gibi ihtiyaçlarını önemsemesi onun değerlere bağlılıktan ne kadar yoksun olduğunu gösterir.

*Murtaza*⁷²⁶ romanı, değerlere bağlılık açısından aşırıya kaçan ve bunun farkında olmayan Murtaza'nın yaşadıklarının anlatıldığı, ironi unsurlarını içeren bir romandır. Murtaza, romanın başında bir mahalle bekçisi olarak okuyucunun karşısına çıkar. Sorumlu olduğu mahallede gezerken sokak kedilerini bile kontrol altında tutmaya çalışır. Murtaza'ya göre bir vazife daima bir namustan büyük olduğu için o, mahalleliye yönelik davranışlarında hiçbir aşırılık olduğunu düşünmez. Mahalleliden vazifesinin gereği olarak erken yatmasını, spor yapmasını, boş işle zaman kaybetmemesini ister. Her bireyin zamanı geldiğinde vatani düşmanlardan kurtarmakla yükümlü olduğunu düşündüğü için Murtaza'nın her şeyi ve herkesi disiplin altına almak gibi bir çabası vardır. Murtaza, tespit ettiği olumsuz özelliklere sahip bazı tipler dolayısıyla gözünü mahalleliden ayırmamaktadır:

“Mahallenin küçük kızlarını elmaşekeri, çikolatalarla tavlayıp mahallenin altbaşındaki boş ahıra çeken minnacık Zinnur Amca ile çaptan düşmüş dul karı tavgısı Hamdi Çavuş, Hırsız Recep, çocukların ellerinden simit, elma, düdüklü

⁷²⁵ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 65

⁷²⁶ Orhan Kemal, *Murtaza*, 20. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

şeker ya da portakallarını kapıp kaçmayı meslek edinmiş Yandım Ali, erkeğe doyamayan Dul Zühre, etekleri havalı hoppala Melahat, evli erkeklere askıntı Lale, kızlarla, evli kadınların yüreklerini oynatan Kazanova Erdal gibileri mahallelinin Murtaza 'ya karşı şahlanışını habire körükliyorlardı."⁷²⁷

Murtaza'nın aşırıya kaçan sorumluluk duygusunu ve görev bilincini hoş görmeyenler aslında Murtaza'nın kendilerini sürekli takip edip sıkıştırmasını hak edecek yapıdadırlar. Küçük çocuklara ve dul kadınlara musallat olan erkekler, hırsızlar, jigololar, etraflarındaki erkekleri baştan çıkarmaktan keyif duyan kadınlar hep aynı mahallededir. Özellikle namus konusunda sorunlu olan bu kişiler, Murtaza'nın baskıcı tavrından çok rahatsızlık duydukları için onu her fırsatta çevrelerindekiyle kötümeye çalışır hatta Murtaza'nın görevden alınması konusunda Emniyet Müdürü'nün elinden geleni yapması için mahalleli arasında baskı grubu meydana getirirler. Mehmet Narlı bu konuda "[...] Orhan Kemal'in bütün şahıslarına aynı mesafede durmaya çalıştığını, romanlardaki en kötü şahsa bile 'aydınlık gerçekçilik' açısından bakıp, yargılamadığını düşünsek bile, toplumsal gerçekçilik açısından bir tutarsızlık vardır. Sübyancılığı bilinen bir 'sapık'ın mahalle kahvesinde dostlarıyla yaşayıp Murtaza'yı kovdurma plânları yapması, pek tutarlı değildir."⁷²⁸ dese de bu durumu tutarsızlık olarak değil romanın ironisini sağlayan bir durum olarak görmek yerinde olacaktır. Orhan Kemal, namus anlayışında sıkıntılar olan insanların karşısına Murtaza gibi namus abidesi birini çıkararak toplumu oluşturan kişilerin namus değerinin ne kadar farklı uçlarında yer alabileceklerini göstermiş ve namussuz addedilebilecek insanların ummadığımız kadar yakınımızda olabileceklerine işaret ederken son derece namuslu insanların da çok uzağımızda olmayabileceğini ifade etmiştir. Bu bakımdan Mehmet Narlı'nın "*Namus, şeref kavramlarının hem ifade edildiği, hem de gerçekten yaşandığı roman, Murtaza'dır. Hayatı şan, şeref, namus gibi değerlerden ibâret olan Murtaza, bu değerlerden taviz vermez. [...] Murtaza, otoritenin (zenginler, hükümet) yanında yer alsada, çıkarı için hiçbir zaman namusunu, şerefini lekelemez. O, kendisini bile amirine şikâyet edecek kadar, ekmek çalan oğlunun cezalandırılmasını isteyecek kadar dürüst bir adamdır. Dürüstlük, namusluluğun ilk şartıdır. Fakat bu dar yorumumuz, Murtaza'da namus, şeref gibi değerlerin, yazarın bakış açısına göre şekil alan, telkin edilen değerler olarak anlaşılmalıdır. Çünkü Murtaza; komik bir tiptir. Dolayısıyla*

⁷²⁷ Orhan Kemal, *Murtaza*, a.g.e., s. 42

⁷²⁸ Narlı, a.g.e., s. 585

onun kişiliği etrafında görülen bu değer, mizahî yapıya katkı sağlayan unsurlardır.”⁷²⁹ şeklindeki yorumunun tamamına katılmak mümkün olmayacaktır çünkü Orhan Kemal, Murtaza’yı komikleştirmek için bu değerle birlikte ele almaz. Murtaza, bu değerleri yaşayan ve yaşatmaya çalışan bir insan olarak aşırıya kaçan davranışlarıyla komikleşir. Ayrıca romanda değerleri fazlaca önemseyen birinin önemsemeyenlerce nasıl görüldüğü de dile getirilmek istenmiştir. Dolayısıyla yazar, Murtaza’nın değer sistemine dikkat çekmek istemiştir denebilir.

Suçlu’da⁷³⁰ Cevdet isimli bir çocuğun “suçlu” ilan edilmesine sebep olan olaylar anlatılır. Cevdet annesini küçük yaşta kaybetmiş, babasının evin genç hizmetçisiyle evlenmesi üzerine baba sevgisinden de mahrum kalmış bir çocuktur. İhsan Efendi, yeni karısı Şehnaz’ın isteğiyle Cevdet’i okuldan alır, işportacılığa başlatır. Cevdet’in en yakın arkadaşları çingene kızı Cevriye ve Cevdet gibi işportacılık yapan Kosti’dir. Cevdet, duygusal anlamda yoksunluklar içinde büyüse de değer sistemi gelişmeye başlamış olan ve her koşulda sahip olduğu değerleri muhafaza etmeye çalışan bir çocuktur. Bu nedenle Cevriye’nin “haminne” dediği, Cevriye’ye bebeklikten itibaren bakıp onu büyüten kadının Cevriye’den istekleri Cevdet’in hoşuna gitmez. Haminne, Cevriye’yi sermaye olarak görmektedir:

“ ‘Adamların kucığına oturtuyor, para için. Şu kadar çocuk be. Pis karı, dudaklarını boyar, gözlerine sürme çeker, yüksek topuklu ayakkabı giydirir, bütün gün oyun oynatır. Dün akşam dedim ki: Bir daha ne dudağını boyat, ne de yabancıların kucığına otur!’ ”⁷³¹

Cevriye’nin henüz küçük bir kız çocuğu olmasına karşılık haminnesinin onu yetişkin kılığına sokarak erkeklere sunması, haminnenin namus anlayışının zayıflığını gösterir. Haminnenin namus algısındaki sıkıntı kadar, o kadar küçük bir çocuğu kucaklarına oturarak bundan cinsel haz duyan erkeklerin de namus anlayışlarının olmadığı söylenebilir. Toplum içinde kendini açıkça belli etmeyen bu erkeklerin, imkânını bulduklarında içlerindeki bu namussuz yanı ortaya çıkarmaları hatta bunun için para ödemeleri sadece o insanların belli değerlerden yoksunluklarını göstermez, normal olmayan cinsel dürtüleri olduğuna da işaret eder. Dolayısıyla Cevdet, çocuk olmasına rağmen değer sistemine sahip biri olduğu için Cevriye’nin süslenerek erkeklerin

⁷²⁹ Narlı, a.g.e., s. 584- 585

⁷³⁰ Orhan Kemal, *Suçlu*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

⁷³¹ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 68

kucaklarına oturmasını hoş karşılamaz ve Cevriye'ye, haminnesi böyle bir istekte bulunduğu zaman ne olursa olsun karşı çıkmasını ve yapılan teklifi kabul etmemesini söyler. Cevdet gibi küçücük bir çocuğun değerler anlayışına karşılık yetişkin ama değerlerden uzak insanların halkın içinde bulunuyor oluşu, değerlere sahip olma ve değerleri yaşama konusunda insanın yaşının bir öneminin olmadığına işaret eder. Çok küçük bir çocuk değerlere sıkı sıkıya bağlı kalabilirken, yaşını başını almış bir yetişkin değerlere uygun yaşamanın çok uzağında olabilir.

İhsan Efendi, genç karısı Şehnaz tarafından aldatılır. Şehnaz, mahallelinin farkında olacağı biçimde mahallenin delikanlılarından şoför Adem'le yakınlık kurmuştur. Şehnaz'ın Adem'le görüşmelerinin çoğunda İhsan Efendi de bulunduğu için İhsan Efendi, Şehnaz'la Adem arasında bir ilişki olabileceğine ihtimal vermez. Mahallede dolaşan dedikodular da kulağına çalınmaz. Mahalleli ise İhsan Efendi'yi hem kendinden yaşça çok küçük bir kadınla evlenmiş olmasından hem de Şehnaz'ın Adem'le samimiyetine göz yumduğunu düşündüklerinden dolayı eleştirir. İhsan Efendi'den söz edilen bir gün mahalleli arasında şöyle bir konuşma geçer:

*“Berber Latif araya giriyordu:
'Bırakın bu kafaları! Dinle dünya işleri ayrılalı yıllar oluyor. Size ne? Varsa bir suçları, kanun yakalarına yapışır!’
İlle Müfit Efendi bas bas bağıriyordu:
'Mahallemizin namusu var. Kulağımızın dibindeki zinaya göz yumamayız!
Evlâdü ıyalimizin her gün dedikodu mevzuu yaptığı bir rezaleti kulak arkasına atamayız!’”⁷³²*

Müfit Efendi, İhsan Efendi'nin Şehnaz'a laf geçiremediği için Şehnaz'ın Adem'le ilişkisine göz yumduğunu düşünür. Gerçekleri bilmeden yaptığı bu yorumdan başka Müfit Efendi, İhsan Efendi ve karısının davranışlarının dine uygun olmadığı için muhakkak cezalandırılmaları gerektiğini söyler. Durumu insanlık ve değerler adına değil de din adına değerlendiren ve dinen doğru olmadığı için Şehnaz'la Adem'in ilişkisine göz yumulmaması gerektiğini vurgulayan Müfit Efendi'ye Berber Latif müdahale eder. İnsanların ilişkileri konusunda gerçekleri bilmeden yorum yapmanın doğru olmadığını ve ortada bir suçlu varsa bu kişilerin ancak medeni hukuka göre yargılanabileceklerini söyler. Müfit Efendi ise olayı mahallenin namusunun kirletilmesine kadar getirir. İslamiyet'te doğruluğu hakkında emin olunamayan durumlar için insanların hükme varması tasvip edilmezken Müfit Efendi'nin gerçeği

⁷³² Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 122

tam olarak bilmediği bir konuda İslami ölçüleri öne sürerek insanları yargılaması onun İslam algısının ne kadar yanlış olduğunu gösterir. Ayrıca konuyu namus meselesi yapıp değerlere sığınarak insanları galeyana getirenlerin gerçekleri bilmeden ileri sürdükleri kanaatlerinden yola çıkarak bu kişilerin savunucusu oldukları değerlerle eylemlerinin ne kadar çelişebileceğini görmek mümkün olur.

Devlet Kuşu'nda⁷³³ sorumsuz bir genç olan Mustafa'nın, mahallelerine yapılan inşaatın sahibinin kızıyla evlenmesi ve böylece hem kendi kaderini hem de ailesinin kaderini değiştirmesi anlatılır. Romanın başında Mustafa'nın annesinin, oğlunu sevmekten öte oğluna nasıl da hayran olduğu görülür. Mustafa'nın sarhoş vaziyette nara atarak eve geldiği bir gece annesi, Mustafa'ya kızmadığı gibi oğlu hakkında, aklından şunları geçirir:

*“Mahalleli Türk, ermeni hatta Rum kız anaları, ‘Bekâr çocuk. Kızlarımıza sarkıntılık değil, dönüp bakmıyor bile. Varsın içsin, gece yaruları zilzurna dönsün. Bize ne?’ demez, delikanlının arkasından atar tutarlardı. Belki de haksız değillerdi. Değillerdi, çünkü, böylesine yakışıklı, ekmeğini değil sade, rakı parasını bile taştan çıkararak acar bir delikanlı ne diye kızlarına dönüp bakmazdı? Tenezzül mü etmiyordu? Mahalleli kızları kendine denk mi bulmuyordu?”*⁷³⁴

Mustafa namus bakımından kimsenin karısına, kızına sarkıntılık eden bir tip değildir ancak sorumluluk sahibi olmayan bir gençtir. Geceleri sarhoş döndüğünde attığı naralarla mahallelinin uykusunu kaçırmaktan adeta zevk duyar. Bundan rahatsız olan mahallelinin verdiği tepkiler Mustafa'nın annesini rahatsız eder. Kadın, çocuğunun kimseyi taciz etmemesini marifet sayarak çocuğunun hoş görülmesini ister. Üstelik oğlunu ekmeğini taştan çıkararak acar bir delikanlı olarak tanımlayan kadının, oğlu hakkındaki düşünceleri gerçeklikten uzaktır. Mustafa, kahvelerde oyun oynayarak ve arkadaşlarının türlü dalaverelerle elde ettikleri parayı onlarla birlikte harcayarak hayatını sürdürmektedir. Dolayısıyla Mustafa namuslu ama sorumsuz bir gençtir.

Mustafa'nın iki kız kardeşi triko fabrikasında çalışmaktadır. Fabrikada çalışan kızlara kötü gözle bakıldığını *Devlet Kuşu* romanında da görmek mümkündür:

“Trikolarda çalışan kız kardeşlerini hatırladı.

⁷³³ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁷³⁴ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 3

Evlenince ihtimal kendisinin de kızları olacaktı. Gerçi kız kardeşleri başka kızlar gibi her önüne gelene pas veren yıkılacak yer arayan, yılışık şeyler değillerdi, bunu gayet iyi biliyordu ama, gene de 'çalışmanın ayıp sayıldığı, çalışan kızları suçlayıveren bir şehirde yaşıyorlardı. Vapurda, tramvayda, kahvede, çarşıda pazarda çok rastlamış, çok duymuştu: 'Fabrika kızı değil mi? Bırak. El değmemişi olmaz!''⁷³⁵

Mustafa sabah evden çıkmış, arkadaşlarıyla buluşacağı Taşkasaplı'nın kahvesine giderken triko fabrikasında çalışan kız kardeşlerini düşünür. Annesi, kızlarının fabrikada çalışmakla namussuzca işlere bulaşmış olduklarından emindir. Mustafa'nın annesi ve mahalledeki diğer erkek analarına göre kızları "işyerlerinde kendilerini muncıklatan arsızlar"⁷³⁶ dandır. Mustafa ise Ayten ve Nurten'in, toplumun ve annesinin düşündüğü şekilde iffetsizce bir tavır içinde olduklarını düşünmez ama insanların çalışan genç kadınlara bu gözle bakmalarından rahatsız olur. Mustafa belki kardeşlerine iffetsiz bir davranışı yakıştıramadığı için bu şekilde düşünüyordur ancak bir annenin, kızlarının iffetiyle ilgili olumsuz şeyler söylemesi dikkat çekicidir. Fabrikada çalışan kadınların bazılarının erkeklerle uygunsuz ilişkiler yaşaması mümkün olabilir ama fabrikada çalışan kadınların tümüne iffetsiz gözüyle bakılması buna karşılık erkeklere asla böyle bir yakıştırmamanın yapılmaması kabul edilebilir bir durum değildir.

Mustafa'nın sevdiği genç kadın, komşuları dul Naime'nin kızı Aynur'dur. Aynur evde dikiş makinesiyle dikiş diker ve bunları Kapalıçarşı'daki dükkânlara götürüp satar. Bir gün Aynur, Kapalıçarşı'ya giderken Mustafa'nın babası Memet ve Memet'in en yakın arkadaşı Bayram'a rastlar. Memet, oturdukları evin avlusunda tuvalet olarak kullandıkları etrafi tahtalarla çevrili çukura gittiğinde budak deliğinden genç kızı zaman zaman gözetlemekte ve kıza karşı cinsel arzular beslemektedir. Aynur'u gördüklerinde Memet'le Bayram, Aynur'un vefat eden babasından ve babasız büyüyen bir genç kız olmasına rağmen Aynur'un ne kadar namuslu olduğundan bahsederler:

*"Vardı bir babacığı, yatsın nurlar içinde... Aaaah ah... Bıraktı buncağızı üksüz! Lakin iyi yetişti. En namuzlu kızdır mahallemizin!'
Sanki Bayram bilmiyordu. Başını salladı.
'Aferin. Olmak lazımdır namuzlu. Neden? Çünkü herkes eder takdir, der aşk olsun...'
'Namuz cihetinden hiç kimse süyleyemez benim kızıma bir laf!''⁷³⁷*

⁷³⁵ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 26

⁷³⁶ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 11

⁷³⁷ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 51

Aynur'un babası yaşındaki iki adam, Aynur'un babasız yetişmiş olmasına rağmen namus yönünden titiz oluşunu övseler de Memet'in, Aynur'u gözetlemesi ve Aynur'u cinsel fantezi malzemesi yapması onun takdir ettiği değerlerle davranışlarının örtüşmediğini gösterir. Böylece değerlerin farkında olan bir insanın o değerlere sahip olmayabileceği okuyucuya hatırlatılmış olur.

Zülfikar Bey, Mustafa ve ailesinin oturduğu mahalleye apartman yaptırmak isteyen bir adamdır. Bir gün aldığı arsayı ölçtürmeye gider. O sırada boş arsada top oynamakta olan çocuklara orada bir daha top oynamayacaklarını söyler. Çocuklar inşaat başlayana kadar oynamak için izin istelerse de Zülfikar Bey izin vermez. Çocuklarla arasında bir laf dalaşı başlar ve Zülfikar Bey, çocuklara hakaret içeren sözler söyler. Bu sırada Bayram ve Memet görünürler, çocukları arsadan uzaklaştırırlar. Zülfikar Bey'le tanışır ve onun, mahallelerine inşaat yapacak oluşuna sevinirler. Görüşme bittikten sonra etraflarını saran mahalleliye Zülfikar Bey'in kim olduğunu anlatırlar. Eski öğretmen Şevki Bey, Zülfikar Bey'in çocuklarla konuşma biçimini beğenmediği için kızar:

“ ‘Ateş olsa cürmü kadar yer yakar be. Vali değil, ne olursa olsun. Evinin önüne karakol diktirecekmış. Hükümet mi bu? Diktirsin de görelim. Sonra, ne demiş? Piçler demiş çocuklara, veledi zinalar demiş. Mahalleliden terbiye istemeden önce, kendi terbiyesini düzeltsin, insanlarla nasıl konuşmak lazım geldiğini öğrensin!’ ”⁷³⁸

Şevki Bey'in isyanı, Zülfikar Bey'in, zenginliğinden güç alarak çocukları küçümseyen tavrına hatta onların annelerini iffetsiz ilan eden sözler kullanmasındadır. Kültürümüzde anne ve kadın kutsal sayıldığı halde küfürlerde anneye ve kadına sövmenin yaygın olduğu görülür. Yazar, kültürümüzün kadına verdiği değere karşılık namus konusunun sadece kadınlara has bir durum gibi algılanıp en basit durumlarda bile kadınların namusunun hakaret malzemesi yapılmasına Öğretmen Şevki Bey üzerinden dikkat çekmiştir.

Mustafa, apartman yapıldıktan sonra ailesini geçim sıkıntısından kurtarmak için Zülfikar Bey'in çirkin kızı Hülya ile evlenir. Bu evlilikle ev ve iş sahibi olan Mustafa, Aynur'u unutamaz ve evlendikten çok kısa bir süre sonra onunla görüşmeye başlar. Eve geç gelen, iş yerindeki sorumluluklarını yerine getirmemeye başlayan Mustafa ile

⁷³⁸ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 60

Zülfikar Bey arasında bu durumdan dolayı tartışma çıkar. Mustafa dayanamaz, evi terk eder. Hülya ise bu tartışma sırasında merdivenlerden yuvarlanarak bebeğini kaybeder. Hayati tehlikesi olduğu için hastanede yatan Hülya'nın tek isteği Mustafa'yı bir kez olsun görebilmektir. Mustafa ise hastaneye gitmeyi kesinlikle istememektedir. Bayram, Hülya'nın durumunu anlatıp Mustafa'yı hastaneye gitmesi için ikna etmeye çalışır ama Mustafa, Hülya'yı ziyaret etmeyi kabul etmez. Mustafa'yı ikna edemeyeceğini anlayan Bayram, Zülfikar Bey'e özeleştirici içeren şu sözleri söyler:

“Neler söylemiyor, ne küfürler savurmuyordu, kendi oğlu olsa neler de neler yapmaktan dem vurmuyordu? Sonunda, ‘Yerim senin ekmeğini!’ dedi. ‘Yerim amma, diyolum layık beyefendi... Ne ben, ne Memet, ne de hiçbirimiz, diyolum layık. Kov bizi, defet apartumanından, hem da bakkaliyenden! Çünkü biz hepimiz layıkız sürünmeye! Neden? Çünkü veremedik doğru terbiye çocuklarımıza!’”⁷³⁹

Mustafa'nın karısına ve kayınpederine yönelik davranışlarındaki yanlışlar dolayısıyla Bayram hem kendisinin de arkadaşı Memet ve ailesinin işten ve apartmandan çıkarılmasını ister. Bayram'ın bu isteği onun ekmeğini yediği insana gereken karşılığı veremediklerini düşünmesindedir. Sırf maddî kazanç elde etmek için dürüstlükten uzak tavırlarıyla rahata ermeye çalışmış bu kişiler adına konuşan Bayram, yaptıklarının bir tür namussuzluk olduğunun farkına varmış ve bundan dolayı Zülfikar Bey'e hiçbir şeye layık olmadıkları itirafında bulunmuştur. Sadece para ve rahatlığı önemseyerek dürüst davranmayan insanların gün gelip de bunu bir itiraf konusu yapmaları namus değerini haiz olduklarını ancak her işlerinde bunu ortaya koymayabildiklerini göstermektedir.

Vukuat Var'da⁷⁴⁰ çiftlik sahibi Muzaffer Bey'in yeğeniyle zorla evlendirilmek istenen Güllü'nün yaşadıkları anlatılırken, Güllü'yü evlendirmek için işe dâhil olan imam Kabak Hafız'ın İslamiyet'le bağdaşmayan düşünce ve yaşantı biçimi dikkat çeker. Kabak Hafız, insanların din konusundaki hassasiyetinin farkında, uyanık biri olarak dinden, imandan bahsedip insanlara duymak istedikleri şeyleri söyler ancak kendisi her türlü harama bulaşır, bunda da bir sakınca görmez. Bir gün arkadaşlarından sebze komisyoncusu Haydar'la içki içtikleri gece, erkenden sarhoş olup Haydar'ın karısı veya baldızıyla cinsel ilişkiye giremeyeşini hatırlar ve hayıflanır:

⁷³⁹ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 236

⁷⁴⁰ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, 12. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2009

“İçinden bir şehvet titremesi geçti. Bu kez geçenki gibi eşeklik edip zom olmayacaktı. Haydar’a dayanacaktı rakıyı, sızdıracak, ondan sonra da artık Allah ne verdiyse, baldız mı olur, Haydar’ın akça pakça karısı mı? Çünkü Haydar’dan çok işitmişti: ‘Karı iyi ama bende iş kalmadı imam. İnsan kendi helaline değil de namahreme daha çok alaka duyuyor. Avrat şurda yatar, ben giderim baldızın yanına. Lakin o orospu da kendini naza çek ha çek eder. Vallaha ablama derim enişte...’”⁷⁴¹

Toplum, din adamlarını İslamiyet’e uygun örnek davranış ve yaşantıyı sergileyen insanlar olarak kabul etse de Kabak Hafız, toplumun kendisinden beklediğini sadece görünüşte arz eder. Özel yaşantısında günah sayılan her şeyi yapar, bundan da rahatsızlık duymaz hatta kaçırdığı bir fırsat olursa bundan dolayı hayıflanır. Kabak Hafız’ın iffetten uzak anlayışı, din adamlarının bile namus değerine hiç önem vermeyebileceğini gösterir. Haydar’ın ise cinsel iktidarsızlığına rağmen baldızına yönelik meyli, baldızının da bunu kullanması, aile içindeki bireylerin namus anlayışından uzaklığına işaret eder. Geleneksel toplum yapısında asla kabul görmeyecek çarpık ilişkilerin varlığının okuyucuya gösterilmesi, yazarın hem din adamları hem de masum görünen onca insanın aslında hiç de namuslu olmayabileceği konusunda okuyuculara yapmak istediği bir uyarı gibidir.

Gâvurun Kızı’nda⁷⁴² şoför Kâmran, Evdoksiya adlı Rum bir kızını sevmektedir. Evdoksiya’nın dedesi Barba Komyanos ise bu ilişkiye kesinlikle karşı çıkar. Zamanında öz kızını, eşini aldattığı için kendi elleriyle öldüren bir adam olan Barba Komyanos’un, torununun Müslüman bir erkekle birlikteliğini hoş görmesine imkân yoktur. Kâmran Evdoksiya’yla ilişkisine karşı çıkmaması için Barba Komyanos’la konuşmak ister. Konuşmaya gitmeden önce de cesaret bulabilmek amacıyla bir meyhaneye gidip alkol alır ve sarhoş olur. Meyhanede tanışıp hikâyesini anlattığı “Leşçi”ye meyhane çıkışında şunları söyler:

“ ‘Ben, ben, namuslu insanım ben arkadaş. Çalışır, kazanır, harcarım. Şimdi bir tek taksim var. Ama yarın? Yarın iki olacak, üç olacak, dört olacak.’”⁷⁴³

Kâmran’ın sarhoşken bile paradan ziyade namusu önemsemesi dikkat çekicidir. Ancak Barba Komyanos’un katı tutumu dolayısıyla Kâmran’ın namuslu olması sevdiği kızla bir araya gelmesi için yeterli olmaz. Kâmran, Evdoksiya’nın hasretiyle ne yaptığını bilmez halde etrafta dolaştığı günlerde intihar etmeyi düşünür. Sevdiğine kavuşamayan

⁷⁴¹ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 118

⁷⁴² Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, 6. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

⁷⁴³ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 109

Kâmran için hayatın anlamı kalmamıştır. İntihar edip ölecek olduğunda patronunun ve arkadaşlarının arkasından neler söyleyeceğini düşünür:

“ Patronu herhalde şöyle derdi:

‘Çok, çok namusluymdu...’

Gözleri doldu. Gerçekten de namusluymdu. Bir taksinin üç tekerleği şoföre çalışır derlerdi ama, bu sözün Kâmran için olmadığını patronu herkesten iyi bilirdi.

Hatta arkadaşları, ‘Aptal!’ demişlerdi bu yüzden de, aldırmamıştı. ‘Aptal’ değil, namusluymdu sadece. Hırsızlığın hangi biçimi olursa olsun, elinden gelmezdi. Hırsızlığı kendine karşı hakaret sayardı, isterse kimse görmesin, kokusu çıkmasın. Kendi biliyordu ya.

Arkadaşları ölümünü gazetede okudukları zaman pek pek, ‘Allah rahmet eylesin. Çok saftı ama, budalaydı bir parça... Lakin çok namuslu çocuğu!’ derlerdi.”⁷⁴⁴

Kâmran, isminin namusla anılacağından emindir çünkü o taksicilik yaptığı halde diğer taksiciler gibi kazandığı parayı patronuna eksik söylememekte, hırsızlık yapmamaktadır. Bu yüzden aptallıkla suçlansa bile Kâmran’ın vicdanı rahattır. Kâmran, Evdoksiya’nın kendisine kaçmasıyla kurdukları yeni ve mutlu hayatta da namuslu olmasının faydasını görmüştür. Bir gün Kâmran’ın patronunun metresi, onunla birlikte olmak istediğini söylemiş ama Kâmran hem karısını aldatmak istemediği hem de işsiz kalma korkusu duyduğu için bu teklife nasıl bir cevap vereceğini şaşırmıştır. Birçok erkeğin reddetmeyeceği bir teklifi geri çeviren Kâmran, namus algısı dolayısıyla işinden olmuş ama karısının güveninden olmamış ve karısıyla mutlu bir hayat sürdürmüştür. Kâmran, namus değerinin hem iffet hem de dürüstlük anlamına uygun davranışlarıyla örnek bir bireydir.

Küçücük’te⁷⁴⁵ annesiyle birlikte yaşayan ve futbol oynayarak para kazanmaya çalışan ama ayağının sakatlanmasıyla ondan da olan Erol isimli gencin hikâyesi anlatılır. Erol düzenli olarak para kazanabileceği düzgün bir işe girip çalışmayı istemez. Farklı erkeklerle düşüp kalkan ama kendisini seven Ayten isimli genç kadının sevgisini kullanıp ondan para alarak kendisine harçlık yapar. Erol’un sakatlandığı haberini alınca evlerine gelen Ayten’i, Erol’un annesi kapıdan kovar. Ayten’le ilişkisi kesilen Erol, Ayten’i özlemekten çok ondan para alamıyor oluşuna hayıflanır:

⁷⁴⁴ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 131

⁷⁴⁵ Orhan Kemal, *Küçücük*, 8. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

“Sonrası zifostu, fasaryaydı, yaştı. O....u parası yemiyor diye ne fırıncı ekmek verirdi, ne de bakkal, kasap, manav, elbiseçi, kunduracı döner yüzüne bakardı. Haysiyet, şeref, namus... Evet ama yenir miydi bunlar, içilir mi?”⁷⁴⁶

Erol, Ayten’i sevmediği halde sever gibi görünerek onun duygularını kullanır. Haysiyet, şeref, namus gibi değerleri de hiçe saydığı için Ayten’in bedenini satarak kazandığı parayı almakta bir sakınca görmez. Orhan Kemal, toplumda, bedenini satarak para kazanan kadınlara değer sistemleri yokmuş gibi bakıldığını ancak onların içinde Ayten gibi sevgi, bağlılık, gurur değerlerini yaşatanlar olduğunu hatırlatırken bu kadınların kazandıkları paraları yiyen erkeklerin, namus ve değerler açısından o kadınlardan daha aşağı bir seviyede olduklarına işaret eder.

Baba Evi, Ávare Yıllar ve Cemile romanlarında ilk gençlik yılları ve Cemile’yle evlenme süreci anlatılan genç adamın evlilik hayatında başından geçenlere *Dünya Evi*’nde⁷⁴⁷ yer verilir. Genç adam, babasının siyasî geçmişi dolayısıyla yüksek maaşlı işlerde çalıştırılmaz, ona “öbür taraftaki adamın oğlu” gözüyle bakılır ve bundan dolayı eşiyle ekonomik zorluklarla dolu bir hayat yaşarlar. İş arkadaşları da genç adamı dürüstlüğü, haksızlığa, hırsızlığa gelemeyişi dolayısıyla usulsüz işlerine engel oluyor diye sevmezler. Fırsatını buldukları bir gün genç adamı fabrika sahibi “Ağa”ya şikâyet ederler. Ağa, genç adama, masasından ayrılarak işi aksattığına dair şikâyetler geldiğini böyle giderse onu işten kovacağını söyler. Yirmi dört lira doksan beş kuruşa çalıştığı işten olmak istemeyen genç adam, ne diyeceğini bilemez. Kendi kendine düşünür:

“Kuyruğundan tutulup, it gibi atılmak. Evet ama, ne yapmalıydı? Köpek kadar değeri olmadığı suratına çarpılan bir yerde yirmi dört lira doksan beşin hatırı için kalmıya devam mı etmeliydi? Haysiyet? Şeref? Namus?”⁷⁴⁸

Genç adam, patronuna bir karşılık vermez ancak söylenenler, babasının kim olduğuna dair yapılan imalar genç adamın canına yetmiştir. Genç adam yeni bir iş bulamayacağını bildiği ve karısının hamile oluşundan dolayı kazandığı yirmi dört lira doksan beş kuruşa bile muhtaç bulunduğu için fabrikada çalışmaya devam eder. Ağa, genç adamın görev yerini değiştirerek onu imalat ambarında görevlendirir. Fabrikanın müşterilerinden, babasının eski dostlarından biri olduğunu söyleyen Hilmi Efendi, genç adama usulsüzlük yaparak para kazanması için akıl verir hatta bunu açıkça teklif eder. Genç adama, teklifi kabul ederse her hafta yüz lira vereceğini söyler. Bu parayla genç adamın

⁷⁴⁶ Orhan Kemal, *Küçükçük*, a.g.e., s. 48

⁷⁴⁷ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 2. B., İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1972

⁷⁴⁸ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 88

kendi işini birkaç ayda kurabileceğini ve kendisinden önce fabrika ambarında görevlendirilmiş olanların hep bu yolla ciddi kazançlar elde ettiğini anlatır. Hilmi Efendi'nin asıl niyeti kendi kesesini doldurmak olsa da bu işe genç adamın geleceğini düşündüğü için girmeyi teklif ediyormuş gibi davranır. Genç adam teklifi reddeder, Hilmi Efendi kendi itibarını kurtarmak için genç adamı fabrika sahibi Ağa'ya şikâyet eder. Genç adam işinden olur. Bir gün mahalle takımında birlikte top oynadıkları Hasan Hüseyin isimli arkadaşıyla karşılaşır. Uzun bir aradan sonra görüştüğü arkadaşına neler yaşadığını ve işten çıkarılma hikâyesini anlatır. Hasan Hüseyin, yapılan teklifi kabul etmediği için arkadaşını aptallıkla suçlar:

“ ‘Ben senin yerinde olsaydım, mesele gayet basitti. İki yıl dışımı sıkır, hiç değilse elli altmış binin yolunu bulur, sonra da hemen komisyonculuğa başlar, yahut ta faize para verirdim!’

Genç adam:

‘Peki, ahlâk, namus, fazilet, Allah?’ dedi.

Hasan Hüseyin bir sigara yaktıktan, kibrit çöpünü de bir fiskeyle fiyakalı bir şekilde fırlattıktan sonra, güldü:

‘Bütün bunlar karın doyurur mu sanıyorsun?’

‘Belki de doyurmaz ama.’

‘Kendi vicdanına karşı sorumluluğun ha?’

‘Tabî.’”⁷⁴⁹

Hasan Hüseyin, genç adamın dürüstlük göstermesine anlam veremez. Ona göre ahlâk, namus, fazilet, Allah hepsi boş kavramlardır. İnsan, bunlarla karnını doyuramadığına göre insanın her şeyi yapmaya hakkı vardır. Genç adam ise çocukluğunu ve ilk gençliğini birlikte geçirdiği Hasan Hüseyin'in tepkisine hayret eder. Yakalanacağından korktuğu için değil vicdanı ve namusu böyle işlere girişmeye elvermediği için hırsızlık yapmayı aklından bile geçirmez. Dönemin ekonomik şartları dolayısıyla Hasan Hüseyin gibi düşünen ve kazandığı paranın helal olup olmadığına dikkat etmeyen çok insan vardır. Ancak genç adam gibi kazancı evini geçindirmeye yetmese de sahip olduğu değerler dolayısıyla hırsızlık yaparak para kazanmaya tenezzül etmeyen insanlar da mevcuttur. Bu insanlar namuslu yaşamayı kendilerine ilke edindikleri için genellikle eleştirilseler ve ahmaklıkla suçlansalar da genç adam ve onun gibiler açlık pahasına da olsa değerlerinden ödün vermemeyi seçerler. Genç adama hırsızlık yoluyla para kazanmayı teklif eden baba dostu Hilmi Efendi ise parası olduğu halde açgözlülüğünden hırsızlık yapmaya devam eden tiplere örnektir. Orhan Kemal, insanların hırsızlığa,

⁷⁴⁹ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 310- 311

namussuzluğa meylinin sadece ekonomik şartların zorlamasıyla olmadığını, bunun bir karakter meselesi olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

El Kızı'nda⁷⁵⁰ Avukat Mazhar Bey ve ailesinin hikâyesi anlatılır. Avukat Mazhar Bey, eşi Nâzan'la evliliğinde istediği mutluluğu bulamamaktadır. Mazhar Bey'in annesi Hâcer Hanım'ın, Nâzan'a yönelik hoşgörüsüz ve duyarsız tavrı Nâzan'ı silik bir kadın haline getirirken, oğlunu tahakküm altına almaya çalışması anne ile oğul arasında sorunlar yaşanmasına sebep olur. Mazhar Bey karısını mutlu görmek için ona çok değerli bir yüzük hediye eder ama annesine bu yüzükten söz etmez. Bir şekilde Nâzan'a alınan yüzüğü fark eden Hâcer Hanım, bu yüzükten kendisinin neden haberi olmadığını hesapını sormak için oğlunun yazıhanesine gider ve oğluyla tartışmaya başlar. Bu sırada Mazhar Bey'in bir süredir ilişki yaşadığı bar kadını Jale de yazıhaneye gelir ve tartışmanın bir bölümüne şahit olur. Mazhar Bey, asıl adı Neriman olan Jale'yi annesine bir müvekkili gibi tanıtır. Annesi gittikten sonra Mazhar Bey Neriman'a şunları söyler:

*“ ‘Hayat mı şu?’ dedi. ‘Bir anne, evlâdiyle böyle mi konuşur? Bu ne terbiye, ne biçim namustur böyle? Beğendin mi boyanış tarzını? Allahaşkına söyle Neriman? Beğendin mi?’ ”*⁷⁵¹

Mazhar Bey annesinin beğenmediği hali, makyajı ve tavırları hakkında sevgilisine dert yanar. Mazhar Bey'in, annesinin namusunu bile eleştirmesi dikkat çekicidir. O, annesini hem yalanları hem de iffetsizlik sayılabilecek tavırları ve giyim kuşamı dolayısıyla eleştirmektedir. Annesini bu şekilde eleştirmekte sakınca bulmayan Mazhar Bey'in, karısını aldatıyor oluşu hem iffetsizlik hem de dürüstlükten uzak olmayı içerdiği için namus açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Böylece yazar, bazen insanların başkalarında eleştirdikleri noktaların aynen kendilerinde de görülebileceğini okuyucuya göstermiş olur.

Avukat Mazhar Bey'den ayrıldıktan sonra İstanbul'a gelen, burada kötü insanlarla karşılaşp, kötü işlerin yapıldığı dünyalara sürüklenen Nâzan, sonunda kalpazan çetesinin bir üyesi olmaktan hapse atılır. Nâzan, kaldığı koğuştta tüm kadınlara liderlik yapan Nedime isimli kadının yemek, temizlik gibi işlerini yapmaktan başka geceleri onun cinsel arzularını tatmin etmek görevini de üstlenmek zorunda kalır:

⁷⁵⁰ Orhan Kemal, *El Kızı*, 10. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992

⁷⁵¹ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 112- 113

“ [...] Bütün bu işlerden sonra, gece öteki kadınlar uyuyup jandarmaların geceyi küt küt döğen ayak seslerinden gayri bütün gürültüler dinince, Nedime ablanın koynuna giriyordu. İlk zamanlar fena yadırgamış, ağlamış, kusacak olmuştu ama, ablanın bıçak gibi sert bakışları, gözden ateş çıkartan tokatı buna da alışmasını sağlamıştı.”⁷⁵²

Nâzan, kötü yola düştükten sonra farklı erkeklerle birlikte olmuş olsa da bir kadınla cinsel ilişki kurmamış olduğu için Nedime isimli kadını tatmin etmek ona ilk başta mide bulandırıcı gelir ancak zamanla buna alışır. Nâzan'ın hapisane hayatı sadece kadın koğuşlarındaki sağlıksız ortamı gözler önüne sermekle kalmaz bazı kadın mahkûmların namus anlayışındaki yozlaşmayı da okuyucuya gösterir.

Hanımın Çiftliği'nde⁷⁵³ çiftliğin sahibi Muzaffer Bey'in namus anlayışındaki sıkıntılar, çiftlikte çalışanlar tarafından çeşitli vesilelerle dile getirildiği gibi romanda gerçekleşen olaylar aracılığıyla da gözler önüne serilir. Muzaffer Bey karşısına çıkan her kadınla birlikte olan biridir. Yurt dışı ve yurt içi seyahatlerinde tanışıp birlikte olduğu kadınlardan başka çiftlik evinde çalışan Gülizar'a hatta geçici olarak çiftliğe çalışmaya gelen ırgatlara kadar pek çok kadınla cinsel ilişki kurar. Muzaffer Bey'in iffet konusundaki bu pervasızlığı, ekonomik açıdan güçlü olduğu ve erkek olduğu için başına iş getirmese de hesapsızca birlikte olduğu kadınların bazıları sonradan çok sıkıntı yaşar ancak bu durum Muzaffer Bey'in umurunda olmaz. Gülizar da Muzaffer Bey'le birlikte olduktan sonra kocasından ayrılıp çiftliğin sürekli hizmetlisi haline gelmiş bir kadındır. Gülizar, çiftlikte sürekli iş bulabildiği için şanslıdır ayrıca Gülizar'ın Muzaffer Bey'den başka, Zaloğlu Ramazan ve Yasin Ağa'yla da ilişki kurması iffet konusunda zaten çok titiz biri olmadığını gösterir. Yine de Gülizar'ın, Muzaffer Bey'in yeğeni Zaloğlu Ramazan'ın evlenmek üzere çiftliğe getirdiği Güllü'ye, Muzaffer Bey'in nasıl yaklaşacağı konusunda şüpheleri vardır. Muzaffer Bey'i, Güllü dolayısıyla elinden büsbütün kaçırabileceğini düşünen Gülizar, bu kaygısını çiftlik çalışanlarından Yasin Ağa'yla paylaşır ve şunları öğrenir:

“Yasin Ağanın anlattığına göre, Muzaffer Beyin bu huyu, babasına değil, çiftliğin asıl sahibi dedesine çekmiş. O da tıpkı Muzaffer beye benzermiş. Boylu, poslu, koç bıyıklı, eline eteğine pis, ırz, namus tanımaz...”⁷⁵⁴

⁷⁵² Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 317

⁷⁵³ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, 5. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

⁷⁵⁴ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 8

Çiftliğin emektar işçisi Yasin Ağa, Muzaffer Bey'in bu iffetsiz davranışlarının altında bir soyaçekim olduğunu düşünür. Muzaffer Bey'in etrafındaki neredeyse her kadına yönelik bu cinsel eğilimi Muzaffer Bey'e babasından değil, dedesinden geçmiştir. Namus değerinin bireye önce aile tarafından aktarıldığı düşünülürse Muzaffer Bey'in bu değeri neden önemsemediği anlaşılmış olur. Muzaffer Bey, maddiyatın da verdiği güçle dedesi gibi bu değeri önemsemeden yaşar. Yazar, Muzaffer Bey aracılığıyla değerler aktarımının ailede gerçekleştiğini ve ailede değerlere önem verilmiyorsa bireyin değerleri sonradan edinmesinin zor olduğunu göstermiştir.

Yasin Ağa, İslami değerlere uygun yaşamaya çalışan, ileri yaşta bir adamdır. Arada bir, çiftliğin hizmetlilerinden Gülizar'la kurduğu cinsel ilişkiler dışında Yasin Ağa'nın tüm hareketlerinde İslam'a uygun davranmaya çalıştığı görülür. Hatta Güllü'nün, çiftliğe getirildikten sonra Ramazan'la nikâh kıydırmaya yanaşmamasının ardından Muzaffer Bey'le gönül ilişkisi kurması ve Muzaffer Bey'in karısı olması Yasin Ağa'nın anlayışına son derece ters düştüğü için Yasin Ağa çiftliği terk eder. Yasin Ağa'nın, durumu Güllü'yle Ramazan'ın arasını yapmak için uğraşan ve Güllü'nün çiftliğe getirilmesine önayak olan Berber Reşit'e anlatırken söyledikleri dikkat çekicidir:

*“Yasin Ağa sordu:
'İnsan olan bu dünyada ne için yaşar Reşit Ağa?’
Berber Reşit silkindi. Ne bilsindi ne için yaşadığını? Ne için yaşarsa yaşasın.
Laf olsun diye:
'Malum,' dedi.
'Din bir, iman iki, namus şeref üç... Öyle değil mi?’”⁷⁵⁵*

Berber Reşit sadece maddî çıkarlarını düşünerek her türlü işe girebilecek yapıdayken Yasin Ağa'nın onu değerler üzerine düşündürtmeye çalışması, Reşit'e anlamsız gelir. Bu nedenle Yasin Ağa, insanın dini, imanı, namusu için yaşadığını söylese de Berber Reşit oralı olmaz. O, bu değerlere sahip biri olmadığı gibi değer sahibi insanlara saygı duyan biri de değildir. Yasin Ağa, İslami değerleri yaşamaya çalışan insanları, Berber Reşit ise sadece maddiyatı önemseyen, çıkarından başka bir şey düşünmediği için her türlü manevî değeri çiğnemeye hazır kişileri temsil eder. Berber Reşit, Yasin Ağa'nın değerler hakkında söyledikleri üzerine Yasin Ağa'ya belli etmeden şöyle düşünür:

⁷⁵⁵ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 167

“Kalk lan, dangalak. Milyonum olduktan sonra, ırza, namusa, şerefe ne ihtiyacım var?”⁷⁵⁶

Berber Reşit, Güllü'nün Muzaffer Bey'le ilişkisini öğrendikten sonra kendisinin bu durumdan elde edeceği payeleri düşünüp içi içine sığmaz olur. Yasin Ağa ise Ramazan'ı, namusunu temizlememekle itham eder. Ancak Berber Reşit, Yasin Ağa'nın bu görüşünü umursamaz. O, Güllü'nün, Muzaffer Bey'le birlikte olarak beklediğinden de öte başarılı bir iş yapmış olduğunu düşünür ve bir an evvel Güllü'nün babası Cemşir Ağa ile çiftliğe yerleşmenin hayallerini kurar. Sonunda Muzaffer Bey, Berber Reşit'i Yasin Ağa'nın yerine çiftliğe, hizmetine alır. Böylece Reşit, değerlere önem vermeyen bir insan olduğu halde hayalindeki rahat hayata kavuşur. Yasin Ağa ise değerlerine uygun olmayan davranışların sergilendiği çiftlikten ayrılarak maddî açıdan zorlu ama manevî açıdan huzur duyduğu bir hayat yaşamaya başlar. Yazar, değerleri önemsemeyen hatta namussuzca işler yapan bazı insanların bu hayatta namuslu insanlara göre daha üst mevkilere gelebildiğini ve daha rahat bir yaşam sürdürebildiğini göstermiş olur. Bir tür adaletsizlik ortamı olduğuna işaret eden yazar, daha sonra Muzaffer Bey ve Güllü'nün başına gelenlerle bu insanların sonsuza kadar rahatlık ve sefahat içinde yaşayamayacaklarını da okuyucuya hatırlatır.

Eskici ve Oğulları'nda⁷⁵⁷ Topal Eskici'nin büyük oğlu Memet, babasının kazancına ortak olduğundan ve bu kazanç iki ailenin geçimine yetmediğinden ırgatlığa başlamayı düşünür. Ne kadar zor durumda olurlarsa olsunlar ırgatlık, ağa torunu olan Topal Eskici'nin yapacağı ve çocuğunun yapmasına müsaade edeceği bir iş değildir. Memet, para kazanmak için böyle bir yola başvurduğunu babasına anlatıp onu ikna etmiş ama annesinin bu işe vereceği tepkiyi nasıl önleyeceğini kestirememiştir. Bunları düşünerek sokaklarda dolaşırken çaycı Nadir'in dükkânına çay içmeye yönelir. O sırada karşısına Selahattin Usta isimli bir tanıdığı çıkar. Nadir'in çay evine giderler. Burada yatarak tembellik yapan kedilere özenen Memet, düşüncesini Selahattin Usta'ya söyler. Selahattin Usta tembellikten nefret ettiğini dile getirir. Bu sırada çaycı Nadir, Memet'i tanır. Babasını sorar. Koca Resul Ağa'nın torununun kütlü toplamaya gidecek oluşuna hayret eder. Topal Eskici'yi dünyada tanıdığı özü sözü bir, üç insandan biri olarak nitelendirip över. Ancak böyle insanların bir türlü rahat yüzü görmediğini ifade eder:

⁷⁵⁶ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 167

⁷⁵⁷ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

“ ‘Ben de öyle düşünüyorum... Zavallı adam yahu!’ Nadir hüznle sordu: ‘Ağladı mı? Vay fukara vay. Yahu çok içli adam be. Bütün namuslu insanlar, hırslı insanlar, kursağına haram yutmayan insanlar böyle efendi... ’”⁷⁵⁸

Memet çaycı Nadir’e, babasına ırgatlığa gideceği haberini verince babasının önce ağladığını sonra birlikte iş kurmak için para kazanmak adına kütlü toplamaya birlikte gitmeyi teklif ettiğini anlatmıştır. Bu nedenle çaycı Nadir, Topal Eskici’nin haline üzülmiştir. Çaycı Nadir’in Topal Eskici’yi özü sözü bir, dürüst ve namuslu bir insan olarak addettiği görülür. Topal Eskici böyle biri olduğu için çocukları da aynı değerlere sahiptir. Büyük oğul Memet de küçük oğul Ali de başkalarının ne söyleyeceklerini umursamadan ırgatlık yapmayı seçerek namuslarıyla para kazanmayı tercih etmişlerdir. Topal Eskici, sahip olduğu namus değerini çocuklarına aktarabilmiş bir babadır. Bu değere sahip oluşlarından ve devrin şartlarının kötülüğünden dolayı iki yakaları bir araya gelmese de Topal Eskici ve ailesi namuslarından ödün vermezler.

Gurbet Kuşları’nda⁷⁵⁹ İflahsızın Memed’in İstanbul’a geldikten sonra iş bulmak için yanına gittiği hemşerisi Gafur Ağa’nın patronu Hüseyin Korkmaz, servetini namus anlayışından uzaklaşarak elde etmiş bir adamdır:

“[...] Aksırıklı, öksürüklü ihtiyar, Hüseyin der, bir daha demezdi. Yediğinden yedirir, evinde yatırır kaldırır. Adamın ekmeğini yiyip, evinde yatıp kalktığı hâlde, ekmek su hatırı saymamış, kısır karısıyla mercimeği fırına vermiş, adam ölünce de yalnız karıya değil, dükkâna da konmuştu.”⁷⁶⁰

Hüseyin Korkmaz, zamanında Niğde’nin bir köyünden çalışıp para kazanmak için geldiği İstanbul’da, patronunun evinde kalmaya başladıktan sonra patronunun karısıyla cinsel birliktelik kurmaya başlamış, patronunun ölmesiyle de dükkâna ve oturdukları eve sahip olmuştur. Hüseyin Korkmaz’ın namus değerini yitirmesinde patronunun karısı Nesibe’nin, onu baştan çıkarmış olmasının payı vardır yine de bütün sorumluluğun Nesibe’de olduğu söylenemez. Hüseyin Korkmaz, Nesibe’nin cinsel taleplerini reddedebilecekken önce Nesibe’nin tehditleri dolayısıyla sonra da işinden olma korkusuyla bunu yapmamış, bu işten kârlı çıkacağını düşünerek bu ilişkiyi sürdürmüştür. Hüseyin Korkmaz’ın Nesibe’den ayrılıp Nermin’le yaptığı evlilik yine kendi çıkarlarını genişletmek adınadır. Nermin’in siyasî çevresini kullanan Hüseyin Korkmaz, bu sayede müteahhitliğe başlamış ve şehrin sayılı zenginlerinden biri

⁷⁵⁸ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 118

⁷⁵⁹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁷⁶⁰ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 43

olmuştur. Orhan Kemal, Hüseyin Korkmaz'ın zenginleşme hikâyesinde etkili olan değerler yitimini gözler önüne sermiş, cinsel arzularının esiri olan kadınların da bunu kolaylaştıran tavırlarını, bu kadınlardaki iffet algısının zayıflığına bağlamıştır.

Gafur Ağa, Memed'in köylüsü hatta Memed'in annesinin akrabası olduğu ve mektup yazarak Memed'i şehre çalışmaya gelmesi için davet ettiği halde Memed'in şehre gelmesini hoş karşılamamış, ona gerekli yardımı sunmaktan kaçınmıştır. Gafur Ağa da patronu gibi bir tür değer yitimi içindedir. Gafur Ağa'nın haldeki sebze dükkânında birlikte çalıştığı Kâtip Hilmi ise Gafur'un önce Memed'i şehre davet edip sonra ona yardımcı olmak istemeyişini eleştirir. Kâtip Hilmi, Gafur'un, patronuna yaranmaya çalışarak onun gibi olmak istediğini bilir ayrıca Gafur'un köylü kurnazlığıyla yaptığı hırsızlıkların da farkındadır ama bunlardan dolayı Gafur'u patronuna şikâyet etmek yerine Gafur'un yolsuzluklarından pay kapmaya bakar. İstanbullu olan Hilmi'nin köylü kurnazlarının şehre gelip ayaklarının tozuyla zengin olmalarına tahammülü kalmamıştır. Dolayısıyla o da onlardan çalar:

"[...] Ayda aldığı üç yüz lira aylıkla dehşetli bir geçim sıkıntısı içinde kıvranıyormuş gibi görünmesi, zaman zaman sağa sola dert yanıp, inmeli karısı, hasta çocuklarından söz açması, avans istemesi, mal sahibine 'namusu hakkında fikir' vermek içindi. Hoş ister öyle ister böyle, mal sahibi taşralı sebze komisyoncularının hakkını yerken namusa filan aldırıyor muydu?"⁷⁶¹

Namus gözetmeyen patronunu eleştiren Kâtip Hilmi'nin hırsızlıkla, namussuzlukla suçladığı insanların yaptığını yapması, onun da namus değerinden ne kadar uzak olduğunu gösterir. Böylece yazar, şehrli olmakla övünen bazı insanların şahit oldukları namussuzca işleri düzeltmeye güç yetiremediklerinde, namussuzca işlere karışabildiklerini ifade eder. Yani namus değeri konusunda şehrli, köylü ayrımı ortadan kalkmaktadır. Bir insanın namus ölçüsünün doğup büyüdüğü yerle değil, tamamen o kişinin değerleri benimseyip uygulayış biçimiyle alakalı olduğu anlaşılır.

Suçlu romanının devamı niteliğindeki *Sokakların Çocuğu*⁷⁶² romanında Cevdet'in arkadaşlarından çingene kızı Cevriye'nin, sokaktaki erkekler tarafından taciz edildiği görülür. Cevriye'nin taciz edilmesine fırsat veren Cevriye'nin "haminne" dediği kadındır. Bu kadın, Cevriye ile kan bağı olmadığı halde onu büyütmüş daha sonra da onu bir sermaye gibi kullanarak tertiplelediği saz eğlencelerinde dans ettirmeye

⁷⁶¹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 44

⁷⁶² Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu (Suçlu 2)*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2007

başlamıştır. Cevriye'nin dansı pek çok erkeğin gönlünü mest ettiği ve haminne bu sayede ciddi paralar kazandığı için Cevriye'yi onlarla birlikte çalışmaya zorlar. Bir kahvede saz çalıp dans ederek insanların gönüllerini eğlendirdikleri bir gün izleyicilerden biri, Cevriye'nin kendisiyle birlikte olması için haminneye para teklif eder. Cevriye henüz küçük bir genç kızdır. Haminne sorumluluk almak istemez, adama Cevriye'nin “kız” olduğunu hatırlatır. Adam Cevriye'yi ikna edebilecek olursa da ondan çok para isteyeceğini söyler. Adam razıdır:

“Kara bıyıklı boyuna Cevriye'ye bakıyordu. Ufakçıydı, sübyancı. Dün, önceki, daha önceki günler. İnce, esmer bacakları, ayaklarındaki yüksek topuklular. Temiz bir yüzlüğü şıp diye bayılıverirdi, hemen!”⁷⁶³

Çocuk yaşta bir kızı sermaye olarak kullanan haminne kadar, bu kıza cinsel iştahla bakan erkeklerin de namus değerinden ne kadar uzak oldukları görülür. Bu erkeklerin sokaklarda, toplu taşıma araçlarında, dükkânlarda, iş yerlerinde kız ve kadınların karşısına her an çıkabilecek pozisyonda olmaları ise kadınların, namus değerine sahip olmayan erkeklerle çevrelenmiş bir dünyada yaşamaya mecbur kaldıklarına işaret eder.

Sokakta, girip çıktığı dükkânlarda, otobüs duraklarında, bindiği toplu taşıma araçlarında Cevriye'nin bir işaretiyle harekete geçip onunla cinsel birliktelik yaşamak adına onun istediği parayı vermeye hazır onlarca erkek vardır. Cevdet, kendisine oyun oynamasını ve insanlardan bu şekilde para almasını yasak ettiği halde Cevriye, zorda kaldığında bu yola başvurarak para kazanır. Yine böyle bir gün Cevriye, bir garsondan para koparıp garsonu atlattıktan sonra bindiği tramvayda kendisine iştahla bakan biletçiye nasıl para kazandığını gösterir. Cevriye oturmakta olan bir yolcunun omzuna elini koyar ve onunla sohbet etmeye başlar. Ne olduğunu anlamayan adamın Cevriye'nin jestinden sonra iştahı kabarır. Cevriye bu iştahlı yolcuya isterse para karşılığında onunla birlikte olabileceği imasında bulunur. Bu teklif karşısında yolcunun aklından geçenleri anlatıcı şöyle ifade eder:

“Kasketinde koparılmamış bandrolle keleş keleş gülen adam Vizeliydi. Ellisini aşkın görüldüğü hâlde ancak kırkındaydı. Memlekette bakkal. Vize küçük yer olduğundan, pek öyle dilediğince oynayamıyordu. Oynardı oynamasına ya, büyük oğlu. Dükkândan köpek gibi ayrılmazdı bir yana. Anası mı tembihlemiş ne? Burada, İstanbul'da bile. Elinden gelse yanından ayrılmayacaktı da, bir

⁷⁶³ Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu (Suçlu 2)*, a.g.e., s. 34

*bahaneyle çıkmış, oğlanı Sirkeci'deki otelde bırakmıştı. Neyse, şu elini omuzuna koyan kız. İstanbul'du burası. Kim ne bilecekti sübyancılığını?*⁷⁶⁴

Vizeli adam, Cevriye'nin teklifiyle derhal tramvaydan iner. Cevriye'nin peşine takılır. Cevriye pazarlığını yapar, parayı alır ancak parayı aldığı gibi kaçarak adamın yanından uzaklaşır. Adam, Cevriye'nin nereye gittiğini bulamaz. Cevriye istediğini elde etmiş olur. Cevriye'nin yetiştiği ortamda iffet önemsizdir, para kazanma aracı olarak bedeninin teşhir edilmesi hatta satılmasının bir önemi yoktur. Cevriye, henüz bedenini satma noktasına gelmemiştir, bunu biraz da Cevdet'e verdiği söz dolayısıyla yapmaz. Ancak parasız kaldığı durumlarda erkeklere oyun oynayarak onlardan para koparmaktan vazgeçmez. Bu durum bir genç kızın namus değerinin ne kadar kaygan bir zeminde şekillendiğini gösterirken toplumda çok sıradan erkeklerin bile küçük yaşta kızlarla birlikte olmak için ne kadar hevesli olduklarını ve namus değerini cinsel istekleri uğruna bir anda nasıl hiçe sayabileceklerini gösterir.

Cevdet, babasına atılan iftirayı üstlenip hapse girmiştir. Suçsuzluğu ortaya çıkınca serbest bırakılır. Hapisten çıktıktan sonra, hapiste tanıştığı ve suçsuzluğunu kanıtlaması için Cevdet'ten desteğini esirgemeyen arkadaşı Hasan'ın evinde kalır. Cevdet ve Hasan hapisteyken, serbest kaldıklarında ne yapacaklarını planlamış ve tahsillerine devam etme kararı almış olsalar da Cevdet bu karara uymaz. Çalışması gerektiğini düşünür. Hasan'ın babası ona iş ayarlar. Cevdet bir süre çalıştıktan sonra bu işten ayrılır. Yine işportacılığa başlar. Hasan, Cevdet'e hem okumadığı hem de doğru düzgün bir işte çalışmadığı için kızar. Cevdet'in eski arkadaşı Kostı de Hasan'ın haklı olduğunu söyleyince Cevdet'in iki arkadaşıyla da arası bozulur. Onun halinden anlayan bir tek Cevriye kalmıştır. Cevdet'in en büyük hayali Cevriye'yle birlikte Amerika'ya gitmektir. Bunun için plan kurar. Önce işporta tezgâhını satar. Buradan elde ettiği parayla oyuncak bir tabanca alır. Bir sinemanın bilet gişesine gider ve oyuncak tabancayla burayı soymaya kalkışır. Soygun sırasında yakalanır ve hapse gönderilir. Cevdet'in bu seferki hapis hayatında da başından kötü şeyler geçer. Kaldığı koğuşta Öküz lakaplı bir çocukla kavga eder. Öküz, çocuklara her istediğini yapmakta ve yaptırmaktadır:

“ [...] Koğuşa yeni bir çocuk geldi de yatağı Öküz'ün yatağı yanına serildi mi, bütün koğuş, yorganlarının altında, çocuğun ağlayıp yalvarmalarını, sonunda

⁷⁶⁴ Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu (Suçlu 2)*, a.g.e., s. 111

da tokatı yiyip huçkırıklar içinde her şeye razı oluşuyla Öküz'ün bir camız gibi hırslı hırslı soluyuşlarını dinlerlerdi.”⁷⁶⁵

Öküz, diğerk çocuklardan fiziksel olarak daha yapılı olması ve gözünün karalığıyla koğuşun yönetimini ele geçirmiş bir çocuk mahkûmdur. Uyuşturuca da dâhil olmak üzere koğuşta alım satım malzemesi olan her şeyi o yönetir, bir mahkûma gelen her şeyden pay alır. Öküz'ün, koğuştaki çocuklara cinsel istismarda bulunduğı da görülür. Bu durumun mağduru veya tanığı olanlar Öküz'e karşı çıkmayı göze alamadığı için durumu hapishane yönetimine bildiremezler. Bildirseler bile Öküz'ün bu konuda ceza almayacağıının, ceza almadığı gibi kendisini şikâyet edenleri cezalandıracağıının farkındadırlar. Cevdet'in bir kavgada Öküz'ü yenmesiyle Öküz'ün çocuklar gözündeki otoritesi sarsılır. Bu kavga Cevdet'e de itibar kazandırır. Cevdet'in başka bir kavga sırasında Öküz'ü öldürmesiyle koğuşdaki çocuklar arasında, Öküz'ün yardımcısı görevindeki Beton'un da otoritesinin yok sayılması bu tarz sıkıntılıların hapishane ortamında yalnız kaba kuvvetle çözüldüğünü gösterir. Hapishane yetkililerinin bilmezden ve görmezden gelmeleri dolayısıyla çocukların yaşadıkları bu istismar, namus değeri ve insanlık anlayışının hapishane ortamlarında nasıl da ayaklar altına alınmış olduğunu örnekler.

Bir Filiz Vardı'da⁷⁶⁶ Filiz isimli genç kadın, ailesinin bütçesine katkıda bulunmak için işe girip para kazanmaya karar verir. Filiz, çeşitli ilanları araştırır, sonunda bir kitapçının ilanına başvurur ve işe kabul edilir. Filiz'i işe kabul eden ve Filiz'in “Maşa” diye söz ettiğı patronu, diğerk adaylar arasından Filiz'i, güzelliğinden dolayı seçer. Filiz işe gitmek için yürüdüğü sokaklarda, bindiğı toplu taşıma araçlarında, çalıştığı iş hanında, alışveriş yaptığı mağazalarda erkeklerin sarkıntılıklarına maruz kalır. Bu durum Filiz'in başına o kadar sık gelmektedir ki Filiz, bir süre sonra kendisine laf atanlara cevap bile vermez olur. Filiz'in annesi Leman da bir atölyede ütü yaparak para kazanmaya çalışır. Leman, bir gün eşi Hüseyin'e, çalıştığı yerden ayrılıp başka bir yerde işe başlayacağını ve ayda iki yüz yerine üç yüz lira para kazanacağını söyler. Bunu duyan Hüseyin, karısını sevinçle kucaklar, küçük kızı Nur da işe girerse kendisi çalışmadığı halde rahatça geçinebileceklerini düşünüp mutlu olur. Hüseyin, Nur'un işe girmesiyle ilgili fikrini söyleyince Filiz, babasına iş yerlerindeki namus açısından

⁷⁶⁵ Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğı (Suçlu 2)*, a.g.e., s. 182

⁷⁶⁶ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

sıkıntılı ortamı hatırlatarak Nur'un çalışmasına müsaade etmeyeceğini bildirir. Hüseyin ise kızını suçlarcasına şöyle der:

“ ‘Bir kızı, kadını hiç kimse zorla baştan çıkaramaz. Yeter ki kendi filinden olmasın. Kancık köpek, kuyruğunu sallamazsa erkek köpek ardından gitmez anladın mı?’ ”⁷⁶⁷

Filiz, çalıştığı yerde ve sokaklarda erkeklerin iffetsiz tavırlarına maruz kalmaktan bıktığı için kardeşini bu ortamdan uzak tutmaya çalışmaktadır ama babasının namus sorumluluğunu tamamen kadınların boynuna yüklemesi Filiz'i çok kırar. Erkekleri baştan çıkarmak için kadınlığını kullananlar elbette vardır ama Filiz gibi namusuyla yaşamak isteyenlere dünyanın dar edildiği bir ortamın olduğu ve bu ortama erkeklerin sebep olduğu da gerçektir. Hüseyin'in bir baba olarak, kızlarının maruz kalacakları tacizleri umursamaması hatta bu tacizlere sebep olanların kadınların kendileri olduğunu söylemesi onun para uğruna namus değerini feda ettiğini ortaya koyar.

Filiz'in patronu Maşa, Filiz'i kendisiyle birlikte olması için zorlar. Filiz böyle bir ilişkiyi kabul etmeyince de Maşa, Filiz'in ailesini, zenginliğiyle etkilemeye ve Filiz'i ailesi üzerinden elde etmeye çalışır. Ailesi de Filiz'in, patronuyla birlikte olmasından yanadır çünkü bu sayede içinde buldukları sıkıntılı hayattan kurtulabileceklerini düşünürler. Filiz ise bu ısrarlardan bunalmıştır. O, sevmediği bir erkekle sırf parası için birlikte olmayı kabullenemez. Bir gün Filiz, handa çalışan ressam tarafından, defalarca severek okuduğu bir romanın yazarıyla tanıştırılır. Yazar, Filiz'den çok hoşlanır ve onunla arkadaş olur. Filiz, iş yerinde ve sokakta erkeklerin kendisine ve diğer kadınlara nasıl davrandıklarından dem vurunca yazar, Filiz'e sendikada iş ayarlayabileceğini söyler. Filiz, bir öğle arası yazarın sözünü ettiği sendikaya gider. Filiz'le görüşen adam, yazarın onlara kendisinden söz ettiğini ve eğitimini tamamlayamamış olsa bile bunun önemli olmadığını bildirir. Onlar Filiz'in neler yapabildiğiyle ilgilenmektedir. Ayrıca Filiz'e kitapçıdaki işiyle ilgili şöyle bir soru sorar:

“ ‘Romancı dostumuzdur, bütün çalışan insanların dostu. O anlatmıştı. Açık konuşalım, sizden, emekten gayri şeyler de isteniyormuş değil mi?’ ”⁷⁶⁸

Filiz utanır, soruyu cevaplayamaz. Adam, Filiz'in gönlünü ferahlatmak için kendisine hiçbir kötülüklerinin dokunmayacağını ancak kendisine yüksek bir maaş

⁷⁶⁷ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 169

⁷⁶⁸ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 267

vermeyeceklerini, buna karşılık bol bol okuma fırsatı olacak bir iş sunduklarını söyler. Filiz çok mutlu olur. Bir erkeğin kendisine kadın gözüyle değil sadece insan olarak bakması Filiz’i rahatlatır. Filiz, sendikada işe sekreter olarak başlar. İşten arta kalan vaktinde sendikada çalışan bir dokuma işçisi, Filiz’e işi öğrettiği gibi hayata dair bazı gerçekleri de öğretir:

“ ‘Siz okumak istediniz de babanız anneniz mi mani oldular?’

‘Hayır.’

‘Ya?’

‘Ekmek okuldan önce geldi de...’

Ekmeğin okuldan önce gelişine Filiz, şimdiye dek hiç dikkat etmemişti.

Gerçekten de, ekmek, havadan, sudan sonra en önce gelendi. Hava, su, güneş, ekmek, barınak, giysi; sonra ötekiler!’⁷⁶⁹

Sendikada Filiz’e yardımcı olan dokuma işçisi, hayatını son derece yalın bir ifadeyle aktarırken hayattaki temel ihtiyaçların karşılanmasının, eğitim gibi ihtiyaçların karşılanmasından önce geldiğini gösterir. Bu genç, hayatını anlatırken dürüstlüğünü, Filiz’e bir kadın olduğu için değil bir insan olduğu için değer vermesiyle de iffetini kanıtlamış olur. Böylece Filiz, etrafını çevreleyen ve namus değerini haiz olmayan onca erkeğe karşılık namuslu bir erkekle karşılaşmış olur.

Yalancı Dünya’da⁷⁷⁰ Neriman isimli genç kızın, yobaz babasının kısıtlamalarına dayanamayıp evini ter ediş hikâyesi anlatılır. Neriman, Noter’in kızının evinde tanıştığı film rejisörü Bülent Nejat Coo’dan hoşlanır, sinema artisti olmak istediği için de Bülent Nejat’la kısa sürede sevgili olur. Bülent Nejat da Neriman’ın güzelliğinden etkilenmiştir. Çekmeyi düşündüğü filmlerde Neriman’ı oynatmak ister ama film yapacak bütçesi yoktur. Bu nedenle Bülent Nejat, Neriman’ın arkadaşlarından fabrikatör kızı Fatma ile flört eder. Fatma’nın babası Hayri Girsavaş’tan çekmek istediği film için para alır ancak filmi bir türlü çekemez. Neriman’ın hasretine dayanamayıp onu ziyarete gittiği bir gece Neriman ve Bülent Nejat, Neriman’ın babası Haydar’a yakalanırlar. Neriman, Bülent Nejat’la giderek evi terk eder. Haydar, kızının evi terk edişine üzülmez hatta kızının günahlarından kurtulduğu için sevinir ama Neriman’ın annesi durum karşısında çok üzgündür. Kocasının kendisini üçten dokuza boşamasıyla o da evi terk ederek komşuları Süheylâ’nın evine sığınır. Kasabanın genç öğretmeni Yalçın, Neriman’ı aramaya İstanbul’a gideceğini söyleyince dünyalar onun olur. Yalçın

⁷⁶⁹ Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, a.g.e., s. 275

⁷⁷⁰ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

Öğretmen'in tek isteği Neriman bulunduğunda annesinin evlenmelerine izin vermesidir. Neriman'ın "kız" ya da "dul" olmasını umursamaz. Neriman'ın annesi bu duruma şaşar:

"Yaşlı kadın bir de bunu anlamıyordu işte bu yobaz düşmanı insanlarda. Kız, dul... Mezhepleri mi genişti? Dili varmıyordu ama, pezevenklik damarları mı vardı? Eskiden bir kızda erkekler en çok 'Kızlık' arardı. Hattâ zenginlik, güzellikten önce kızlık. Şimdikilerden pek çoğu güzellikle kızlığa değil de zenginliğe önem veriyorlar, bir kısmı da ne zenginlik, ne de kızlık... dul olsun isterse ama güzel olsun!"⁷⁷¹

Neriman'ın annesi geleneksel namus anlayışına sahip bir kadın olduğu için bir erkeğin bekâretini kaybetmiş bir kadınla evlenmek isteyişine anlam veremez. Namusu sadece kadınların bekâretiyle ilişkilendiren toplumsal algı dolayısıyla kadın, kızını her haliyle isteyen, değerli bir insan karşısında dahi şaşkınlığa kapılır. Orhan Kemal, Neriman'ın annesinin bu şaşkınlık içeren düşüncelerinden yola çıkarak kadınlara namus değeri üzerinden dayatılan bekâret anlayışına işaret etmiş ve akli başında, ne yaptığını bilen, dürüst insanların buna değer vermediğini de göstermiştir.

Yalancı Dünya'da Kabak Hafız ve karısı Gülizar'ın yaşantısından hareketle namus değerinin sözde dindar insanlar tarafından nasıl kullanıldığı da işlenmiştir. Kabak Hafız'ın kadınların sıkıntılarını iyileştirmek adına uyguladığı tedavi yöntemleri taciz içerirken, karısı Gülizar'ın da özellikle genç kızlarla cinsel tatmin arayışına girdiği görülür. Fidan Uğur, *Yalancı Dünya* romanında, Gülizar'ın sevicî rolünde okuyucunun karşısına çıkmasını "*Orhan Kemal'de bu tür uç ilişkiler, onun ideolojik mensubiyetinden kaynaklanan abartılı yorumlarına dayanır.*"⁷⁷² dese de Orhan Kemal'in romanlarında sevicî karakterlere yer vermesinin nedenini onun ideolojisiyle ilişkilendirmek yerinde olmaz. Orhan Kemal, toplumda varlığı bilinen ama genelde üstü örtülmek istenen insan ve ilişki tiplerini ortaya koymaya çalıştığı için bu karakterlere yer vermiştir. Onun amacı hem kadınlar hem erkekler arasında var olan ilişki türlerini göstermek ve toplumun içindeki bireylerde görülebilen çarpık namus anlayışının önüne geçilmesini sağlamaya çalışmaktır.

⁷⁷¹ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 340

⁷⁷² Fidan Uğur, "Orhan Kemal'in Romanlarında Kadın ve Aşk", *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, s. 390

Evlerden Biri'nde⁷⁷³ bir ailenin para uğruna yaşadığı çözümler anlatılır. Baba Sadi emekli ikramiyesiyle bir ev almış, günlerini kendisine ayırdığı odada, karşı komşuları Leyla'nın kızı Nursen'e aşk besleyerek geçirmektedir. Anne Hediye evde işleri yapar, çocuklarının anlaşmazlıklarını çözmeye çalışır, bu arada odasını ayırıp tüm vaktini orada geçirmeye başlayan eşi Sadi'ye kırgınlık duyar. Büyük oğlu İskender işçidir, ablaları Ayşe de yine çalışarak evin geçimine katkıda bulunmaya çalışır. Küçük erkek çocuk Erdal ise hukuk fakültesinde öğrencidir. Erdal'ın hayali üniversiteyi bitirdikten sonra evi satıp, evin parasıyla tahsiline yurt dışında devam etmektedir. Baba Sadi, tek mal varlığı olan evin satılmasına izin vermez, canını çok sıkarlarsa herkesi evden kovar. Ayşe de evin satılmasını istemez, çirkin bir genç kadın olduğunu ve asla evlenemeyeceğini düşünür, ev onun geleceğinin teminatıdır. İskender evin satılmasından yanadır, payına düşecek parayla iş kurup zengin olacağını düşünür. Anne Hediye ise kocası ve çocukları arasında kalmıştır. Onun gönlü evin satılıp parasının Erdal'a verilmesinden yanadır çünkü Erdal'ın iyi bir avukat olduğunda çok para kazanacağını ve kendisine bakacağını düşünmektedir. Ev üzerine tartışmalar sürerken kendisini çirkin bulan İskender, karşı komşularının kızı Nursen'i sevmeye başlar. İlk başta duygularını açık edemeyen genç adam, Nursen'in de kendisine karşı duygusal açıdan boş olmadığını anladığında Nursen'le işe giderken sohbet eder. Bu sohbetlerden birinde Nursen, İskender'e bazı şeyleri açıklama ihtiyacı duyar:

“Kız adeta hiçkırarak, ‘Vardı;’ diye ekledi. ‘Vardı, çünkü çalışmayanların, çalışanlara ne gözle baktığını biliyorum. İşyerlerini başka türlü sanıyorlar. Yani oralarda çalışan kızlarda hayır yoktur. Pek de yanlış değil, çoğu oynar ama, hepsi değil. Oynayanların da pek çoğu mecburiyet yüzünden. Yoksa hiçbir kız, isteyerek, fena olmak için oynamaz. Sonunda mesut bir yuva kuracağım diye koşar!’”⁷⁷⁴

Nursen, İskender kendisinden bir açıklama beklemediği halde iş ortamındaki erkeklerle mesafeli ilişkisi hakkında İskender'e bilgi verme ihtiyacı duyar. İlişkileri ciddileştiğinde çalışıyor olmasından dolayı belki İskender'in ailesinin bile kendisine iyi gözle bakmayacağını bilen Nursen, bu açıklamasıyla evliliğine mani olabilecek engellerin önüne geçmek niyetindedir. Toplum, çalışan kadınlara iffetsiz gözüyle baktığı için kadınlar, özel hayatlarında bu yaftalamanın sıkıntısını yaşarlar. Orhan Kemal'in farklı romanlarında da dile getirilen bu durum, çalışan her yaşta kadının yaşadığı sorunlara

⁷⁷³ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, 14. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁷⁷⁴ Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, a.g.e., s. 99

işaret eder. Ayrıca Nursen'in, erkeklerle ilişki kuran kadınların bunu aslında iyi niyetle yaptıklarını açıklaması da iffetsizlikle suçlanması gerekenlerin kadınlar değil, kadınların iyi niyetini kullanan erkekler olduğunu gösterir.

Üç Kâğıtçı'da⁷⁷⁵, *Müfettişler Müfettişi*'nde hikâyesi anlatılan sahtekâr Kudret Yanardağ'ın, İstanbul'da bir otelde dolandırıcılık suçuyla yakalandıktan sonra son büyük vurgunu yaptığı küçük Anadolu iline, yargılanmak üzere gönderilmesiyle yaşadıkları anlatılır. Kudret Yanardağ, mahkemeye çıkarılmadan önce bir gece gözaltında tutulur. Sabah olduğunda tuvalete gitmek ister. O sırada nöbet bekleyen asker, Kudret Yanardağ'a nasıl karşılık vereceğini bilemez çünkü böyle bir ihtiyaç hali karşısında ne yapması gerektiğini ona söylememişlerdir. Asker Memet'in görev anlayışı ve görevine atfettiği önem dikkat çekicidir:

“ ‘Evladım’ sözünden ‘Memet’ anladı ki içerideki en azından babası, dayısı, belki de küçük amcası yaşındaydı. Yaşındaydı ama, içerdeki değil yadırgı, babası, dayısı, emmisi, olsundu isterse. Yasak yasaktı ve ‘Memet’in yaşağına bütün dünya uymalıydı. Sonra nöbetteydi ‘Memet’. Nöbette olmasa, hele başıbozuk hayatında, kim olursa olsun ekmeğini paylaşır, karşılıklı sigara içer, yükü varsa ‘bila bedel’ taşır, toprağını sürer, yaşlıysa sırtına alıp kilometrelerce taşırdı. Nöbetteyse iş değişiyordu ama. Vazife namustu. İçerideki adamı bekle demişlerdi. Nöbetinin sabaha rastlayacağını, içerdeki adamın tuvalete gitmek isteyeceğini nereden bilecekti? ”⁷⁷⁶

Asker olmak, gerektiğinde vatan için savaşmak ve ölmek kültürümüzde son derece değerli olduğu gibi İslam dinine göre vatani için ölenler şehit sayıldığından askerlere ve askerî kurumlara toplum farklı bir saygı gösterir, kutsiyet atfeder. Kudret Yanardağ'ın gözaltında tutulduğu sıra nöbet bekleyen askerin de bu anlayışta olduğu, vazifesini namusla eşdeğer tuttuğu görülür. Memet'in vazife anlayışı, onun değer sahibi biri olduğuna işaret eder.

Kaçak'ta⁷⁷⁷, *Hanımın Çiftliği* romanındaki çiftliğin sahibi Muzaffer Bey'i öldüren Habip'in yaşadıkları anlatılır. Habip, bir köyde eşinin nereye gittiği belli olmayan ve bu nedenle çocuğuyla yalnız yaşayan Hâcer'in evine sığınır. Hâcer yaralı durumdaki Habip'in yarasının iyileşmesini sağlar ve onu günlerce evinin tavan arasında tutarak yapılan aramalarda Habip'in yakalanmasına engel olur. Bir gün Habip'in aranma sebebiyle ilgili konuşurlarken Hâbir şunları söyler:

⁷⁷⁵ Orhan Kemal, *Üçkâğıtçı*, 11. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁷⁷⁶ Orhan Kemal, *Üçkâğıtçı*, a.g.e., s. 39

⁷⁷⁷ Orhan Kemal, *Kaçak*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

“ Niyesi uzun. Önce, pis bir ırz düşmanıydı. Sonra haksızın da Allahsız ki, tam turnaksız. Yıllar yılı sahipsiz tarlalar yatar durur bizim orda. Ağa da sürer, köylü de. Kim önce sürer ekerse ürün onun. Bu tuttu tarlalara sahip çıktı. On yıl sırtı sıra ekte, biçti. Onuncu yıl, mahkemeye başvurdu, sahipsiz tarlaları üstüne kaydettirmeye kalktı. Kalktı ama, köyde de homurtular aldı yürüdü. Ben çekip vurmasam bir başkası yapacaktı bu işi!’”⁷⁷⁸

Habip’in anlattıklarından anlaşıldığı üzere Muzaffer Bey, hem iffetsiz davranışları hem de açgözlülüğü nedeniyle köylülerde nefret uyandırmıştır. Köylülerin ekmeğiyle oynamak bir yana sahipsiz toprakları on yıl boyunca sürüp ekerek bu topraklarla ilgili kanundan kendi lehine yararlanmaya çalışmış bu da köylüler açısından bardağı taşıran son damla olmuştur. Habip, Muzaffer Bey gibi namus değerini önemsemeyen birini öldürmekle iyi bir iş yapmamış hatta cinayeti işlediğinden pişmanlık duymuş ancak toplumun bu tarz insanlara ne çeşit tepkiler verebileceğine de örnek olmuştur.

*Tersine Dünya*⁷⁷⁹ adından da anlaşılacağı üzere alışık olunan dünya düzeninin, tersine işlediği bir hayatı konu edinir. Romanda erkek egemen değil kadın egemen bir toplum düzeni vardır ve kadınlar erkekler gibi yaşayıp, erkekler gibi düşünürler. Bu nedenle Orhan Kemal’in önceki romanlarında kadınlarla ilişkilendirilen namus anlayışı bu sefer erkeklerle ilişkilendirilir. Çalışan erkeğe namussuz erkek gözüyle bakılır:

“Kupkuru bir kadın, sigarasını sömürürcesine çektikten sonra, ‘Tabii yahu,’ dedi. ‘Çalışan erkeklerden hangisi sağlam?’

Bir başkası sözü aldı:

‘Ben onu bunu bilmem arkadaş,’ dedi. ‘Bu zamanda kendini bilen, namuslu bir kadın, kocasını el kapısında çalıştırmaz!’”⁷⁸⁰

Tersine Dünya’da Orhan Kemal’in diğer romanlarının aksine, erkekler kadınlara “Kadın, erkeğin küçük tanrısıdır.” anlayışıyla yaklaşmakta, kadınların her halini hoş görmeye mecbur olduklarını düşünmektedirler. Romanda Bitirim Leyla adındaki bir kadının triko fabrikasında işe başlayacak kocası hakkında mahalleli kadınların iyi şeyler düşünmedikleri hatta Bitirim Leyla’yı da kocasını bir işte çalıştıracığı için namussuzlukla itham ettikleri görülür. *Tersine Dünya*, toplumda kadınlarla erkeklerin yerleri değişse de namus algısı değişmedikçe birilerinin hep namussuzlukla suçlanacağını ve toplumun önyargılarının insanları zor duruma sokacağını ironi yöntemiyle gösteren bir romandır.

⁷⁷⁸ Orhan Kemal, *Kaçak*, a.g.e., s. 165

⁷⁷⁹ Orhan Kemal, *Tersine Dünya*, 4. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁷⁸⁰ Orhan Kemal, *Tersine Dünya*, a.g.e., s. 65

Orhan Kemal, namus değerini genellikle iffet anlamına gelecek şekilde kullandığı romanlarında bu değerin bozulmasına, yozlaşmasına, çıkarıcı insanlar tarafından oyuncak gibi kullanılmasına dikkat çekmiştir. Daha çok kadınlarla ilişkilendirilen değerin, erkekler için de dikkat edilmesi gereken bir değer olduğu mesajını vermeye çalışmıştır. Orhan Kemal'in, romanlarını çekici kılmak için romanlarında cinselliğe başvurduğunu düşünönlere cevap olarak Mehmet Narlı: “[...] Orhan Kemal'in cinselliğinin sadece ‘tefrika’ kaynaklı olduğunu düşünmüyöruz. O, bozuk bir düzeni gösterirken, kadın erkek ilişkilerini, bu düzenin çok görünen bir parçası olarak yansıtır. Cinselliği, bozulmanın, yozlaşmanın dışında tutmaz. Marksist anlayışa göre kapitalistleşen toplumlarda, insan kendi değerine yabancılaşır ve bu yabancılaşma içerisinde para tek değer hâline gelir.”⁷⁸¹ demiş ve Orhan Kemal'in yozlaşan namus değerine dikkat çekmeye çalıştığını ifade etmiştir.

Fidan Uğur ise Orhan Kemal'in kadın karakterleri hakkında şunları söyler: “Orhan Kemal'in romanlarında kadın, Türk toplumundaki anlayışa aykırı olarak kendi değerlerine sahip çıkamaz ve bu değerleri hafife alır. Cinselliğini bir erkek gibi rahat yaşamaya kalkar. Kendini koruma ve yabancı erkeklerden sakınma düşüncesi yoktur. [...]”⁷⁸² Uğur'un, kadınlar hakkında “kendi değerlerine sahip çıkamaz” demesinden kadınların istenci dışında gelişen durumlara işaret ettiği ama hemen arkasından “bu değerleri hafife alır” ifadesini kullanmasıyla da namus konusunda bütün sorumluluğu kadınlara yıktığı görülür. Uğur'un yorumundan erkeklerin cinsel açıdan serbesti içinde olabileceği ama kadının buna hakkı olmadığı gibi bir anlam çıkarılabilir. Ancak Orhan Kemal'in kadınları cinsel anlamda serbestlik içinde göstererek onları suçlamaya veya kötü göstermeye çalıştığını söylenemez. O, kadını tabiatı içinde ele alma çabasında olan ve kadınların da cinselliklerini yaşamakta daha serbest kalması gerektiğini düşünen ama bunun erkeklerce kullanılmasının kadınların hayatında yol açabileceği kötölükleri göstermeye çalışan bir yazardır.

Fidan Uğur: “Kadındaki ahlaki yozlaşmanın sonucunda erkek kadını aldattığı gibi, kadın da erkeği aldatılabilir. [...] Bu bakış açısı cinsiyet farkını ve değerleri ortadan kaldırmaktadır. Bu tür bir davranış toplumda kabul gören bir davranış değildir

⁷⁸¹ Narlı, a.g.e., s. 360

⁷⁸² Uğur, a.g.m., s. 389- 390

ve bu meşrulaştırma gerçeklikle örtüşmemektedir.”⁷⁸³ derken Orhan Kemal’in, romanlarındaki aldatan kadın karakterleriyle aldatma eylemini meşrulaştırmaya çalıştığını ifade eder. Kadınların aldatma yoluyla olmasa da cinselliğini yaşamasına da karşı çıkar. Mehmet Narlı da *Kanlı Topraklar* romanından yola çıkarak yaptığı değerlendirmede: “[...] namuslu görünen her kadının aslında namussuz olduğunu göstermek, insanı, gerçekçi bir açıdan ele almakla açıklanamaz. Bu noktada Orhan Kemal’in bazı eleştirmenler tarafından iddia edildiği gibi ‘insan sever’ olduğunun da yeniden analiz edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.”⁷⁸⁴ der. Fidan Uğur ve Mehmet Narlı, romanlardaki kadın karakterlerin çoğunun namus değerini hiçe sayan kadınlar oluşunun yazarın gerçekçilik anlayışıyla açıklanamayacağını düşünmektedirler. Ancak bu noktada Orhan Kemal’in: “[...] Ben köydeki köylüyü yazmadım. Çok iyi bildiğim köylüyü yazdım..”⁷⁸⁵ sözünü hatırlamak yerinde olur. Yani yazar, köylü de olsa şehirli de olsa iyi bildiği insanları ele almıştır. Bu nedenle yazarın, dile getirdiği çarpık ilişkiler ve namusu önemsemeyen kadınlar konusunda gerçekçi olduğu ama gerçekleri bir parça abarttığı söylenebilir. Yazarın eserlerinde namus değerini önemsemeyen kadınlara yer vermekteki asıl amacı; kadınların da gayrimeşru ilişkiler içinde olabileceklerini, bu ilişkilerin hem kadınlara hem kadın- erkek ilişkilerine zarar verdiğini göstermeye çalışmak ve kadınların başlarına gelen kötülüklerden hareketle okuyucuyu namus değerlerinin önemi üzerine düşündürmektir. Dolayısıyla yazar ne kadınların aldatmasını “meşrulaştır”mış ne de kadınlara “insan sever” bakış açısıyla yaklaşarak onların içine düştükleri yanlış hoş görmüştür. Bunu Orhan Kemal’in bu konuda sarf ettiği şu cümlelerden de anlamak mümkündür: “[...] Gençliğin bir direnişi var.. Sosyal problemleri önde gören insanca bir savaşı var.. Bunu aktarmıyan sanatçı, ya yanlış yerededir, ya başka taraftan yanadır.. Cinsel sorunları tek başına işlemek bir şey halletmez.. Toplumsal sorunların bütünü içerisinde, ama bir ayrımda yeri vardır cinsel sorunların.. Ama amaç, kitlelere hitaptır.. Halkın dertlerinin sanat eseri içinde yer alması gerekir.. ‘Ben değişik bir şey yaparım, bu olur..’ demek yanlıştır.. Halk, hikâyede kendine yarar bir şeyler bulmalıdır.. Çünkü devamlı olarak bunu arar..”⁷⁸⁶

⁷⁸³ Uğur, a.g.m., s. 390

⁷⁸⁴ Narlı, a.g.e., s. 361

⁷⁸⁵ Nurer Uğurlu, *Orhan Kemal’in İkbal Kahvesi*, 1. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1972, s. 45

⁷⁸⁶ Uğurlu, a.g.e., s. 373- 374

Orhan Kemal, eserlerinde namusun hem iffet hem de doğruluk anlamlarını kast ederek kadın ve erkek davranışlarını ele almış ve bu değerın önemine işaret etmek istemiştir denebilir.

1.8. DİNDARLIK

Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde dindarlık "*Dindar olma durumu, mütedeyyinlik*"⁷⁸⁷ olarak tanımlanmıştır.

Değerlerle ilgili yapılan sınıflandırmalara bakıldığında dini değerlerin, değerlerin ayrı bir kolu olarak incelendiği görülür. Dini değerler bir dine göre belirlenir. Dindarlık ise bireyin dine bakış açısı ve hayatını şekillendirme biçimi olduğu için sosyal değerler arasında ele alınabilecek bir değerdir. Orhan Kemal'in romanlarında dindarlık değerine 809 kere yer verilmiş ve bu değer, kahramanların din hakkındaki görüşleri veya dindarca yaşama biçimleri üzerinden ele alınmıştır. Orhan Kemal'in bu değere sıkça yer vermiş olmasının sebebi dindarlığın algılanış biçimindeki farklılıkları ortaya koymak ve dindarca yaşayış biçimi sanılarak düşülen yanlışları göstermektir.

İsmi kullanılmayan genç adamın ve ailesinin hikâyesinin anlatıldığı *Baba Evi* romanının devamı niteliğindeki *Âvare Yıllar*'da⁷⁸⁸ genç adam, doğup büyüdüğü topraklara, Adana'ya dönmüştür. Okulu bırakan, para kazanabileceği bir işte de çalışmayan genç adam ailesinin içinde bulunduğu sıkıntılara çözüm aramaya koyulmadan önce başlarına gelenlerin neden olduğunu sorgular. Bu içsel hesaplaşmada sorduğu sorulara cevap veremediğinde Allah'a çatar:

"Bütün bunların mânası ne? dedim, söyle, neden? Niçin? Adalet neresinde bunun? Yakışır mı sana? Bizden ne istiyorsun? Güliyorsun değil mi? Onlar gibi güliyorsun!"

*Bu ilk isyanımı Allah'ın duyup duymadığını, sözlerime gülüp gülmediğini öğrenmek mümkün olmadı. Fakat görüyordum ki, ben, ateş çemberinin içine düşmüş bir akrebe benziyorum. Şehrin parke döşeli yollarında dolaşsam, onların, dünyaya bol bol yemek, bol bol gezip tozmak için geldiklerine inananların ateş çemberi; kendimi kırlara atsam, Allah ve onun meseleleriyle çevrili bir başka çember, ateş çemberi! Kaçacak üçüncü bir yerim yoktu."*⁷⁸⁹

⁷⁸⁷ <http://www.tdk.gov.tr> (05.08.2016)

⁷⁸⁸ Orhan Kemal, *Âvare Yıllar*, 2. B., İstanbul, Varlık Yayınevi, 1957

⁷⁸⁹ Orhan Kemal, *Âvare Yıllar*, a.g.e., s. 46

Genç adam, babasının siyasî fikirleri dolayısıyla Türkiye'yi terk etmek zorunda kalışlarını, memleket hasretine dayanamayarak babasının kızacak olduğunu bile bile Türkiye'ye dönüşünü, annesi ve kardeşlerinin de bir süre sonra Adana'ya gelmeleriyle geçim sıkıntılarının daha da hissedilir hale gelişini şehrin sokaklarında gezerken düşünür. Devrin şartlarına rağmen refah içinde yaşayan insanları görünce bir zamanlar kendilerinin de öyle olduklarını hatırlayan genç adam, yaşadıkları maddî sıkıntılara bir çözüm bulamaz. İnsanları görüp sinirlenmemek için kırlara gezintiye çıktığında da tabiatı inceleyerek Allah'ı sorgulamaya başlar ve başlarına gelenlerden onu sorumlu tutar. Genç adam, bu sorgulamalarında Allah'la ilgili olarak zihnini ve vicdanını rahatlatacak bir sonuca ulaşamaz ancak arkadaşı İzzet Usta sayesinde sorumluluklarının farkına varıp gerekeni yapmak için kendinde güç bulur. Otobiyografik roman olma özelliği gösteren *Âvare Yıllar*'da sözü edilen genç adamın Orhan Kemal olduğu düşünülürse, yazarın kendisinin daha küçük yaşta yaşadıkları dolayısıyla Allah'ı ve onun hikmetlerini sorguladığı görülür.

*Bereketli Topraklar Üzerinde*⁷⁹⁰ romanında Sivas'ın bir köyünden büyük şehre çalışmaya giden İflahsızın Yusuf, Köse Hasan ve Pehlivan Ali'nin başlarından geçenler anlatılır. Bu üç arkadaşın yola çıkarken kurdukları hayaller vardır. Bu hayallerin en büyüğü İflahsızın Yusuf'a aittir. O, daha önce Sivas'ta çalışmış ve burada gaz ocağı görmüştür. Yusuf, Çukurova'da çalışıp, para kazandığında köyüne bir gaz ocağıyla dönmek ister. İflahsızın Yusuf'un kurduğu bu hayali anlatırken eski şefinden bahsediş şekli ise dikkat çekicidir:

“ *Sen bilmezsin? Gaz ocağının pompası var. Bastın mı ateş püskürür, hem de yılan ıslığı gibi seda verir. Sivas'ta cer atölyesinde hamalken, bizim bir şef vardı. Lakin iyi adamdı. Namaz mamaz kılmazdı ya, iyi adamdı.* ”⁷⁹¹

İflahsızın Yusuf, üç arkadaş arasında Sivas merkeze gitmiş hatta orada çalışmış olan tek kişidir. Şehir hayatını deneyimlemiş olmasına karşılık saflığından pek bir şey kaybetmemiştir. Şefinin namaz kılmaya da iyi adam olduğunu söylemesi onun dindarlığa önem veren bir algı biçimine sahip olduğunu gösterir. Roman boyunca bu üç arkadaşın herhangi bir ibadet yaptıkları görülmesi de insanları iyi ve kötü diye kategorize ederken muhataplarının dindarlık seviyelerini gözetmeleri, kafalarında dindar

⁷⁹⁰ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 12. B., İstanbul, Can Yayınları, 1998

⁷⁹¹ Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 10

insanların iyi insanlar olduğu kalıbının yerleşmiş olduğuna işaret eder. Şehir adamına güven duymamaları dolayısıyla şehir adamının dinle ilişkisine bakarak o kişi hakkında yorum yapmaya çalışmaları bu üç arkadaşın davranış biçimi haline gelmiştir. Çukurova’da hemşerilerinin fabrikasını ararlarken kendilerinin de bilmedikleri adresi sordukları insanlar bu üç arkadaşı tersleyince “hoca” görünömlü birinin yanına giderek ondan istedikleri cevabı almışlar böylece kafalarındaki dindar insan, iyi insan anlayışı pekişmiştir.

Üç arkadaş, bir insanın dindar olduğu için iyi olacağını düşünseler de gerçeğin her zaman böyle olmayabileceğini gösteren insanlarla çevrili olduklarını fark etmezler. Oysaki Allah lafını ağızından düşürmeyenlerin hak yediğı, namaz kıldığı halde harama el uzatanların olduğu, ustabaşılarda iş birliğı yapıp işçilerin daha erken uyanmasını sağlamak adına sabah ezanını erken okuyan imamların bulunduğu bir dünyada yaşamaktadırlar. Bu üç arkadaş ve onlar gibiler kandırıldıklarının, dolandırıldıklarının çoğunlukla farkına varmazlar. İçlerinden bazıları bir haksızlığa uğradığını düşündüğünde ise bunu alinyazısı olarak kabullenip içinde bulunduğu şartları değiştirmeye çalışmadan yaşamaya devam eder. Bu insanlar adına isyan eden ve gerçeğı okuyucuya gösteren anlatıcı olur:

“Peygamberler kitaplar dolusu sabır getirmiştir Allah adına!

Yağmurda ıslana, güneşte tüte kururlar. Torbalardaki tandır, yufka dürümleri tükenip, çarşı ekmeğine verilecek son kuruşlar da suyunu çektikten sonra, aç çocukların feryadı göğe yükselir. Önemli değildir. Peygamberler Allah adına sabır getirmişlerdir ya, hiç önemli değildir aç çocukların göklere yükselen feryadı. Ölseler bile ne? Öte dünya vardır, birer kuş gibi uçacaklardır Cenneti Âlâ’da. Cenneti Âlâ’da yağdan, baldan dağlar, süttten ırmaklar...”⁷⁹²

Anlatıcı, güçlülerin zayıflara yaptıkları zulme isyan ederken mazlumların da içinde buldukları durumu Allah, peygamber, cennet uğruna kabullenişlerine kızar. O, insanların gözlerini açmaları gerektiğini, zulme boyun eğmekle cennete erişeceklerini düşünenlerin yanılığında olduklarını göstermek ister. Anlatıcının isyanına rağmen mazlumlar gözünü açmadan, zalimler de zulümlerini azaltmadan yaşamaya devam

⁷⁹² Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, a.g.e., s. 155

ederler. Mehmet Narlı, *Bereketli Topraklar Üzerinde* dine yönelik olumlu bir yaklaşımın olmamasını yazarın Marksist anlayışta biri olmasına bağlar.⁷⁹³

Suçlu'da⁷⁹⁴ Cevdet isimli çocuğun annesinin ölümünden sonra babasının, evin genç hizmetçisi Şehnaz'la evlenmesi ve başlarına gelenler anlatılır. Cevdet okuldan alınır, işportacılığa başlatılır, babası İhsan Efendi'nin aldatıldığına, kandırıldığına ve hapse atıldığına şahit olur. Cevdet, çocuk olduğundan ciddiye alınmaz ve farkında olduğu kötülükleri önlemesine fırsat verilmez. Cevdet rüştünü, babasının hapse girdiğini öğrendiğinde onu hapisten kurtarmak için işlemediği bir suçu üstlenerek hapse girdiğinde ispatlar. Cevdet hapiste Hasan isimli bir çocukla arkadaş olur. Hasan da suçsuz yere hapse girmiştir. Suçsuzluğu ispatlanıp serbest kaldığında eğitimine devam etmek en büyük hayalidir ancak hayali gerçek olmaz. Babasının kazandığı parayla, ona yük olarak eğitim hayatına devam edemeyeceğini anlayan Hasan, çalışmaya karar verdiğini babasına açıklar. Babası, Hasan'ın okumak istediği halde işe girip çalışma fikrine şöyle karşılık verir:

“ ‘Ben de senin gibiydim oğlum. İhtiyar baban anasından böyle ihtiyar doğmadı. Ben de gülen, oynayan, yerinde duramayan, başkalarının yardımına koşan, ateş gibi bir çocuktum. Tıpkı senin gibi. Yalnız ben mi? Yalnız sen mi? Bütün babalar, bütün dedeler, bütün evlat, bütün torunlar senin, benim gibidir oğlum. İmkân verilir, ufak tefek suçları bağışlanırsa, iyi olur, iyilik yaparlar. İyilik insanların hamurunda, çamurundadır! Yerler, gökler, duayla durur derler ama kulak asma. Yerler, gökler yani bu dünya, ‘yardım’la, ‘iyilik’le durur oğlum!’”⁷⁹⁵

Hasan, okumak ve iyi bir meslek sahibi olmak isteyen bir çocuk olsa da hayattaki bazı gerçeklerin farkındadır. Cevdet'in suçsuzluğunun kanıtlanmasını sağladıktan sonra eğitimlerine dışarıdan da olsa devam edebileceklerini düşünüp sevinir. Hasan'ın babası, oğlunun, Cevdet'i hapisten kurtarma isteğine anlam veremez çünkü Cevdet kimsesiz kalmıştır. Yine de oğluna iyilik yapmasını tavsiye eder. Bu nedenle yerlerin göklerin duayla değil, iyilikle, yardımla ayakta durduğunu hatırlatır, insanların değiştirmek istedikleri şeyleri yalnızca dua ederek değiştirmelerinin pek mümkün olmadığını, dünya düzeninde değişiklik isteniyorsa bunun için harekete geçmek gerektiğini söyler. İnsanların başlarına gelen her şeyi kader diyerek kabullenmeleri ve dua yoluyla her

⁷⁹³ Mehmet Narlı, *Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, 1. B., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 346

⁷⁹⁴ Orhan Kemal, *Suçlu*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

⁷⁹⁵ Orhan Kemal, *Suçlu*, a.g.e., s. 241

şeyin çözümünü Allah'tan beklemeleleriyle kötülüklerin, haksızlıkların ortadan kalkmayacağı anlatılırken yardım ve iyilik sayesinde dünyayı yaşanılabilir bir yer haline getirmenin mümkün olduğu ifade edilir.

*Devlet Kuşu*⁷⁹⁶ romanında mahallelerine yapılan inşaat dolayısıyla hayatları değişen bir ailenin hikâyesi anlatılır. Ailenin erkek evladı Mustafa, annesi tarafından çok sevilen işsiz güçsüz bir gençtir. Mustafa, mahallelerindeki Aynur isimli genç kadını sevmekte ancak bir evi geçindirecek parayı kazanabileceği işi olmadığı için Aynur'la evlilik adımını atamamaktadır. Mustafa'nın annesi ise oğlunu çok seven, oğlunun işsizliğini, alkole düşkünlüğünü hoş gören, oğlunu yere göğe sığdıramayan bir kadındır. Mustafa'nın ismi kullanılmayan annesi, oğlu için şunları diler:

*“Aklına estikçe yalan yanlış kılıverdiği namazlarda hep bunun için dua eder, Allah'tan Mustafa'sına yalnız zengin bir kız değil, Necip'inki gibi, oğlan tarafını da düşünen iyi kalpli bir kız tarafı nasip etmesini yalvarırdı. Hani böyle birisine rastlasalar da, iyi kalpli kaynata onları şu yüründükçe gıcırdayıp sallanan kira evinden kurtarsa!”*⁷⁹⁷

Mustafa'nın annesinin çok sevdiği oğlu için en büyük dileği onun zengin bir kızla evlenmesi ve kendilerini içinde buldukları zor koşullardan kurtarmasıdır. Burada bir annenin oğlunun bileğinin gücüyle para kazanmasını ve kendilerini refaha kavuşturmasını dilemek yerine oğlunun hazıra konacağı bir kısmet istemesi dikkat çekicidir. Ayrıca kadının namazlarını yalan yanlış kılması, namazını kıldıktan sonra da Allah'tan tamamen dünyalık şeyler istemesi onun namazlarını kulluk vazifesini yerine getirmek için değil, daha rahat bir dünya hayatı yaşamak için kıldığına işaret eder.

Mustafa'nın babası Memet, oğlunun bir işe girip düzenli para kazanmamasına kızar. Mustafa'nın ismi kullanılmayan annesi ise oğlunu her konuda hoş gördüğü gibi bu konuda da hoş görmektedir. Bunun üzerine Memet, çalıştığı yerde yaşadıklarından dolayı duyduğu kaygıyı karısıyla paylaşır:

*“ ‘ [...] Ya atarsa patron işimden bir gün?’
‘Atmaz, Allah var...’
‘Bilirim var, ama ermez oldu aklı bu işlere Allah'ın!’
‘Abe sus, oldun gâvur, kızıl gâvur hem da... Öğrenirsin bunları Bayram'dan hep!’”*⁷⁹⁸

⁷⁹⁶ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

⁷⁹⁷ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 7

⁷⁹⁸ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 19

Memet bir basımevinde kapıcıdır. İş arkadaşlarından birinin yaptığı hırsızlığı onun üzerine atıp onu patrona şikâyet ederek işten atılmasına sebep olacağından korkar. Mustafa'nın annesi öyle bir şey olmayacağını çünkü Allah'ın buna fırsat vermeyeceğini düşünür. Memet ise bir isyan haliyle Allah'ın artık bu işlere aklının ermediğini söyler. Memet, kazandığı parayla ailesinin geçimini sağlayamadığı gibi bir de işten atılma tehlikesi dolayısıyla Allah'a kızmaktadır. Memet'in karısı ise Allah hakkında öyle konuşulmaması gerektiğini söyleyip Memet'e kızar. Memet'i söylediklerinden ötürü gâvurlukla suçlar. Kadının yalan yanlış namaz kılıp Allah'tan sadece maddî konularda bir şeyler isteyen biri olmasına karşılık eşini gâvurlukla suçlaması, onun dini tamamen geleneksel bir anlayışla yaşadığının göstergesidir. Mustafa'nın annesi, toplumumuzdaki din konusunda hiçbir araştırma yapmayıp kulaktan dolma bilgilerle dindarca yaşayan ve başkalarının dindarlığını sorgulamakta hiçbir sakınca görmeyen insanları örnekler.

Mustafa ve arkadaşları bir işte çalışmadan, dolandırıcılık ya da borç yoluyla ele geçirdikleri paraları harcayan gençlerdir. Bu gençlerin en büyük hayali bir köfteci dükkânı açmaktır. Böyle bir hayalleri olmasına karşılık sermaye edinmek için bir iş girip çalışmak ve para biriktirmek onlara göre değildir. Onlar sadece hayal kurmakla kalırlar:

*“ Sülo ‘Allah bu oğlum...’ diyordu. ‘Çiğ yumurtaya can veren Allah. Öyle değil mi Çingene?’
Çingene hiç de dindar olmadığı halde, sırf hayal kurmaya yaradığı için cevaplayıveriyordu.
‘Tabii yahu. Yumurtaya can veriyor da, isterse bize küçücük bir köfteci dükkânı mı veremez?’”⁷⁹⁹*

Bir köfteci dükkânı sahibi olmayı isteyen gençlerin hiçbir şey yapmadıkları halde isteklerini sadece Allah'a ileterek amaçlarına ulaşacaklarını düşünmeleri, onların bu davranışının züğürt tesellisinden başka bir şey olmadığını gösterir. Hiçbir dinde veya inanışta eyleme geçmeden sadece istek yoluyla bir şey elde etmek mümkün değilken gençlerin dileklerini Allah'a iletip gerisini boş vermeleri aslında dindar bile olmayan bu gençlerin sadece kendilerini avuttuklarına işaret eder.

Mustafa ve arkadaşları sadece alkol almakla kalmaz, esrarlı sigara da içerler. Bu gençlerin hayatta elde etmek istediklerine ulaşamama nedenlerini eylemlerinde aramak

⁷⁹⁹ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 83

yerine Allah'ın kendilerine neden bunları nasip etmediğini sorgulama yoluna gittikleri görülür:

“Çingene'yle Sülo'nun, ille esrarlı sigara içtikleri zaman sürüp giden konuşmalarını çokluk bir kenardan dinleyen Mustafa'nın da aklı ermiyordu Allah'ın işine. Sülo Sülo'yken, Çingene Çingene'yken vermekten söz açıyorlardı da, yerlerin göklerin, bütün evrenin sahibi olduğu halde o, niçin verivermiyordu? Madem, 'Çalış kulum, vereyim!' demişti, çalışacaklardı, içlerini de elbette biliyordu... Böyle olduğu halde, ne diye sanki...”⁸⁰⁰

Gençler, sağlıklı bir algı halindeyken hayatın omuzlarına yüklediği sorumlulukları yerine getirmez, esrar gibi maddelerin etkisindeyken de istediklerini elde edememekten Allah'ı sorumlu tutarlar. Çalışıp köfteci dükkânlarını açmak yerine önce köfteci dükkânları olsun sonra çalışsınlar diye düşünürler. Böyle olduğu için de hayallerine kavuşamaz ve Allah'ı da onlara istediklerini vermeyen bir yaratıcı olarak görürler. Yazar, gençlerin Allah anlayışlarının sadece maddiyatla ilişkili olduğunu ve Allah'ı istediklerine çalışmadan kavuşturacak bir yaratıcı olarak gördüklerini gösterir. Kısacası Mustafa ve arkadaşlarının dinle ve Allah'la hiçbir samimi bağları yoktur. Bu gençler, kendi sorumsuzlukları dolayısıyla yaşadıkları kötü hayatın hesabını Allah'a sormaktan başka bir şey yapmamaktadırlar.

Mustafaların mahallesine yapılan inşaatın sahibi Zülfikar Bey'in kızı Hülya'nın, Mustafa'yı sevmesiyle Mustafa ve ailesinin hayatı değişir. Mustafa, Zülfikar Bey'in yanında işe girer. Apartman inşaatı tamamlanınca Hülya ile evlenecektir. Apartmanın bodrum katı da Mustafa'nın ailesine verilecek, Memet ve Bayram da Zülfikar Bey'in desteğiyle açtıkları bakkal dükkânını işleteceklerdir. Gelişmeleri gören mahalleli, Mustafaların başına konan talih kuşunu çekemez ve kendi aralarında Mustafalar hakkında şöyle konuşur:

*“ ‘Yıl uğursuzun!’ deniyordu. ‘İstediğin kadar namaz kıl, oruç tut, alnını seccadeden kaldırma, boş!’
‘Boş ki boş...’
‘Hikmetinden sual olunmaz amma...’
‘Amması, maması yok. O da işini bilmez oldu artık...’
‘Tövbe de!’
‘İstediğin kadar de. Tövbeyi, Elham'ı bilmeyenlere bak!’”⁸⁰¹*

⁸⁰⁰ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 84

⁸⁰¹ Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, a.g.e., s. 142

İnsanlar hayatta ulaşmaya çalıştıkları maddî gücü elde edemeyince bir şekilde bunu elde etmiş olanlara kızmakla kalmayıp Allah'ın da adaletini sorgulamaya başlarlar. Bazı kişiler Allah'a kızmakla doğru davranmadıklarını düşünüp isyan etmekte tereddüt etseler de bazıları hiç çekinmeden Allah'a kızabilmektedir. İnsanların kendi dindarlıklarını sorgulamadan başkasının dindarlığına yönelik yaptıkları yorumlar ve Allah'a ettikleri sitemler, onların Allah'la ilişkilerinde hiçbir samimiyet olmadığını ve Allah'tan tek beklentilerinin dünyada rahat bir hayat yaşamak olduğunu gösterir.

*Vukuat Var*⁸⁰² romanında büyük bir çiftlik sahibi olan Muzaffer Bey'in yeğeni Zaloğlu Ramazan'la zorla evlendirilmek istenen Güllü'nün başından geçenler anlatılır. Güllü'nün babası Cemşir, arkadaşı Berber Reşit'in tavsiyelerine uyarak Güllü'yü evliliğe ikna etmek için Güllü'nün sevgilisi Kemal'i öldürtmek de dâhil her yolu dener. Sonunda Güllü'nün evlenmek üzere çiftliğe gitmesini sağlar. Güllü ise Ramazan'la evlenmeyeceğine dair yemin etmiştir. Çaresiz kalan aracılar, Muzaffer Bey'in, bu evliliği onaylaması için köyün imamı Kabak Hafız'dan yardım isterler. Kabak Hafız imam olmasına rağmen dinle alakası olmayan biridir:

“ ‘Olmaz’ sözcüğünü hemen hemen hiç kullanmazdı. Aptessiz namaz kılındığı gibi, üç öğün tükündükten sonra da oruç pekâlâ olabilirdi. Her şey selavat kuvvetine, kişinin düşüncesine bağlıydı. ‘Âlemi mümkinât’ı bunun burası. Mademki ‘Âlemi mümkinât’ı o hâlde? O hâlde her şey olur, olabilirdi. Şayet olmaz, olamazsa, ‘Alemlî mümkinât’ yerine, ‘Alemlî gayri mümkinât’ demek gerekirdi ki, günahı böyle düşünmek, küfürdü!”⁸⁰³

Kabak Hafız, insanların dine yönelik saf duygularının farkında olan ve insanların bu duygularını kendi çıkarları için kullanan biridir. Kabak Hafız'ın davranışlarının ve söylediklerinin İslam'la alakası yoktur. İnsanlar kendisinden medet umduğu için, ondan yardım dilenenleri boş çevirmez:

“Eşek dili yazar, kurşun döker, çarpıntı keser, ‘fîlî cimâm en efdali’ni, İbrahim Hakkı Efendi Mariftenamesi’ne göre salık verir, muhabbet tilsimleri yapar, geçim muskaları yazar ama kendisi hiç mi hiçbirine inanmazdı.”⁸⁰⁴

Kurşun dökmek, muska yazmak dinen uygun görülmesi de Kabak Hafız bu işlere de bakar. Para kazanmasını sağlayacak olduktan sonra İslam'ın yasakladığı bir şeyi

⁸⁰² Orhan Kemal, *Vukuat Var*, 12. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2009

⁸⁰³ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 65- 66

⁸⁰⁴ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 66

yapmaktan asla çekinmez. Onun için önemli olan kendini cahil halka sevdirmek, onlar arasında kabul görmek ve bu yolla para kazanmaktır.

Kabak Hafız, insanlara dinin, imanın nasıl yaşanması gerektiğini anlatırken, anlattıklarını kendi yaşantısında tatbik etmez. Kabak Hafız'ın bu özelliğini fark edip bu şekilde davranmasının dinen uygun olup olmadığını soranlar olur. Kabak Hafız, onlara İslam'la alâkası olmayan açıklamalar yaparak onları kendi yaşantı biçiminin İslam'a aykırı olmadığına inandırır:

“ ‘Cenab-ı Allah hiçbir şeyi boşuna yaratmaz. Her yaratılmış şeyin bir vazifesi vardır. Şarabın haramlığı, içmesini bilmeyenler içindir. Rakıya gelince, kitap onu yasaklamak değil, bahsini bile etmez. Demek oluyor ki rakı içilebilir. Şarap içişim, ucuzluğundan. Elime geçse, rakıyı şişeyle değil binlikle içerim!’ ”⁸⁰⁵

Kabak Hafız'ın İslam'ın yasak kıldığı her şeyi yapmasına hayret edenlere vereceği cevaplar hazırdır. O, insanların sorularına verdiği cevaplarda en ufak bir tereddüt göstermez böylece insanlar onun söylediklerine kolaylıkla inanır. Çok sıkıştığı durumlarda Kabak Hafız, İslam'ın emirlerinin farklı tefsirleri olduğunu anlatır:

“ ‘Oğlum, yavrum, evladım... rakı da içiyorsun ama ağzın gene de süt kokuyor. Meşru ve gayrimeşru tefsire bağlı şeylerdir. Ancak, bu işlerin tefsirinde din adamlarının üstünlüğü tartışılmazdır. Bırak işin tefsirini din adamlarına. Biz içimizden gelene bakalım. Madem ki içimden böyle geliyor, o halde Zât-ı Kibriya içimden geleni benden böyle istemiş demektir. E, Vâcip-ül vücudun isteğine karşı gelip küfre mi sapaydım? Hâşâ!’ ”⁸⁰⁶

Kabak Hafız, İslam âlimlerinin yaptığı tefsirlerin farklı şekillerde yorumlanabileceğini anlattığı gibi insanın kendi iç sesini dinlemesi gerektiğini de söyler. Böylece Kabak Hafız'ı dinleyen ve onun yaptıklarına anlam veremeyenler, Kabak Hafız'ın söylediklerini duyunca ona hak verir ve İslam'ın dışında bir yaşantı sürdürdükleri halde dindarlıklarından şüphe duymaz olurlar. Neticede Allah herkesin içini, kalbinden geçeni bilendir. Onlar da bu düşünceyle kendilerini avuturlar. *Vukuat Var, Hanımın Çiftliği, Kanlı Topraklar* ve *Yalancı Dünya* romanlarında yer verdiği Kabak Hafız karakteriyle yazar, bu hayatta dini kullanan insanlar olduğunu ve bu kişiler dolayısıyla pek çok kişinin hayatını gerçek İslam değerleriyle alâkası olmayan işler yaparak geçirdiklerini, kişinin doğruya kendi aklı ve kalbiyle ulaşması gerektiğini göstermeye çalışır.

⁸⁰⁵ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 66

⁸⁰⁶ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 72

Vukuat Var'da dinin Kabak Hafız gibilerin elinde bir oyuncak haline getirildiği gerçeğini gören insanlar da vardır. Bu kişilerden biri, çiftliğin sahibi Muzaffer Bey'dir. O, yaklaşan seçimler nedeniyle halkın dini duygularını sömürenleri de görür ve bunun için bir şeyler yapılması gerektiğini düşünür. Bu konuyu arkadaşlarıyla konuştuğunda bazı arkadaşları Muzaffer Bey'e din adamlarının kendi taraflarına çekilmesi gerektiğini söyler. Muzaffer Bey bu fikre karşıdır çünkü o zaman eleştirdikleri partinin yaptıklarını kendileri yapmış olacaklardır. Üstelik Muzaffer Bey'e göre din, ne olursa olsun siyasî malzeme haline getirilmemelidir:

“Karşı partinin elindeki silahı almak için din adamlarına yüz vermekle iş bitmezdi. İşi gevşek tutuyorlar, gericiliğe yüz veriyor, okşuyorlardı. Olmazdı efendim, olmazdı. Gericici tayfasının yüz bulunca memleketin başına ne çoraplar ördüğünün örnekleriyle doluydu tarih. Sonra daha başka bir şey... Henüz iyice kesinleşmemekle beraber, parti ikiye bölünüyordu. Biri Devrimciler'di, öteki Tutucular. O, sapına kadar Devrimci'ydi. Devrimci'ydi, ama dinsiz anlamına değil. Devrimci Devlet her şeyin üstünde olmalı, din ise ona sadece yardımcılık etmeliydi. Din, laik devleti desteklediği oranda vardı, var olmalıydı. Ama devleti eline almak isteyince...”⁸⁰⁷

Muzaffer Bey başından beri cumhuriyeti, ilke ve inkılapları benimsemiş ve bunların korunması gerektiğini düşünen biridir. Bu yönüyle devrimci olduğunu söyleyen Muzaffer Bey, devrimciler için yapılan dinsiz yakıştırmasını kendi adına kabul etmez. Muzaffer Bey'in anlayışına göre din hiçbir şekilde siyasetin malzemesi olmamalı ve oy kazanmak uğruna dini kullanan gericilere prim verilmemelidir. Muzaffer Bey geçmişte yaşananlar dolayısıyla gericilere temkinli yaklaşmakta, laik sistemin sürdürülmesi gerektiğini düşünmektedir. Orhan Kemal, Muzaffer Bey üzerinden dini siyasete alet etmeden yaşamak isteyenlerin dinsiz olmadığını, dinin insanla yaratıcı arasında kalması gerektiğini ifade etmeye çalışmıştır.

Güllü'nün babası Cemşir, dört karısı olan ve çocuklarını tarlalara ırgat olarak gönderip onların kazandıkları paralarla yaşayan bir adamdır. Tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasıyla insan gücüne olan ihtiyacın azalması Cemşir'i kaygılandırır. Özellikle de çapa makinesinin gelecek olduğuna dair söylentiler Cemşir'in canını sıkır. Çocuklarının işsiz, kendisinin parasız kalacağından korkar ve şöyle düşünür:

“Hiçbir işe... Cenab-ı Allah'a tevekkül olmalıydı, deldiği boğazı aç komazdı elbette, ama elinde değil, tevekkül olsa bile, işin ucu kendisine dokununca tevekkül mevekkül uçup gidiyordu. Sonra, Cenab-ı Allah'ın pek öyle deldiği

⁸⁰⁷ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 102

boğazlarla da ilgisi yoktu galiba. Her yıl Çukurova'ya binler, on binlerle ırgat gelirdi. Hepsi de Cenab-ı Allah'ın deldiği boğazlardı. Böyle olduğu hâlde, çoğu iş bulamaz, sürüm sürüm sürünür, yaşlılar, bebeler açlıktan bir deri bir kemik sürünürler, derken Ötegeçe'deki mezarlığa yem olurlardı. Ötegeçe'deki mezarlığa yem olanlar Cenab-ı Allah'ın deldiği boğazlar değil miydi? ”⁸⁰⁸

Cemşir dindar olmayan bir adam olmasına karşılık parasının azalacağı korkusunu yaşadığında dindar bir insan gibi Allah'ı anar ve ona sığınır. Cemşir'in kafası karışıktır. Allah'ın kendisini rıziksız bırakmayacağını düşünmekle birlikte Çukurova'ya çalışmaya gelen ve açlıktan, sefaletten ölüp giden yüzlerce insan olduğunu hatırlar. Herkesi yaratan Allah olduğu halde Allah'ın bazı kullarının açlıktan ölmesine izin vermesini anlamlandıramaz. Kendisi de bir parça bunun korkusunu duyar. Yine de bu konu üzerinde daha fazla düşünmemeye karar verir. Cemşir de Allah'ı maddî kaygılar söz konusu olduğunda ananlardandır.

Güllü'nün ismi kullanılmayan annesi bir sabah erkenden uyanır. “*Sıravardıya göz göz odaların çepeçevre bulunduğu avlu*”⁸⁰⁹ bakar. Uyanmış, tuvalet sırası bekleyenleri, işe gitmek üzere hazırlananları görür. Avludakilerin çoğu günübirlik işlerde çalışan ve doğru düzgün para kazanamayan insanlardır. Hepsi mutsuz, sağlıksızdır. Güllü'nün annesi telaş içindeki insanlara bakarak şunları düşünür:

“[...] Akıl erdiremedikleri, madem bir Allah vardı, ne diye onlara süreli birer ırgatlığı çok görüyordu da, hususilere lüzumundan fazla önem veriyordu? Hak mıydı bu? Adalet miydi? Çalışmaksa, işin en ağırına razıydılar. Yoktu, yoktu Allah belasını versin. Keyiflerinden mi sabah sabah tatlı uykularını bırakıp sokaklara döküldükleri? Yukarıda bir Allah varsa, içlerini de biliyorsa apaçık bilmeliydi ki keyiflerinden değil. Ne tembeldiler ne çalışmadan kazanıp yemekten yana. Kana kana çalışmak, karşılığında az buçuk bir şeyler ele geçirip çoluk çocuklarıyla yemek, uykuya ekmeğe doymak istiyorlardı. Buncacık şeyi bile çok görüyordu onlardan yukarıdaki!

Olmazdı, böyle Allahlık olmazdı işte!”⁸¹⁰

Güllü'nün annesi çalışmaya can attıkları halde düzgün bir iş bulup çalışamayan, para kazanamayan ve çok kötü şartlarda yaşayan bu insanların sürdürmek zorunda kaldıkları hayat biçiminden Allah'ı sorumlu tutar. Bazı kullarına her türlü nimeti bol bol verdiği halde bazı kullarına neden bu kadar kötü bir yaşamı reva gördüğünü anlamaya çalışır. Sonunda “*Olmazdı, böyle Allahlık olmazdı işte!*” diyerek isyan eder. Güllü'nün annesi, Allah'ı insanlara verdiği nimetler arasındaki farklar dolayısıyla sorgulasa da “*Erkek,*

⁸⁰⁸ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 160

⁸⁰⁹ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 229

⁸¹⁰ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 230

karısının küçük tanrısıdır.”⁸¹¹ anlayışıyla yaşayan hatta kızına da öyle yaşamasını salık veren bir kadındır. Allah’ı sorgular görünen bu kadının, kocasına kayıtsız şartsız bağlanmış olması hatta kızına bile bunu tavsiye etmesi, sorgulamasını anlık bir öfkeyle yaptığını ve başlarına gelen her şeye razı, kadercî anlayışla yaşayan bir kadın olduğuna işaret eder.

Gâvurun Kızı’nda⁸¹² Kâmran ve Evdoksiya isimli iki gencin aşk hikâyeleri anlatılır. Birbirini seven iki gencin evlenmelerinin önündeki tek engel din farkıdır. Evdoksiya’nın dedesi Barba Komyanos bir Rum’la bir Müslüman’ın evlenmesine kesinlikle karşıdır:

*“Evdoksiya’nın gözleri daldı. Bir kucak sakalı, kocaman bıyığıyla dedesi, yıllardır Kumkapı’da tek başına oturan hamminnesinin dul kız kardeşi, peşine düşen Rumlar, daha kötüsü kilise, kilisenin asık yüzlü papazları kül renkli bir sıkıntı hâlinde içinden geçti. Bir Hıristiyanın bir Müslümanla evlenmesi kabil miydi?”*⁸¹³

Evdoksiya, Kâmran’la ilişkisine dedesinin kesinlikle karşı çıkacağını bilir. Onun dedesi katı bir Rum’dur:

*“Komyanos İstanbul’da eski zanaatını deniyordu. Bir domuz kasabının yanındaydı. Ama, adamın huyunu beğenmiyordu. Namus, din, milliyet bahislerinde gevşekti. Kadın ve paradan başkasını düşündüğü yoktu. Irz, namus, vatan, memleket, kilise vız geliyordu.”*⁸¹⁴

Barba Komyanos sadece dindar biri değil değerlerine de bağlı bir adamdır. Bir zamanlar yanında çalıştığı kasabın sahibi namus, vatan, memleket ve kilise değerlerine sahip değil diye onun yanında çalışmaktan vazgeçip bir fırın açmıştır. O, öz kızını bile eşini aldattığı için kendi elleriyle öldürmüş, dindar bir insanın bunu yapmak zorunda olduğunu düşünerek de bu cinayetten hiçbir şekilde pişmanlık duymamıştır:

*“[...] Dede yadîgârı emektar silahla hayatına son verdiği kızını hatırlamış olabilir. Ama onu öldürdüğüne asla pişmanlık duymaz. Eğri yolda gezen kızını öldürmek zorundaydı, bunun üzerinde durmaz bile. Dini bütün her Hıristiyan onun gibi davranırdı, davranmalıydı. Hoooş, şimdi böyle dini bütün babalar nerde?”*⁸¹⁵

⁸¹¹ Orhan Kemal, *Vukuat Var*, a.g.e., s. 199

⁸¹² Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, 6. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

⁸¹³ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 94

⁸¹⁴ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 97- 98

⁸¹⁵ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 122

Barba Komyanos, kızını öldürmekle namusunu temizlediğine inandığı ve her dindar Hıristiyan'ın böyle davranacağını düşündüğü için vicdanı rahat bir şekilde yaşar. Öldürdüğü kızının çocuğu olan Evdoksiya'yı da kendisi yetiştirdiği için gelecekte Evdoksiya'nın annesi gibi olmayacağına, dindar bir Hıristiyan olacağına ve Evdoksiya'dan doğacak çocukları kendi istediği gibi yetiştireceğine emindir:

“ [...] Onlara neler anlatmazdı! Dini bütün bir Hıristiyan'ı dini bütün bir Hıristiyan yapmaya yarayacak neler!

Uzağa da gitmeye lüzum kalmayacaktı. Dedelerinin Türkler, Bulgarlar, Sırlarla yaptıkları bitmez tükenmez milliyet ve din, mezhep savaşları onlara da, onların çocuklarına da iyi dersler olacaktı. Milli, dini marşların zaman zaman kin tohumları eken havası içinde büyüyecek torunları da kendi gibi dinlerine bağlı, milli heyecanlarına sadık insanlar olarak yetişeceklerdi.”⁸¹⁶

Barba Komyanos, Evdoksiya'nın Kâmran'la ilişkisini hatta evlenmek istediklerini öğrenince tam bir hayal kırıklığına uğrar. İki gencin ilişkisini bitirebilmek için Evdoksiya'yı Kâmran'ın bilmediği bir adrese, Evdoksiya'nın hamannesinin dul kardeşinin yanına gönderir. Kâmran Evdoksiya'dan ayrılmanın acısıyla hayatına son vermeyi düşünürken Evdoksiya, Kâmran'a ulaşır ve sonunda kaçarak evlenirler. Barba Komyanos bu evliliği öğrendiğinde kızına yaptığını torununa yapmaz ama onu reddeder ve torunuyla bir daha görüşmez. Orhan Kemal, bu romanda Müslüman ve gayrimüslim iki gencin, tüm engellere rağmen evlenebileceklerini ve mutlu olabileceklerini gösterirken insanların dinlerin ve inanışların temelindeki hoşgörülü yaklaşımı benimseyemediklerinde mutsuz bir hayat sürdüreceklerini Barba Komyanos üzerinden anlatmış olur.

Küçücük'te⁸¹⁷ yerel bir kulüpte futbol oynayarak para kazanmaya çalışan, ayağının sakatlanmasıyla kazandığı az miktarda paradan da olan Erol isimli gencin başından geçenler anlatılır. Erol'un, arkadaşlarıyla görüşmek ve zaman geçirmek için gittiği bir kahve vardır. Burada bir gün çay parasına oynadığı oyunda yenilir. Yenilen ve cebinde çayların ücretini ödeyecek parası da olmayan Erol, sinirlenerek Allah'a küfrederek. Bunu duyan kahveci Hasan, Erol'u kahvesinden kovar:

“ ‘Kalk, kalk buradan inek. Gelme bir daha kahveme!’

⁸¹⁶ Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, a.g.e., s. 152- 153

⁸¹⁷ Orhan Kemal, *Küçücük*, 8. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

*Kanayan burnunu avucunun içine alarak kalktı, arkadaşlarının arasında kahve kapisına yürüdü. Hasan Ağabey'in içeri girmiş çıkmış, vurmuş vurulmuşluğunu biliyordu. Sonra gene biliyordu ki, harama uçkur çözer, denk getirdi mi çalar çırpar, esrar, afyon, eroin satar, kullanırdı ama dinine Allah'ına da bağlıydı. Kahvesinde Allah'a küfredildiği zamanki öfkesi, gözlerinin önünde karısına sataşıldığı zaman duyacağı öfkeden aşağı olmazdı.*⁸¹⁸

Kahvenin sahibi Hasan Ağabey'in Erol'a kızıp onu kahveden kovmasının nedeni Erol'un parasının olmayışı değil, Allah'a küfretmesidir. Hasan Ağabey, İslam'a aykırı davranışları olmasına karşılık dine ve Allah'a bağlı biri olarak da tanınır. İnsanların hem İslam'ın haram kıldığı şeyleri yapması hem de dindar olması bir çelişki gibi görülebilir. Bu durum, toplumumuzdaki pek çok insan gibi Hasan Ağabey'in de davranışlarının dine uygun olup olmadığına dikkat etmediği halde geleneksel bir anlayışla dindarca davrandığına işaret eder.

Erol'un sevgilisi Ayten, ilk cinsel deneyimini Erol'la yaşadktan sonra başka erkeklerle birlikte olmaya ve bedenini satarak para kazanmaya başlamış genç bir kadındır. Ayten'in nasıl para kazandığını Erol'a ima edenler hatta açıkça söyleyenler olsa da Erol, doğru düzgün bir işte çalışmadığı ve Ayten'in kendisine verdiği parayla geçindiği için söylenenleri anlamazdan gelir. Ayten ise hakkında söylenenleri Erol'un bildiğini ve umursamadığını bilmez, bir gün Boğaz'da malum iş için gittiği bir otelde şunları düşünür:

*"[...] Sabahat için neler diyorlardı... Beyoğlu'nda, bilmem ne sokağındaki bir randevuevine girip çıktığını görmüşler de inkârdan gelmiş, Kuran'a el basmıştı yalan diye. Madem Kuran'a el basmakla bitiyordu iş, o da basardı gerekirse. Hem de iki elini birden.*⁸¹⁹

Ayten, müşterilerine giderken mahallede ne yaptığının öğrenilmemesi için titizlik gösterir. Mahallelinin ne düşüneceğinden çok, Erol'un kendisine kızacağından korkar. Gittiği otelde ve yolda tanıdık birine rastlamadığına sevinir. Birilerine rastlayacak olursa da Kuran'a el basıp yemin ederek kendini aklayabileceğini düşünür. Ayten'in kafasından geçenlerden, insanların kendi çıkarlarını korumak adına dini kullanabilecekleri ve bunu yaparken de hiçbir rahatsızlık hissetmeyecekleri anlaşılır.

Dünya Evi'nde⁸²⁰ ismi kullanılmayan genç adam ile hamile karısı Cemile'nin içinde buldukları zorlu hayat koşulları ve bu zorlukların üstesinden gelmeye çalışma

⁸¹⁸ Orhan Kemal, *Küçücük*, a.g.e., s. 2

⁸¹⁹ Orhan Kemal, *Küçücük*, a.g.e., s. 16

⁸²⁰ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 2. B., İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1972

biçimleri anlatılır. Genç adamın babası siyasî fikirlerinin ülkede kabul görmemesi dolayısıyla ülkeyi ailesiyle terk etmiş biridir. Genç adam, babasından uzun süredir ayrı yaşıyor ve babası gibi düşünmüyor olduğu halde çalıştığı iş yerlerinde “öbür taraftaki adamın oğlu” diye etiketlenerek kötü muamele görmekten kurtulamamaktadır. Genç adamı, çalıştığı fabrikanın sahibi Ağa, bir gün yanına çağırır. Genç adam hakkında yapılan şikâyetlerden dolayı onu azarlar:

“ ‘Öbür taraftaki adamın oğlu!’ dedi. ‘Baban vaktiyle iki paralık bir ameleyi bana karşı müdafaa ettiydi. Amma ben intikam almak istemem. Öylelerini Allaha havale ederim...’”⁸²¹

Ağa, genç adamı yanına çağırıldığı ve onun kim olduğunu gayet iyi bildiği halde, genç adamı tanıımıyormuş gibi davrandıktan sonra onu, babasıyla aralarında geçen bir meseleyi hatırlatarak fırçalar. Zamanında genç adamın babası, Ağa’nın bir işçiye yaptığı haksızlık dolayısıyla Ağa’nın aleyhine dava açmıştır. Ağa, her ne kadar babasının intikamını ondan almadığını söylese de genç adama gerek az maaş vermesiyle gerek onu fabrikadan kovmak için geçerli bir sebep aramasıyla aslında kininin geçmediğini gösterir. Genç adam ise çaresizlikten patronuna karşılık veremez. Ağa, güç sahibi insanların Allah’ı anarak hak, hukuk gözetiyor gibi davrandıkları halde hiç de öyle olmayabileceklerine örnek biridir.

Genç adama bir gün babasının eski arkadaşlarından Hilmi Efendi, birlikte hırsızlık yapmayı teklif eder. Genç adam, kendi yararı için yapılmıyormuş gibi gösterilen hırsızlık teklifini kabul etmez. Durum karşısında şaşırarak ve ticari itibarını korumak isteyen Hilmi Efendi, genç adama iftira atıp onu patronuna şikâyet eder ve genç adam işsiz kalır. Genç adamla aynı fabrikada patronun odacısı olarak çalışan arkadaşı Şaban da genç adama yapılan haksızlık üzerine Ağa’yla kavga eder hatta ona bir tokat atar ve işi bırakır. Şaban, Ağa’ya tokat attığı için arkadaşının intikamını aldığını düşünerek sevinir. İki arkadaş bir meyhaneye gidip içki içerler. Şaban, haksızlık karşısında sergilediği tavırdan duyduğu mutluluğu meyhaneciyle bile paylaşır hatta bir ara fabrikayı yakmaktan söz eder. Genç adam da baba dostunun dükkanını ateşe vermeyi aklından geçirir. Böyle bir şeyi yapsalar adlarının haksızlıkla mücadelede tarihe geçeceğini düşünürler. Meyhaneden çıkar, yolda konuşmaya devam ederler. Genç

⁸²¹ Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 87

adam, babasının yolundan gitmediğini, Allah’a bile inanmadığını Şaban’a söyler. Sonra şunları düşünür:

“Meyhanede konuştuklarını unutmuşlardı. Ne fabrika, ne baba dostunun dükkânını yakmak. Genç adam yıllar yılı bir türlü çözemediği, çözmeye çok çalıştığı halde çözemediği ‘Allah problemi’ne kafasını tekrardan kaptırmıştı. Mâdem bir Allah vardı, herşeyi yaratmıştı, niçin kendi yarattıklarına sözünü geçiremiyordu? Şeytan. Evet ama, şeytan da onun yarattığı değil miydi? İstese şeytani ‘Kahhar ismiyle kahr’ edemez miydi? Niçin etmiyordu? Niçin etmiyordu da...”⁸²²

Genç adam, işten atılması dolayısıyla yaşadıklarını sorgulamaya girişir. Kendisini yaratan Allah ise ve Allah kullarının zorda kalmasını isteyecek bir yaratıcı değilse bunların başına neden geldiğini düşünür. Talihsizliğinde etkisi olabilecek bir unsur olarak şeytanı aklına getirir. Şeytanın olumsuz etkisiyle istediği hayata kavuşamadığını düşünecek olsa bile Allah’ın şeytana kötülük yapması için neden fırsat verdiğini anlayamaz. Sorduğu sorular hep cevapsız kalır. Orhan Kemal, genç adamın Allah’ı sorgulaması üzerinden insanların cevabını bulamadıkları sorular karşısında kafalarından geçenleri göstermiştir. Genç adamın yaşadıklarını yaşayan herkes genç adam gibi davranmaz. Kimileri başına geleni bir sınav veya kader olarak değerlendirip hayatına devam ederken kimileri de genç adam gibi Allah’la bir hesaplaşma içine girebilir.

*El Kızı*⁸²³ romanında Avukat Mazhar Bey, annesi Hâcer Hanım ve karısı Nâzan’ın küçük bir Anadolu ilinde sürdürdükleri yaşantı ve Mazhar Bey’le Nâzan’ın boşanmasından sonra başlarından geçenler anlatılır. Mazhar Bey’in annesi, genç yaşta dul kalmış, oğluna bakabilmek için başkalarının evinde temizlik yapıp, çamaşır yıkayarak para kazanmış bir kadındır. Hâcer Hanım, Mazhar’ı iyi yetiştirebilmek için bir daha evlenmemiş olduğunu sık sık vurgulayıp oğlunu kendine borçlandırırsa da çalışmaya gittiği evlerin erkekleriyle düşüp kalkmış bir kadındır. Mazhar bunu bilmediği için annesine bu konuda bir şey diyemez ama artık ileri bir yaşa gelmiş olan annesinin giyiniş, süsleniş tarzını ve erkeklerle samimiyetini beğenmez. Hâcer Hanım, karşı komşusu Rıza’ya bile işveyle yaklaşan bir kadındır. Rıza’nın karısı Naciye, Hâcer Hanım’ın bazen ileri gittiğini düşünür ama ona bir şey diyemez. Rıza ile Naciye arasında şöyle bir konuşma geçer:

⁸²² Orhan Kemal, *Dünya Evi*, a.g.e., s. 237- 238

⁸²³ Orhan Kemal, *El Kızı*, 10. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992

“Garson Rıza bir kahkaha attı:
‘Ulan çok edepsiz karısın... Farzet, karının gönlü düştü... Sen müslüman değil misin?’
‘Müslümanım!’
‘Müslümansan, dinimizde bile var, dul, seyyibe kadınların halini, hatırını sormak farz değil mi?’
Naciye’nin tepesi attı:
‘Şimdi şu sürahiyi kafanda parçalarım...’⁸²⁴

Recep, Hâcer Hanım’ın ona olan ilgisinin farkındadır ve bir gün bu durumdan bir çıkarı olabileceğini düşünerek Hâcer Hanım’dan uzak durmaz. Karısı da Recep’le aynı fikre sahiptir yine de kocasını kıskanır. İslam’da erkeklere dul kadını koruyup gözetme görevi verilmiştir ancak bunun art niyetle yapılmaması gerekir. Bunu Recep de bilmektedir ama karısıyla şakalaşmak için Hâcer Hanım’la ilişkilerini iyi tutmasının bir sebebinin de İslam’ın emirleri olduğunu söyleyip karısını kızdırır. Orhan Kemal, Recep’in İslam dinini kullanarak yaptığı şakayla okuyuculara, İslam’ın emirlerinin kötü niyetli kişilerce namussuzca işler yapmak için kullanılabileceğini hatırlatmıştır.

Mazhar Bey, annesinin Nâzan’a karşı davranışlarının Nâzan’la arasında istediği samimi ilişkinin kurulmasına engel olduğunu bilir ancak annesinin huyunu değiştiremez. Nâzan ne kayınvalidesine karşı gelebilen ne de eşine sevgisini gösterebilen bir kadındır. Nâzan’la ilişkisinde aradığını bulamayan ve ne yapsa Nâzan’ın tavırlarını değiştiremeyen Mazhar Bey, barda tanıştığı Jale isimli kadınla birlikte olmaya başlar. Mazhar Bey, Nâzan’dan boşanıp onu İstanbul’a gönderdikten sonra asıl ismi Neriman olan Jale’yle evlenir. Neriman, Hâcer Hanım’ın kötü biri olduğunu kısa sürede anlayıp onun kendileriyle birlikte değil, başka bir evde yaşamasını sağlar. Duruma müdahale edemeyen Hâcer Hanım şöyle düşünür:

“ ‘Sepetlenmek’ pek ağrına gidiyordu. Koskoca avukat Mazhar beyin, Beyefendinin annesi Hâcer hanımefendiydi. Hiç kimse, ama hiç kimse sepetleyemezdi onu. Allah büyüktü. Yerler göklerle duayla duruyordu. Evin her tarafına serptiği okunmuş şerbetler, üç muska, üç koca soğukluk muskası elbette hükmünü icra edip aralarına soğukluk verecekti. Nâzan’ı nasıl sepetlemişti? Allah zavallı bir anayı bırakıp da şirret, müsrif, hayasız... Bardan çıkma, eli yüzü cam kırığıyla sıyrılmış bir ‘Fahişe’yi tutacak değildi ya! Allah, ırz ehilleri dururken, ırz kırıklara niçin muin olsundu? Allah kötülerin Allahı olamazdı. İyilerin Allahıydı O!’⁸²⁵

⁸²⁴ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 133

⁸²⁵ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 284

Hâcer Hanım, zamanında iffetli davranmadığı, Nâzan'a her türlü kötülüğü yaptığı ve oğluna dünyayı dar ettiği halde kendisinde kusur bulmaz. Hâcer Hanım'a göre Allah, iyi insanların Allah'ıdır. İyi insanların bile bu hayatta başına olmadık kötülükler gelirken Neriman gibilerin sevinmesi, mutlu olması anlamsızdır, haksızlıktır. Bu nedenle oğluyla Neriman'ın arasının bozulması için yaptığı büyülerin mutlaka işe yarayacağını düşünür. Orhan Kemal, sadece namaz kılmakla iyi ve dindar olunmadığını ve insanların iyilik ve kötülük kavramları üzerine düşünürken hiç özeleştiri yapmadıklarını Hâcer Hanım örneği üzerinden anlatmaya çalışmıştır.

Avukat Mazhar, yıllar sonra eski arkadaşlarından Avukat Nihat'la karşılaşır. Mazhar Bey'le Nihat, bir araya geldiklerinde kafalarında çözümleyemedikleri konulardan konuşurlar. Mazhar Bey'le Nihat arasında bir gün şöyle bir konuşma geçer:

“ ‘Sana bir şey söyleyeyim mi Nihat? Bütün bu izahlar bana fos geliyor. İslâm iskolâstiğinin kaderci mantığıyla bu işin içinden çıkamadım ben!’

Nihat güldü:

‘Ben? Ben çıkabildim mi?’

‘Alın yazısı varsa, cennet, cehenneme, mahkemelere, muhakemelere ne lüzum var? Bir kaatili yargılayıp hapse sokmak, yahut asmak, Zülcelâle isyan olmaz mı?’

‘Hâkim de kul olduğuna, onun da bir alın yazısı bulunduğu göre, o da Zülcelâlin levhi ezeldeki emrini yerine getirmiş olacak ki...’

‘Sen de haklısın!’

‘Sen?’

‘Ben de. Allah?’

‘Allah da, ya katil?’

‘Maktul de! Şu halde, ‘Suç’ yok, ‘Suçlu’ yok.’

‘Bana kalırsa, izah tarzlarımız yanlış. Bana öyle geliyor ki, ne alın yazısı, ne yazan, ne yazılan, ne de yazılmış şey var. Olmakta olan, boyuna şekil değiştirerek akıp giden, başsız ve sonsuz bir oluş. Bu oluş içinde ferdin sevinci yahut kederi...’⁸²⁶

Mazhar Bey, baktığı davalarda suçlu olarak belirledikleri insanlar hakkında vermiş oldukları kararların ne kadar doğru olduğu konusunu İslami bakış açısıyla değerlendirmeye çalışır. İslam'a göre bir insanın hayatı boyunca yaşayacakları doğmadan önce belirlenmiş olduğu ve bunu değiştirmenin bir yolu olmadığı için bir insanın yaptıklarının aslında kendi iradesiyle gerçekleşmediği, bu nedenle, suç işleyenlerin aslında bu suçu kaderlerinde öyle yazılmış olduğu için işledikleri kanaatine varır. Bu durumda suçluları cezalandırmanın da doğru olmadığı sonucu çıkar ki kafası karışan Mazhar Bey fikrini arkadaşıyla paylaştığında onun da aynı şekilde düşündüğünü

⁸²⁶ Orhan Kemal, *El Kızı*, a.g.e., s. 287

görür. Sonunda, iki arkadaş konuya İslami açıdan yaklaşmakla hata ettikleri kanaatine varır ve her şeyin kendi tabiatıyla gerçekleştiği sonucuna ulaşır, kader inancını bir kenara bırakırlar. Mazhar Bey ve arkadaşı Nihat'ın Allah ve kaderle ilgili çözümleyemedikleri meseleyi materyalist dünya görüşüne dayanarak açıklamaları Orhan Kemal'in Marksist dünya görüşüne sahip bir yazar olması dolayısıyla anlaşılır bir durumdur. Yazarın kahramanlarına yaptırdığı bu tartışmayla dindarlık değerini ve İslam dinini kötülemediği ancak açıklanması zor konulara farklı bir bakış açısıyla da yaklaşılabileceğini göstermeye çalıştığı söylenebilir.

Hanımın Çiftliği'nde⁸²⁷ çiftlik çalışanlarından Gülizar, Muzaffer Bey'in yeğeni Zaloğlu Ramazan'la evlendirilmek üzere çiftliğe getirilecek olan Güllü'den daha gelmeden rahatsız olur. Gülizar sadece Muzaffer Bey'le değil, Ramazan ve hatta çiftliğin emektar hizmetlisi Yasin Ağa'yla cinsel birliktelik yaşayan bir kadındır. Ramazan'ın Güllü'yü görür görmez sevip, evlenmeye kalkmasından, Güllü'nün çok güzel bir kadın olduğunu tahmin eder ve onu kendine rakip olarak görür. Gülizar'ın amacı çiftlikte beraber olduğu erkekleri, özellikle de Muzaffer Bey'i Güllü'ye kaptırmamaktır. Bu nedenle Güllü gelmeden bazı önlemler almaya çalışır:

“ ‘El hayâ minel’iyman. Namahrem önünde hayâsızca dolaşmak günah. Kancık it kuyruğunu sallamamalı. Sonra, Bey... Bey dediğin zâti çalmadan oynayan bir canavar. Daracık, kısacık giyip her yanını çıkardın mı, tamam. Yasin Ağanın da kulağını bükmeli. Ben büktüm, sen de bük. İyice pekiştirelim ki... Beş vakit namaz kılmaynan, oruç tutmaynan Müslümanlık olmaz. Bunun günahı vebali yalnız Beye değil, hepimize! ’’’⁸²⁸

Gülizar, çiftlik çalışanlarından Seyyare Bacı'yla konuşurken Güllü'nün nasıl biri olduğunu bilmediği halde, onun eve gelip kendisine emirler yağdıracak ve Muzaffer Bey'i bile baştan çıkaracak bir genç kadın olması ihtimali üzerinde durur. Gülizar'ın kıskançlık duygusuyla hareket ederek insanları etkilemeye çalıştığı ortadadır. Güllü'nün, çiftliğin erkeklerini kontrol altına alamaması için de İslam'ı ortaya sürer. Güllü'nün giyeceği kıyafetler ve diğer davranışları İslam'a uygun olmazsa herkese sorumluluk yükleneceğini açıklayarak insanları zayıf noktalarından vurmaya çalışır. Kendisi hiç de dindar biri olmadığı hatta iffet değerini haiz bulunmadığı halde insanların dini duygularını kendi çıkarlarını yönetmek için kullanır. Yazar, Gülizar'ın,

⁸²⁷ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, 5. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

⁸²⁸ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 9

İslam'ı kullanarak insanların davranışlarını yönetmeye çalışmasından bu hayatta dindar olmayanlar insanların çıkarları için dini nasıl kullanabileceklerini göstermiş olur.

Zaloğlu Ramazan, Güllü'yü gördüğü anda beğenmiş, yüksek bir başlık parası karşılığında Güllü'yü evlenmek üzere çiftliğe getirmiştir. Ancak Güllü, Ramazan'la evlenmesi için kendisini ikna etmeye çalışan babası Cemşir ve babasının arkadaşı Berber Reşit'in, sevgilisi Kemal'i öldürmeleri dolayısıyla Ramazan'ı değil sevmek, Ramazan'dan nefret etmektedir. Ramazan ve Yasin Ağa, çiftliğe geldiği ilk günlerde Güllü'nün aksiliğini ve nikâhın kısılmasına yanaşmayışını hoş görürler. Zaman ilerledikçe Güllü'yü nikâha ikna edemeyeceklerini anlar ve beklemeye başlarlar. Güllü, bir gün seyahatten dönen Muzaffer Bey'le karşılaşır ve Muzaffer Bey ile Güllü arasında beklenmedik bir aşk doğar. Muzaffer Bey'in, Güllü'nün hikâyesini öğrenip onu beğenmesiyle kendi karısı yapması uzun sürmez. Bu duruma itiraz eden yeğeni Ramazan'ı da çiftlikten kovar. Ramazan ne yapacağını bilmez halde yolda yürürken şöyle düşünür:

“Allah orada mıydı? Onu görüyor muydu şu sıra? Herhalde. Karanlıkta karıncayı gören... Aklından geçenleri de duyuyor olmalıydı. ‘Sana ne kötülük ettim de beni böyle yarattın?’ diye mırıldandı. ‘Dayım gibi, güçlü kuvvetli, kanlı canlı yaratsaydın, avratlar peşimde koşsa olmaz mıydı? Adaletine yakışır mı?’

Ayağı kaydı, önündeki su birikintisine yüzükoyun kapandı. Allahı flân unutmuştu peşin. Sonra çamur içinde kalkarken hatırladı. Tekrardan aya bakarken: ‘Oldu mu?’ diye söylendi. ‘Beğendin mi?’ Hiç bir işinde adalet yok. Böyle Allahlık olur mu?’”⁸²⁹

Zaloğlu Ramazan, kendisini sevmeyen bir kadını çiftliğe getirip kendisiyle evlenmeye zorladığına bakmaz da başına gelen işlerin, çirkinliğinden kaynaklandığını düşünür ve Allah'a bu durumun hesabını sorar. Orhan Kemal, Zaloğlu Ramazan'ın Allah'ı haksızlıkla suçlarken kendi yaptığı haksızlığı, adaletsizliği göremediğini anlatır ve insanların bir istekleri gerçekleşmediğinde bunun gerçekleşmeme sebebini kendilerinde aramak yerine Allah'ı suçlayarak vicdanlarını rahatlatmaya çalıştıklarını göstermiş olur. Ayrıca gerçekten dindar olmayan insanların başlarına kötü bir iş gelmedikçe Allah'ı hatırlamadıkları da ortadadır.

⁸²⁹ Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, a.g.e., s. 34

Eskici ve Oğulları'nda⁸³⁰ Topal Eskici ve ailesinin maddî zorluklar nedeniyle ırgatlık yapmaya başlamaları ve acemisi oldukları bu iş dolayısıyla başlarına gelenler anlatılır. Topal Eskici, varlıklı bir ailenin torunuyken Trablusgarp Savaşı'na katılmış, bu savaşta bir bacağı kaybetmiş, memleketine döndüğünde ise ülkenin ekonomik şartları dolayısıyla zorlu bir yaşam mücadelesine girişmek durumunda kalmıştır. Topal Eskici, başına gelenler dolayısıyla Allah'a kızar:

“Gidiyordu, heye. Öğle, ikindi, akşam, sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı... Huzurunda eğilip kalkıkça burnu büyüyor, asker kaçağı vatan hainlerine, yazının tüyü bozuklarına rızkların yönünü değiştiriyordu. Olmazdı böyle Allahlık, böyle Allahlık olmazdı. Tut, güm güm gümüleyen, altın babası büyük çiftçi Resul Ağa'nın çiftliğinde dünyaya getirt, on yaşına kadar gak dedikçe et, guk dedikçe su, on yaşından sonra saçların Ashâb-ı Kehf'te kesilip ağırlığınca altın dağıtılsın fakir fukaraya, nenelerin, baban, anan, emmin, dayın, teyzen üstüne titresinler, ele avuca sığma, palazlanınca sırtında sırma işlemeli tozkoparan cepken, bacağında laciverdin hasından şalvar, pırl pırl rujan çizmeler, altında baklakırı halis Arap kan kısarak. Çukurova'nın tozlu yollarını gece deme, gündüz deme arşınla, nerde muhabbet var koş, kim nereye avrat kapatmış haber al, var, git, bas, vur, kır, meclis dağıt, sağa sola sarı lira saçmaya alış, feleğin çemberinden geç, sonra da bir harp, bir veba, mal mülk kapanın elinde kalsın, bardağı yirmi beşlik açık şarabı bile bulama. Olmazdı, böyle Allahlık olmazdı. Kendi bir kul, aciz bir kulken...”⁸³¹

Topal Eskici, Allah'a inandığı, namaz kılarak kulluk vazifesini yerine getirmeye çalıştığı halde istediği refah hayata kavuşamamaktan dolayı kızgındır. Savaşa gitmeyip kendisi savaştayken bir yolunu bulup zenginleşmiş insanları çevresinde gördükçe daha da sinirlenir. Geçmiş günlerdeki varsıl hayatını hatırladığında Allah'a isyan eder. Orhan Kemal, vatan için bir bacağı feda etmiş Topal Eskici'nin aslında Allah inancı olan biri olmasına karşılık bazen yaşadıklarının ağırlığına dayanamadığını ve böyle durumlarda gayet insani bir tepkiyle Allah'a kızdığını gösterir. Bir çeşit isyan olan bu durum İslam açısından uygun olmasa da insanların zorluklar karşısında sabır göstermesi her zaman mümkün olmadığı için gayet anlaşılabilir bir durumdur.

Topal Eskici'nin babası idadi mezunu, Ermeni çocuklarıyla arkadaşlık etmiş, onlardan yabancı dil öğrenmiş ve günün birinde fabrika kurmaya heves etmiş ileri görüşlü biridir. Çocuğunu istediği gibi yetiştirmek için anne ve babasının ölmesini beklemek zorunda kalmıştır:

⁸³⁰ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁸³¹ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 6- 7

“[...] Çocuğu ne dede bırakıyordu, ne nine. Dedeyle ninenin canı sağken oğlun kendi oğluna sözü geçmezdi. Ne demekti mektep, medrese? Fabrika ne demekti? Dindaşlarını bir yana bırakıp Ermenilerle düşüp kalkmak, gâvurca bellemek de ne oluyordu? Kendi kâfirdi hadi, biliyorlardı, bıraksın da bari yarın artlarından üç kulhüvallahı bir elham okuyacak torunları kâfir olmasındı!”⁸³²

Kültürümüzün geleneksel aile yaşantısında dede ve ninelerin, çocukların eğitimi ve terbiyesi hakkında söz sahibi oldukları bilinir. Topal Eskici'nin terbiyesinde de dede ve ninesinin rolü olmuştur. Onlar torunlarının en azından arkalarından bir dua okuyacak kadar din bilgisine sahip olmasını isterler ve okula gidip eğitim görmesine karşı çıkarlar. Onlara göre okul insanı gâvurlaştırır bir yerdir. Topal Eskici'nin dedesi Resul Ağa ve karısının düşünceleri onların ne kadar geleneksel tarzda bir inanç sistemine sahip olduklarını gösterir.

Topal Eskici kundura tamiri yaparak geçimini sağlamaya çalışmakta, işsiz kaldığı için yanında çalışan büyük oğlu Memet'in kazanca ortak olmasını istememektedir. Bunu küçük oğlu Ali'ye söylediğinde Ali babasına şöyle karşılık verir:

“ ‘Sırası geldi mi Müslümanlığı kimseye vermezsin. Öz oğlun bu senin be. İnsan ne kadar vicdansız olmalı ki...’⁸³³

Topal Eskici, canı sıkıldığında Allah'a isyan etse de dindar bir adamdır. Ali, bu özelliğiyle tanınan babasının Memet hakkında aldığı kararın dine de vicdana da sığmadığını açıkça söyler. Yazar, dindarlığın sadece ibadet etmekle olmadığını, dindar olan bir kimsenin kararlarında da dine uygun hareket etmesi gerektiğini Topal Eskici üzerinden hatırlatmış olur.

Topal Eskici ve ailesi tamirci dükkânından geçimlerini sağlayamaz olunca ırgatlık yaparak para kazanmaya karar verirler. Bir gün yemeklerini yerken Topal Eskici yemeğe musallat olan bir arıyı öldürür ve Arapça bir söz söyler. Torununun bu sözün ne anlama geldiğini sorması üzerine Memet'e çocuklarını din yönünden zayıf yetiştirdiği için kızar:

“ ‘Dini gevşek olanların imanı da gevşek olur. İmanı gevşek olanlarınsa ne devlete faydası vardır, ne de millete!’⁸³⁴

Topal Eskici, başlarına gelen her türlü kötülüğün din ve iman eksikliğinden olduğunu düşünen, dini konularda hassas biridir. O, sinirlendiğinde Allah'a isyan ettiği halde

⁸³² Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 11- 12

⁸³³ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 23

⁸³⁴ Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, a.g.e., s. 230

torunlarının din bilgisinin kuvvetli olmasını ve bu sayede devlete, millete faydalı bireyler olmalarını ister. Yazar, insanların bazen isyan etseler de yaşadıkları zorluklara tahammülü kolaylaştırdığı ve gerçekten yararlı olduğunu düşündükleri için din ve imandan kolay vazgeçmediklerini gösterir. Mehmet Narlı ise Topal Eskici'nin bu eleştirisini Memet'in, babasının otoritesini kabul etmeyeşine bağlar.⁸³⁵

Gurbet Kuşları'nda⁸³⁶ köylerinden kalkıp İstanbul'a para kazanmaya gelmiş insanların hikâyeleri anlatılır. Roman, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'deki İflahsızın Yusuf'un oğlu İflahsızın Memed'in İstanbul'a gelmesiyle başlar. Memed, köylüsü Gafur Ağa'nın çalıştığı sebze haline giderek ondan iş bulmak için yardım ister. Gafur Ağa, Memed'i görmekten hoşnut olmadığı gibi ona yardımcı da olmaz. Gafur Ağa'nın patronu Hüseyin Korkmaz da zamanında Niğde'nin bir köyünden İstanbul'a çalışmak için gelmiş hem kabzımal hem müteahhit olmuş bir adamdır. Hüseyin'in nitelikli bir iş sahibi olmasında etkili olan ilk kişi, patronunun kısır karısı Nesibe'dir. Nesibe, evlerinde yatıp kalkan Hüseyin'i cinsel zevklerinin tatmini için kullanmaya başladıktan sonra kocasının ölmesiyle Hüseyin'e oturdukları evi ve dükkânı vermiştir. Hüseyin, bir eğlence mekânında Nermin adlı bir kadınla tanışmış ve Nermin'in onunla evlenmek istemesiyle Nesibe'yi anlaşmalı olarak köyüne gönderip Nermin'le evlenmiş, bu sayede de müteahhit olmuştur. Hüseyin Korkmaz, eski karısı hakkında şöyle düşünür:

"Lakin kart mart, karı bu şimdiki karısından daha ateşli, daha cilveliydi. Komşular 'Cilveli Nesibe' derlerdi. Köyden gelen haberlere bakılırsa, şu sıralar alını secededen kalkmıyormuş, tarikata marikata girmiş. 'Armudu elmayı taşıladı, illallah başlandı' hesabı. Bu karısının dediği gibi, dindar görünüp gemini yürütmeye bakacaksın. Öte dünyaya gidip gelen yoktu ya!"⁸³⁷

Nesibe, köyünde son derece dindar bir kadın imajı çizse de aslında iffetsiz işler yapmış hatta kocasının ani ölümünde etkisinin olduğu düşünülen bir kadındır. Hüseyin de Nesibe'yle ilişkiye girip patronuna ihanet etmiş ve Nesibe'nin köydeki sözde dindar halini onaylayan, rahat yaşamak adına değerleri bir kenara bırakmış olan bir adamdır. Dindarlık bu tarz insanlar için bir maskedir. İnsanlar dindar görünerek başkalarının kendileri hakkında sahip olabilecekleri olumsuz düşüncelerin önüne geçtikleri gibi maddî kazanç içeren işlerini kolaylıkla yapabilmektedirler. Böylece okuyucuya, dindarlığın dinle alakası olmayan bazı kişilerce rahatça kullanıldığı gösterilmiştir.

⁸³⁵ Narlı, a.g.e., s. 348

⁸³⁶ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

⁸³⁷ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 61

Nermin, Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu bir zaman diliminde oldukları için Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa etmiş, kendi ideolojisine hiç uymadığı halde Demokrat Parti yararına çalışmaya başlamış biridir. Hüseyin, karısı Nermin aracılığıyla bazı siyasîlerle yakınlık kurar ve yapmak istediği inşaatlar için onlardan izin alır. Bir gün bir iş için görüştüğü bir Bakan'a şunları söyler:

“ ‘Halkımıza kahve verme, şeker verme, gaz verme, hatta ekmeğe verme zarar yok... Yeter ki ibadethanelerini onar, radyolarında mevlüdünü, ardından da gümrah sesli duahanlarının kalpleri dalgalandıran seslerini eksik etme!’ ”⁸³⁸

Hüseyin Korkmaz, değerlerini yitirmiş bir adam olduğundan dindarlık değerinin siyaset malzemesi olarak kullanılmasına karşı çıkmadığı gibi gerekli durumlarda ilgili insanlara halkın dindarlığından ne şekilde yararlanabileceklerine dair akıl bile verir. Hüseyin ve onun gibilere göre halkın dini ihtiyaçları karşılandığında diğer temel ihtiyaçlarının karşılanmasına gerek kalmaz. Çünkü insanlar bu dünyada bazı nimetlere asla erişemeyeceklerini kabullenmişler, umutlarını öbür dünyaya bağlamışlardır. Bu düşünceyle yaşayan halka da istediğini verip gerisini boş vermek müstahaktır. Hüseyin Korkmaz, Bakan'a bir bucak başkanının Demokrat Parti'nin anlayışına uygun hareket etmediğini, bu kişinin radyolarda okunan mevlit ve dualardan rahatsızlık duyduğunu da ihbar eder. Duruma çok sinirlenen Bakan şunları söyler:

“ ‘Müsterih ol, müsterih olun. Bu memleket bundan sonra CHP'nin eski bozuk devrine dönmeyecektir. Radyolarda mevlüt okunacaktır. İcap ederse yirmi dört saatin yirmi dördünü mevlüt ve Kur'an'a ayıracağız. Ne sanıyorlar? 19 Mayıs günlerinde, memleketin namusu demek olan kız evlatlarını yabancılara hayasızca baldır bacak teşhir ettikleri gibi mi yapalım?’ ”⁸³⁹

Bakan, CHP'nin iktidarda olduğu devri insanların dinden, imandan uzak tutuldukları bir devir olarak addederek bundan sonra bu tarz şeylerin yaşanmayacağını garantisini verir. Bakan, sadece din üzerinden vicdan sömürsü yapmakla kalmaz, 19 Mayıs törenlerinde genç kızların giydikleri kıyafetlerin iffete uygun olmadığını söyleyerek insanların hassas oldukları bir diğer değer olan namusa da dikkat çeker. Cumhuriyetin ilk yıllarında pek çok alanda yapılan inkılaplar gibi din alanında yapılan inkılaplar ya bazı kişilerce hiç anlaşılmamış ya da Bakan gibi kişilerce siyasî çıkar malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu topraklarda din, hiçbir zaman yasaklanmadığı gibi yüzyıllar evveline dayanan çok dinli nüfus yapısı daima korunmaya çalışılmış olduğu halde bazı art niyetli

⁸³⁸ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 62

⁸³⁹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, a.g.e., s. 66

kişilerin dinin ve namusun elden gittiğine dair yaygara kopararak halkı kandırmalarına Bakan ve onun gibiler örnektir.

*Kanlı Topraklar*⁸⁴⁰ romanında Nedim Ağa isimli fabrika sahibi ile kâtibi Topal Nuri ve fabrikanın kantarcısı Mustafa'nın yaşadıkları anlatılır. Nedim Ağa, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra çeşitli siyasî ve sosyal sıkıntılar nedeniyle ülkeyi terk etmek zorunda kalan gayrimüslimlerin mallarını kendi hesabına geçirerek fabrika sahibi olmuş bir adamdır. Topal Nuri ise kimsesiz büyümüş, hor görülmüş, itilip kakılmış bir insan olarak Nedim Ağa'nın yanında çalışan ve Nedim Ağa'nın bütün usulsüz işlerine bakan hatta Nedim Ağa'ya akıl veren biridir. Topal Nuri, daha on yaşında bir çocukken memleketi Kayseri'den ayrılmış ve Çukurova'nın en zengin ağaları kadar zengin olmaya yemin etmiştir:

“ ‘Kul istemesini bilmeli ki, Cenab-ı Allah versin. Kul istemesini bilmez, kaderine razı olur, bir lokma bir hırkaya kanaat ederse. Cenab-ı Allah'ın elinden ne gelir? ’”⁸⁴¹

Ailesini hatırlamayan, türlü zorluklarla kötü muamelelere maruz kalan biri olarak Topal Nuri, bir şeyi Allah'tan istemekle istediği şeyi elde edeceğine inanmaz. Bir şeyi elde etmek için çabalamak gerektiğini düşünür. O, zengin olmayı istemektedir ve kanaatkârlığı bir yana bırakıp bunun için hırsıyla mücadele eder. Zengin olma hedefini belirlediği yaşlarda henüz Kabak Hafız'la tanışmamış olduğu için, istediklerini elde etmek amacıyla çabaladığında Allah'ın kendisine yardımcı olacağını düşünür. Topal Nuri, yirmili yaşlara geldiğinde evlenecek birini aramaya başlar. Tiyatroda gördüğü kadınlar hoşuna gider ama o, öyle kadınları eş olarak istemez. Onun kendisine eş yapacağı kadında aradığı özellikler şunlardır:

“[...] Gidiyorlardı ya, onun istediği böyle değil, kendinin olacağı, peçesini kendinden başka erkeğe açmayacak akça pakça bir kadındı. Gurbete düşmeden az önce ona anası gibi bakan, başını anası gibi sabunlayıp, üstünü başını tıpkı tıpkısına anası gibi soyup giydiren, akşamüzerleri kocasını sokak kapısında, ayaklarında nalın, güler yüzle bekleyen bir kadın. Bu kadın bol bol tahta silsin, çamaşır yıkasın, sokak kapısında kocasını beklesindi ama, alnı da beş vakit seccadeden kalkmasındı.”⁸⁴²

Topal Nuri, evleneceği kadının özellikleri hakkında düşünürken karısı olacak kadının dindar olmasını ister. Topal Nuri, dindar bir kadının kendisini terk etmeyeceğini ve

⁸⁴⁰ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁸⁴¹ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 9

⁸⁴² Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 11

aldatmayacağını düşünür. Böyle bir kadınla evlenir ama onu terk eder. Topal Nuri, para kazanma hırsına kapılıp dindarlık da dahil olmak üzere her türlü değeri hiçe saymış bir adamdır.

Kantarcı Mustafa ise kazandığı para evini geçindirmeye yetmese de gayet namuslu çalışan ve Topal Nuri'nin sahtekarlıklarını görüp bunları Nedim Ağa'ya iletip iletmemesi konusunda kararsız kalan biridir:

“ ‘Çiğit çalacaklar, hem de on bin kilo. Yarısı bizim Nedim Ağa'dan, yarısı da Vitalilerden. Vitaliler gâvur, haydi neyse ama, Nedim Ağa?’ ”⁸⁴³

Topal Nuri, Vitali Sabun Fabrikası'nın kâtibiyile Nedim Ağa'nın da bilgisi dahilinde bir dolandırıcılık işine girmeye çalışıyordu. Kantarcı Mustafa, konuyu Nedim Ağa'nın bildiğini düşünmediği için duyduklarını gidip Nedim Ağa'ya aktarmayı ve bu sayede sevmediği Topal Nuri'yi fabrikadan kovdurmayı, gösterdiği yararlılıktan dolayı da maaşına zam almayı düşünür. Mustafa, Nedim Ağa ile görüştüğünde Nedim Ağa Mustafa'ya onu alakadar etmeyen konulara karışmaması gerektiğini söyleyerek kızar hatta odasından kovar. Mustafa işin arka planını bilmediği için ödüllendirilmek bir yana hakarete uğradığıyla kalır. Mustafa gibi dürüst bir adamın, patronuna kazık atılacağını düşünerek onu uyarması ancak Vitali Sabun Fabrikası'nın sahipleri gayrimüslim diye onların hakkını gözetmemesi dikkat çekicidir. Mustafa, Allah'a inanan, dindar biri olmasına karşılık kendi dininden olmayana yapılacak haksızlığa gösterdiği umursamazlıkla İslam dininin değerlerini gerçekten benimsememiş olduğunu gösterir.

Nedim Ağa, dindar görünen bir adamdır ama onun dindarlığı gerçek İslam temellerine dayanmamakta ibadetlerini bile adet olduğu için yapmaktadır. Bir gün kaçırdığı sabah namazının kazasını kılmak için seccadesini seren odacısıyla arasında şöyle bir konuşma geçer:

“ ‘Amaan, sen de bre oğlum. Öte dünyaya gidip de gelen mi var?’
‘Kılma öyleyse?’
‘Âdet olmuş bir sefer.’ ”⁸⁴⁴

Nedim Ağa beş vakit namaz kılan bir adamdır ancak kendisinin de itiraf ettiği gibi bunu sırf alışkanlık olduğu için yapar. Nedim Ağa'nın namaz kıldığını görenler onun Allah'a inanan ve bu çerçevede yaşayan bir insan olduğunu düşünseler de Nedim Ağa, servetini

⁸⁴³ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 45

⁸⁴⁴ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 137

gayrimüslimlerin mallarını bedelsiz olarak veya çok az bir bedelle elde etmesiyle hak yiyen, işlerinde dolandırıcılık yapmasıyla harama bulaşmış, karısını aldatan bir adamdır. Orhan Kemal, Nedim Ağa gibilerin devrin şartlarını hiçbir değer gözetmeksizin kendi çıkarları için kullanarak bir anda nasıl zengin olduklarını ve dindar görünen bu insanların aslında dinle hiçbir bağlarının olmadığını, dindar görünmek bazı durumlarda bu insanların işlerini kolaylaştırdığı için dindarca yaşıyor gibi davrandıklarını anlatmıştır.

Topal Nuri hedeflerine ulaşmak için her yolu meşru gören bir adamdır. Kantarcı Mustafa'yı oyuna getirip hapse attırdıktan sonra Mustafa'nın karısı Şehnaz'la ilişki kurar. Şehnaz, Topal Nuri'yi sever ama onun asıl niyetinin kendisini Nedim Ağa'ya peşkeş çekmek olduğunu anlayınca Topal Nuri'ye kızar. Topal Nuri, Şehnaz'ı Nedim Ağa'yla birlikte olmaya ikna etmek için ona şunları söyler:

“ Bilmiyorsun ama bil, öğren ve sen de aşktan önce milyon iste. Milyonun olduktan sonra aşkı da, dini imanı da, Allah'ı da satın alabilirsin. Hatta sana daha önemlisini söyleyeyim: Milyonun olduktan sonra ne namusa, ne şerefe haysiyete, ne dine imana, ne de Allah'a ihtiyacın olur. Allah, fakir fukaranın dayandığı bir kuruntudur, kuruntu!”⁸⁴⁵

Topal Nuri, gözü paradan başka bir şey görmeyen bir adam olduğu için sevdiği ve arzuladığı bir kadın olan Şehnaz'ı bile Nedim Ağa'yla paylaşmaya hazırdır. Tek sorun Şehnaz'ı bu işe razı etmektir. Topal Nuri, Şehnaz'a söylediklerinden hiçbir değeri önemsemediğini gösterdiği gibi Allah inancının fakirler için bir avuntu olduğunu açıkça ifade etmesiyle fırsatçı insanların nasıl bir anlayışla hareket ettiklerini ortaya koymuş olur.

Topal Nuri bir akşam fabrika işçilerinin, hamalların da yemek yedikleri bir kebabçıya gider. Arkadaşlarıyla sohbet etmeye başlar ve zengin olmanın akıl ve çalışkanlıktan başka Allah tarafından nasip edilmesi gereken bir şey olduğunu söyler. Konuşmaları duyan İzmirli bir işçi sohbete dâhil olur. Zengin olmakla Allah'ın bunu istemesi arasındaki bağı sorgular. Allah'ın içki içilmesini istemediği halde neden içkiyi yarattığını sorar ve Topal Nuri, içkinin insanları sınamak için yaratılmış bir şey olduğunu söyleyince işçi şu karşılığı verir:

⁸⁴⁵ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 166

“ ‘Tuhaf, Allah yarattığının ne olduğunu bilmiyor da sınıyıp mı öğrenecek? Hani her şeyi bilirdi? Hani herkesin alınına ana karnında kaderini yazardı?’ ”⁸⁴⁶

Topal Nuri aslında İzmirli işçi gibi düşünmektedir ancak dindar görünmek çıkarına uygun düştüğü için Allah’la ilgili konuların içki içilen bir yerde konuşulmasının uygun olmadığını söyler. Ayrıca Topal Nuri, kebabçıda yemek yiyen işçi ve hamalların Allah ve dinle ilgili mevzularda gözlerinin açılmasını istemediği için İzmirli işçiyle tartışmayı uzatmaz. Topal Nuri, dindar olmadığı halde dindar görünerek her işi kolayca halletmeye çalışan insanlara örnektir.

Nedim Ağa, asıl sahipleriyle işgal edenler arasında yıllar boyunca kan dökülmesine sebep olmuş Kanlı Topraklar’dan arazi almak ister. Topal Nuri, tarlaları daha ucuza alabilmek için toprakların asıl sahipleriyle anlaşmaya çalışsa da işi çözemeyeceğini bilir ve işgalcilerle de anlaşmaya çalışır. Toprakları işgal edip kullanan Şerif Ağa, 1930’lardaki Serbest Fırka’ya üye olmuş ve Halk Fırkası taraftarlarına düşman bir adamdır:

“ ‘En biri şu şapka? Fesin, kalpağın suyu mu çıkmıştı? Milli Mücadele’yi şapkayla mı kazandık? Sonra Halife-i Müslimin! Ehl-i İslam’ın içinde yaradır, yara. Ne istersin koskoca halifeden? Halifesiz Müslümanlık olur mu? Bırak Sinan Efendi, şu yeni yazı bile. Gâvur âdeti. Gâvurluğa heves eden bir firkadan memlekete hayır gelir mi?’ ”⁸⁴⁷

Şerif Ağa, Halk Fırkası’na icraatlarından, inkılaplara da İslam’a zarar verdiği düşüncesinden dolayı karşı çıksa da kendisi, sahibi olmadığı toprakları işgal ederek yaşamakta bir sakınca görmeyen yani hak yiyen bir adamdır. Orhan Kemal, Şerif Ağa gibi demokrasi değerlerinin ve inkılapların kıymetini anlamamış olanların İslam taraftarı görünerek çıkarlarını korumaya çalıştıklarını, böyle insanların dindarlıkla alakaları olmadığı gibi insanlar arasında düşmanlığa, kutuplaşmaya sebep olacak zararlı düşüncelerini etrafa fütursuzca yaydıklarını gösterir.

Müfettişler Müfettişi’nde⁸⁴⁸ müfettiş kılığında girmiş bir dolandırıcı olan Kudret Yanardağ, teftiş bahanesiyle küçük bir Anadolu şehrine gider. Geceyi geçirmek için gittiği otelin pisliğini görünce otelin sahibini çağırır ve otelciye hesap sorar. Ne yapacağını bilemeyen otelci, Kudret Yanardağ’ı evinde ağırlamak ister. Otelci, evinde nikâhlı karısından başka metresi Sema ile yaşıyordur. Bu durumdan hoşlanmayan

⁸⁴⁶ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 238

⁸⁴⁷ Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, a.g.e., s. 306- 307

⁸⁴⁸ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

kadınlar Kudret Yanardağ'ı bir müfettiş sandıkları için ona durumlarıyla ilgili şikâyetle bulunurlar. Otelcinin karısı, Sema'nın namusuna dil uzatır. Nikâhlı bir kadın olduğu için, Sema'nın evden gitmesin ve kocasından ayrılmasını istemekte kendinde hak görür. Sema ise otelcinin karısının ipliğini pazara çıkarır:

“Genç kadın sinirli sinirli, ‘İstemezdim ama, mecbur etti,’ dedi. ‘Müslümanmış da, beş vakit namazındaymış da... Müslümanlık da bir kalkan. Hemen ardına gir, saklanıver. İki ay oluyor şu mahalleye, şu eve geleli, bu kadının da, konuştuğu ahbablarının da ne mal olduklarını öğrendim. Namus paçalarından akıyor!’”⁸⁴⁹

Sema, otelcinin ismi kullanılmayan karısının namaz kılıp, dindarlık taslayıp, namuslu görüldüğünü ama gerçekte hiç de öyle olmadığını ortaya koyar. Otelcinin karısı, eşini, eve su getiren sakayla aldatmaktadır. Sema gerçekleri söylediğinde kendisinin dindar bir kadın olduğunu, böyle bir şeyi asla yapmadığını, kendisine iftira atıldığını ileri süren otelcinin karısı, dindarlığın arkasına sığınarak istediğini yapan ve kendini her konuda haklı çıkarmaya çalışan kadınlara örnektir.

Yalancı Dünya'da⁸⁵⁰ kasabanın imamı Kabak Hafız'ın anlattıklarına inanarak dindar yaşantıyı seçmiş Haydar'ın, karısına ve kızı Neriman'a yaşattıkları anlatılır. Haydar, kadın kısmının işledikleri günahlarla erkeğe yük olmaktan başka bir işe yaramadıklarını düşünür. Güzelliğiyle dikkat çeken kızını günah işlemesin diye kimseyle görüştürmez. Neriman sadece Noterlerin evine gidebilir çünkü Haydar'a göre okumuş yazmış, dindar ve zengin insanlardan kızına bir zarar gelmez. Bu arada Neriman'ı hayırlı, dinine, imanına bağlı biriyle evlendirmek ve böylece Neriman'ın günahlarından kurtulmak ister. Ispartalı dindar bir tüccarın oğlu, Neriman'la tanışmak isteyince Haydar çok sevinir ancak kızının dini bilgilerinin zayıflığının evliliğe mâni olabileceğini düşünür. Haydar, Neriman'ı Ispartalının oğluyla evlendirirse ailenin Neriman'ı çok sıkacağına belki pencereden dışarı bakmasına bile izin vermeyeceklerini bilir ama buna üzüleceği yerde kızı üzerinde yeterince kuramadığını düşündüğü baskıyı başkalarının kurabileceğini düşünerek sevinir. Neriman, Ispartalının oğluyla tanıştırıldığında evliliğin gerçekleşmemesi için yalnız kaldıkları bir ara nasıl biri olduğunu ve nasıl bir hayat yaşamak istediğini gence anlatır. Ispartalının oğlundan beklemediği bir karşılık alır:

⁸⁴⁹ Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, a.g.e., s. 88

⁸⁵⁰ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

“ ‘Dedim ki: Beyefendi ben açık, serbest gezmek isteyen bir kızım. Sinemaya bayılırım. Pek dans bilmem ama, evlenince kocamın da dansı sevmesini, hattâ bana öğretmesini severim, dedim. Ne karşılık, verdi biliyor musun? Neriman hanım, ben de tıpkı sizin gibiyim, dedi. Peki bu sofuluk, bu pis bıyık ne? diye sordum. Bakmayın, dedi. Halka öyle gözükmek lâzım. Bizim halk cahildir, gelenek göreneklere çok bağlıdır. Ona, onun alıştığı tarzda gözükmek gerekir!’”⁸⁵¹

Sinema yıldızı olmak isteyen Neriman, talibini geri çevirebilmek için babasına anlatamadığı hayallerinden genç adama bahsetmiş ancak talibinin de kendisi gibi bir hayat yaşamayı hayal ettiğini görmüştür. Gencin, dindar bir adam gibi görünmesini sağlayan giyim tarzıyla ilgili yaptığı açıklamadan ise insanların toplum baskısından kurtulmak için inanmadıkları değerleri yaşıyor gibi görünebilecekleri anlaşılır.

Haydar, gençliğinde her türlü dünyevi zevki tatmış bir adam olmasına karşılık kasabalarına gelen imam Kabak Hafız’la tanıştıktan sonra yaşantı biçimini değiştirmiş bir adamdır. Kabak Hafız, *Vukuat Var*, *Hanımın Çiftliği*, *Kanlı Topraklar* romanlarında da okuyucunun karşısına çıkmış, İslam’ı kendi çıkarları için kullanan, inanmadığı değerleri insanlara benimsetmeye çalışan ve bunda da başarılı olan bir adamdır. Kabak Hafız, içki içer, zina yapar. *Hanımın Çiftliği* romanındaki, çiftliğin sahibi Muzaffer Bey’le, onun yeğeni Ramazan’la ve hatta çiftliğin emektar hizmetlisi Yasin Ağa’yla cinsel birliktelikler yaşamış Gülizar’la evlidir. Gülizar, *Yalancı Dünya*’da imamın karısı olması dolayısıyla kadınlara şifa dağıtan ve bu yolla kadınlarla cinsel temas kuran bir sevici haline gelmiştir. Karı koca, İslam’la alakası olmayan bir yaşantı sürdürdükleri halde insanlar Gülizar’a da Kabak Hafız’a da büyük saygı duyar, onların söylediklerinin dışına çıkmaktan korkarlar. Nurculuk faaliyetlerinin yaygınlaştığı bir dönemin anlatıldığı romanda, insanların din uğruna savaşmaya hazırlandıkları, Kabak Hafız gibilerin de Nurcuların kitaplarını satıp onların fikirlerini yayarak ortamın karmaşasından maddî çıkar elde ettikleri görülür. Romanda dinin bir sömürü aracı haline getirilmiş olduğunun farkında olan ve buna ciddi biçimde karşı çıkan tek kişi kasabanın genç öğretmeni Yalçın’dır. Yalçın Öğretmen, arkadaşlarıyla ülkenin durumu hakkında konuşurken şunları söyler:

“ ‘Onu bunu bilmem, dedi. Bu memleketin ya kalkınmasını istiyoruz, ya istemiyoruz, istiyorsak hacılığa hocalığa paydos! İstemiyorsak... ona diyeceğim yok. Bu takdirde Batı anlamındaki gerçek demokrasiyi, yâni halk çoğunluğuna dayanan demokrasiyi hâkim kılar, seçime müdahale etmez, heriflerin iktidara

⁸⁵¹ Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 186

geçmesine göz yumar, boyunlarınızı satırlarına teslim edersiniz. Hem o, hem bu, olmuyor!’’⁸⁵²

Yalçın Öğretmen, yaklaşan seçimler dolayısıyla iktidar olma ihtimali kuvvetlenmiş olan partinin halka vaatle bulunurken din propagandası yapması karşısında sessiz kalınmaması gerektiğini düşünür. O, insanların Kabak Hafız gibilerin söylediklerine inanıp gerçek olmayan bir İslam anlayışıyla yaşadıklarının ve demokrasi değerlerinden uzaklaştırıldıklarının farkına varmalarını ister. Seçimde demokrasi değerlerini savunan partinin kazanması için çalışmalar yapılması taraftarıdır. Yalçın Öğretmen için durum, bir ölüm kalım meselesi haline gelmiştir. Yazar, Kabak Hafız ve Yalçın Öğretmen karakterleri üzerinden halkın arasındaki siyasi kutuplaşmanın ne boyuta vardığını göstermekle kalmamış, bazı parti liderlerinin sözde şariat düzenini geri getireceklerini vadederek halka din sömürüsü yapıp halkın oyunu almaya çalıştıklarını ifade etmiştir.

Kaçak'ta⁸⁵³, *Hanımın Çiftliği* romanında Muzaffer Bey'i öldürüp yalnız yaşayan bir kadının yanına yaralı vaziyette sığınan Habip'in hikâyesi anlatılır. Habip kendisini arayan askerlerden kaçarken bir gece vakti Hâcer'in bahçesine girer. Hâcer ilk başta ne yapacağını bilemese de Allah tarafından kapısına gönderilmiş yaralı adama yardımcı olmaya karar verir. Habip ilk anda Hâcer'e doğruyu söylemez, kan davalısı tarafından kovalandığını anlatır. Hâcer, anlatılana inandığı için Habip'e kaçıp gitmesini, kimseyi öldürmemesini salık verir:

“ ‘Dünya büyüük... nereye olursa. Bana sorarsan insanı öldürmek kolay yaşatmak zor. Mârifet yaşatmakta. Ne için olursa olsun, öldürmek, yâni Cenâb-ı Allahın binasını yıkmak, büyük günah. Allaha isyan doğru mu?’⁸⁵⁴

Hâcer, yıllarca haber alamadığı eşini bir gün çıkar gelir diye namusuyla beklediği gibi çocuğunun ihtiyaçlarını karşılamak için de çalışmaktan kaçınmamış bir kadındır. Hâcer'in Habip'i evine kabul etmesi, onu bir Tanrı misafiri olarak görmesiyle olur. Hâcer, namuslu bir kadındır ama dindarlığıyla ilgili romanda açıklama yoktur. Buna karşılık Hâcer'in, Habip'e bir cana kıymamasını tavsiye etmesi, can almanın günah olduğunu vurgulaması ve bunu da Allah'ın yarattığı bir cana dokunmanın Allah katında büyük günah olduğunu söyleyerek açıklaması onun inancını gözler önüne serer. Hâcer,

⁸⁵² Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, a.g.e., s. 341

⁸⁵³ Orhan Kemal, *Kaçak*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982

⁸⁵⁴ Orhan Kemal, *Kaçak*, a.g.e., s. 52

namusuyla yaşayan ve hayatında aldığı kararlarda Allah'ın rızasını gözeten insanlara örnektir.

Tersine Dünya'da⁸⁵⁵ erkeklerin kadın, kadınların erkek rollerinin gereğini yerine getirdiği bir hayat biçimini anlatılır. Kadınlar işe gider, içki içer, çapkınlık yapar, suç işler, kocalarını döver; erkekler ev işlerine bakar, çocuklarını büyütür, karısından dayak yer ve ne olursa olsun karısının sözünden çıkmaz. Orhan Kemal'in diğer romanlarında erkeklerin sergiledikleri tavırları *Tersine Dünya*'da kadınlar sergilemektedir ancak kadınların sözünün geçtiği bu romanda da şiddet, saygısızlık, hoşgörüsüzlük, duyarsızlık vardır. İroni unsuru olarak kadınların egemen kılındığı bir toplum düzeninin anlatıldığı bu romanda insanların belli değerlere sahip olmadıkça hayattaki temel problemlerin değişmeyeceği gösterilir. Bunun en belirgin örneği ise Orhan Kemal'in pek çok romanında kadınların erkekler için sarf ettiği cümlenin bu sefer erkekler tarafından dile getirilmiş olmasıdır:

*"[...] Dövsün, sövsün, vurup bir yanını kırsındı isterse. Karısıydı. Bir kadın erkeğinin küçük tanrısıydı. [...]"*⁸⁵⁶

Romanın karakterlerinden Bitirim Leyla, çapkın ve şiddet eğilimi olan bir kadındır. Kocasının ev işlerini halledip çocuklara baktığı yetmiyormuş gibi adamı bir de işe gönderip çalıştırmayı planlamaktadır. Bitirim Leyla'nın kocasını fabrikaya gönderip çalıştıracaklarını duyanlar fabrikada çalışan erkeklerin namusundan hayır gelmeyeceğini düşünüp Bitirim Leyla'yı ayıplarlar. Adam ise halinden memnundur o, karısını bir Tanrı olarak görmektedir. "*Bir kadın erkeğinin küçük tanrısıydı.*" sözü, aşırı saygı ve bağlılık ifade ettiği için iyi bir anlama sahip gibi dursa da bu sözden bir insanın tanrılaştırılması anlamı çıkar. İslam dinine göre tüm kadınlar ve erkekler, insan olmaları dolayısıyla değerlidir ancak bir insanı bir tanrı gibi görmek Allah'a şirk koşmaya gireceği için kabul edilebilir bir durum değildir. Yazar, bağlılık ve saygı ifade etmek için halk arasında yaygın şekilde kullanılan bu sözün insanı insana kul etmekten başka anlam taşımadığına dikkat çekmeye çalışmış gibidir.

Orhan Kemal, romanlarında dinin ve dindarlık değerinin genellikle çıkarıcı, ikiyüzlü, dürüstlükten uzak kişiler tarafından sömürü aracı olarak kullanıldığını göstermiştir. İnsanların uğradıkları zulme kadercilik anlayışıyla yaklaşarak boyun

⁸⁵⁵ Orhan Kemal, *Tersine Dünya*, 4. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

⁸⁵⁶ Orhan Kemal, *Tersine Dünya*, a.g.e., s. 9

eğmelerine kızmış, ezilmelerine sebep olanların nasıl insanlar olduklarını gözler önüne sermiştir. Orhan Kemal, insanların dini bilgilere gerçek kaynaklar üzerinden ulaşmalarının önemini hatırlatmak ve dinin kulla yaratıcı arasında kalması gerektiğini anlatmak ister gibidir.

Fikret Uslucan: “Orhan Kemal, sanatında, sahip olduğu ideolojinin görüşleri doğrultusunda bir yol izlemiştir. Halkının ıstıraplarının tek kaynağı olarak değil; fakat sebeplerinden biri olarak dini göstermiştir. Saf ve temiz kalpli insanlar, inançları kullanılarak kolayca kandırılmakta ve sömürülmektedir. Okuyucusuna “senin inandığın sistem işte benim resmini çizdiğim bu fenalıklar yumağıdır, senin felaketinin sebebi ve kaynağı senin din adını verdiğin, kaderim dediğin şeydir” mesajını vermektedir.”⁸⁵⁷ diyerek dinin, Orhan Kemal’in romanlarında bir ıstırap sebebi olarak yer aldığını ifade etse de Orhan Kemal’in yaşanan ıstırapların kaynağı olarak dini değil, dini kullananları, sömürenleri işaret ettiği gözden kaçmamalıdır.

İbrahim Demirci, Orhan Kemal’in “Gel, / Gel benim dinsiz, fakat imanlı sevgilim (...)” dizisinin yer aldığı “Gel” şiirinden hareketle Orhan Kemal hakkında şunları söyler: “Orhan Kemal’in ‘din’ ile ‘iman’ı ayırdığını, dine olumsuz, imana olumlu baktığını görüyoruz. Bu noktada onun şu görüşünü hatırla-t-mak uygun olacaktır: ‘İnanmış insan’dan zarar gelmez. İnanı mı insan inandığınca yapıcıdır. İnanmadı mı, bırak. Hiçbir şeye inanmamak korkunç. İnanmayan insandan insanlara fayda gelmez.’”⁸⁵⁸ “Dinsiz” kelimesi sevgilinin herhangi bir dine mensup olmaması anlamına gelebileceği gibi bir serzeniş amacıyla da kullanılmış olabilir. Divan şiirinde de sevgilinin, dinsiz veya imansız olarak nitelendirildiği bilinmektedir. Sevgilisine “dinsiz” diyen şairin, sevgilisi için “imanlı” nitelemesini yapması sevgilinin herhangi bir dine değil ama bir şeye iman etmiş, inanmış olduğunu düşündürür. Bu durumda Demirci, şiirden yola çıkarak yaptığı yorumu desteklemek için Orhan Kemal’in kendi cümlelerini kullansa da ne şiirden ne de Orhan Kemal’in cümlelerinden hareketle onun dine olumsuz baktığı söylenebilir. İbrahim Demirci *Baba Evi, Avare Yıllar ve Dünya Evi*’nde hikâyesi anlatılan genç adamın Allah’la ilişkisini yorumladıktan sonra şu kanaate varır: “Allah’ı yok saymak için geliştirilen bu düşünme tarzı, öncelikle Allah’ın

⁸⁵⁷ Fikret Uslucan, “Orhan Kemal’in Bazı Romanlarında Bir Eleştiri unsuru Olarak Din”, *Turkish Studies/ Türkoloji Dergisi 1*, Sayı: 2, 2006, s. 131

⁸⁵⁸ İbrahim Demirci, “Orhan Kemal’de Din, İman ve Allah Meselesi”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, s. 340

insana tanıdığı özgürlüğün anlamını ve değerini, sonra da öte dünyayı ve oradaki büyük yargılamayı göz ardı etmek gibi çok önemli iki sakatlığı yansıtmaktadır. Orhan Kemal bu sakatlıkları aşabilecek bilgilenme ve düşünme becerisini gösterememiştir.”⁸⁵⁹

Demirci, adı geçen romanların otobiyografik özellikler göstermesinden yola çıkarak, romanlarda bahsi geçen “genç adam”ın düşüncelerinin doğrudan Orhan Kemal’in kendi düşünceleri olduğu yorumunu çıkarmış ve onun Allah tarafından insana verilmiş özgürlüğü ve bu dünyanın, öbür dünyadaki güzellikleri kazanmak için bir sınav yeri olduğu anlayışını idrak edemediğini söylemiştir. Oysaki Orhan Kemal, söz konusu eserlerde “genç adam”ın Allah’ı yok saydığını değil sadece yaşadığı kötü şeyler dolayısıyla Allah’ı sorguladığını ve başına gelenlerin sebebini anlamaya çalıştığını göstermiştir.

Ercan Yıldırım, Orhan Kemal’in eserlerinde ülkemizdeki İslam anlayışının olumlu temsilcilerinin yer almadığını ve İslami değerlerin değil hümanistik değerlerin ön plana çıkarıldığını söyler: *“Bu derece marjinal tiplerin sürekli tekrarı yine toplum ile olan bağlantısızlığın göstergesidir esasında. Bu sahneler, bu kişiler onun hümanistik değer yargılarını yüceltmesine neden olmuştur. [...] Sanatı da yine hümanistik değerler için yaptığını beyan eder. Zira bu toprakların ruhundaki İslam ve Müslümanlar onun eserlerinde yer bulmaz. [...]”*⁸⁶⁰ Orhan Kemal’in, eserlerini, sosyal problemlerin nedenlerini ve çözümlerini ifade ederek topluma yol göstermek için Marksist dünya görüşüyle yazdığı düşünülürse onun dini değerlere yer vermemesi anlaşılır olur. Ancak Orhan Kemal, dini değerleri yüceltmemiş olsa da dindarlık değerinin yozlaştırıldığına işaret ederek önemli bir konuda sorumluluk sahibi bir yazar olduğunu göstermiştir. Bu durumu Mehmet Narlı şöyle ifade eder: *“[...] Çünkü sosyalist bakış, kapitalist düzenin bir unsuru hâline gelen insanı, doğrudan dini inkar eden bir davranış hâlinde göstermez. [...]”*⁸⁶¹

Ali Galip Yener, Orhan Kemal’in eserlerindeki “iyilik” anlayışından hareketle: *“[...] Orhan Kemal’in eserine bir bütün olarak yaklaştığımızda, kahramanlarının toplumsal adaletsizliklere duyduğu öfkeyi, merhamet, iyilik hissi ve şefkatle harmanlamayı başarmış romancının kalıcılığını, insanın özüne, içindeki iyiliğe duyduğu*

⁸⁵⁹ Demirci, a.g.m., s. 344

⁸⁶⁰ Ercan Yıldırım, “Türk Tipi Muhalif”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, a.g.e., s. 42

⁸⁶¹ Narlı, a.g.e., s. 345

güvende bulmak mümkündür. Dindar biri olmayan romancının eserlerinin toplumsal zemininin –‘yoksulların bunca yokluğa rağmen iyi kalabilmesi’ halinin- dini değerlerden neşet etmiş ahlâki yapı ile ilişkili olabileceğini iddia ediyorum.”⁸⁶² demiş ve yazarın dünya görüşündeki “iyilik” algısının dini değerlerin kültürümüze etkisinin bir yansıması olabileceğini ifade ederek Orhan Kemal’in değerler anlayışına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.

Orhan Kemal ise: “[...] İnsanoğlu, topyekûn, daha iyi olma çabasında.. Hırsız daha mutlu bir yaşama ulaşmak için çalar.. Dinler, insanları daha mutlu kılmak amacındadırlar.. Bunu yeryüzünde başaramazlarsa, kuru bir öte dünya vaad ederler.. Dikkat ediyorum, en kötü bir insan bile, daha iyi olmak çabasıdadır.. Takıştığı yer, toplum düzensizliği.. Bilmem anlatabildim mi?..”⁸⁶³ diyerek din ve dindarlık hakkındaki görüşlerini ortaya koymuş ve eserlerinde de insanların dindarlık değeri üzerinden sömürülmesine karşı çıkmıştır.

SONUÇ

Sanat eserleri, toplumların kültürel kodlarını ve değerlerini yansıtan çalışmalar olarak bir milletin geçmişi hakkında bilgiler verirken o milletin geleceğine de ışık tutar. Hem dünyada hem ülkemizde pek çok sanat dalında olduğu gibi edebiyatta da toplum yaşantısının düzenlenmesi, varsa sorunların tespiti ve çözümüne olanak sağlaması açısından değerler üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak durulmuş, araştırmacılar için de bu konu, üzerinde durulup incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Orhan Kemal’in otuz romanında da sosyal değerler geniş ölçüde yer almış ve yazar, bu değerlerin varlığı ve yokluğu arasındaki farkı, olaylar ve durumlar üzerinden göstermeye çalışmıştır denebilir.

Orhan Kemal’in romanlarında otuz sosyal değere rastlanmış ve bu değerlerden en çok tekrarlanan sekiz değer çalışmamızın konusu olmuştur. Romanlarda en çok rastlanan değer 2923 kere tekrarlanmasıyla saygı değeri olduğu tespit edilmiştir. Yazar, saygı değerinin önemini hem aile içi ilişkilerde hem işveren- çalışan ekseninde

⁸⁶² Ali Galip Yener, “Orhan Kemal ve Türk Aydınında Kimlik Meselesi”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, a.g.e., s. 80

⁸⁶³ Nurer Uğurlu, *Orhan Kemal’in İkbal Kahvesi*, 1. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1972, s. 43

hem de günlük hayattaki insanlar arası ilişkilerden yola çıkarak anlatmıştır. Saygı değerinin önemsendiği durumlarda insanların hayata daha olumlu baktığı ve problemleri çözmeye daha hevesli hale geldiği görülmüştür (*Cemile, Dünya Evi, Bir Filiz Vardı*). Saygının olduğu ailelerde dayanışma ortaya çıkmakta ve sorunlar anlayışla karşılanarak çözümlenmektedir (*Cemile, Dünya Evi*). Aile içinde bireyler birbirine saygılı olmadıklarında eşler arasında çok küçük şeyler probleme dönüştüğü gibi çocuklar da durumdan olumsuz etkilenmekte ve onlar da ebeveynlerine saygı duymayan bireyler haline gelmektedir (*Vukuat Var, Suçlu, El Kızı, Yalancı Dünya, Evlerden Biri, Kötü Yol*). İş ortamında saygı değerini benimsemiş patronlar ve ustabaşılar işçilerin moralini yüksek tutmalarını ve insanların çaresizlik olarak yorumladıkları durumlara karşı daha güçlü olmalarını sağlamaktadır (*Bereketli Topraklar Üzerinde, Kanlı Topraklar*). Ancak bu patron ve ustabaşılardan sayısı oldukça azdır (*Âvare Yıllar, Bereketli Topraklar Üzerinde, Arkadaş Islıkları*). İşverenler çalışanlarına saygı duymadığında işçiler mutsuz olmakta ve patronlarına karşı bir bağlılık sergilememekte, işlerden beklenen verim alınamamaktadır (*Cemile, Murtaza, Bereketli Topraklar Üzerinde, Hanımın Çiftliği*). Sosyal hayatta insanların saygısızca davranışları toplum içindeki ayrışmayı körüklemekte ve insanlar daha bireysel kararlar alıp kendilerine benzeyen insanlarla bir arada yaşamayı ve yanlış da olsa benzer hareketler sergilemeyi seçmektedir (*Âvare Yıllar, Murtaza, Suçlu, Devlet Kuşu, Gâvurun Kızı, Gurbet Kuşları, Bir Filiz Vardı, Arkadaş Islıkları*). Bazı millî değerlere ve Atatürk'e her kesimden insanın saygı gösterdiği görülür (*Suçlu, Dünya Evi, Hanımın Çiftliği, Gurbet Kuşları*). Saygınlık kazanmanın yolları üzerinde de durulmuştur (*Suçlu, Eskici ve Oğulları, Müfettişler Müfettişi, Yalancı Dünya, Sokaklardan Bir Kız*).

Duyarlılık, 2055 kere tekrarlamaıyla Orhan Kemal'in saygı değerinden sonra en çok ele aldığı ikinci sosyal değerdir. Orhan Kemal, ülkemizin Kurtuluş Savaşı sonrası yıllarını, cumhuriyetin ilanından sonraki siyasî gelişmelerin günlük hayata yansımalarını, tarımda makineleşmeyle insan iş gücünün ucuzlamasının yarattığı problemleri, göç meselesini ve büyük şehirlerde yaşanan değer yozlaşmalarını anlatan bir yazar olarak, bu hassas dönemlerde insanların en büyük ihtiyaçlarından birinin duyarlılık olduğunu fark etmiş ve duyarsız davranışlar dolayısıyla dünyanın yaşanılabilir bir yer olmaktan uzaklaştığını göstermiştir. Duyarsızlık aile içi ilişkilerin bazen geri dönülemez şekilde zedelenmesine sebep olurken, iş ortamında ve günlük hayatta ciddi bir mutsuzluğa yol

açmaktadır. Duyarlılık konusunda dikkatli davranıldığında ise aile bağları kuvvetlenmekte, iş ortamları daha verimli hale gelmekte, insanlar arası ilişkilerde sorun olabilecek durumlar bile kolaylıkla halledilebilmektedir. Duyarlılık değeri; insanî ilişkilerde duyarlılık (*Âvare Yıllar, Cemile, Suçlu, Gâvurun Kızı, Küçücük, Dünya Evi, El Kızı, Sokakların Çocuğu, Arkadaş Islıkları, Kaçak*), aile ilişkilerinde duyarlılık (*Baba Evi, Cemile, Suçlu, Devlet Kuşu, Vukuat Var, El Kızı, Eskici ve Oğulları, Evlerden Biri*), iş ortamlarında duyarlılık (*Cemile, Bereketli Topraklar Üzerinde, Gurbet Kuşları*), çevre ve hayvanlara yönelik duyarlılık (*Suçlu*), dil (*Vukuat Var*), çocuklarla ilişkilerde duyarlılık (*Suçlu, Vukuat Var, Küçücük, Sokakların Çocuğu*), kadınlara yönelik duyarlılık (*Bereketli Topraklar Üzerinde, Hanımın Çiftliği, Vukuat Var, Küçücük, El Kızı, Kötü Yol*), erdemlere ve dini değerlere yönelik duyarlılık (*Vukuat Var, Küçücük, Kanlı Topraklar, Yalancı Dünya*), boyutlarında ele alınmış bir değerdir.

Hoşgörü değeri 2039 kere tekrarlanarak saygı ve duyarlılık değerinden sonra en çok bahsi geçen değer olmuştur. Orhan Kemal, hayattaki en olumsuz özelliklere sahip insanlarda ve en kötü durumlarda bile iyi bir yan olduğuna inanan ve fırsat verilirse kötünün içindeki iyinin ortaya çıkacağına dair umudunu hiçbir zaman kaybetmeyen bir yazar olarak kendini “aydınlık gerçekçi” ifadesiyle tanıtmakla kalmamış, romanlarına da bu özelliğini yansıtmıştır. O, hoşgörü sayesinde çözülmesi zor görünen problemlerin bile çözülebileceğini, hayat yükünün insana daha çekilebilir geleceğini, herkesin mutlu ve adil bir dünyada yaşamasının mümkün olabileceğini göstermek istemiş gibidir. İnsanlara cinsiyet, kültür, din veya siyasî görüş farklılıklarının hoşgörü sayesinde sorun olmaktan çıkacağını anlatmış ve güzel günlere ulaşmanın daha kolay olacağını göstermiştir. Hoşgörünün önemini, olumlu ve olumsuz örnekler üzerinden aile ilişkilerinde (*Baba Evi, Suçlu, Devlet Kuşu, El Kızı, Eskici ve Oğulları, Yalancı Dünya*), insanî ilişkilerde (*Suçlu, Gurbet Kuşları*), iş ortamlarında (*Murtaza, Bereketli Topraklar Üzerinde, Dünya Evi, Müfettişler Müfettişi*), kültürel ve dini değerler açısından (*Gâvurun Kızı, Hanımın Çiftliği, Gurbet Kuşları, Müfettişler Müfettişi, Yalancı Dünya*), kadınlar konusunda (*Vukuat Var, Bir Filiz Vardı, Yalancı Dünya, Evlerden Biri*) ele almıştır.

Orhan Kemal’in kişiler ve olaylar vasıtasıyla sıklıkla yer verdiği değerlerin dördüncüsü sevgi değeridir. 1672 kere tekrarlanan bu değerle sevginin insan hayatındaki önemine vurgu yapılmıştır. Sevgi değeri; aşk (*Vukuat Var, Hanımın Çiftliği,*

Gâvurun Kızı, Dünya Evi, Kanlı Topraklar, Bir Filiz Vardı, Yalancı Dünya, Sokaklardan Bir Kız), aile içi ilişkilerde sevgi (*Baba Evi, Suçlu, El Kızı, Eskici ve Oğulları, Evlerden Biri*), evlat sevgisi (*Cemile, Suçlu, Devlet Kuşu*), memleket sevgisi (*Baba Evi, Cemile, Bereketli Topraklar Üzerinde, Kanlı Topraklar, Müfettişler Müfettişi*), anneye duyulan sevgi (*Baba Evi, Suçlu*), dil sevgisi (*Baba Evi*), kitap sevgisi (*Vukuat Var, Dünya Evi*), Tanrı sevgisi (*Hanımın Çiftliği, Eskici ve Oğulları, Yalancı Dünya*), insan sevgisi (*Avare Yıllar, Bir Filiz Vardı*), okul sevgisi (*Sokaklardan Bir Kız*) boyutlarında ele alınmış ve sevginin insan için ekmek, su kadar önemli olduğuna işaret edilmiştir. Sevginin eksik kaldığı durumlarda yaşanan olumsuzlukların her cinsten ve her yaştan insanı derinden etkilediği anlatılmış, sevginin kuşatıcı etkisinden yararlanıldığında bu olumsuzlukların en aza ineceği gösterilmek istenmiştir.

Orhan Kemal'in romanlarında doğruluk değerine 1667 kere yer verilmiş ve insanların hangi şartlar altında olurlarsa olsunlar doğruluktan ödün vermemeleri gerektiği ortaya konmuştur. Doğruluk değerini önemsemeyenler dolayısıyla aile içi ilişkilerin zarar gördüğü, insanların birbirlerine güven duymadığı, gelecek iyi günlere dair beslenen umutların söndüğü görülür. Orhan Kemal, doğruluk değerine önem verenlerin ve doğruluktan taviz vermeyenlerin sömürülmeye ve ezilmeye açık bir yanları olduğu gerçeğini de göstermiş yine de bu insanlar sayesinde bu değer kıymetinin anlaşılacağına dair inancını korumuştur. Doğruluk değerini aptallıkla eşit görenler ve dürüst olmayanlar tarafından dünyanın adeta kirletildiğine işaret etmiş, bu insanların dünya nimetlerini en az fazla kazanan ve en rahat hayatı sürenler olduklarını söylemiş ama sonunda yaptıklarının bedelini ödemek zorunda kaldıklarını göstererek insanlara doğruluktan şaşmamalarını tavsiye etmiş gibidir. Doğruluk değerinin önemine aile içinde (*Baba Evi, Suçlu, Vukuat Var, Dünya Evi, Eskici ve Oğulları, Evlerden Biri*), kişisel yaşamda (*Baba Evi, Gâvurun Kızı, Kanlı Topraklar*), insan ilişkilerinde (*Avare Yıllar, Bereketli Topraklar Üzerinde, Murtaza, Müfettişler Müfettişi, Üçkâğıtçı*), iş ortamında (*Bereketli Topraklar Üzerinde, Murtaza, Devlet Kuşu, Gâvurun Kızı, Dünya Evi, El Kızı, Gurbet Kuşları, Kanlı Topraklar, Yalancı Dünya*), özel ilişkilerde ve arkadaşlıkta (*Suçlu, Devlet Kuşu, Gâvurun Kızı, Küçücük, Kanlı Topraklar, Kenarın Dilberi*), dini konularda (*Hanımın Çiftliği, Kanlı Topraklar, Yalancı Dünya*) işaret ettiği gibi gerektiğinde yalan söylemenin doğruluk değerinden ödün verildiği anlamına gelmediğini de (*Devlet Kuşu, El Kızı*) göstermiştir.

Orhan Kemal, romanlarında sorumluluk değerine 1622 kere yer vererek bu değerin önemini vurgulamaya çalışmıştır. İnsanların başta kendilerine olmak üzere, etrafındaki diğer insanlara ve tüm topluma karşı sorumlu olduklarını hatırlatmış, sorumluluk almak istemeyen ve sorumsuz davrananlar dolayısıyla hayattaki işleyişin ve ahengin bozulduğunu göstermiştir. İnsanlara, sorumluluklarının bilincinde olurlarsa karşılaştıkları haksızlıklarla mücadele konusunda daha dirençli davranıp sorunlarını çözebileceklerini de hatırlatmıştır. Ancak romanlardaki insanlar genellikle kolayına geldiği gibi davranıp sorumluluk almadıklarından ya da kişisel çıkarlarını ön planda tutup başkalarına yönelik sorumluluklarını yerine getirmediklerinden büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Aile içinde tüm bireylerin birbirlerine karşı sorumlu olduğu (*Cemile, Suçlu, Devlet Kuşu, El Kızı, Eskici ve Oğulları, Gurbet Kuşları, Bir Filiz Vardı, Arkadaş Islıkları, Kötü Yol*), iş ortamında sorumsuz işverenler dolayısıyla çalışanların can güvenliğinin bile tehlikeye atıldığı (*Murtaza, Bereketli Topraklar zerinde, Arkadaş Islıkları*), günlük yaşamda ise birinin yerine getirdiği temel bir sorumluluğu başka biri yerine getirmedideinde emeklerin boşa gittiği (*Suçlu, Gurbet Kuşları, Sokakların ocuğu, Kanlı Topraklar, Bir Filiz Vardı, Kaçak, Yüz Karası*) anlatılmıştır. Sorumsuz davrananların kendilerine ve çevrelerine verdikleri zarar gibi (*Dünya Evi, Küçücük*) aşırı derecede sorumluluk yüklenmenin de zarar verici yanları olabileceği hatırlatılmış (*Murtaza*), her yaşın sorumluluk alanının sınırları olduğunun vurgusu yapılmış, insana erken yaşta veya taşıyamayacağı ağırlıkta yüklenen sorumlulukların kişiler üzerinde yarattığı olumsuz durumlar da (*Suçlu*) gösterilmiştir. Sorumluluk almayıp çalışmak istemeyen avare gençler (*Devlet Kuşu, Küçücük, Arkadaş Islıkları*) işçilerinin ihtiyaçlarını umursamayan patronlar ve işlerini gereğince yapmayan alışanlar (*Cemile, Bereketli Topraklar zerinde, Kanlı Topraklar*), çocuklarına gereken ilgi ve alakayı göstermeyen ebeveynler (*Vukuat Var, Suçlu, Yalancı Dünya*) sorumsuz tiplere örnek olurken ocuk yaşta büyük sorumluluklar üstlenenler (*Suçlu, Sokakların ocuğu, Sokaklardan Bir Kız*), tüm sıkıntılarına rağmen boş vermeyip sorumlulukları olduğu için mücadele edenler ve sorumluluklarının bilinciyle yaşayanlar (*Eskici ve Oğulları, Dünya Evi, Kötü Yol*) sorumluluk değerini haiz insanlara örnek olmuştur.

Toplumumuzun iffet ve dürüstlük anlamlarını yüklediği değer olan namusa Orhan Kemal'in romanlarında 1169 kere yer verilmiştir. Orhan Kemal halk arasında,

kadınların namusundan bahsedilecekse değer in iffet anlamına, erkeklerin namusundan bahsedilecekse değer in dürüstlük anlamına yoğunlaştığını göstermiştir. Toplumun evli olmayan genç kadınlardan bekâret, evli kadınlardan ise cinsel açıdan başka erkeklerle birlikte olmama yani sadakat beklediğine işaret etmiştir. Bir kadın bu özelliklere sahip değilse o kadın namussuz addedilir. Özellikle iş ortamlarında erkeklerle yan yana çalışan kadınlar namussuz kabul edilirler. Erkekler ise kaç kadınla cinsel birliktelik kurarlarsa kursunlar namussuz sayılmazlar, onlar sözlerinde durmadıklarında veya dürüst olmadıklarında namussuz kabul edilirler. Orhan Kemal, namus değeri söz konusu olduğunda kadına ve erkeğe toplum tarafından farklı sorumluluklar yüklendiğini göstermiş ve cinsler arasındaki ikiliğe dikkat çekmiştir. Ayrıca dışarıya karşı son derece namuslu görüldüğü hatta başkalarının namusunu eleştirdiği halde kendi hayatında namussuzca işlere bulaşmış insanlar olduğunu gösterip bu değer in içinin boşaltıldığını ortaya koymuştur. Romanlarda insanlar her türlü iffetsizliği yaptıkları halde çok namusluymuş gibi davranmakta ve böylece ikiyüzlülük alıp başını gitmektedir. Namus değerine verilen önemi aile içinde (*Cemile, Suçlu, Vukuat Var, El Kızı, Gurbet Kuşları*), iş ortamlarında (*Cemile, Murtaza, Bereketli Topraklar Üzerinde, Devlet Kuşu, Dünya Evi, Gurbet Kuşları, Bir Filiz Vardı, Evlerden Biri, Üçkâğıtçı, Tersine Dünya*), günlük hayatta (*Bereketli Topraklar Üzerinde, Bir Filiz Vardı, Tersine Dünya*), kişisel yaşantı ve kararlarda (*Suçlu, Devlet Kuşu, Vukuat Var, Gâvurun Kızı, Küçücük, Dünya Evi, Hanımın Çiftliği, Sokakların Çocuğu Eskici ve Oğulları, Üçkâğıtçı, Kaçak*), özel ilişkilerde (*Suçlu, Devlet Kuşu, Vukuat Var, Küçücük, Sokakların Çocuğu, Yalancı Dünya, Tersine Dünya*) ve hapisane ortamlarında (*Suçlu, El Kızı, Sokakların Çocuğu*) ele almıştır.

Dindarlık değeri 809 kere tekrarlanmasıyla Orhan Kemal'in, romanlarında en çok yer verdiği sekizinci değerdir. Orhan Kemal, Marksist dünya görüşüne sahip bir yazar olmakla birlikte dindarlığı olumsuz bir değer olarak ele almamıştır. O, dini kullanarak her türlü harama bulaşan, yalan söyleyen, kadınları cinsel arzularına alet eden, din üzerinden para kazanan din adamları olduğunu ve bu kişilerin cahil insanların saf duygularını sömürdüğünü (*Vukuat Var, Hanımın Çiftliği, Yalancı Dünya, Kanlı Topraklar, Üçkâğıtçı*), dini siyaset aracı yapanların bulunduğunu (*Dünya Evi, Hanımın Çiftliği, Yalancı Dünya, Gurbet Kuşları, Üçkâğıtçı*), çıkarı için dindarmış gibi davrananları (*Vukuat Var, El Kızı, Hanımın Çiftliği, Gurbet Kuşları, Yalancı Dünya,*

Kanlı Topraklar, Üçkâğıtçı) göstermeye çalışmıştır. İnsanların özellikle çaresiz kaldıkları anlarda başlarına gelenleri “kader” diyerek kabullenmelerine ve bozuk düzeni değiştirmek yerine düzene boyun eğmelerine karşı çıkan yazar (*Bereketli Topraklar Üzerinde, Eskici ve Oğulları, Küçücük*) dindarlığın böyle bir şey olmadığını anlatmıştır. Yazarın dindarlıkla ilgili açıklamalar yapmak istediğinde söylemek istediklerini özellikle anlatıcının ağzından aktardığı da görülür (*Bereketli Topraklar Üzerinde, Yalancı Dünya*). Orhan Kemal, bu topraklarda yüz yıllar boyunca devam eden çok dinli kültürel yapının savaşlar nedeniyle değiştiğini hatırlatmış, Müslüman ve gayrimüslim olanlar arasında kopan bağlara dikkat çekmiştir (*Gâvurun Kızı, Gurbet Kuşları, Kanlı Topraklar*). Dinin Allah’la kul arasında kalması gerektiğini vurgularken insanların sahip oldukları dini bilgilerin kulaktan dolma olduğunu ve gerçek dinle alakası bulunmadığını hatırlatmış (*Bereketli Topraklar Üzerinde, Eskici ve Oğulları, Devlet Kuşu*) ve her insanın doğrulara kendi araştırmaları ve aklıyla ulaşması gerektiğine işaret etmiştir (*Âvare Yıllar, Bereketli Topraklar Üzerinde, Kanlı Topraklar*).

Sonuç olarak, Orhan Kemal toplumsal gerçekçi çizgide yazan, hayatta gördüklerini, yaşadıklarını olduğu gibi aktaran bir yazardır ve kültürümüzün temelini oluşturan değerlere romanlarında sıklıkla yer vermiştir. İnsanların kötü olmalarında ya da kötülüklerle karşılaşmalarında etkili olan sosyal düzen çarpıklığının sebeplerinden birinin değer yozlaşması olduğunu ortaya koymuş ve değerlerin yaşatılmasının önemine işaret etmiştir.

KAYNAKLAR:

Kitaplar:

Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2003

AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, 23. B., Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2012

ARMAOĞLU Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 18. B., İstanbul, Alkım Yayınevi, 2012

BELL Clive, *Uygarlık*, 1. B., İstanbul, Çan Yayınları, 1966

BERMANN Marshall, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, 16. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013

BEZİRCİ Asım, *Orhan Kemal*, 2. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1984

BORATAV Korkut, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, 1. B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974

BORATAV Korkut, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, 1. B., İstanbul, Birikim Yayınları, 1981

BOZDOĞAN Sibel, KASABA Reşat, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, 1. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998

DEWEY John, *Özgürlük ve Kültür*, 1.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987

DÖNMEZER Sulhi, *Sosyoloji*, 9. B., Ankara, Savaş Yayınları, 1984

EMİL Birol, *Türk Kültür ve Edebiyatından Meseleler*, 1. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 1997

FİNDLEY Carter V., *Modern Türkiye Tarihi*, 1. B., İstanbul, Timaş Yayınları, 2011

GÖKALP Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, 1. B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976

GÖKALP Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi*, 1. B., İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1991

- GÖKALP Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 2. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 2010
- GÖKÇE Feyyat, *Sınıfta Öğrenme ve Öğretme Sürecinin Yönetimi*, 1. B., Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2014
- GÜNGÖR Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, 2. B., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1998
- GÜVENÇ Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, 13. B., İstanbul, Boyut Yayınları, 2013
- KAHRAMAN Hasan Bülent, *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*, 2. B., İstanbul, Agorakitaplığı, 2007
- KAPLAN Mehmet, *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, 1. B., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1977
- KAPLAN Ramazan, *Türk Romanında Köy*, 3. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 1997
- KARPAT Kemal, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, 1. B., Ankara, İmge Kitabevi, 2003
- KAYA Yahya Kemal, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, 4. B., Ankara, Hacettepe Üni. Yayınları, 1984
- KOÇEL Tamer, *İşletme Yöneticiliği*, 7. B., İstanbul, Beta Yayınları, 1999
- KUÇURADI İoanna, *İnsan ve Değerleri*, 4. B., İstanbul, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2003
- MARDİN Şerif, *Din ve İdeoloji*, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983
- MORAN Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 8. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1991
- MORAN Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1991
- NARLI Mehmet, *Orhan Kemal’in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, 1. B., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002

- ORTAYLI İlber, KÜÇÜKKAYA İsmail, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*, 2. B., İstanbul, Timaş Yayınları, 2012
- ROTHACKER Erich, *Tarihte Gelişme ve Krizler*, 1. B., İstanbul, Pulhan Matbaası, 1955
- SÖNMEZ Veysel, *Eğitim Felsefesi*, 11. B., Ankara, Anı Yayıncılık, 2012
- TANİLLİ Server, *Uygarlık Tarihi*, 26. B., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2010
- TARIM Rahim, *Kültür, Dil, Kimlik Behçet Necatigil'in Şiir Dünyası*, 2. B., İstanbul, Özgür Yayınları, 2004
- TEZİÇ Erdoğan, *100 Soruda Siyasî Partiler*, 1. B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976
- TOPÇU Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, 6. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011
- TURHAN Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, 1. B., İstanbul, MEB Devlet Kitapları, 1969
- TÜRKDOĞAN Orhan, *Değişme- Kültür ve Sosyal Çözülme*, 2. B., İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996
- TURAN Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 3.kitap 1. Bölüm Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), 3. B., Ankara, Bilgi Yayınları, 2013
- UĞURLU Nurer, *Orhan Kemal'in İkbal Kahvesi*, 1. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1972
- ÜLKEN Hilmi Ziya, *Bilgi ve Değer*, 1. B., Ankara, Aytemiz Kitabevi Kürsü Yayınları, 1965
- ÜLKEN Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru*, 1. B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008
- YALÇIN Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1946-2000)*, 3. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 2011
- ZÜRCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 14. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003

Makaleler:

- ACARI Halis, “Orhan Kemal’le Konuşma”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, Haz.: Işık Öğütçü, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012, ss. 146-152
- ALPSAL Aysel, “Sanatçılarla Konuşmalar- Orhan Kemal...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, Haz.: Işık Öğütçü, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012, ss. 272- 276
- ALTUĞ Taylan, “Orhan Kemal’in Romancılığı Üstüne Genel Notlar”, *Türkiye Defteri: Aylık Edebiyat-Siyaset Dergisi*, Sayı: 10, İstanbul, 1974, ss. 6- 9
- ATAKLI Aylanur, “Uluslaşma ve Evrenselleşme Sürecinde Modernleşme Dönemi Eğitim Düşüncesinin Rolü”, *Eğitimde Yansımalar: V*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitim Sistemi Ulusal Sempozyumu, Ankara, 25-27 Kasım 1999, ss. 68- 76
- AYDOĞAN Bedri, “Orhan Kemal’in Tiyatroları ve Tiyatro Yazarlığı”, *Orhan Kemal*, Editörler: Ahmet Ümit, Işık Öğütçü, 1. B., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, ss. 345- 383
- BORATAV Korkut, “İktisat Tarihi 1908- 1980”, *Türkiye Tarihi*, C. IV, 12. B., İstanbul, Cem Yayınevi, 2013, ss. 297- 379
- CEYHUN Demirtaş, “Orhan Kemal’de Bir Otokritik Denemesi ya da Destan Üzerine...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, Haz.: Işık Öğütçü, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012, ss. 260- 268
- DEMİRCİ İbrahim, “Orhan Kemal’de Din, İman ve Allah Meselesi”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, ss. 338- 344
- EYÜBOĞLU İsmet Zeki, “Yeni Türk Romanının Temellendirilmesinde Orhan Kemal...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, Haz.: Işık Öğütçü, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012, ss. 200- 204
- GÜLER Ali, “Eğitimi Arıyorum”, *Eğitimde Yansımalar: V*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitim Sistemi Ulusal Sempozyumu, Ankara, 25-27 Kasım 1999, ss. 4- 7

- GÜLTEKİN Mehmet Nuri, “Bir Anlatı Ustasının Penceresinden Toplum, İnsan, Dönem”, *Orhan Kemal*, Editörler: Ahmet Ümit, Işık Öğütçü, 1. B., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, ss. 39- 65
- GÜNDÜZ Osman, “1960 sonrası”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. IV, 2. B., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, ss. 340-341
- GÜNYOL Vedat, “Avare Yıllar...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, Haz.: Işık Öğütçü, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012, ss. 7- 9
- GÜRKAN Alper, “Marksist Dünya Görüşü Ekseninde Orhan Kemal’in Anlatılarına Genel Bir Bakış”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, ss. 137- 157
- KAHRAMAN Hasan Bülent, “Orhan Kemal: Durum ve Karakter Romancısı”, *Orhan Kemal*, Editörler: Ahmet Ümit, Işık Öğütçü, 1.B., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, ss. 217- 225
- KARAKUŞ Hidayet, “Romanlarını Yaşayan Orhan Kemal!”, *Orhan Kemal*, Editörler: Ahmet Ümit, Işık Öğütçü, 1. B., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, ss. 77- 87
- KOÇAK Cemil, “Siyasal Tarih 1923- 1950”, *Türkiye Tarihi*, C. IV, 12.B., İstanbul, Cem Yayınevi, 2013, ss. 127- 193
- ÖĞÜTÇÜ Işık, “Zamana Karşı Orhan Kemal...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, Haz.: Işık Öğütçü, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, ss. xiii- xix
- ÖZDEMİR Hikmet, “Siyasal Tarih 1960- 1980”, *Türkiye Tarihi*, C. IV, 12.B., İstanbul, Cem Yayınevi, 2013, ss. 227- 286
- ÖZENSEL Ertan, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. I, S.3, İstanbul, 2003, ss. 217- 240

- TÜNER Ali, “Küresel Değerler ve Eğitim: Türkiye Örneği”, *Eğitimde Yansımalar: V*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitim Sistemi Ulusal Sempozyumu, Ankara, 25-27 Kasım 1999, ss. 59-67
- TOPRAK Ömer Faruk, “ ‘Orhan Kemal’ Adıyla İlgili Bir Açıklama”, *Türkiye Defteri: Aylık Edebiyat-Siyaset Dergisi*, Sayı: 10, İstanbul, 1974, s. 88
- UĞUR Fidan, “Orhan Kemal’in Romanlarında Kadın ve Aşk”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, ss. 387- 393
- USLUCAN Fikret, “Orhan Kemal’in Bazı Romanlarında Bir Eleştiri Unsuru Olarak Din”, *Turkish Studies/ Türkoloji Dergisi 1*, Sayı: 2, 2006, ss. 101- 128
- USLUCAN Fikret, “Orhan Kemal’in Romanlarında Köylü”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, ss. 199- 207
- ÜMİT Ahmet, “Edebiyatımızın Ağır İşçisi Orhan Kemal”, *Orhan Kemal*, Editörler: Ahmet Ümit, Işık Öğütçü, 1. B., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, ss. 23- 28
- YENER Ali Galip, “Orhan Kemal ve Türk Aydınında Kimlik Meselesi”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, ss. 73- 80
- YILDIRIM Ercan, “Türk Tipi Muhalif”, *Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal*, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, ss. 34- 42
- Yy, “Soruyoruz”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, Haz.: Işık Öğütçü, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012, ss. 64- 66
- Yy, “Orhan Kemal’e Sorduk...”, *Zamana Karşı Orhan Kemal: Eleştiriler ve Röportajlar*, Haz.: Işık Öğütçü, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012, ss. 388- 393

Diğer Kaynaklar:

Hece: Bereketli Toprakların Yazarı Orhan Kemal, Yıl: 18, Sayı: 205, Ankara, 2014, ss. 543-544

SİVRİKAYA Ümit, *İlköğretimde Küresel Değerler 100 Temel Eser Üzerine Bir İnceleme*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2010

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. II, 2. B., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, ss. 749-751

Türkiye Defteri imzasıyla yayımlanan yazı, *Türkiye Defteri: Aylık Edebiyat-Siyaset Dergisi*, Sayı: 10, İstanbul, 1974, ss. 64- 66

<http://www.tdk.gov.tr>

Romanlar:

Orhan Kemal, *Baba Evi*, 30. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

Orhan Kemal, *Âvare Yıllar*, 2. B., İstanbul, Varlık Yayınevi, 1957

Orhan Kemal, *Cemile*, 22. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012

Orhan Kemal, *Murtaza*, 20. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013

Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 12. B., İstanbul, Can Yayınları, 1998

Orhan Kemal, *Suçlu*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

Orhan Kemal, *Devlet Kuşu*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

Orhan Kemal, *Vukuat Var*, 12. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2009

Orhan Kemal, *Gâvurun Kızı*, 6. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2008

Orhan Kemal, *Küçücük*, 8. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010

Orhan Kemal, *Dünya Evi*, 2. B., İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1972

Orhan Kemal, *El Kızı*, 10. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992

- Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, 5. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979
- Orhan Kemal, *Eskici ve Oğulları*, 32. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013
- Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013
- Orhan Kemal, *Sokakların Çocuğu (Suçlu 2)*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2007
- Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012
- Orhan Kemal, *Bir Filiz Vardı*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010
- Orhan Kemal, *Müfettişler Müfettişi*, 10. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013
- Orhan Kemal, *Yalancı Dünya*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982
- Orhan Kemal, *Evlerden Biri*, 14. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012
- Orhan Kemal, *Arkadaş Ishkları*, 9. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012
- Orhan Kemal, *Sokaklardan Bir Kız*, 13. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2013
- Orhan Kemal, *Kötü Yol*, 2. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012
- Orhan Kemal, *Üçkâğıtçı*, 11. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2010
- Orhan Kemal, *Kaçak*, 6. B., Ankara, Tekin Yayınevi, 1982
- Orhan Kemal, *Tersine Dünya*, 4. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2012
- Orhan Kemal, *Yüz Karası*, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2011
- Orhan Kemal, *Uçurum*, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2014
- Orhan Kemal, *Kenarın Dilberi*, 1. B., İstanbul, Everest Yayınları, 2015

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Seval YUMUŞ
Tez Adı	Orhan Kemal'in Romanlarında Sosyal Değerler
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Yard. Doç. Dr. Mustafa İSTİNOVA
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindikiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 4.1.2017

İmza :